

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1958.

2. SZÁM

TARTALMÁBÓL

BARTA JÁNOS: A mester nyomában (Horváth János 80. születésnapjára)

CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond paraszttábrázolásának kezdetei

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, TÓTH DEZSŐ

Felelés szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

Segédszerkesztő:

VARGHA KÁLMÁN

E szám munkatársai: Barta János egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány doktora, Czine Mihály, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Hermann István, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa, a filozófiai tudományok kandidátusa, Tiborc Zsigmond hírlapíró, Komlós Aladár az Irodalomtörténeti Intézet önálló tudományos kutatója, az irodalomtudomány doktora, V. Kovács Sándor, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Basch Lóránt író, jogi szakíró, Bodolay Géza gimnáziumi tanár, Réz Pál könyvkiadóvállalati lektor, Vargha Kálmán, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Busa Margit könyvtáros, Scheiber Sándor főiskolai igazgató, Kunszery Gyula író, hírlapíró, középiskolai tanár, Benedek Marcell egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Cs. Gárdonyi Klára, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetőhelyettese, Rónay György író, műfordító, középiskolai tanár, Németh G. Béla, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Kiss József, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Belia György tudományos kutató, Makay Gusztáv gimnáziumi vezetőtanár, Péter László tudományos kutató (Szeged), Sik Csaba középiskolai tanár, könyvkiadóvállalati tisztviselő, Jávor Ottó gimnáziumi tanár, Fenyő István könyvkiadóvállalati lektor, Nagy Miklós egyetemi adjunktus.

A következő számok tartalmából: Barta János: Vajda János pályakezdése, Bán Imre: „Fejedelmeknek serkentő órája”, Bóka László: A vers-elemzés problémái, Brisits Frigyes: Toldy Ferentől Gyulai Pálig, Eckhardt Sándor: Balassi Báltint írói szándéka, Keresztury Dezső: Költemények magyarázása, Rónay György: Kassák és az izmusok, Sükösd Mihály: Hemingway világa, Szabolcsi Bence: Három régi magyar vers ritmusáról, Zolnai Béla: Ady-émlékek, Zsolnai Béla: Kosztolányi, Nietzsche, Juhász. *Vita:* Vita József Attila betegségről. *Adatok és adalékok:* Csekey István: Liszt Ferenc Baranyában, Fenyő István: Kihagyott részletek Kisfaludy Károly naplójából, Grezsa Ferenc: Arany Gyula-vers története, V. Kovács Sándor: Grell János irodalmi munkássága, Mezősi Károly: Móra Ferenc ismeretlen ifjúkori költészetéből, D. Zöldhelyi Zsuzsa — Kőllő Miklósné: Vörösmarty Szózatának első orosz fordítása, Bory István: Jókai házasságlevele, Korompay Bertalan: A Szózat eszmévilágához, Gyallay Domokos: Egy táj tökröződése irodalmunkban, Scheiber Sándor: Arany János ifjúkori elégiája: Gabuz Istók halálára, Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: Tizenkét Kosztolányi-levelel, Branyiczky Dezső: „Emlékek Annabálja”, Boros Lajos: Kiegészítések a magyar irodalom helyi hagyományai c. füzetéhez, Fülöp Géza: Gárdonyi Géza levelei id. Szinyeyi Józsefhez, Ungvári Tamás: Két „amerikás” vers, Zoványi Jenő: Szathmári Pap János és Szathmári János, Kosztolányi Dezső levele Berda Józsefhez, Möricz Zsigmond levelei Veres Péterhez (Közli: F. Csanak Dóra), Törő Györgyi: Szépirodalmi Lapok, Barta János: Aranyadalékok, Borszák István: Budai Ézsaiás életrajzához, Horlai Györgyné: Niépesség a prózában a szabadságharc után, Zuzana Adamová: Adalék a cseh radikális demokraták és a magyar szabadságharc kapcsolatához, Geleji Dezső: Ady ismeretlen levele a Világ szerkesztőjének, Szalatnai Rezső: Möricz Zsigmond előszava a Légy jó mindhalálig cseh fordításához, Kossuth Lajos kiadatlan levele Wesselényi Miklóshoz (Közli: Harcos Ottó), Réz Pál: József Attila kiadatlan levele Möricz Zsigmondhoz, Györffy Miklós: Madách novelláinak kronológiájához Györffy Miklós: Madách kiadatlan levelei. *Szemle:* Lengyel Dénes: Móra Ferenc: A világ így megyen, Kiss József: Várkonyi Nándor: Az Ústökös csóvája, Rajnavölgyi Géza: Nagy Lajos: Válogatott karcolatok, Péter László: Ortutay Gyula—Katonai Imre: Magyar parasztmesék, II., Benedek Marcell: Kassák Lajos: Egy ember élete, Benedek Marcell: Áprily Lajos: Ábel füstje, Nagy Péter: Az erkölcs és az író („A céda és a szűz” olvasása közben), Nagy Péter: Kolozsvári-Grandpierre Emil: A tisztesség keresztje, V. Windisch Éva: Batányi János válogatott művei, Szabolcsi Miklós: József Farkas: Rohanunk a forradalomba, Rónay György: Sötér István: Világtájak, Komlós Tibor: Magyar költők, XVII. század.

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménesi út 11/13. — Telefon: 259—266

BARTA JÁNOS

A MESTER NYOMÁBAN

(Horváth János nyolcvanadik születésnapjára.)

1.

Emlékeim több mint negyedfél évtizeddel ezelőttre nyúlnak vissza. Az Eötvös-Kollégium magyarszakos tanárjelöltjei, akik az órákról már ismerték Horváth János módszerét és alapelveinek, szintetikus eredményeinek egyrészét is — akik az egyetemen még Beöthyt, az egyre szűrkülő Négyesyt és a pályája végén álló Riedlt hallgatták, vizsgáikra pedig Pintér kézikönyveinek addig megjelent köteteiből készültek — ezek a részben harcteret járt, részben legalább a forradalmakat és a Monarchia összeomlását megért fiatalok, akik közül egynéhányan titokban a jövő nagy tudós vagy nagy költő képét ápolgatták magukban — amikor szaktudományról, tanulásról, dolgozatokról volt szó, érezhetően két csoportra oszlottak. A könyvmoly-szerű, könyvtárasztalok mellett remetéskedő, szorgalmasan jegyzetelő és kivonatoló típusnak nem volt nagy becsülete a szakosok szűk köreiből, még azért sem, ha a vizsgáit kitűnően tette le ; a szóvivők azok voltak, akiket most utólag legtalálhatóbban „intuitív irodalmárok”-nak neveznék el: akik rajongva olvasták kedves íróikat, akik a világirodalom divatos nagyjait is ízlelgették, de esküdt ellenségei voltak az „analízis”-nek, a filológiának, s kalauzul valami irracionális, beleérző megértést voltak csak hajlandók elfogadni. A kollégiumnak ez időben kissé lanyhuló vezetése kedvezett a tanulmányaikban és életmódjukban is lazább, rendszertelenebb intuitíveknek ; hangjuk még élesedett akkor, amikor Riedl helyére Császár Elemér került, s a hazai konzervatív irodalom kezdte önmagát a Napkelet folyóiratban újjászervezni. Itt az ellentét már Horváth János személyét is érintette, akiről úgy tudtuk, hogy a címében is tüntetően „Nyugat”-ellenes folyóirat tanulmány- és kritikai rovatát vezeti ; a kibontakozó Horthy-korszak iránti erős politikai fenntartások sem kedveztek annak, hogy a Napkelet a kollégium ifjúságában népszerű legyen.

Persze a kollégium maga csak parányi része volt a magyar közélet akkori tengerének, s jórészt annak hullámai gyűrűztek benne tovább. Amikor Horváth János Petőfi-könyve megjelent, megszólaltak az irodalmi közélet intuitívjei is ; Szabó Dezső a „Panasz” c. kötetében, Földessy Gyula egy, nyomtatásban a Nyugat-ban közölt előadásában intézett egyáltalán nem kíméletes hangú támadást ellene. Mohó olvasmányai lettek ezek a kollégiumi ellenzékek, amely a maga igazolását látta bennük. Azután jöttek azok az évek, amelyek szétszórták a nyugtalan korszak nyugtalan nemzedékét ; ki oklevéllel, ki félbenmaradva, kikertültünk a kollégiumból, s helyünkbe lassan-lassan mások jöttek, akik akármilyen, de mégiscsak szilárdabb alapokról indultak, s könnyebb volt konszolidálniuk lenniük. Horváth János 1923 nyarán az egyetemre került ; miután előbb Császár Elemér előretörését nem sikerült megakadályozni, Négyesy vállalta, hogy átmegy a Beöthy halálával megüresedett esztétikai

tanszékere, hogy Horváth János meghívását a maga irodalomtörténeti tanszékére lehetővé tegye.

A harcok pedig, amelyeknek akart vagy akaratlan részese volt, más szintérré tevődtek át, és más, új jelszó alatt folytak tovább. Az 1922-ben megindult *Minerva*, s benne Thienemann beköszöntő cikke (*A pozitívizmus és a magyar történettudományok*) az erők új csoportosulási kísérletét jelezte. Most már nem költők és intuitív próféták lázadozásáról volt szó. A pozitívizmusnak, különösen a pozitívizmus epigonjainak meddősége az öregebb irodalomtörténeteszek finomabb érzékű tagjait is nyugtalanította; miután kritikánk éveken át udvarias bókokkal és a nagy rendszerezőnek kijáró elismeréssel fogadta Pintér Jenő kötetait, az 1922-ben megjelent kétkötetes „tudományos rendszerezés”-sel kapcsolatban Négyesy végre követte tudós lelkiismerete szavát, s az 1923-as Egyetemes Philológiai Közlönyben meggyőző erővel mutatott rá a mű koncepciótlanságára, esztétikai sekélységére. Thienemann pedig már egy fiatal tudós-csoport nevében beszélt, amelynek pályája — esetenként — megindult az első világháború előtt, újszerűségük és rokon célkitűzéseik azonban most váltak tudatossá; minden bizonnyal a német tudományban végbement csaknem egyidejű fordulat is befolyásolta őket. A „szellemtörténet” lett az új jelszó, amelynek zászlaja alatt megindult a harc a pozitívizmus és filologizmus bizony elég szilárd hadállásai ellen. A *Minerva* első évfolyamain Horváth János nevét társszerkesztőként olvashattuk; mi akadályozhatta meg a tudományos közvéleményt, a pozitívizmus hasadtábllekű képviselőit, vagy pláne a zurnalisztikát abban, hogy benne a „szellemtörténeti irány” egyik fő képviselőjét lássa? Pedig a „szellemtörténész” elnevezés hamar vett fel peioratív melléköngét; elég hamar fölmerült a vád, és nem is mindig alaptalanul, hogy az új irány a tények megvetésére, tudományos felelőtlenségre, szubjektívizmusra nevel. Természetesen a történetíró számára akad eloszlatható tévedés elég. Az is kérdés: mennyire és meddig alkottak viszonylag is egységes tábor azok, akiket annak idején szellemtörténeteseknek neveztek; azt meg már éppen nem szabad hinnünk, hogy az irodalomtörténetírásban a „szellemtörténet” a pozitívizmus bástyáit lerombolta volna. A régi irányzatnak jelentős képviselői dolgoznak még a huszas-harmincas években, s komoly pozíciókat tartanak kézben (Dézsi, Tolnai Vilmos, Badics, Császár stb.); az Irodalomtörténeti Közlemények hasábjait a szerkesztő Császár Elemér gondosan távol tartja az új iránytól; fiataljait céltatosan válogatja össze, s vannak más fórumok és pozíciók is, amelyek elérhetetlenek annak, akit szellemtörténésznek bélyegeztek.

Az idő azonban haladt; az egyetemen egyik évjárat a másik után került ki Horváth keze alól; az egykor viharokat keltett Petőfi-kötetet új munkák követték (*A magyar irodalmi népiesség*, s a meginduló nagy történeti szintézis kötetei); az ember és az életmű egyre nagyobb arányokban fölébenőtt a tudományos és tudománypolitikai harcoknak, fölébenőtt annak is, hogy akárminő divatos tudományos irányzat címkéjével jelöljék meg. Hallgatói szétszéledtek az országban, s középiskolai katedrákról, igazgatók, főigazgatók, felügyelők és értekezési elnökök Beöthy túljutni nem akaró konokságával küzdve hirdették, tanították azt, aminek ők a szélesebb nyilvánosságot megelőzve már részeseivé, tanúivá lettek: Horváth János újszempontú irodalmi szintézisét. Mert hiszen erről és nem csekélyebbről volt szó. Egy páratlan arányú tudományos kísérlet az, amely kibontakozott, s amelybe az avatottakon, egykori tanítványain túlmenően a nagyközönség elég későn nyert igazi bepillantást: amikor 1956-ban az egykori egyetemi előadások legfontosabbjai a *Tanulmányok*-kötetben megjelentek. Azok, akik benne a huszas évek fogalmai szerinti „szellemtörténész” vártak, meghökkentek a népiesség-könyv filológiai adat-tömegén és teljességre törekvő tényfeltáró szorgalmán; ma már látjuk, hogy a lelkiismeretes tényfeltárással párhuzamosan haladt azoknak a végső elvi alapoknak és szintetikus, fejlődési szempontoknak keresése is, amelyek a konkrét adatok sokaságát önmagából érthető történelmi folyamattá szervezik át. Mindnyájunk előtt itt állnak már a „magyar irodalomismeret”-nek, Horváth rendszerének maga-kidolgozta elméleti alapfogalmai és történelmileg rendező szintetikus kategóriái. Tudományos köreink néhány

évvél ezelőtti elfoglaltsága is eltűnt már, amely — egyeseknél talán csak tanácsstalanságból — hajlandó volt mellőzni azt az életművet, amely egy negyedszázadig eleven hatóerő volt az egyetemen, s ma is az még a tanítványok seregében. Az ünnepi megemlékezés legigazibb tartalma az lesz, ha megpróbáljuk ezt a rendszert végre a maga egészében szemünk elébe idézni, alapfogalmait és kategóriáit kritikailag megvizsgálni, s amennyire ezt egyszeri, igénytelen kísérlet elérheti, legalább rámutatni bennük arra, ami irodalomtörténetírásunk jelene és jövője számára eleven hatóerőként fog továbbélni. A szavak pátosza helyett ünnepeljünk, Hozzá is illőbben, az értelem keresésének pátoszával.

2.

Elindulása az európai szellem történetének egyik legkritikusabb, s talán éppen ezért érdekes időszakába esik. Amikor tudományos-világnézeti értelemben eszmélkedni kezd — a millénium és a századforduló táján — az előző évtizedek nagy művészi hatalmassága: a naturalizmus, már halott; sőt folyamatban van mindaz, amit az irodalomtörténészek anti-naturalista reakciónak neveznek; tudomány és filozófia csalódott a pozitívizmusban, s a vezető elmék és a közönség is tele van nyugtalan áhítózással: emberibb, mélyebb, igazibb világnézetet keresnek. Valamennyit közvetlenül látnia kellett ebből abban az esztendőben, amelyet Párizsban, az École Normale Supérieure-ben volt alkalma eltölteni; érdekes volna ennek az esztendőnek irodalmi mozgalmait, a párizsi kohó vagy fényforrás lángjait közelebről is feleleveníteni: Barrès, Bergson, Bourget, France, Gide, Maeterlinck fénykora ez, de Zola még él és Verlaine, Mallarmé csak néhány esztendeje halott. A közvetlen jelennél talán jobban hatott rá Brunetiére hadjárata a naturalizmus ellen; az újromantika, a szimbolizmus megszületése előtt vagy ezzel talán egyidőben látszólag pusztában kiáltó szó volt az eszményítő realizmusnak az angolokon (Eliot) orientálódó propagandája — de a fiatal magyar tudósjelöltben tartósabb nyomot hagyhatott.

Mert ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy benne olyasvalaki tanult Párizsban professzoroktól és az élő irodalomtól, aki itthon előbb Gyulai tanítványa volt és minden bizonnyal Beöthy Zsolt irodalomelméleti és esztétikai előadásaival is foglalkozott; aki körül itthon a pozitívista irányú tárgy történeti és összehasonlító irodalomtörténeti kutatás virágzott és foglalkoztatta egy éppen felsejövő tudós nemzedék koponyáit. Úgy képelem, hogy Beöthy, aki pedig akkor pályája delelőjén állt, inkább kiábrándította. Furcsa elmélet volt az, amely programjában a fő pozitivistára, Taine-re és környezet-elméletére is hivatkozott, mire aztán gyakorlat lett, kiszűrte belőle mindazt, ami egzakt, ami, ha természettudományos is, de legalább konkrét, ami pedig megmaradt, azt egy — illuziósan romantikus alapfogalmakra („nemzeti szellem”) épített — hazafias hevület és kritikátlan retorika szolgálatába állította. (L. Beöthy: *Az irodalomtörténet elmélete*, I. 69—92. Magyar Irod. Ritk. 51.) Mindezt kellett, hogy kezdettől fogva idegennek érezze magát; józan, a valóság talajához ragaszkodó igénye azonban erős támogatást kaphatott az összehasonlító-filológiai iskolától, amelynek tényiszteletét és az absztrakcióktól való irtózását mindig megtartotta a maga normái között. A legelőbb, saját törekvéseivel és eszményeivel leginkább összehangzó hagyomány mégis Gyulai volt — talán nem is a professzor Gyulai, hanem mindaz, amit az ő személye jelentett: a Petőfire, Aranyra, Keményre való támaszkodás, a bennük különböző változatban testet öltött magyar költő-típus ideállá-emelése; konkrét állásfoglalás az esztétika döntő kérdéseiben: tanulmány és tehetség, műfaji jellegek erős hangsúlyozása, érületi ihlet, művészet és erkölcs, művészi igazság és konkrét életvalóság viszonya stb. Mindez, kint a nyilvánosság előtt, kétszeresen is nem volt élő hagyomány: az Akadémia, a tudományos körök, a hivatalosan elismert írók és költők már csak a betűjét őrizték, vagy talán még azt se, inkább csak formuláit; az élő irodalom pedig, hosszas készülődéssel, már érlelte azt a mozgalmat, amely hamarosan, viukáni erővel kirobbanva, egy ideig kérdésessé teszi az Arany—Gyulai-féle irodalomszemlélet-

nek csaknem valamennyi lényeges elvét. Talán már önmagában is nagyság jele : ebben a korban ezt a hagyományt úgy hordozni magában, hogy egykor élő hatóerővé tudjuk megint változtatni.

Van azután Horváth működésének két olyan hajtórugója, amelyben — túl a klasszikus magyar hagyományon és a pozitivizmus realitás-igényén — mégis mintha a századfordulóval jelzett nyugtalan korszak dolgozna tovább. Az az irodalomtudomány, amely a pozitivizmuson és rajta keresztül a természettudományokon orientálódott, a „tényt” tekintette valahogy végső adottságnak, s a tények magyarázatában sem hagyta el az adatszerűség síkját ; hiányzott belőle a tények mögé hatolás, a jelenségek mögött a lényeg felismerésének igénye ; legfeljebb csak valami romantikus lelkesedéssel öntötte le a tényeket („Begeisterungsphilologe”). Egyetemes érvénnyel nehéz volna megmondani : mi hát az, amit lényegnek nevezünk. Az irodalom területén mindenesetre azzal kezdődik, hogy a műben jelentésszefüggést, szellemi tartalmat, írójára és korára jellemző egységes alkatot, az alkotóban egységes lelkeséget, élményvilágot és formaösztönt keresünk, s mindezt, a kifejezést, az objektivációkat elemezve, majd mögéjük hatolva próbáljuk megérteni. Ennek az igénynek többfelől való felbukkanása jelzi a kor szavát : a megértés és az interpretáció, a jelentőség fogalmaival való bibelődés a németeknél (Dilthey), — s a fogalmi megismerés helyett az intuitív megismerés radikális követelése Bergsonnál. („Intuíciónak hívjuk azt a bizonyos szellemi szimpátiát, mellyel valamely tárgy belsejébe visszük magunkat, hogy azonosuljunk avval, ami benne egyetlen és következőleg kifejezhetetlen.” *Bevezetés a metafizikába.*) Énrám magamra, amikor ott ültünk a Kollégium úgynevezett Eötvös-termében, és gyarló dolgozataink felolvasása után Horváth János fejtegetéseit hallgattuk, éppen ez a lényegre törekvő, lényeglátó képesség tette a legfőbb benyomást : sokat győtrődtem akkoriban azért, hogy megtaláljam az utat az irodalmi alkotások rejtett magjához, hogy értsem is az irodalmat, s azon kezdeni először eszmélni, ahogy tanárunk egy-egy nagy lírikus művének, egyéniségének központi tényezőjét, „lényegét” röviden, plasztikusan meg tudta formulázni (Vörösmarty, az ihlet költője).

Talán még energikusabban szólal meg az új század szava a szintetikus rendezés igényében. Túlmesszire vezetne, ha ehhez is szélesebb európai hátteret akarnék adni. Utalnom kellene a történeti látás lassú csírázására a felvilágosodás után fellépő gondolkodóknál (Herder, Winckelmann, nálunk Kólcsey), az organikus fejlődés-szemlélet kultuszára a romantikusoknál ; közelebb jutok témához, ha megemlítem, hogy a század utolsó évtizedeinek természettudományos igényű pozitivizmusa a történeti látást voltaképpen újból lerombolta, de lerombolta a szinkronikus, poétikai természetű rendszerező kategóriákat is. A történeti rendszerezéshez a fejlődés meglátása kell, de ehhez előbb tudnom kell : mi az, ami fejlődik, mi az az alapvetően egy valami, ami az idők egymásutánjában új- meg-új változatban, gazdagodva, emelkedve, olykor visszakanyarodva kibontakozik : íme a „lényeglátás”, másik változatban. Saját századeleji irodalomtörténetírásunk a beszédes példa. A romantika jócskán elhalványult szintetikus elvei (népszellem, nemzeti szellem) kísértének benne, de igazi hatékonyság nélkül ; a nyolcvanas évektől a szintetikus törekvések helyét csaknem teljesen a részletkutatások foglalják el. Kétségtelenül megvolt annak is a haszna, hogy a korszellem teljesen feljűk fordult : adatközlő, forráskiadó, hatásokat és kölcsönzéseket kutató buzgóságuk, amelyet újabb nemzedékek folytattak, vetette meg egyáltalán minden későbbi rendszerezés alapjait. De abban az éles kritikában, amelyben Heinrich Gusztáv a maga elődeit részeltette, ott rejlik a szintetikus elveknek, legalábbis az addigiaknak, lerombolása : „Toldyra építeni valóban semmiben sem szabad” — „irodalomtörténetírásunk . . . anyagának egy tetemes töredéke egyenesen mitológia”. Toldy illúzióinak lerombolása egy fejezetét alkotja irodalomtörténetírásunk pozitivistá korszakának.

Rendkívül, bár szomorúan tanulságosak a pozitivizmusból fakadó „rendszerező” kísérletek. A Képes Irodalomtörténetet, az ún. Nagy Beöthy-t, negyvenegyen írják ; mindenesetre a Műveltség Könyvtárabeli egy nagy kötetben ez a szám már ötre apadt. Az Akadémiának az

első világháború előtt tervezett hatkötetes irodalomtörténete soha nem készült el, ugyanúgy, mint az Egyetemes Irodalomtörténet ötödik kötetének szánt magyar irodalomtörténet, amelyet Négyesy és Császár Elemér írtak volna. (Valami mégiscsak elkészült belőle, de úgy látszik, elkallódott; 1920—21 -ben Négyesy a maga részének nyomdai levonata alapján adott elő.) Végül is, amikor a tudományos közhangulat már csaknem a honfoglalási eposzra emlékeztető arányokban követelte az irodalomtörténeti szintézist, éppen ezért örömmel és elismeréssel fogadta Pintér Jenő művének első változatát; csak a többszöri, egyre nagyobb mértékű átdolgozások közben derült ki, hogy csak tényhalmazzal és ennek lelkes méltatásával van dolgunk; a rendező elv, az egységbenlátás teljesen hiányzik.

Horváthnak viszont már első megszólalásaiból kihallik a szintézisre irányuló szándék. Tanulmánykötetéből hiányoznak éppen ezek a korai dokumentumok: a középiskolai programtervezés gyanánt megjelent *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*, ez zsengevolta címén maradhatott ki, bár teljesen hozzáférhetetlen; a Magyar Figyelő-beli *Forradalom után-t.* (1912) azonban vétek volt kihagyni; erre aztán valóban ráillik az a kifejezés, hogy kortörténeti dokumentum, nem szólva arról, hogy Horváth pályájának is legérdekesebb dokumentuma. 1912 számára az volt a fontos, hogy akadt végre a céhbéli irodalomtörténészek közt valaki, aki az abszolút elutasítás és a pajtáskodó magasztalás helyett a tudós megéltével közeledett a Nyugat-mozgalomhoz. Én most, utólag inkább a történeti szemléletet érzem a cikkben jelentősnek: a fiatal tudós megint irodalmunk egész fejlődését akarja összefogni: olyan kategóriákat állít fel, amelyekbe beillesztve, az egész új irodalom, Adyval az élén, minden forradalmisága ellenére egy bizonyos jelentős magyar hagyomány folytatójaként kap értelmet. (Petőfi-előtti költészetünk stílmantikája támad fel bennük, a Petőfi—Arany-hagyomány stílrealizmusa ellenében. E két fogalom a később kialakult nagy szintézisben már alárendelt szerepet kapott). Maga és kora szintetikus hajlamainak teljesítésére nem sok segítséget kapott sem a vele együtt felnőtt kutató-nemzedéktől (bár a stílustörténeti elv felbukkan azokban a vitákban, amelyek az Irodalomtörténet első évfolyamaiban a korszakolás körül lezajlottak), sem a nagy mesternek, Gyulainak szemléletétől. De egyben mégis irányt mutatott a Gyulai-hagyomány: kerülte a túlzott elméletieskedést, és nem szeretett idegenből, akár irodalomtörténészeketől, akár filozófusoktól származó magyarázó, korszakotási és hasonló elveket a hazai égőv alá átpántálni. Így marad Horváth is túlnyomórészt hazai talajon, mindig a jelenségek konkrét, közeli szemléletében. Ebben rejlik szintézisének egyik nagy értéke.

3.

A lényeglátást a lélektan úgy tekinti, mint valami speciális tehetséget, az ember értelmi erőinek egyik legfontosabb elemét. Akiben nincs meg, nem pótolhatja semmi bűvészkedés; akiben megvan, nem elvontan, hanem különleges irányban, valami saját területhez kötve jelentkezik. Horváth elemi lényeglátása, egyik döntő megnyilvánulása szerint, lelki, lélektani jellegű: a költői művek lelki tartalmára, a bennük megrögzített lelki folyamatokra, költőjüknek műveiben kifejeződő magatartására irányul. Nem önként választott érdeklődés ez nála, hanem veleszületett, „sorsszerű” hajlam és képesség. De éppen a magyar irodalomtörténet és kritika aktuális helyzete és továbbfejlődése szempontjából megvolt a maga nem leki-csinylendő jelentősége annak, hogy Gyulai, Péterfy és Riedl örökébe egy ilyen hajlamú kutató lépett. Újszerűsége a két utóbbihoz képest nem látszik olyan rikítóan, noha meg kell gondolnunk, hogy Péterfy lélektani érteke nem nagyon széleskörű; addig terjed, amíg a maga hangulatainak és belső vívódásainak valódi vagy vélt rokonait és ellenpólusait megtalálja. Riedl szélesebb körben fogékony az idegen lelkiség iránt (bár kedves hajlandóságai neki is megvannak), csakhogy nem mindig mély, nem elég elemző és nem elég következetes. Mégis leginkább ő az, elődeihez képest, akit írónk-költőink mint emberek is érdekelnek. Előfutárai ők annak a

Gyulaihoz képest gyökeresen újszerű tényezőnek, amely Horváth Jánossal irodalomtörténeti szemléletünkbe belépett. Nem arról van szó, mintha Gyulai nem alkalmazott volna lélektani és jellemteni szempontokat ; a költő megítélésében döntően befolyásolta az emberről (igaz, hogy nem okvetlenül a lélektan segítségével) alkotott véleménye ; lírai költemények érzelmi tartalmát megjelöli, epikus-drámai művek jellemeit elemzi. Horváthnál lényegesen másról és többről van szó : a beleélő, megértő képességről : a mű és az író külön világába behelyezkedés, a belülről-szemlélés tehetségéről. Megvannak ennek nála is az önjelleméből és erkölcsi eszméiből adódó természetes határai, ezek azonban túlnyomórészt nem a megértést zárják el eleve, hanem a rákövetkező értékelést teszik nyomatékosabbá és olykor egyoldalúbbá. Mégis : a lélektani, individuális megértésnek ez a belső üsztöne bővíti ki Horváth irodalomszemléletének határait, tágabbra, mint Gyulaié és Péterfyé valaha is volt — ez teszi lehetővé, hogy irodalomtörténész legyen, azaz megértse azokat az írókat, műveket és irányokat is, amelyek egyébként nem a saját esztétikai és etikai normáit testesítik meg. Azt már nem tilthatjuk meg, hogy ezek a normák az értékelésben ne érvényesüljenek, hogy az irodalom tényeit ne a maga klasszikus ideáljához mérje.

Nem maradt hatástalanul ez a pszichikai irányú lényeglátó képesség Horváthnak az egykorú irodalom körül kialakult helyzetére. Érdekes összehasonlítani azt a történelmi konstellációt, amelybe két nagy irodalomtudásunk belefejlődött. Gyulai megérte azt, hogy kibontakozása és virágkora egy olyan irodalmi iránnyal esett egybe, amelynek fenntartás nélkül szolgálatába tudott szegődni ; olyan lángelméknek lehetett kortársa, akiknek diadalában saját emberi és esztétikai ideáljai öltöttek testet. Horváth ha talán remélt is ilyesmit, a sors makacsul megfosztotta tőle ; benne is élt eredetileg az az igény, hogy az élő irodalomra s annak közönségére hathasson ; életének minden bizonnyal egyik legnagyobb élménye volt Ady és a Nyugat forradalmian újszerű irodalmi mozgalma ; csak hogy ez a mozgalom éppen azt rombolta le és óhajtotta sutbadobni, amit Horváth addigi irodalmi fejlődésünk legnagyobb, legmaradandóbb eredményének tartott. Gyulai fogékonyságával Horváth már ifjan menthetetlenül a kései Gyulai szerepébe szorult volna, vagy azoknak a jószándékú tudósoknak a körébe, akik még évtizedek múlva is az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság bástyafalai mögül kukucskálva csóválták a fejüket újabb irodalmunk furcsa, érthetetlen tüneményein. De ehelyett megszületett a maga korában nagy jelentőségű korai Ady-könyv, (amelynek egy részletét a tanulmánykötet hozza) a már említett *Forradalom után*, a bátor felszólalás az 1913-as Greguss-jutalom ügyében ; a *Magyar ritmus, jövevény versidom*-ban Ady ritmikájának megfejtése, s főként megszülettek a *Magyar versek könyve* második kiadásának miniatűr-jellemzései a Nyugat lírikusairól. Az sem lehetetlen, hogy a kortárs Ady—Babits nagy tanulsága a múltra nézve is befolyásolta itt-ott Horváth szemléletét.

Ez az üsztönös képesség és érdeklődés vajon kereste-e a teoretikus támaszt, kibővítést és tudatosodást? Horváth nyilván igyekezett önmagában a maga fogalmait tisztázni ; pályája kezdetén talán a tudományos lélektant is megkérdezte. Az *Egy magyar versbeli mondatképlet* (1909-ből ; a tanulmánykötetben a cikk alatt sajtóhiba az 1929-es évszám) a Wundt-féle lélektan ismeretére utal. Akkoriban mások is orientálódtak erre felé : Gomibócz Zoltán egész jelentéstani rendszere Wundtra támaszkodik. A nyelvészek dolgába kevés a beleszólásom, de Wundtnál az irodalomtörténész, ha a maga lélektani fogékonyságát akarta bővíteni és tudatosítani, nem sokat kereskedhetett. Pláne a lényeglátásra és szintézisre törekvő Horváth az akkor még uralkodó mechanikus-atomisztikus, érzéklésekkel, emlékezettel, asszociációval bibelődő lélektannál. A huszas évek nagy fordulata aztán elfújta vagy igen szerény helyre degradálta ezt az egész lélektant ; megszületett a modern karakterológia és tipológia. Azt a magyar (akár irodalomszakos, akár másféle) tudós nemzedéket, amely 1920 előtt kibontakozott, ez a fejlődés már nem tudta döntően befolyásolni. Talán ez is oka annak, hogy Horváth lélektani fogékonysága főként a művekre irányul, az emberben is legfeljebb a világnézetre, mint a költői alkotás és mű mögött kinyomozható egységes valamire (lásd például a Reviczky- és Komjáthy-

tanulmányt a kötetben) — és tudatosan nem törekszik a modern karakterológia vagy az ennek befolyása alatt álló irodalomszemlélet közvetlen emberközelségére, hogy tapintatosan megáll a költő egyéni intimszférája előtt, s kitér a hétköznapinak ítélt, múltó jelenségek elől. Persze kérdés: akármilyen modern karakterológia át tudta volna-e törni azokat a sorompókat, amelyeket Horváth etikai- esztétikai elvei s a már többször említett klasszikus hagyomány szabnak?

Bizonyos szűkebb értelemben mégis úgy alakult a helyzet, hogy Horváth lényegkereső lélektani érzéke magától is a modern jellemteni szemlélet felé, azzal egy irányba fejlődött, anélkül hogy tőle közvetlen ösztönzést kapott volna. A sok közül kiragadom a legklasszikusabb értékű bizonyítékot, helyesebben csak néhány sorát. Az „Egy gondolat bánt engemet” elemzésére gondolok: „Az ellenszenvestől, az elviselhetetlenből egyszerre az akarat, a pozitív érdekeltség indulat-végetébe csap át, s lankadatlan heves rohanással éli végig a holtig való cselekvés lázát. . .” „A halálba robbant akaraterő, a porhüvelyét tűzbe lobbantó lelki villámlás mennydörgése ez, minden testiséget eltíprő felmagasztalása az erkölcsi eszménynek. . .” „Nincs költeménye Petőfinek, melyben magasabbra csigázott indulat lobogna fel, nincs költeménye, melyben indulatos személyessége tisztábban kimutatná erkölcsi forrását, melyben közvetlen lírai érdekeltség s jellembeli önzetlenség forróbb egységben mutatkoznék. . .” A költői alkatot, benne a konkrét lelkierők működését, emberi és erkölcsi rangsorát, majd aktuális kiáramlását a versből kiérezni és maga-alkotta terminológiával, önállóan, az előadás művészetével, a szaktudomány ballasztja nélkül kifejezni: van ebben annyi emberbelátó érzék, mint azokban a tudósokban, akiktől esetleg tanulnia kellett volna.

Ahogy ez a Petőfi-kötetben egyszerre, a legnagyobb arányokban jelentkezett, volt abban az akkori magyar irodalomtörténészek és az olvasóközönség számára valami meghökentető és csaknem nyomasztó. „Még a szíve dobogását is ismeri Petőfinek” — mondta egyik kollegista-társunk. Értettük ezt mindannyian az adatszerű ismeretre, de azontúl a költő-lángelme mivoltának, kibontakozásának és megnyilatkozásának, önkifejezésének vizsgálatában a rejtettebb zugokba az azonosulás erejével bevilágító beleélésre is. A könyv híven őrzi, s mint az előbb idézett néhány sor mutatja, nem is titkolja el ennek az azonosulásnak a lírai visszhangját sem: a lángelme titkaiban való részesedés mély áhítatát. Több ez, mint pusztá tudomány, van benne valami tudomány-feletti beavatottság; ezért olyan különös, egyedülálló jelensége irodalomtörténetírásunknak még ma is.

Persze másképp is jellemző, beszédes dokumentum ez a Petőfi-könyv. Horváth a maga lélektani fogékonyságát első ízben kortárs-költőn, Adyn próbálta ki, itt sem egészen dicstellenül — (zárójelben: itt a megértést nagyobb tudományos apparátus készíti elő és közvetíti az olvasónak: az archaikus lelkiséget, a mágikus gondolkodást szakkönyvek nyomán kellett megállapítania, ezt azonban inkább eltitkolja) — ez a tehetsége azonban igazi, diadalmas nagyságában nemcsak egy már rég halott, hanem Adyékknal inkább csak politikai eszméiségben rokonítható „nemzeti klasszikus” teljes életművének elemzésében bontakozik ki. A pszichikai és izlésbeli fogékonyságot magasabb erőik irányítják, nekik otthonosabb területek felé; — döntő mégis az Arany-Gyulai-örökség, amelyet nem annyira eltanult, mint inkább magában hordoz. Ezért nem lesz mégsem Horváth fogékonyságából mindent megérteni-tudás, annál kevésbé emberi és esztétikai mindent-megbocsátás, amihez a tudományos karakterológia talán-talán közelebb hozta volna. Az az irodalomtörténész ő, akinek határozott ideáljai vannak; nagy író-kortársaitól távortartja, olykor el is riasztja az, hogy az irodalom élményi körének azt a robbanásszerű (egyébként a franciáknál már nem újdonságnak számító) kiszélesítését, amelyet a nyugatosok végrehajtottak, teljes mértékben soha nem tudja helyeselni, elismerni. Ady Endre démoni alvilágába leszállni, Móricz Zsigmonddal az emberi ösztönök labirintusát bejárni, Babits emberi és kulturális élményéhségével azonosulni: ez már kívülesik Horváth lélektani és lényeglátó érzékenységén.

Horváth János Eötvös-kollégiumi óráin szemináriumi rendszerű munka folyt. Egész évre tervszerűen összeállított témákról dolgozatokat olvastunk fel; ezeket Horváth röviden megbírált a aztán kifejtette a témáról a maga nézetét. Harmadéves koromban a tárgykör a magyar verses epikai költészet fejlődése volt, emlékezetem szerint a 16. századtól (vagy talán csak a 18. végétől) Arany Jánosig. A vezető szempont lassan bontakozott ki előttünk: az epika tárgyias műnem; jellemzésben, kompozícióban, írói szemléletben és magatartásban megvannak a maga követelményei. Ezek a követelmények legtisztábban Arany elbeszélő műveiben valósulnak meg; ő a született epikus költő. A megelőző félszázad epikusáiban fogyatékos volt, esetleg teljesen hiányzott a tehetség epikus oldala; annál erősebb volt a szubjektív lírai hajlam. Ez aztán magához idomította, átképezte, a maga líraiságával töltötte meg a különféle elbeszélő műfajok kereteit; így jött létre költészetünkben Arany előtt a lírai epikának számos változata. Az elemzések legérdekesebb mozzanata mindig az volt, amikor a látszólag epikus magatartás mélyén a lappangó lírai alapot, lírai-hangulati magatartást pl. Himfynél, Vörösmartynál, Petőfinél megtaláltuk.

Legfeljebb csak sejtettük akkor, hogy ebben a tárgyalásmódban Horváth lényeglátó képességének másik, az előbb tárgyaltat harmonikusan kiegészítő iránya bontakozik ki előttünk: az irodalmi alkotások objektív oldalának, a bennük megnyilatkozó tárgyi alkat változatainak, műfaji, szerkezeti, verselési stb. típusoknak éles és határozott felismerése. A beleélés megragadja az egyénit, esetleg az egyszeri lelki folyamatot a műben. A művészi alkotás azonban objektíváló folyamat; az egyszerű maradó alkattá kristályosítja ki, az alkat pedig hagyománnyá válik, hol követésre, hol tagadásra ösztönözve. Horváth esztétikájában, mint általában az objektív idealista esztétikákban, a műfajoknak, a velük összefüggő nyelvi-formai-szemléleti követelményekkel együtt határozott ideáltípus-jellegük van: megvalósulásuk foka egyúttal értékmérő is. A döntő helyzet — ezt Horváth mindig a gyökerén ragadja meg — a teremtő egyéniség találkozása a hagyománnyal, a kialakult formák és a kialakulásra törő tendenciák világával. Tarka színjáték születik ebből: öröklött formai kincsek átvétele, átídomítása, olykor eldobása vagy szétrombolása, újak váratlan vagy fokozatos kialakulása, csírában meglevő irányzatok küzdelme, diadala és elhalása — egyszóval az, amit az irodalom-ban történetnek szoktunk nevezni.

Lehet, hogy ebben a történeti látásban csakugyan a Brunetière-féle műfajelmélet érvényesül, amellyel Horváth Párizsban megismerkedhetett (a *L'évolution des genres* megjelent 1890-ben); én emellett a csaknem párhuzamosan kialakuló új magyar történettudomány ösztönzését sem tartom kizártnak (intézmények, szervezetek, ideológiák kialakulása, továbbélése, a korigények szerinti módosulása). A fentiek alapján természetes, hogy Horváthot elsősorban mindig a „kezdetek” vonzzák; bennük látja a főproblémát. Irodalmunknak voltaképpen két ilyen nagy „kezdet” van: a honfoglalás utáni, meg az 1772 körüli; nagy rendszerezésében meg is ragadja mind a kettőt. Teremtő egyéniség és formai-műfaji ideálok találkozása szempontjából mégis a második az érdekesebb, illetve a Bessenyeitől Petőfiig — Aranyig terjedő időszak; Horváth munkásságának zöme is ezt tárgyalja (a Csokonai — Katona — Kisfaludy Sándor — Kisfaludy Károly — Kölcsey-előadások, a népiesség-, a Petőfi-monográfia) s ha a részlet-feldolgozások közt van is hézag, a tanulmánykötetben közölt ízléstörténeti előadások (A 19. század fejlődéstörténeti előzményei; A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése) a szintetikus kereteket teljesen kidolgozzák. Ezekről utóbb külön szólok még; most inkább a részletekbe szeretnék belenyúlni, hogy Horváth most elemzett látását példákkal illusztrálhassam. Alacsonyabbrendű, csaknem ponyva-szintű műfajból indul ki és azt emeli az egyéniség erejével magasabb szintre Csokonai *A lélek halhatatlanságában* (halotti búcsúztatóból gondolati líra), Katona *A Bánk bán*-ban (lovagdrámából jellem-tragédia). Ez utóbbiban külön is kiemelendő elemzés: Bánk jellemének felemelése a pusztá, sablonos lovagi szintről s emberi remekké

átformálása. A lovagdráma alaptípusából fejti meg és vezeti le Kisfaludy Károly egyéni dráma-változatait. A másik Kisfaludynál aprólékosan rekonstruálja egy új hazai epikus műfajnak, a regének keletkezését, ahogy szubjektív élményi-lírai gyökerekből és kész irodalmi minták ösztönzéseiből az első kísérletek megszületnek s aztán a műfaj fokozatosan önállósodik. Kész stílussal (az antik klasszicizmus életbölcseletével és formáival) találkozik Berzsenyi, de „e magyar Horatius erőteljes külsőségei alatt egy modern ember sebzett mélasága sajog” (*Tanulmányok*, 144. l.). A „műfaj” ideáltípus-jellegét leginkább a „dal”-ról alkotott fejlődésrajz árulja el; ez a fonal köti össze a népiesség-könyvet a Petőfi-monográfiával, s élteti jórészt ez utóbbit is. „A dal főjegye a közönségről nem tudó, csak magával elfoglalt dalolónak tisztán életszerű viselkedése, lélektani magánya”. (Ebben a megfogalmazásban 1. *Kisfaludy Károly*, az új kiadás 88. lapján.) A magas irodalom szintjén Petőfi valósítja meg tökéletesen ezt az ideált, s tőle, mint csúcsponttól kap értelmet egy hosszú fejlődési sor, amelyet Kisfaludy Károly, Kölcsey, Vörösmarty, Czuczor és sok más küszködései töltenek meg; mintha ezt a hosszú küzdelmet a még meg nem valósult tiszta dalnak lappangó, hol megsejtett, hol szem elől tévesztett, ideális képe szítaná fel.

A műfaji változatok elkülönítése olykor túlzottan aprólékosnak látszik. Megint a dal köréből véve a példát: Kisfaludy Károly alkotásai közt „van . . . a régi (vígjátéki) felfogáson alapuló genre-szerű dal, van rokokó szerelmi témájú helyzetdal és hazafias vagy történeti népdal” (I. m. 86. l.). Persze végül az ilyen distinkciókba is történelmi fejlődés-eredmények vannak belesűrítve, a mi számunkra pedig azt éreztetik, hogy megint határvonalhoz jutottunk el: formai hagyomány és formai fejlődés változatainak ilyen finom kifürkészésétől már csak egy lépés a változatok történelmi-társadalmi föltételeinek kutatása. Maga Horváth ezt a lépést nem teszi meg, mégpedig tudatosan nem. Ahogy lélektani fogékonysága az írói egyéniség vizsgálatában megáll bizonyos határoknál, az irodalmi kultúra alakzatai mögött sem keresi azokat a társadalmi erőket, amelyek őket létrehozták. Pedig ő is több helyen (így pl. *Kisfaludy Károly*, 64. l.) beszél a társadalom, a kor „modernebb szükségletei”-ről; tudja, bár nem kutatja tüzetesen, hogy a hagyományos formákat nem mindig és nemcsak a teremtő egyéniség idomítja-hajlítja, hanem a kollektívum, a kor társadalma is. De ne hibáztassuk azért, hogy ezt a második lépést nem teszi meg. Tekintsék ezt feladatuknak az ifjabb kutató-nemzedékek; tapasztalni fogják, hogy Horváth műfaji alapú fejlődésrajzai alapján könnyű lesz továbbhaladniuk.

Mi pedig maradjunk Horváth János birodalmának maga-megvonta határai között. Talán nem ünneprontás, ha éppen a mondottakkal kapcsolatban magam és tanártársaim néhány egykorú, kritikus emlékéit is felelevenítem. Alkotó egyéniség és költői mű között Horváth többször úgy alkot hidat, hogy közbeiktatja a világnézetet, mint olyan egységes alapot, amelynek a művek a folyományai. A világnézet, mint az alkotások magyarázó elve, nagy jelszó volt nemcsak a szellemtörténet virágkorában, hanem már előbb is (Dilthey), s megfelelő körülményekkel, a világnézet megalapozó társadalmi viszonyok és egyéni lelki rugók figyelembevételével fel is lehet használni. A maga szándéka szerint Berzsenyinnél jár el legsikeresebben Horváth; fonala itt: a költő által maga elé szabott világnézetnek és a tényleges lelkierőknek antagonizmusa (1. a tanulmánykötetben: *Egy fejezet a magyar irodalmi izlés történetéből, Berzsenyi Dániel*). Igazi elemében mégis azoknál a csupa konkrét, csupa elevenség-költőknél van, akiknél nincs szüksége a „világnézet” megkonstruálására (Kisfaludy Károly, Katona); néhányszor, amikor összefüggő tételrendszert vázol fel, merevnek, sőt kissé szürkének is érezzük. Így láttuk ezt már annakidején Csokonai „ideálpoétai világ”-áról, amely „költészetében áll megvalósítva előttünk”; Reviczkyt nem akarom túlbecsülni, de lírája mégis több, mint humorelméletének illusztrációja. (L. a kötetben: *Újabb költészetünk világnézeti válsága*.) Azonban lehetségesnek tartom, hogy az oktató szándék diktálta az ilyen egyszerűsítéseket.

A magyar irodalomtudománynak régi, szinte kötelező hagyománya az elzárkózás a túlzottan érzett elméletieskedéstől. Nagy szintetikus vállalkozása előtt Horváth is beéri a minimális elméleti alapvetéssel (1. a kötetben : *Magyar irodalomismeret*) ; nem is olyan nagy túlzás azt mondani, hogy csupán tárgyának, az irodalomnak mibenlétét akarja újra, de gyökeresen átgondolni. Így jut el a sokat emlegetett „irodalmi alapviszony” problematikájáig. „Írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével : ennél elvontabb, szélesebb s egyszerűsége aligha lehet visszavinni az irodalom állandó lényegét. . . E végső alapvetés nem ragad ki bennünket az emberi élet eleven valóságából, sőt megszünteti a szokásos definíciók azon végzetes egyoldalúságát, mely igen hajlandó volt az irodalomban bizonyos írott művek nagy, holt tömegét látni, s . . . többnyire megfeledezett az olvasó közönségről, mely pedig az említett irodalmi alapviszonynak, forgalmas életnek, szintén figyelembe veendő részese”. (I. m. 15. l.) Ezt a nagy horderejű felfogást mindmáig nem méltattuk eléggé. Benne él nyilvánvalóan a századforduló táján diadalra jutott új világnézeti igény, amely, Bergson lendületét továbbfolytatva, minden merev tárgyiasságot és fogalmiságot dinamizálni, folyamatokban vagy tiszta szemléletben feloldani törekedett. De figyelemreméltóak a belső kisu-gárzó ösztönzések : sarkal a mélyreható lélektani szemléletre, s kinyitja a kaput a szociológiai látás előtt ; megalapozza az irodalom-szociológiát, mint az irodalomtudomány új tartományát. Termékenységét bizonyos fokig egyoldalúságának is köszönheti : az irodalomnak, ennek a sokrétű adottságnak csak egyik elemét veszi élesen figyelembe : azt, ami benne valóban „dynamis”, szándékosan nem vet számot azzal, ami benne objektiváció, kifejezés, alkat és alakítás — holott az irodalomnak van rendszere és összefüggése innen a tárgyi oldalról is. (Az irodalomtörténeti gyakorlatban, mint az előző szakaszból láttuk, Horváth éppen sokat támaszkodik ezekre az elméletében mellőzött tényezőkre. Gyakorlatában sokoldalúbb és többet ad, mint elméletében.)

Az „alapviszony” fogalmában benne van az, hogy az irodalom embernek emberrel való kapcsolatára, tehát az eleven szellemi életre épül : ebben rejlik nagy igazsága. Termékenységét a nemzeti klasszicizmus-előadásban Petőfi költői magatartásának elemzése bizonyítja : Petőfitől fogva jelent az irodalom nálunk „nem műveket és könyveket, hanem valószínűségi életbeli viszonyt a kimagasló egyes és a kollektivitás között” ; Petőfivel „az irodalmi viszony ősnaiságú gyakorlása” arat diadalt. (I. m. 319, 322. l.) De Horváth szemléletbeli újdonságát ezen a téren is csak első lépésnek kell tekintenünk, bár hangsúlyozom, hogy az első, az úttörő lépés mindig a döntő. Egy fiatalkori tanulmányom nyomán, de mai megfogalmazásban hadd utaljak megint arra — éppen a viszony-fogalom talaján állva — hogy az egyén a gazdasági-társadalmi életben és a kulturális felépítmény tudatformáiban számtalan viszonyulást él át, valósággal azok keresztútjében áll. Van köztük mélyebb, állandóbb, van felszínesebb és mulandóbb ; mindenképpen ezeknek a szövevényéből kiindulva kell az irodalmi alapviszonyt mint külön, speciális változatot leszármaztatni és elhatárolni. Ez eddig még nem történt meg. Ha valaki rászánja magát, abból kell majd kiindulnia, hogy az irodalmi-művészi viszony a személyiség egészét ragadja meg, mint ahogy közvetítője : a mű is az alkotó személyiségének egészéből születik.

Mint láttuk, az irodalomnak viszonyként való felfogásában már benne van a kollektív tényező nyomatékos elismerése. Amióta irodalomtörténetírásunk szintetikus látásra törekszik, itt első ízben tudatosodik a történelmi folyamat alanyának, reális hordozójának kérdése. A múlt század pozitívizmusa önmagában történetietlen volt, amellet atomizálta is az irodalom tényeit. Beöthyék természetesnek vették, hogy az irodalom életének a „nemzeti szellem” a voltaképpen hordozója ; a „nemzeti”-t ismerték fel és követelték mindenütt. Ez azonban az akkori kritikus szemlélet számára, a maga fenséges homályában, nem volt egyéb romantikus illúzió. A Horváth-féle viszony-fogalomban fel kell ismernünk és nagyra kell

értékeink azt a szándékot, hogy az ilyesféle misztikus egyetemességek helyett viszonylag reális és alapjaiban kollektív tényezőt tegyen meg az irodalmi fejlődés hordozójának. Író és olvasók, író és közönség kapcsolata nyilvánvalóan nemcsak lélektani, hanem főként társadalmi tény, a társadalmi viszonyok erőterében játszódik le, — nem számít az, hogy Horváth ezt külön nem elemzi.

A kollektivumba, a kulturális élet egészébe való beilleszkedést, a végső, már irodalomfeletti tényekkel való kapcsolatot érezteti a rendszer két záró fogalma : az *ízlés* és az *irodalmi tudat*. „Nem más ez, mint az egyéni különfeleségek fölött és ellenére létrejövő, kiegyenlítődőtt, író s olvasót irodalmi szempontból egyneművé avató *közös lelki forma*. Valami nagyszerű, nemcsak kortársakat, hanem korábbi és későbbi nemzedékeket is egybeölelő formája ez az összetartozásnak, erkölcsi közösség az irodalmi műveltség formáiban. . . E közös lelki forma egyrészt fejlődmény, aktuális eredője az egész irodalmi múltnak, némiképp kényszerű megkötöttség, öröklött hajlam : irodalmi ízlés ; másrészt azonban eleve-állásfogalás minden továbbival szemben, adva levő foglalat az aktuális irodalmiság számára, befogadó képesség és akarat, mérték és ítélet, szemlélet és eszmélkedés : egyszóval *irodalmi tudat*.” Az irodalomtörténet ezen az alapon válik „az irodalmi fejlődés teljes, történeti egészének *genetikus önismeretévé*.” „Az irodalomtörténetet mint önszemléletre, öntudatra törekvése szervét hozta létre az irodalmi fejlődés”. (Id. mű 21. és 23. l.). Annyi év után újraolvasva ezeket a sorokat, úgy érzem, korábbi ellenvetéseimnek jórészt el kell némulniuk. Nemcsak azért, mert Horváth fejtegetéseit fogalmilag helytállóknak érzem ; fölötte vagyunk itt már a pusztá fogalmi-tudományos síknak : egy nagy egyéniség vallja meg itt a maga végső értékeléseit, ideáljait, hitét — az ennek kijáró tisztelettel kell hozzá közelítenünk.

Azt hiszem, a benne foglalt fejlődés-elgondolás filozófiai lényegét ma sem lehet elutasítanunk. Célul tűzi ki az irodalom terén egy olyan köztudat, közös nyilvánosság kialakulását, amely tudatosítja, az értelmi ítélet és az erkölcsi érzület szűrőjén tisztítja át minden irodalmi irány ihlet-gyökerét, stílusbeli és ízlésbeli elveit — mindez nyilvánvalóan csak rész-mozzanata lehet annak az egyetemes fejlődésnek, amely az egész emberiség s ezen belül az egyes nemzetek életében érzületté nemesíti az ösztönöket, tudatosítja az erőket és a célokat, s ezáltal az emberközösségek életét szervezni és magasabb szintre emelni képes. Horváth is tudja, hogy ennek a tudatosodásnak megvannak a határai, a föltételei, a nagy történelmi válságai — vajon ok-e ez arra, hogy feladjuk magát az elvi követelményt? Sokunknak feltűnt annak idején : mily nyomatékkal határolja el magát Horváth ismételten is Adyék „ösztön-ihleté”-től („kerülése a racionálisnak s lidérces homálya a tudatalattinak” ; *Magyar ritmus, jövevény versidom* 93. lap). Helyezzük ezt az elhatárolást, az érzületi ihlet és a tudatosodás magasabbra-értékelését abba a korbá, amelyben elhangzott : az anti-intellektuális áramlatok lassú elszabadulásának és elhatalmasodásának európai és magyar hátterébe, a növekvő világnézeti és politikai meg részegülés korába — s mindjárt meglátjuk valódi értékét. Bizony nem Horváth úszott ezekben az áramlatokban, sokkal inkább azok, akik jelszóul használták Adyt és kizárólag Vajda- meg Tolnai-kultuszt akartak teremteni. „Igazi műveltség nincs genetikus önismeret nélkül.”

Ha valaha, Horváth elgondolásának kívánatos továbbfolytatásaképpen, az irodalmi tudat és a közízlés fogalmát rendszeresen ki akarnánk fejteni, ügyelnünk kellene a részletekben néhány kétely, néhány probléma tisztázására. Nem tudom, szerencsés volt-e maga az „irodalmi tudat” elnevezés? A szó önmagában túlságosan is idealisztikusnak hangzik, sok mindent bele lehet magyarázni, amire alkotója nem is gondolt. A „közízlés” megjelölést már időállónak érzem, a mögötte álló követelménnyel együtt ; itt meg a fogalom szomszédságát, összefüggéseit kell irodalomelméletünknek boncolgatnia. Ma aligha látjuk úgy, hogy a közízlés genetikusán az egyéni ízlések sírlódásaiból, kiegyenlítődéséből jön létre ; a kollektivumban (népben, osztályokban, rétegekben) eleve meglévő föltételek nemcsak körét határozzák meg, hanem befolyásolják minőségét is. Az „aktív (alkotó) ízlés” elfogadható, de ha az ízlésnek ilyen hatékonyt tulajdonítunk és ennyire közel hozzuk az irodalom teremtő elvéhez, a stílust pedig

az ízlés lenyomatának jelentjük ki, akkor el kell határolnunk azt az értelmet, amelyben a „stílus” szót használjuk. Szocialista szemléletű irodalomtörténetírásunk nyilvánvalóan fel fogja használni Horváth következő útmutatását : „Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik : politikai, társadalmi, erkölcsi ellentétéké”. (*Tanulmányok*, 274. l.)

6.

. Az elmélet, pláne ha ennyire át van szöve értékelő mozzanatokkal, maga is sürget arra, hogy szembesítsük a valósággal. Keressük a kimondott törvények és ideálok megvalósulását a múltban, és harcolunk megvalósulásukért a jelenben. Horváth, különösen pályája korábbi szakaszain, vállalkozott mind a kutató, mind a harcos szerepére, sajnos, nem egyforma sikerrel és szerencsével.

Elméletével egy tőről fakad történelmi rendszerezésének központja : a „nemzeti klasszicizmus” fogalma. „A klasszicizmus. . . több volt pusztán ízlési formánál. Ihletője a történelmi magyarság kifejlett erkölcsi öntudata, irodalma pedig a magyar szellem kvintesszenciájának művészi megnyilatkozása volt”. „A Kazinczy féle nagy nyugati iram hozományait ez a korszak : Petőfi, Arany, Gyulai nagy félszázada volt hivatva meggyökereztetni, nosztrifikálni. Vállalta s meg is cselekedte. Európaiság és gyökeres magyarság, művészi és erkölcsi eszmény a klasszicitás tökélyével ragyog műveikben. . . Termékenynek ígérkező megállapodás saját forrásaink mellett a százados iramban ; történelmi egyéniségünkhöz idomítása az európai szerzeménynek ; huzamosnak tervezett s hatékonyságra számítható érintkezése a művelt irodalmiságnak a nevelésre szoruló olvasóközönséggel.” (*Aranytól Adyig*.) „A magyar klasszikus ízlés, melynek első, spontán képviselője Petőfi, nem egyéb, mint végső kitisztulása az irodalmi ízlés immár hét évtizedes forrongásának, tehát nem kieszelt formula, hanem egy fejlődésfolyamat célhoz juttatása. Természetes, hogy ez az ízlésváltozat nem maga nevezte el magát klasszikusnak, vagyis nemzeti és művészeti vonatkozásban legtökéletesebb irodalmiságnak, örök mintának. Az utókor, az irodalomtörténet minősíti, s említett jegyein kívül azért is minősíti annak, mert korszerű, eleven közízlés volt a maga idejében”. (*Tanulmányok*, 279. l.)

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, újjászervezése után alig egy évvel, 1949 őszén vitát rendezett a nemzeti klasszicizmusról. (Lásd: *Irodalomtörténet*, 1950. I. szám. 48–54. l.) Marxista irodalomkutatásunknak ezen a korai szárnypróbálgatásán igyekeztünk ezt a kategóriát irodalomszemléletünkől kitagadni. Azt hiszem, ma már ki lehet mondani, hogy nagyonis siettünk a kitagadással. Forgatom az egykori beszámolót, olvasom helyenként emfatikus mondatait, de az érvek jórészt ma már erőtlennek érzem. Azóta Horváth János nyomtatott szövegéből tudjuk, hogy elgondolásában Petőfi nem „irodalmi földgömbünk másik felén van”, hanem első nagy „nemzeti klasszikus”-unk. Ez természetesen nem részletkérdés ; kihat az egész kategória megítélésére. „Nemzeti klasszicizmus vagy irodalmi Deák-párt?” — állítja fel mindjárt a cím a kiélezett kérdést. „A 67-es politikát közvéleményünk ma már egyértelműen elítéli. Nem következetlenség-e, hogy a 67-es politika érzelmi talaját tükröztető irodalmat továbbra is bálványozzuk?” „A nemzeti klasszicizmus írói az úgynevezett békepártban szerveződő nemesi rétegnek megszólaltatói”. Ez voltaképpen az igazi komoly érv : a „nemzeti klasszicizmus” elnevezésben összefoglalt írócsoport voltaképpen egy politikai pártnak, rajta keresztül egy társadalmi osztálynak az irodalma. Egyik felszólaló kereken kétségbevonta, hogy „nemzeti klasszikus” irodalom egyáltalán lehetséges. Azóta mindannyian tanultunk egyet-mást az irodalmak nemzeti jellegéről. Lehetnek korszakok, amelyek társadalmilag is megvalósítanak bizonyos nemzeti egységet ; alakulhat úgy a fejlődés, hogy egy társadalmi osztály egyetemes nemzeti érdekek harcosa gyanánt lép fel. A Bach-korszak nyilvánvalóan ilyen volt ; a 48-at megelőző évek, Petőfi és Arany föllépésének ideje erős társadalmi feszültségekkel voltak ugyan tele, de számos kérdésben ekkor is megvolt az egység. Nem lehetetlen

vállakozás tehát ennek a klasszicizmusnak egy osztályon túlterjedő, egységes nemzeti alapját bizonyítani; minden olyan állítás, amely akár Arany, akár pláne Petőfi költészetét egyetlen osztályhoz kötné, ma már komolytalannak tetszik. Annál inkább, mert ma már nyugodtan beszélhetünk a nagy költők és alkotóművészek „osztályfelettségéről”. Az a kérdés: volt-e a „nemzeti klasszicizmus” címszava alatt összefoglalható egységes írócsoport, csak másodrangú; a nemzeti ízlés, eszmeiség és erkölcsiség eljuthat a tudatosodásra akár egymástól elszigetelt tehetségekben is. De azért a tényleges történeti kapcsolatok még tüzetes áttekintésre várnak.

A nemzeti klasszicizmus kategóriája Horváth körülírása szerint egyaránt tartalmaz történeti, és történetfeletti, „örök” elemeket. Az „ízlés és műformák, az irodalmi esztétikum magyarsága”, a „legtökéletesebb irodalmiság, örök minta” maga is történelmileg jött ugyan létre; s ami benne történetfeletti, korfeletti érvényű (Petőfire és Aranyra gondoljunk), abban mindenképpen vannak erős nemzeti vonások, olyan tisztaságban, amely megérteti mintakép-jellegüket. De ha mégis határozottan fölteszük a kérdést: az ily módon felfogott nemzeti klasszicizmus mennyire történelmi és mennyire esztétikai kategória, már komoly, eddig nem tisztázott problémák állnak elő. Horváth így mondja: „Megjegyzendő még, hogy a nemzeti irodalmak klasszikus korszakai igen különféle ízlés-minőségeket képviselhetnek, nem csupán s nem mind azt az egyet, melyet nemzetközileg »klasszikus«-nak szokás nevezni; az a kérdés, mily előzmények után, s mikor, kik által érkezik, s mit vesz át belőle maga az eleven kor. Így a miénkben — mi csak látszik paradoxnak — sok a romantikum.” (I. m. 280. l.) Horváth talán elsősorban az angol fejlődésre gondolt, ugyanis a hozzánk legközelebb eső két világ-irodalmi példa: a 17. század francia klasszikája és a németek Goethe—Schiller-korszaka mintha mást mondana. Mindkettő törekszik valami egyénre és osztályokra, talán még korokon is felülemelkedő egyetemességnek a megragadására, tehát a szépségideál, a kifejező-eszközök terén is többé-kevésbé az egyetemesítés, az elvonás felé orientálódik, ami erős nyomot hagy típusalkotásán, képkincsén, nyelvén is. Ezeket a vonásokat, legalább olyan mértékben, mint a németeknél, fel lehet fedezni a mi klasszicizmusunkon is. Igaz, hogy Arany ismételtlen megtagadja a „puszta elvont ideál”-t, s tudatosan a nemzeti színezetű konkretizálás híve (1. *Töredékes gondolatok*), de erkölcsi eszményeiben valami egyetemesig óhajt emelkedni, művészi módszereiben pedig kerüli a naturalizmusra, sőt a polgári realizmus egyrésztére is jellemző tényhalmozást, a megrekedést az esetlegesben. (L. az 1863-as koszorúban közölt bírálatot a Salammbó-ról.) Arany lírai szimbolikájában már 49 után feltűnik az eszményítő tendencia, sőt bizonyos értelemben eszményít maga Petőfi is. A német újklasszicizmussal pedig közelebről is rokonítja a mienket az a morális, emberformáló tendencia, amelyet harmonikusn olvasztanak be az esztétikumba. Úgy látszik tehát: mégis közelebb jutunk a klasszicizmushoz, mint történeti stílus kategóriához. (L. evvel kapcsolatban Horváth utalását kötetének 317. lapján.) (Fölmerülhet még a rokonítás a csaknem egyidejű német „poétikus realizmus”-sal, Otto Ludwiggal és társaival, de a mi klasszicizmusunk nemzetibb náluk, erősebben támaszkodik a népi alapra, és jórészt még a verses epika hagyományait őrzi.)

Mindebből azonban, ismerve a mi Bach-korszakbeli irodalmunkat, két további probléma adódik. A modern magyar realizmus fejlődési szakaszainak vizsgálata közben találkozunk egy olyan változattal, amelyet eszményítő realizmusnak neveztünk. Hogy viszonylik ez a nemzeti klasszicizmus kategóriájához? Nyilván hamis volna az eszményítő realizmust a nemzeti klasszicizmus kizárólagos esztétikai tartalmának megtenni. De mindenképpen annak a produktuma, legfeljebb második, esetleg késeiinek is nevezhető szakaszában (az ötvenes évek második felétől); még később, a hanyatlás szakaszában merev, terméketlen, a fejlődést gátló szemléletté válik. Az epigonok eszményítése más, mint Aranyé vagy Keményé. Nemzeti klasszicizmusunk tehát alapjában realista jellegű volna. Ebből azonban, a benne nyilvánvalóan meglevő romantikus elemek elismerésén túl is fogas kérdés adódik. Számolnunk kell azzal, hogy a Bach-

korszak idején — mai irodalomszemléletünk szerint — kibontakozott és az egykorú közönséget is meghódította az ún. nemzeti romantikus irány, amelynek egyetlen klasszikus képviselője Jókai, de kisebb korifeusa számos akad (Vas Gereben, Szigligeti, Tóth Kálmán), — s amely itt-ott magára Aranyra is hatással volt. Horváth fogalmazásában aligha lehet oly tágra vonni klasszicizmusunk körét, hogy ez is beleférjen; ihlet- és ízlés-elvük aligha hozható közös nevezőre. De azt hiszem, akad rokonság is köztük; együttélésük történeti tény; nem tudom, ez az együttélés nem jelentett-e versenyzést?

Akár így, akár úgy — mindez mégis kényszerűen fölveti a legkomolyabb problémát: a nemzeti klasszicizmus, ahogy Horváth nyomán értjük, ahogy Aranyra, Petőfire, Keményre, Gyulaira vonatkoztatjuk, csakugyan a teljes magyarságot fejezi-e ki, helyesebben: magába fogad-e mindent a magyarság népi-társadalmi-történelmi-erkölcsi problémáiból? A sokat emlegetett érzelmi-erkölcsi átszűrés nem jár-e e tekintetben áldozatokkal is? Az *Aranytól Adyig* koncepciója klasszicizmusunk asszimilációjának elmaradásáért kritikánkat, irodalomtörténészeinket, kultúrpolitikánkat, nem utolsósorban történelmünk alakulását teszi felelőssé. Ezek a tényezők viselik-e valóban a teljes felelősséget? Vajdában, Adyban, Móriczban nem a klasszicizmus köréből eleve kiszorított erők és tartalmak törnek-e fel? A történelem száz év alatt nem fejlesztett-, gyűrt-épített-e rajtunk olyan értelemben is, hogy magyarságunk több tekintetben túl is nőtt az Arany-Gyulai-féle klasszicizmus befogadóképességén?

Ilyen szempontból különösen elgondolkoztató Horváthnak előbb már jelzett kísérlete a klasszikus ideálokért folytatott gyakorlati harccal, amely a huszas évek elején a közönségnevelésnek, az új közízlés kialakításának jelszavával indult meg, s amelynek külső kerete a *Napkelet* folyóirat (és a mögötte álló „Magyar Irodalmi Társaság”) volt. Nehéz és kényes téma ma is még erről írni, pedig az elvek és tények tisztázására szükség volna. Lehet-e az irodalmi fejlődésnek eszmeileg végső stádiumát, eredményét, a közízlést, közvetlenül megvalósítandó célként kitűzni, irodalomtörténészeknek, kritikusoknak, pláne, amikor igazi haderejük: a nagy alkotó költők-írók fél évszázada halottak? Mennyi valódi társadalmi erőt lehetett ez irányban akkor megmozgatni, különös tekintettel a hagyományos osztályok kulturális alkotó-és befogadóképességének hamarosan nyilvánvaló gyöngeségére? Éppen ezért mennyire lehettek függetlenek a nem valami magasszintű államhatalomtól? Számoltak-e komolyan a korízléssel, amely, nemcsak nálunk, hanem Európa-szerte, az első világháború és a nyomában kialakult helyzet élményeitől még jobban ösztönözve, irodalomtól és művészettől ekkor még a klasszikával össze nem férő, ösztönös, sejtető, elemi, lazább formákba öltöző hatásokat várt? Ekkor mintha még az élő magyar irodalom alakulása is ellenükre járt volna. A Nyugat ugyan végkép elszürkült, de a halott Adyt akkor kezdik megismerni és szeretni szélesebb körben, azok is, akik előbb elutasították. Móricz, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád a Nyugattól csaknem függetlenül új alkotó korszakot ér el és növekvő népszerűséghez jut. A Napkeletnek pedig ezek nélkül, sőt ezek ellenében kellett volna sikert aratnia. Horváth egy-két évtizeddel előbb tanúja volt az újjelví irodalom megszületésének, amely az ő eszményeivel erős ellentétben volt; mégis, a Napkelet korában, ehhez közeledni, megérteni, talán nevelni is lehetett volna megfelelő eszközökkel — de legyőzni csak más ihletű és ízlésű nagy alkotó-tehetségek felbukkanása révén lehetett volna, ezt pedig akkor nem adta meg az idő. A Napkelet csődjének legfőbb oka nem a benne közölt tanulmányok, amelyek közt sok értékes volt, hanem szép-irodalmi részének alacsony színvonala, a dilettantizmus erős beszivárgása soraiba, amiben már a „konzervatív” magyar társadalom kimerültsége is tükröződött. Néhány esztendő, a huszas évek vége irodalmunkban már új helyzetet hozott; Osvát halála után a Nyugat új kézbe került, Móricz mint szerkesztő a „nemzeti koncentráció” jelszavával indult el, a népiesekkel új ihlet, új ízlés jelentkezett. Talán ekkor nagyobb reménye lett volna a kritikának és az irodalomtörténetnek, Horváth elképzelése szerint, egy Petőfihez és Aranyhoz közeledő közízlés kialakítására. Talán-talán. Csakhogy ekkorra már Horváth, élete nagy csalódásával lelkében, régen visszavonult puritán, csaknem szegényes bútorzatú egyetemi szobájába.

Akik csak az egyetemről ismerik, s pláne csak a huszas évek végétől, már zárkóztak, visszavonultak, magánosnak ismerik. Olykor elejtett közvetlen, személyes vallomásait megüli a rezignáció hangulata, csak szűk baráti körben sugárzik kedélyének eredeti melegsége. Már csak az emlékekben él az az idő, amikor, még tizennégy előtt, barátja, Ady módjára rontott be a magyar bozótra. Működésének fő színhelyén, az egyetemen, Császár Elemér a lemaradók irigységével figyelés és ha lehet, gátolja is nevelő és oktatómunkáját. Nagy alkotó korszaka már ebben az elzárkózottságban bontakozik ki. Voltak, akik szellemtörténésnek hitték, pedig a tárgyi hűség föltétlen megkövetelésével és adatgyűjtésének teljességre törekvő páratlan gazdagságával ennek a nem mindig kellemes útitársnak inkább ellenére dolgozott. Igaz, hogy a filológiai és történelmi realizmus nála csak szolgálja a nagy szintézisnek, amely nemcsak arányai-val és architektúrájával fog jövőben is ihletni, a nagy gondolatrendszerek módjára, hanem alapfogalmaival, fejlődésrajzával és annak eredményeivel is. Maradandó rendszer ez, ha a maradandóságot nem merevségnek és kizárólagosságnak értjük. Hatását, amely egykor a tanítványok százain át sugárzott szerte az országba, néhány esztendő megzavarhatta — tartósan nem lesz képes akadályozni. Módszere, kategóriái megjelennek olyan fiatal tudósoknál is, akik személy szerint alig vagy egyáltalán nem voltak hallgatói.

Tudós-tanítványainak együttese elég tarka képet mutat. Egykori disszertánsainak, a nagy rendszer napszámosainak és téglahordóinak jelentékeny része megmaradt pályáján, a középiskolai tanárságban. Néhányan dolgoztak és dolgoznak ma is azon, hogy koncepcióinak egyes részleteit továbbfejlessék. Maga a nagy mű azonban, ha kidolgozása még nincs is lezárva, annyira kerek és önmagában nyugvó egész, hogy — mint az ilyen életműveket általában — közvetlenül folytatni nem lehet. Csak epigonjai lehetnének; de a derekabbak a szó igazi értelmében magukévá teszik, s egyúttal ki is nőnek a Mester keze alól.

Tanítványainak valamilyen kiadványsorozatban vagy effélében való összefogására, ahogy ezt mások, nála kisebbek is megtették, ő nem vállalkozott; „iskolát” nem szervezett. Nem tudom, lett volna-e módja rá; Császár Elemérről gondolok, aki annyira ellenlábasa volt, hogy amíg élt, még egy magántanári habilitációban sem tudtak megegyezni, legalábbis az ifjabb nemzedék köréből. Számításba kell még venni, hogy Horváthnak szuggesztív hatását más hatások is keresztették. Tanítványai közül többen jutottak ki a Horthy-korszakban külföldre, ismerkedtek meg német, francia professzorokkal, újszerű filozófiai, esztétikai, irodalomtudományi irányokkal.

Hadd szóljak végül, ebben az összefüggésben néhány szót magamról is. Az egyetemi padosorokban már nem ültem előtte; az Éötvös-Kollégiumban volt szakvezető tanárom. Semmiképp sem voltam a hűséges tanítvány mintaképe. Témáit, amelyeket ajánlott, hamar elfeledtem; igaz, hogy folyton tanulni akartam, de nagyon is a magam fejével. Rendszerét elhagytam, mielőtt még igazán megismertem volna. Sokfelé indultam; futottam idegen fények után, amelyek olykor légvárak ablakából világítottak. Szeretném most, későn, megmondani, hogy professzorom be nem telt várakozásai utólag mégis fájtak, s egy kis szégyenkezést ma is érzek miattuk. Tudományos barangolásaim közben időnként nagyon messze jutottam tőle; úgy érzem, az utóbbi évek, különösen tanulmánykötetének megismerése, megint közel hoztak hozzá. Mégiscsak az ő tanítványa vagyok, és ha módom volna még egyszer nekiindulni, kezdeni megint csak őnála szeretném.

CZINE MIHÁLY

MÓRICZ ZSIGMOND PARASZTÁBRÁZOLÁSÁNAK KEZDETEI

Feltűnő, hogy a szegénység iránt annyira érzékeny Móricz Zsigmondnak, aki falusi környezetben töltötte gyermekéveit, ifjúsága legfogékonyabb idején éveken át járta a szatmári utakat, — írói készülődése idején évekig nincs új szava a parasztság korabeli életéről; leg-
alábbis, ami novellába kívánkozna és amit meg is merne írni. Gyermekeknek szánt meséiben és betyártörténetében együttérzéssel és szeretettel ír a faluról; — a tárgy természete szerint enyhén romantikus lepelben, — de a gyermek és a betyár még nem az igazi és főként nem az élő és küzdő falu. Az induló Móricz Zsigmond számára is elsősorban emlék és költészet.

1907 végén közli Az Újság első paraszti tárgyú, ünnepien derűs rajzát, a *Kézfogó lesz-t*, s majd a következő év nyarán az uralkodó közizlésnek megfelelően anekdotába szerkesztett *Mári nénit*, nem sokkal előbb jelenik meg a *Jó palócok* és *Tót atyafiak* történeteivel rokonságot tartó, romantikus-balladás *Dorkó*. S csak újabb esztendő múltán, a *Hét krajcár* után 1909 tavaszán jelenik meg a *Százszin selyem keszkenő*, s már az Adyval való személyes találkozás után, 1909 őszén, a *Tragédia*. Ebben a két novellában írja meg először a küzdő, földet akaró és éhező parasztot.

Vagyis: az induló Móricz a legnehezebben éppen a parasztról, s korabeli szegény paraszti életről tudott, illetve mert újat, újszerűen mondani. Hiába van innen a legtöbb, megírásra méltó élménye, — hiszen évtizedekig abból a „tarisznyából” merít falurajzaihoz, paraszti alakjaihoz, amit 1903 és 1907 között gyűjtött, — ez a rengeteg élmény sokáig csak emlékezeti teher. Nem tud mit kezdeni vele; ellentétben van szinte mindazzal, amit az irodalom, a nagy elődök a parasztról, a faluról írtak; s számtalan ponton eltérő attól a képtől, amelyet ő magával hozott, az idilltől; az álmoktól, amelyeket dédelgetve őrzött. Tekintete csalhatatlan, a jelenségek meglátásában, de világnézete nem alkalmas a megfigyelt, a meglátott tények rendezésére és áttekintésére. Sokáig maga sem tudja élményei alapján eldönteni, milyen a paraszt. Úgy volt velük, mint a falura nyaralni utazó idegen, akit maga jellemez az ökörítói tűz után: A vendég úgy látja „úr a magyar paraszt, a nemes magyarságnak szellemi örököse” — s sehol sem szebb a fajtája mint Szatmárban, sehol sem gazdagabb, romlatlanabb, értékesebb a nyelve, a szelleme, a humora és a lelke, mint éppen a Tisza- és a Szamosáton. Vendégként nézve igazoltnak tűnik a hagyományos kép: „csupa daliasság, okosság, kedves magabiztosság, remek humor, hatalmas tréfaképesség, erős munkabírási, úri mulatnitudás és csupa tetsző, szeretni, dicsérni való tulajdonság ékesíti őket.” Ezt a legendás népet anyagi dolgokban, pénzben, urral szembeni viselkedésben egész másképp látja az idegen: „kellemetlenül és hűvösen veszi észre, hogy ravasz, komisz, telhetetlen a paraszt, se istent, se embert nem ismer, s ezen a nyomon elindulva látja, hogy durva, szabadszájú, oktalanul makacs, megátalkodott, okos szóra nem hallgat, amellettt lomha, rendes munkára nem való s fajtalan. . . És örül, ha végül ép bőrrel szabadul közülük.” S ez a kép is tartalmaz igazságot, mint a másik is; olykor éppen a nemes vonások torzulnak embertelenné.

S ezek az ellentétes színek soha jobban ki nem ütköztek, mint a század elején. A falu, melyet Móricz gyűjtő útjain megismert, más, mint a gyermekkorból hozott csécsi hangulat. A régi Csécse : Móricz szemében zavartalan idill. A századforduló szatmári faluja gyors tempóban vetkezik ki a régen is vitatható idillből. Életében, felfogásában Móricz szerint e néhány esztendőben nagyobb változás történik, mint korábban 50, s 100 évek alatt. A kapitalizmus, a civilizáció most nyomul be mindent felforgatóan az eldugott táj életébe, egyelőre reális haszon helyett morális kárt hozva. Leccapolják a lápot, de a termővé tett föld nem nagyobb kenyeret hoz a szegényparasztoknak, csak nagyobb éhséget : még a lóp nyújtotta szűkös életlehetőségtől is elesnek. Minden faluból semmitlen zsellérek raja széled a világba, a gémekekkel és szárcsákkal új hazát keresni. S az itthonmaradtak megtörten robotolnak, vagy konokul káromkodnak. Az ország más tájairól is szomorú híreket hallani : a székely parasztok tízezerrel „bújdosnak” ki a Regátba, a lánykereskedők munkája révén a balkáni örömházakban otthonos a magyar szó, s évenként százazrek kényszerülnek Amerikába.

De nemcsak szenvednek és menekülnek : az itthonmaradtak elégedetlensége is gyakran vet lángot, vörös kakasok röppennek a grófi szérükre, felújulnak az agrárszocialista mozgalmak, Szegvár parasztsága Mezőfit küldi a parlamentbe, Békésben Achim András fogalmazgatja a népi követeléseket, Balmazújvároson a szocializmusra esküsznek, s már a szelídebb multú Dunántúlon is csendőrgolyóval próbálják megtörni az aratósztrájkokat. Külföldről is különös híreket közöl még Az Újság is : az orosz munkások és parasztok felkelése után a román parasztság lázadásáról ír.

Hogy mennyire követte nyomon a fiatal Móricz Zsigmond a korabeli parasztság életét, mozgalmait, nem tudjuk. Adyról ismeretes, hogy publicisztikájában minden nagy paraszti kérdésre — kivándorlásra, a szegvári választásra, a máramarosi román parasztok lázadására, és a milotai „istenválságra” azonnal reagált, lírájából is ki lehet olvasni a parasztság forradalmi indulatainak fellobogását és hamubahullását.

Móricz Zsigmond eddig ismert műveinek tervei alapján csak feltételezhetjük a paraszti kérdések szemmel követését, legalábbis 1905 után. Valamelyes, az átlagosnál erősebb politikai érdeklődése kezdettől volt, s az a népi színezésű 48-asság, amely ködös politikai elképzeléseit jellemezte, állandó vidékjárása, amelynek során akarva-akaratlanul az élet legvéresebb problémáival is találkozott, kellett, hogy a parasztság mozgalmaira, kérdéseire legalább időnként ráirányítsa a figyelmét. Dózsa forradalmát, a kivándorlás kérdéseit, már 1905 előtt tanulmányozta, a Budapesti Szemlének és a Huszadik Századnak kezdettől olvasója volt ; — ez utóbbi nélkül aligha lehetne elképzelni a *Sárarany* megírását. Némely, parasztsággal kapcsolatos kérdésre figyelmesek voltak a konzervatív körök is. Vargha Gyulánál kevesebben nézték nagyobb rettenettel a kivándorlást, a néprajzi határok mozdulását s a székelyek sorsáról — ha nacionalista szempontból is — Bartha Miklós is írt, ugyancsak ő a rutén föld nyomorúságáról is.

Így Móricz Zsigmond, mégha nem kereste volna is, radikális és konzervatív, haladó és reakciós forrásokból egyaránt tudomást kellett, hogy szerezzen a forrongó paraszti kérdésekről s művei igazolják, szerzett is. A *Tragédia*, a *Száz-szin-selyem keszkenő*, a *Sárarany*, nem hirtelenében ráérzett problémák kivetítése, régóta benne zajló kérdések letisztulásáról beszélnek.

*

Miért ilyen későn következett be ez a letisztulás, egyáltalán mikor következett be? Egy késői vallomása szerint 1905-ben egy súlyos falusi élmény már elvezette ahhoz a felismeréshez, hogy a szegényparaszti élet „nehéz és tömött nyomorúsága”, a szegénység, éhség és nélkülözés „feltétlenül kitermeli . . . a véres balladákat” s ettől kezdve a népköltészet mellett egyre inkább figyelte az egyéni életek tragédiáit s szívére íródtak fel „a nép életének mély redői”. Nincs okunk kételkedni vallomásában az időpontot illetően sem ; 1905 körül, mikor

a lápi falvakat járta, volt a legnagyobb az elkeseredés Ecsed és Tyukod környékén, a lecsapott lápból kisémmizett parasztek körében.

1905-ben Móricz — újságíró társairól való feljegyzése mutatja — már igen erős és találó kritikával tudott nézni hozzá közelálló személyeket is ; de nézeteinek nyílt megírására még nem volt bátorsága. Nem tette közzé az újságírással, az újságírókkal és politikussal kapcsolatos véleményét sem. Hogy merete volna hát megírni a „véres balladákat”, az édesanyjára késsel rohanó parasztekot? A közlés, a hagyomány nem ismert el ilyen történetet s bizonyára maga Móricz sem tudta még *irodalomra méltónak* elfogadni, hisz neveltetésénél, művészi elképzelésénél fogva szeme a falu költészetére volt még mindig beállítva.

Mint az előtte parasztekot ábrázolók legtöbbjének, s kora népies irodalmának általában.

*

Más népek irodalma is, sokáig, elsősorban a parasztek élet költészetére volt érzékeny ; a falu iránti nosztalgia az irodalomban szinte egyidős a városok megszületésével. Már a görögöknél megjelenik a parasztek idill s máig sem veszett ki a művészetekből.

A XVIII. századtól Rousseau nyomán egy ideig a parasztek európaszerte az irodalom egyik legkedveltebb, legdédelgetettebb alakjává válik. Benne látják a „Természet romlatlan egyszerű életet élő boldog gyermekét” — akit még nem mérgezett meg a civilizáció. Nyugaton, ahol erős a polgárság és egyre fogy a parasztság száma és társadalmi súlya, ez a kép hamarosan elfakul, s csak időnként, mint divat tűnik fel újra, egzotikumként és misztikus színezéssel, főként a XX. században. A parasztek téma az irodalom perifériájára szorul ; a faluról, a parasztekról lerántják a romantikus díszeket s helyét olykor természetes sallangokkal látják el, a primitív tisztaság helyett nyers elemeket vagy állatiságot vetítve beléjük. A XIX. század francia realista irodalmában a parasztek inkább zsupori és szűkszívű, komikus fajta ; a németben erős, dolgos, de nem feltétlenül ragyogó elméjű ; az angolban — amennyiben megjelenik — a maga értékében megbecsült ember. Mindhárom irodalomban : aki van, akire szükség van, aki kenyeret ad s a művészetek számára érdekességet, de általában nem a nemzet géniusza, inkább csak elmaradott osztálya.

Keleten, a túlnyomó részt parasztek lakosságú és megkésett történeti fejlődésű, sokáig leigázott, elnyomott népeknél más irányban alakult a parasztek szemlélet és haladt a parasztek útja az irodalomban. Nagyobb volt a parasztság társadalmi súlya : belőle lehetett és kellett nemzetet csinálni. Gyarmati és félgyarmati sorsban ő volt a nemzeti hagyományok őrzője, a megtartó erő és a jövődől reménysége : a minden szépre hivatott nemes, nagy és szent nép ; róla mintázták a nemzeti karaktert és a haladó politikában és irodalomban áhitattal ejtették a nevét. Áhitattal az orosz, az ukrán, a román, a bolgár irodalomban, s ez az áhitat szinte mindmáig megmaradt. A téma nem szorult perifériára : a keleteurópai népek irodalmában a parasztek életével foglalkozó művek értékben és számban szinte máig a legjelentősebbek.

A keleteurópai irodalomfejlődéssel érintkezik a sokban rokon történelmi út következőben a magyar irodalom útja is. A rousseau-i, romantikusan színezett parasztek képet a reformkor liberalizmusa egyre több demokratikus tartalommal telíti, a jobbágyfelszabadítást tűzve ki célul, s Petőfi és Arany álma és célja már nem kisebb, mint hogy a költészetben uralkodóvá tett nép uralkodóvá váljék a politikában is.

Az orosz, a román, a bolgár irodalomban is megfogalmazódik ez a vágy és egyre erősödve vezet a XX. század népi, sőt szocialista törekvéseiig. A magyar irodalomból azonban 1849 után a forradalom és szabadságharc elbukásával lassanként a népiesség Petőfi és Arany által megfogalmazott politikai tartalma elhalványult, majd teljesen kiveszett. Adyig, Móriczig nincs ilyen igény az irodalomban. Még azoknak az írónak sincs, akik pedig őszintén szerették és tisztelték a népet s nem divatból, hanem nemzeti érzésből és emberi rokonszenvből fordultak

hozzá ; azok is csak a nagyobb megbecsülésért emelik fel szavukat. Arany János is, aki 48 előtt Petőfivel együtt vallotta a nép uralkodóvá tételének elvét ; Vajda János is, aki pedig őszinte rajongással a nemzet törzsének vallja 67 után is a parasztságot. A parasztság elégtelenségéről, szociális nyomorúságáról mintha még azok is megfedekeznének, akik 49 előtt tudtak róla. A szegény jobbágy zsellérré lett unokájának már nem énekli meg a panaszát, a betyárrá kényszerített Viola egykori meglátója, Eötvös József a gyarapodó faluról ír, szegény lányt feleségül kérő gazdag parasztkról. Szinte természetes, hogy Jókainál a boldog jobbágy illúziója él tovább s lényegében ez az illúzió él a századvégi Justh Zsigmondnál is, csak filozófikus köntösben.

*

A szabadságharc bukása után az egész magyar irodalomban diadalmaskodik a rousseauián színezett parasztkép. Szabadsághős betyárok, talpig nemes szegénylegények, táblalíráknál gazdagabb aranyparasztk, párbajozó pásztorok képviselik sokszor a parasztságot ; a civilizáció által meg nem rontott egyenes, egyszerű, gyermeteg boldogságban élő lények, akiknek apró hibái, bajai lehetnek, de csak humoros színező anyagul szolgálhatnak ; személyi, szerelmi tragédiáik is, de csakis költészetté enyhülve, romantikus köntösbe öltöztetve. A szabadságharcot követő 40 esztendő irodalma szinte csak a vasárnapi falu „olajnyomatos” képet ismeri. A képzőművészet és a zene is.

A kor legjelentősebb parasztábrázolói, *Jókai*, *Mikszáth*, *Baksay* — majd *Gárdonyi* — sok szép és igazat mondtak a faluról, a nép belső értékeiről, arról hogyan szeretnek, ölelnek, vásárolnak kaszát és halnak meg bölcsen ; — de hogy éheznek, izzadnak, kivándorolnak és lázadoznak is — arról még ők sem szóltak. A népszínművek kisebb írói meg éppen nem : csak névnapokról, nagy lakodalmakról ; egy boldogan zsíros világról, ahol soha el nem némul a tréfa és a nóta.

*

A magyar parasztábrázolás ilyen alakulására nem nehéz magyarázatot találni. A jobbágy-ság felszabadításában a parasztság kérdése a nemzeti történelem szempontjából elvesztette központi szerepét. Legalábbis a kor szemében. Akik 48 előtt harcoltak a jobbágyság egyenjogúsításáért, 1853 után kielégítően megoldottnak tekintették a parasztság sorsát. Egy ideig néhányan még szemmel kísérik a földesúri paraszti földek elkülönítését, de Asztalos János mozgalmának elfojtása után, — mindjárt a kiegyezést követő évben — ez a kérdés is lekerül a politika mezejéről s igyekeznek elfeledni. A parlamenti beszédekben, szaporodó újságokban alig esik szó a parasztról ; a kor Blaha Lujza játékából ismeri a kackiás parasztmenyecske képét s Göndör Sándort vélte az igazi daliás parasztlegény típusának, s a népszínművek elmaradhatatlan bölcs bíróját, a józan, okos paraszt leghűbb képviselőjének. A közlés a politika elgondolását tükrözte. A politika, mely különben is el volt foglalva az asszimiláció, a közjog és az ipar kérdéseivel, tanácsosnak vélte békén hagyni a falut, kérdésekkel, vitákkal nem háborgatni a boldog parasztságról szőtt illúziókat. Az irodalom nem okvetlenkedett : többekévébe osztozott a liberális illúziókban. Sőt az erősödő kapitalizmus embertelenségétől visszarettenve egyre inkább a faluban kereste a csendes, idillikus nyugalom, a tiszta és nemes életmód színhelyét s a kapitalizmus idegennek érzett szellemével szemben a törzsökös magyarságot. *Totnai* és *Peletei* kivételek : a rózsás képre ők húzzák talán az egyetlen sötét vonást, mintegy figyelmeztetőül : a parasztság élete sem felhőtlen s nem csupa jó egészség.

A többiek meg vannak győződve, legalábbis a 90-es évek elejéig, hogy a parasztság számára kielégítőek az életlehetőségek. *Jókai* az agrárkapitalista nagybirtokot véli a legjobb megoldásnak, *Vajda* elképzelése is — a kérdésről való hallgatásából következően — hasonló lehetett ; *Mikszáth* a basáskodó nagyparaszttal szemben az okszerűen művelt, a jövedelmet a munkálók között elosztó nagybirtokban látja a paraszti nyugalom és meglegedettség

biztosítóját, s *Justh* is a nagybirtok humánus bérletrendszerét állítja ideálul, — mikor a föld híjján százezrek kényszerülnek kivándorlásra.

*

A kiegyezés utáni évtizedek parasztsággal szembeni közömbössége, vagy a közömbös-ségnél is rosszabb becézése még talál mentséget is : a 48-as törvények végrehajtása némileg valóban javított a nép sorsán, a felszabadult parasztság kalapja mellett helyenként viri-tottak a rózsák, s helyel-közzel vállát is cifra szűrők takarták. A folyók szabályozásánál, vasutak építésénél egyideig a földnélküli zsellérek is munkát találtak. Csöndben éltek, tömeges lázadásról nem tud a korabeli történelem. A faluból gyermekkorban elkerült, vagy a városon kívül sohse járt embert nem volt, ami figyelmeztesse az emlékeiben őrzött, nosztalgiával színezett, s az irodalom által táplált idill mögötti szenvedésekre. A fellobbanó agrárszocialista tüzek voltak az első felkiáltó jelek, az 1890-es évek elején. Az irodalom nem ment el vakon mellettük : Petelei éhező parasztja után akkor jelent meg a sztrájkoló és lázadó paraszt típusa a magyar irodalomban, Tömörkény és Thury novelláiban.

A kormány is felfigyelt : bizottságot küldött a hódmezővásárhelyi zendülés kivizsgálá-sára. A jelentés első pontja szerint meg kell erősíteni a karhatalmat. . . Azaz : nem látott a hivatalosság egyebet az agrárszocialista mozgalmakban rendőri kérdésnél. „Lázitók”, „izgatók” okvetetlenkedését, akik megzavarták a falu nyugalmit. *Tisza István* nagy tanulmányban fejti ki a liberalizmus álláspontját : hagyni kell a parasztot, mert jó dolga van. Majd könyvében az agráriusokkal vitázva azt vallja, hogy nincs szó Magyarországon a dszentri és parasztbirtokok nagy pusztulásáról, a gazdasági mechanizmus törvénye szerint ami életképes, az megmarad.

Tisza István tanulmánya és könyve a századfordulón már nem egyedüli jelenség a liberális publicisztikában. Többen is foglalkoznak a falu kérdéseivel, de ha *Tisza Istvánnál* olykor körültekintőbben is, lényegében azonos szellemben ; a parasztokat úgy kell megnyug-tatni, hogy a földbirtokhoz ne kelljen hozzányúlni.

Ez volt az alapelve az agráriusok programjának is, *Károlyi Sándor* Gönci levelének és a Magyar Gazda cikkeinek is, ha lehet, még erősebben a feudalizmus megmentésére és megerő-sítésére kitermelt elképzelésekkel. Hogy a parasztságot megnyerjék a fináncok ellen, hír-dettek bizonyos reformokat, de programjuk elsősorban a nagybirtok érdekeit szolgálta és szemhatárukából teljesen kiesett a nincstelen, földetlen négy és félmilliónyi agrárproletárság. A Hangyát, a telepítést, a birtokminimumot, stb. mind-mind a módosabb parasztnak talál-ták ki ; a zselléreknek, cselédeknek, az új jobbágyságba döntő rabszolgatörvényt. Az agrár-proletárokról, a nincstelenekről nem volt szavuk, a függetlenségieknek sem. Számukra még a szociáldemokrata párt is csak szabott munkaidőt és társadalombiztosítást követelt, amennyire az adott helyzetben egyáltalán szóhoz jutott, s míg a parasztság szervezéséről le nem mondott.

A paraszti nyomorúságról, a földről beszélni nem volt tanácsos. Aki megpróbálta, ha lehetett, elhallgattatták. Tömörkény érezte : a földkérdés a mozgó. Mikszáth vállalkozott rá, hogy leközi Tömörkény erről szóló cikksorozatát, a Keserű parasztokat az Országos Hírlapban. A második közlésnél már lábjegyzetet kényszerült tenni, a harmadik már meg sem jelenhetett. Maradjon csak az agrárszocializmus rendőri ügy.

Nem engedhette meg az uralkodó osztály sem szociális, sem nemzetiségi szempontból a másként való megoldást. A földterület nagy százaléka az 1000 holdon felüli nagybirtokosoké volt, s a kiegyezés alapján a politikai hatalmat a feudális eredetű osztály tartotta kezében. A kérdést még súlyosbította, hogy a parasztnak nagy százaléka román, szlovák, szerb nemzeti-ségű volt, s a szociális mozgás ezeken a helyeken szükségképpen a történelmi Magyarorszá-gból való kiszakadáshoz vezetett volna, aminek az elkerüléséért még a demokratikus magyarok legtöbbje is megalkudott a feudális közigazgatással, a nagybirtokkal, a választójog hiányával.

Talán ez is egyik oka, hogy nálunk, a keleti országoktól eltérően, a kismemességből, sőt paraszti rétegekből jött értelmiségiek közül kevesebben találtak utat a szegényparasztság és munkásság szociális mozgalmáihoz.

*

Érthető hát, ha a hivatalos Magyarország szemében tabu volt a falu szociális arca. A népiesség csak a megelégedett, ünnepi falura irányította a figyelmet, a szenvedő, lázadó nép ábrázolása ellen valahányszor óvást emelt. Rózsaszínű ködöt kellett a szemek elé vinni, nehogy ráébredjenek az igazságra, nehogy észrevegyék, vagy még segítsék is a szilárdnak és örökösnek hirdetett talaj megingását.

Hagyományos módon, a tréfa, bölcsesség és jó egészség színében azonban örömmel vették a népábrázolást. A hivatalosan uralmon levő népnemzeti esztétika még ösztönzött is rá. Előszeretettel irányította és korlátozta a figyelmet a békés falura, mint a nemzeti szellem hordozójára. A Kossuth-kultusz is magában foglalta a nép iránti érdeklődést, de csakis a kuruc-kodó középbirtokos, úr és paraszt egysége jegyében. A mából visszanézve megújulásra törekvés is érezhető a századforduló népiességében. Az építészet és iparművészet részben a népiesség jegyében tör modern utakra, a piktúra néhány komor hangoltságú, nehézsorsú arcot fest az ünnepi képek közé, hirtelen fellendül a népköltészet gyűjtése, *Kodály* és *Bartók* indul megkeresni régi századok kallódó dallamkincsét, hogy segítségével megteremtsék a modern magyar zenét. De a század elején körültekintő, elsősorban irodalmi tájékozódású ifjú mindebből alig lát valamit. *Mikszáth* tolla a dzsentrí körül jár, *Tömörkény* a tüzesebb novellák után újra gyöngécske etnografizáló írásokat közöl, *Gárdonyi* a csendes napfényben melázó falut festegeti; a parasztábrázolás legfrissebb irányát, mintha *Homok* jelentené, s *Jakab Ödön* elbeszélései a legnemesebb epigonságot. Költészetben: *Szabolcska-Pósa*, *Lampért* vészegény poézisa. Zenében a *Hubay* csárdajelenetei „glaszé-kesztyűt viselő” paraszttal és a *Dankó Pista* magyar nótái. Képzőművészetben: a derűs, anekdotás népi életképek.

Ezt vásárolta az úri polgári közönség legszívesebben, ez felelt meg jóllakott optimizmusának és szellemi érettségének, mint színházi irodalmi kultúrájának a népszínmű, zenei igényének a magyar nóta. A kormányzat és az úri közizlés így találkozott: mindkét fél csak Szent Gellért jókedvvel daloló szolgálóleányát fogadta el magyar típusnak. Ez az oka, hogy a közönség *Tolnai* Falusi Blaha Lujzája miatt lemondja az Ország-Világot, *Peteleit*, *Gozsdut* elfelejtik, *Thury* felett elnéz, s *Tömörkényből* csak az alkudozó, furfangos parasztot látja meg. Hollósi szociális ízű képeiről még a modernség sem akar tudomást venni. A közvélemény ilyen megmerevedése a legjobbak számára is megnehezíti a hagyományos parasztábrázolás határait, az áttörését. Megnehezítette *Móricz* számára is.

Megírja az érett *Móricz*, indulása idejére emlékezve: „*A nép valósággal féltett és rettegett téma volt mindig az irodalomban. Akkor fiatal szívvel nem értettem, ma már tudom, hogy azért, mert a társadalmi egyensúly fenntartását nem tudták elképzelni másként csak úgy, ha a nép megmarad a mély tudatlanságban és szegénységben. Állandó rettegés veszi körül ezt a problémát, az uralkodó osztályoknak mindig attól kellett félniük, hogy forradalom tör ki, mihelyt levegőt kap a lassan, lappangóan füstölgő tűz.*” Máshelyt: *hogy „bárki is jött, aki nem a kor politikai flastromragasztó szemüvegén nézte vagy nem a vasalt gatyás esetlen, de jólelkűen daliás parasztromantika hőseit látta a szegény emberben, az gyűjtogató volt, lázító volt, rosszabb volt, mint a tolvaj és féltetesebb, mint a bakonyi betyár. . .” Abban a körben is, amelyikben Móricz Zsigmond mozgott.*

*

A *Móricz*-előtti parasztábrázolás az útjában álló akadályok ellenére nagy eredményeket ért el. *Jókainál* a paraszt szinte mindvégig a patriarchális világ jóakarattal bemutatott, érdekes festői alakja. Az úri világ függvénye. *Móricz* szavait idézve: „mellékalak. Kiséret. Alkal-

mazott, akit illik néha észrevenni. De csak a huszár, a főispán háta megett, akinek nem járhat olyan jogszolgáltatás, mint a főispánnak.”

Hogy az úri világtól függetlenül is létezik paraszti élet, sajátos erkölcsökkel: *Mikszáth* rajzolta először a magyar prózában. A Jó palócoknak és Tót atyafiaknak ebben van minden idillizmusuk ellenére a parasztábrázolás szempontjából döntő szemléleti újszerűsége. A vers már korábban hírt adott az önmagában is létező népi világról. Csokonai, Petőfi és Arany több versében; még a megvetett népszínmű is valamennyire A falu rosszában. Prózában azonban Mikszáth az első nagy művész, aki erre felfigyel. Igaz, ő még — Móricz szavaival élve — „novellettjeiben szinte fafaragást csinál a népi alakokból”: túlságosan cifra szűrőket akaszt a nyakukba; de azért ki vitatná, hogy Mikszáth valóban hallotta a palóc erdők zugását és harmatos üdeséggel álmodta vissza a Péri-lányok szép haját. Senki előtte melegebb érzelmi közösséget nem vállalt paraszt emberrel, felnevelő tájjal, senki előtte nem látott a durva külső alatt annyi nemes, mélyen emberi érzést, nem tudta olyan jól, milyen üzenetet visz Bede Erzsitől Szücs Palihoz a Magdalena-bogár.

Ünnepi, vasárnapi a faluja bizonytalansággal. A műveletlenség, a durvaság, a nyomorúság színei kívül rekednek művészetén, de belső ábrázolása idillikus romanticizmusa, szépköltői-ségű rajzai máig a mikszáthi életmű, s az egész magyar próza egyik legfényesebb fejezeteit jelentik, mely nélkül elképzelhetetlen lenne Gárdonyi faluja, de Móricz Zsigmond Pacsirtaszója, Pillangója és talán a Boldog ember is. Igaz, a hamis idillhez kötődő ereje is nagy volt a Jó palócoknak és a Tót atyafiaknak, magára Mikszáthra is. Még akkor se birt egészen megszabadulni a magateremtette varázslattól, mikor már jól tudta, hogy a Bágy völgyében is kavicsos az országút s a jó palócok válláról adóba húzzák le a megkopott cifra szűrőket. Csak elszórt megjegyzésekben utalt a falu panaszaira.

A Tót atyafiak és a Jó palócokban megütt hangra *Gárdonyi* művészete rezonált a legtisztábban. Szociális látása alig erősebb a Mikszáthénál; az ő emberei sem speciális lények, nem érznek maguk körül társadalmi és szociális korlátokat. Szenvedni tudnak legjobban, ritkán szállnak szembe a sorssal, s ritka lázongásuk is csendes melankóliába süpped. Béke, csend, idill veszi körül őket; bölcsen, megelégedetten élik le a maguk egyszerű, „nemesen együgyű” életét, az adott, megváltozhatatlannak érzett körülmények között. Bizonyos értelemben Gárdonyi visszább is lép Mikszáth szemléleténél: több megmosolyogni való naivságot és esetlenséget vegyít alakjaiba. Egyszerű embereiben ritkán lobognak fel nagy szenvedélyek, hegyek közé bezárt kis falujukban csöndesen, mindent megértve, a természettel együtt lélegezve morzsolják napjaikat. Az író — *Sik Sándor* idézzük — a tanító módján, az „életközösség intim közelségéből látja, együttéli a falu életét; akihez a falusiak bizalommal vannak, mert tudják, hogy jót akar nekik, de aki mégis egy más világból való, felülről a jóakarattal meleg, de mégis pedagógiai jóakarattal nézi őket.” Ebből a közelségből és ismeretből adódik Gárdonyi egyik sajátos értéke.

Mikszáth sokkal inkább gyermekkori emlékeiből, a mesélő világból táplálkozva írta a Jó palócokat, a Tót atyafiakat; Gárdonyinál több a hosszabb együttélésekből fakadó megfigyelés. A falusi életnek több rezdülését, apróságát jegyezte fel. Móricz is egyik érdemének tartotta, hogy Mikszáthnál „mélyebbre” jutott a megismerésben, közvetlen dialógaiban „tömeges finom részletet” halmozott fel. Ábrázolása is realistább némileg a Mikszáthénál: embereit kivetkőztette a romantika hímes köpenyéből, s érzéseiket gazdagabban — sajnos sokszor pepecselően — árnyalta; lelki életük rajzára gondosan ügyelve. Pszichológiára törekvését Móricz Zsigmond különösen méltányolta, szerinte Gárdonyi parasztjai „jelennek meg először a magyar irodalomban, mint lelki életet élő emberek”.

Még valami van, amire Móricz Gárdonyi művészetében felfigyelhetett: a *stílus*. Igazában színtelenebb, erőtlenebb az Én falum stílusa a Jó palócokénál, naivitása túlzásig vitt; egyszerűsítése olykor a szürkeség és kopogósság érzetét kelti. Törekvése, az „abszolút leegyszerűsítés” — az emberi lélek megírásra legméltóbb, mert legprimitívebb megnyilvánulásainak

a tökéletesen leegyszerűsített nyelven való kifejezése — nyilván elérhetetlen és nála is sokszor mesterkéltiségre vezetett ; a magyar próza fejlődésében azonban mégis nyomot hagyott. A nagynak elismert írók közül ő törte meg először a próza numerozitását, melyet éppen Mikszáth épített ki legtökéletesebben ; párbeszédeiben ő ismételtette meg leggyakrabban a kérdés utolsó egy-két szavát ; ami oly gyakori lesz különösen a parasztok beszélgetésénél, s ő keltette a legnagyobb hitet a szűkszavúságban, a tömondatok kifejező erejében. Gárdonyi stílusának eme vonásaira emlékeztető jegyekkel Móricz prózájában is találkozunk. Nem lehetetlen, hogy éppen Gárdonyitól nyerte az első biztatást. Persze a Móricz szűkszavúsága, koncentrált előadásmódja sokkal életteljesebb, dialógusai Gárdonyi lírai jellegű dialógjaival szemben sűrítetten drámaiak ; mint ahogy a parasztjai is sűrűbbvérűek és indulatosabbak, cselekvőbbek és társadalmi — arciális lények.

A Móricz előtti parasztábrázolás csúcsának Gárdonyi rajzait tartotta a korabeli kritika és sokáig az irodalomtörténet is. *Tömörkény* írásairól inkább csak fanyalogva beszéltek. A Nyugat Heimatkunst-ot látott benne, provincializmust, cifraszúrt, a Budapesti Szemle sem többet : részletek bőbeszédű rajzolóját, etnográfikus íróit. Életében Juhász Gyulától, halála után Ady Endrétől és Móricz Zsigmondtól kapta az első igazán elismerő méltatást. Ady líráját, emberszeretetét, tárcairó művészetét tartotta nagy értéknek ; Móricz Zsigmond a tudóst, a gyűjtőt és főként a művészt becsülte benne. A Barlanglakók szerzőjét, az élet dokumentumainak feljegyzőjét, a pusztai hangok felfogóját és a szegény magyar élő szavának szerelmesét. Ady és Móricz írása szinte mindmáig visszhangtalan maradt : egyedül a fiatal Ortutay Gyula törekedett a 30-as évek elején Tömörkény emberi írói arcát tudományos ígérennyel megrajzolni. Ő mutatott rá, mennyire eltér Tömörkény parasztképe néprajziasságával, belső szemléletével, szociális vonásával a kor felfogásától. Ma már Tömörkényt egyes novelláiban talán még közelebb érezzük Móricz Zsigmondhoz, már-már formai és tartalmi érintkezést is gyanítva.

Egyes novelláiban, mert hiszen a tömörkényi életmű a legegyszerűsebbek közül való, sivó homokpuszták váltakoznak zöld mezőkkel s nincs olyan kiemelkedő pontja, melyből egybe lehetne fogni szanaszét fekvő részleteit. Sokszor még egyes novelláinak sem : anekdotaszerű történetei elvesznek a mellékes etnográfikus leírásokban, körülményes okoskodásokban, s alakjait is gyakorta belefulladásztja az együgyűségbe és anekdotaiságba.

Mégis apró megfigyeléseiből a paraszti élet realisabb képe bontakozik ki, mint Gárdonyinál ; a parasztság életmódja, szokása, gazdasági és családi élete, a gazdagok fukarsága, a szegények elesettsége, sőt lázadozása is. Az ő parasztjai már gyilkolni is tudnak, ha kényeszeríti őket az élet.

Tömörkényt az induló Móricz nem tartotta követendő mesterének, nem is tarthatta : ő is, mint a kortársak, indulása idején az etnográfikus, anekdotázó, művészileg elbizonytalanodó Tömörkényt ismerte s nem a Sztrájtanyán, A nép nem tréfál novellák íróját. A 90-es évek agrárszocialista megmozdulásaira visszhangzó keserű novellák már feledésbe merültek s az új kötetekbe Czibor János szerint a Singer és Wolfner cég nem vette fel Tömörkény legerősebb, a kor népieskedésétől ment írásait.

Tömörkény művésze így főként részletekre figyelmeztethette Móricz Zsigmondot : az élet apró jelenségeinek, mozdulatainak megfigyelésére, főként a népnyelv, a paraszti élő hang lehetőségeire. Mikszáth irodalmi nyelven beszéltette jó palócait. Gárdonyi egy magatertemtette stilizált nyelven, Tömörkény : szegedi hangon. Mikszáthnál a népnelvből lett szavak gyöngyszemként csillogtak vagy ritmikus prózába oldódtak, Gárdonyinál a stilizált mondatokban kissé elvértelenedtek, Tömörkény azonban azon nyersen, darabosan veszi be művészetébe a szólásokat és fordulatokat. Nem mindig válik ez javára prózájának : a népies stíluselemek sokszor nehézkessé teszik, különösen, mikor a népi beszéd lassú, körülményes kanyargóit nagyon is hűségesen akarja követni ; — olykor azonban mégis élénk, friss színeket, mozgalmasságot, képszerűséget és a legjobb helyeken tömörséget ad művészetének ; s ami novelláinak külön értéke, az élőhang varázsát.

Az élőhang Mikszáth művészetét is jellemezte : de Mikszáth hangja fehér asztal melletti pallérozott anekdotázás volt, a numerozitás törvényeit tiszteletben tartó. Tömörkényé művészetlenebb, darabosabban jövő, de egyben földízűbb, parasztibb, az irodalmi nyelv szabályaival keveset törődő. Móricz Zsigmond tőle vehetett ösztönzést, hogy a népnyelvből oly mértékig merítsen, mint előtte senki, s ne csak embereit beszéltesse népnyelven, de az írói közlést is színesítse táji ízekkel.

*

Jókai—Mikszáth—Gárdonyi—Tömörkény : a magyar parasztábrázolásnak ez a fő vonala, ezt ismerte Móricz is leginkább. E mellett, illetve ezzel egybefonódva van egy másik vonulat is : Jókaival egyidőben rajzolja *Vas Gereben* tréfáskedvű kálvinista parasztjait 'akik igen jól élnek, általában nóta és cimbalomszó mellett. Lényegében a Jókai-féle paraszt az ővé is, de mintha nagyobb ismerettel és parlagiasabbnak rajzolná. Ezt a képet részint elveti, részint igazabbá rajzolja a másik Jókai-kortárs, Baksay Sándor. „A régi jó idők” derűjében élnek az ő parasztjai is ; de már nemcsak adomáznak és mulatnak, hanem dolgoznak, gyarapodnak és olykor neki is keserednek. Gárdonyi részint az ő parasztképét is továbbrajzolja : a jókedv helyébe több naivságot ültetve.

A parasztábrázolás más kezdéseit a század elején, de valószínű hogy már korábban sem tartotta számon a köztudat. Eötvös Violáját az irodalomtörténet méltatja, paraszti tárgyú novelláit legfeljebb felsorolja. Gyulaiáról, Tolnairól már azt sem igen tudják, hogy parasztkról is írtak. Peteleinek még vannak utódai : Thury Zoltán is az ő tanítványának vallja magát, de Thury parasztábrázolásáról mintha már a kortársak sem vennének tudomást. Azokról pedig, akik korábban alkalmilag az idilli faluképhez nem illő vonalakat húztak, éppen nem tud az irodalmi köztudat. Az induló Móricz is a Jókai, Mikszáth, Baksay, Gárdonyi és Tömörkény paraszti tárgyú írásait ismeri, ezen a nyomon indul el ő is. Petelei, Thury Zoltán vagy legalább Tömörkény lázasabb hangvételű novelláinak ismeretében talán hamarabb jutott volna el az igazán realista parasztábrázolásig.

A magyar irodalomból ismert parasztkép korrigálására így elsősorban élményeiből s világirodalmi olvasmányából nyerhetett művészi ösztönzést, leginkább Maupassant-tól és Zola-tól. Reymont regénye ekkor még csak lengyelül jelent meg, Giono még kisdíák, Solohovnak csak a bölcsőjét ringatják. A román, bolgár irodalom paraszti tárgyú műveiről a korabeli Magyarországon alig tud valaki.

*

A gyermekekről írt s a gyermekek életéről szóló írásokat nem számítva, mint már jeleztük, első paraszti tárgyú elbeszélését 1907 végén közli *Az Újság*: *Kézfogó lesz*. Ezt azonban már több paraszti tárgyú kísérletezés után írhatta meg. Tárgya szerint még ez is beillene a népies irodalom nagyon is elkoptatott, lagzi, keresztelős, névnapi tematikájába ; de a jellemek felfogása, a lényeges megfigyelések pontossága és finomsága, az etnográfia teljes elkerülése, külső leírás helyett a lélektani rajzra törekvő előadás már az érettebb, a paraszti életet természetesebben szemlélő Móricz Zsigmond munkája lehet. Adatszerű bizonyítékunk ugyan nincs, de fülünk mégis korábbi időkből valóknak érzi az *András szerencsét próbál*, a *Péter körül néz lány után* című s még néhány elbeszélést, melyek csak a *Magyarok* későbbi kiadásaiban jelentek meg először, mikor már a kiadók versenyeztek az írásaiért s nem kellett félni a leszólástól. A Magyarokban több gyengébb, Hét krajcár előtti írás van, mint a Tavasz szélben ; de a Hét krajcár után ezeket is a „letisztult”, „lehiggadt” nagy művész alkotásaiként üdvözölte sok kritika.

Az *András szerencsét próbál* és a *Péter körül néz lány után* az induló évek stílusgyakorlatai közül valók lehetnek. A Péter körül néz lány után-t a következő megjegyzéssel közli az egyik napilapban a világháború harmadik évében : „Történet a régi boldog időkből, mikor a legényeknek nem volt okosabb dolguk, mint lányok után nézni”.

Péter „subickos” csizmájú, „kőkeményre” összedolgozott bajuszakájú, darutollas kezdő legényke. A vasárnap reggeli etetés után Ligetről a szomszédos Tiszabecsre indul, lány után, mert „nagyon szemtelenek mán ezek a falubéliek”. A lányos háznál szívesen fogadják, s a kötelező megilletődés után indul a kor népies receptje — a félreértett Tömörkény — szerint az udvarlás : „— Énnye be jó a hivesen — állott az ajtóba, ahogy magába maradt, mert a nénémnek is ki kellett menni a pitvarba, meg a bátyám is kiment, tán egy kis borér.

— Aki nem fázik — mondta a kislán.

Péter mosolygott s azt mondta :

— Somodí Péter vagyok én. Magostigetriül.

A kislán csak elfordult azér.

— MÉR nem szólsz rá, — intette az anyja nyájasan, avval kifordult ; szerette ha szóra kap ez az ő kis vadányka . . .” S így, ebben a tónusban folyik a beszélgetés további négy oldalon, míg végül Péter ki nem mondja a lassan fogalmazódó gondolatát, hogy az ő falubeli lányok mégis csak mások. . . . olyan féleket nem lehet ám akárhun látni. . . mer tuggya, még a mi falunkba, a mi kis falunkba azér mégsem oan szemtelenek a jányok, mint másutt. Tuggya, nincsenek úgy elszemtelenedve.” Ez a parasztlátás, a felnőtt parasztember visszagyerekesítése, esetlenségeinek ilymértvű eltúlzása, naivságával való eljátszogatás nehezen lehet a Sáraranyt, a Tragédiát, az Égi madárt már megírt szerző írása ; sokkal inkább e művekhez vezető út egyik kezdeti lépcsője.

Valószínű, hogy mikor Móricz 1917-ben rászánta magát a derűs falusi kép kiadására, megfésülte a régi elbeszélés stílusát, amennyire lehetett. Ekkor kerülhettek bele a pompásan tömörítő jelzők a kissé túlbeszélt mondatokba. De bármennyire is átfésülte, nem lehetett róla eltüntetni teljesen a születési jegyeket. Ilyen erős, erőltetett tájszóval sohasem beszélnek az érett Móricz novellákban s azt sem mondják a látogatást visszaadókról, hogy „a ligeti hetyke fattyak visszáták a látást.”

Az induló Móricz Zsigmond parasztszemléletét és stíluskeresését mutathatja az *András szerencsét próbál* című írás is. Rokon a tárgy, a hangnem is : az éppen csak legénykévé serdült András is feleséget indul keresni ; csak nem a szomszéd, hanem a maga falujába. Ünnepien szép a csöndesen leszálló este ; amilyennek *Szabolcska* énekelt és *Gárdonyi* festette : fű, fa, bogár, ember és kiscsikó egyszerre és együtt lélegzik. A lányok sietve szűrik el a tejet, a bokréta kalapú legények „nagy csámpás léptekkel viszik magukkal a vihógó lovak meleg állatszágát s joró tavaszi tűzét a lányos udvarakba”. András is : benéz minden kapun, szót vált minden eladó lánnyal, olyanformán, mint a szomszéd faluban Péter, hogy aztán visszatérjen, akitől elindult, első kedveséhez. A mese, a tárgy, a helyzet tehát majdnem azonos. Csak a megírás, a stílus tér el erősebben. Az előbbi novellában a „népi” stílust elsősorban a mesebeli és népnyelvi fordulatok jelentették ; itt a népdal tónusát próbálja novellába átvinni ; a népdalt beleszőni a prózai előadásba. Nem népdal betétekkel szakítja meg a történetet ; hanem a szerelmesek beszélgetését igyekezik népdalszerűen drámaivá tenni.

András visszatérve lánykereső útjáról így szól kedveséhez :

— Megmásoltam rózsám előbbi mondásom.

A lány megrántotta a vállát.

— Késő már,

— Visszahoztam hozzád igaz megbánásom :

— Vidd vissza.

— Házad körül szomoruan addig forgolódom . . .

— Állhatsz tótáfast is.

— Mig két piros orcád rendre nem csókolom !

— Rendre a bornyut a szemeten.

András a beszélgetésben egy népdalt, vagy legalábbis egy népdalszerű verset mond el csonkítatlanul. A népdallal, ritmikus prózával ilyen kísérlet nem új : a falujától búcsúzó

Göndör Sándor szava rokonmód fordult versbe, s Mikszáth novelláiból oldalszám idézhetnők ünemes, népdalfoszlányokat idéző prózát. Móricz kísérletében legfeljebb a szűkszavú, a romantikus hangulatot távoltartani törekvő válaszok az újszerűek: András vallomásait kedvese nemjei és enyhe gorombaságai óvják a túlédeseéstől. Az érzelmesbe csúszó hangulatoktól később is idegenkedik Móricz, egy-egy nyersebb jelzővel, hasonlattal visszafogja a túlmagasra lendülő pátoszt vagy a csordulni akaró könnyet.

A népköltészet ilyen közvetlen „beépítésével” nem találkozunk több elbeszélésében. Bizonyára érezte, hogy ezzel a módszerrel még szerencsés esetben is csak néhány novellát lehet megírni. A népköltészet hangjának, képalkotásának, fényének a novellába s általában az elbeszélő prózába való felszívásáról nem mondott le; a *Barbárokban* a balladák, a *Rózsa Sándorban* a népmesék nyelvén szól. De ezekben már nehezebb fellelni a népköltészeti foszlányokat s talán sohasem fogja senki megmondani, hogyan született e „foszlányokból”, „a népköltészeti hatásokból” a modern új novella és regény.

Eredeti kísérletei szerint a népköltészet segítségével hősei lelkivilágát, a nemes, nagy érzéseket akarta megközelíteni, s az egyszerű emberek érzéseinek, gondolatainak a művészi kifejezését megtalálni. Arra mutat az 1908-ból ismert *Dorkó* című rajza is. Dorkó munkás parasz-asszony, aki minden hetedik napon abbahagyja a dolgát, még a dagasztást is, s nótába, táncba kezd. Béninek táncol, régi kedvesének akit irigységből megölték a legények, de aki azt hagyta néki, hogy ne táncoljon soha senki mással. A történetnek lehet némi reális magva: a családi emlékek Pallagi tiszteletes beregújfalusi parókiajáról őriznek egy hasonló asszonyi arcot; a kortársak tanúsága szerint a századvégi Kisújszálláson élt egy hibás leány — a rajz egésze azonban mégis romantikus, a Jó palócok vagy Arany balladái felé tekintő; a népköltészet „irodalmi továbbvitele”. Ilyet sem írt többé Móricz: ezt a témát csak egyszer lehet megírni.

Az András szerencsét próbál, a Péter körül néz lány után házasodó legénykéit és a Dorkó táncoló asszonyát bárki megírhatta volna, nemcsak a nagy elődök, hanem az epigonok közül is; legfeljebb még erősebben éreznők Mikszáth, Gárdonyi és Tömörkény közelét. A szemlélet még csak a költőire van beállítva, az idillre és a balladára, az érdekesre, ahogy romantikus népszerűtellel lehet látni a patriarchálisnak hitt falut. Napfény csordul az ereszen, jókedv és szerelem, vagy megenyhült bánat a szívekben, úr és paraszt békés közösségben él a természet ölében.

Ez a szemlélet kísért az 1909-ben közölt *Dohányosok* c. elbeszélésben is. Itt már az elődök stílusának nincs nyoma, de szemléletének igen. A jegyző csupa passzióból, — az író jóváhagyó tudomásulvételével — felhívhatja a dohányost és a feleségét: látni akarja, hogy fogadják elváltasztásuk hírét. A lehető legközömbösebben: már összebékültek, „turucz volt az egész”. A novella sem sokkal több egy jól elbeszélte anekdotánál s az író szemlélete sincs távol a jó jegyzői irodától. Ő is utána néz a szép ifjú párnak, amely „vidáman, ruganyos léptekkel ment ki az utcára, annak is a közepére, s a teljes, égető, beözönlő, napsütésben szépségesen, boldogan, az élet gazdag pompájában virítva haladt el végig a falun, úgy tűntek az ember szemében, mint a mezőnek virágai”.

A szereplők jó egészségében való gyönyörködés tulajdonképpen új a novellában, a túlárado jókedv, maguk a szereplők: anekdota figurák. A *Kend a pap?* juhásza is, az 1908-ból ismert *Mári néni* is, a Pestről falujába *vonaton utazó, göregőboros helyzetbe kerülő parasz-asszony*. Adoma, tréfa, még ha igaz történet is: mennyit lehet nevetni a járatlan paraszton. Mária néni a kocsis minden utasa versengve keresi a témát. Rá is szolgál a várakozásra: „olyan édes tréfával beszél, hogy csak úgy kuncogva nevet rajta az ember”. Valami többlet azért ebben is van, ami a kor hasonló témájú írásai fölé emeli. Móricz őt is gyönyörűséggel, napfényrel rajzolja, mint a dohányosokat. Még kinevetni sem hagyja egészen: Mária néni csak járatlan, de nem buta, tréfás játékossága, nevetése, humora a szegény emberek életkedvének forrása. A fiatal házások összekoccanásáról írt és „édes mosolygású” kibéküléséről

szóló *Csill-csatt* és *Kokas* magva sem több anekdotánál, de Móricz kezén a mosolygó szerelemnek szinte a Csokonai versek üdességével ható idilljei lettek.

*

Ezeket a novellákat már érett művészettel írta Móricz, de a szemléletük, látásuk még nem feltétlenül új. A tárgy, a mese, az alakok az elődöknél sem ismeretlenek, újszerű csak a megírás. Biztosabb, művészebb; a belső indítékok rajza igazabb, s ezáltal az alakok is jobban kinőnek az adomaszerűségből. Az első, nem anekdotából kinővelt, jelentősebb elbeszélése az 1907 karácsonyán megjelent *Kézfogó* lesz.

Téma szerint ez sem idegen az András szerencsét próbál-tól, de itt már semmi sincs az együgyü udvarlási ceremóniából, nincsen „keményre dolgozva” a bajusz, és nem szeplős a leány; semmi különösséget, bogarasságot, anekdotikumot nem érez az olvasó egyéniségükben, mint a Dohányosok-ban, a Kend a pap juhászában is érzett. Nem furcsa, de erős egyéniségek; igazi tüzek égnek bennük, rajtuk már nem lehet jószándékú s megértő fölényel sem mosolyogni. A paraszt már: csak ember, nem néprajz, nem exotikum, nem példakép és nem irigyelt boldogságú ősszál. Csak ember, falun, mezsei munkában nőtt és élő ember, akin nincs álmélkodni, csodálkozni való, természetesnek veszi kalapján a rózsát, vállán a gubát, szívében az indulatot, jó és rossz vonásait. Mikor így csak embernek látja és ábrázolja a parasztot, születnek meg a legjobb paraszt jellemi.

Így *A Végék Julija*. A történet szinte egy magyar Falusi Romeó és Julia-ként indul, két ellenségeskedő család gyermekeinek egymásra találásáról beszél.

Ez már a mesés befejezés ellenére — nem tréfa, nem elbáméskodás, nem anekdota; ezek a jellemek — Juli, Tóth Jóska, Vég András — igazi tiszaháti parasztemberek, élettől duzzadó, ölelni vágyó, forróvérű fiatalok, gazdag lelkiélettel, jósággal és rosszasággal, nagy indulatokkal és oktanal virtusokkal.

Az élet végéről visszatekintő öreg parasztnak ezzel a tisztuló szemlélettel adja első jelentős ábrázolását a *Bent a kupében* című novella. Az Aranyos öregek közeli rokona ez az írás, rokon hangulatot őriz.

Egy kupében töltött negyedórásckáról szól a novella: Bot Fábián öreg számadókondás találkozik a vonaton legénykori kedvesével, akit szeretett, s aki nem ment hozzá mégsem. Néhány félszegen tudakozó kérdés után megered a beszéd, s minden kiderül: Bot Fábiánnak így is tűrhető az élete, a Fót Marcsáé a régi szakítással örökre elromlott s elzülött az is, akinek a felesége lett. Egy pillanatra feltámad a múlt, a rég elmerült órák, Bot Fábián „újra paraszt-legény volt. Egészen a régi. Szinte nem illett rá tovább az ólom-pitykés, nehézformájú pásztor-gúnya” — szeme csak úgy szórja a szikrát, szavaiban „göggösen bűg” a férfi önérzet. Az anyókában is feltámad a dacos leány: arcul akarja ütni a kevély és göggös legényt. „Csak csendesen úgy, hogy ne legyen feltűnő. Vagy tán nem is ütni akarta, csak legyinteni, karmolni vagy círogatni, maga sem tudta. Ahogy akkor civódtak, mikor elszakadt közös életük folyása. Lányosan, a szerető nagy szabadságában.”

Csak akarta: Bot Fábián nem Főríz Pesta. Így csak soha ki nem vallott bánatát, soha meg nem váltható boldogtalansága okát pityeregheti el: „Hej, Fábiány! Kár hogy te nem akkor törted ki a kezem. . . ha te akkor nem azt teszed, hogy a fejedbe vágod a kalapod, a válladra veted a szűrőd, oszt elmégy, máig se tudta senki, merre, akkor én se lettem vóna egy rossz Főríz Pestáné. Neked nem kellett attól félni, hogy kocsmába szorulsz. . . de te nem szerettél engem úgy, Fábiány, mint én téged. Othattál.

Az ember faarcú hallgatta. Úgy tetszett, mintha szorulna rajta a tágas, idegen ruha. Hogy is került ez rá? Soká nézte a pipa kupakját, egyszerre csak odapillantott a jányra.

Hát egészen elbámúlt, hogy nem a szép, kackiás, támadó, piroskendős jány ül szemben vele, hanem egy összeesett, ráncosarcú, lógófejű vénasszony.

A vonat megállt.

— Isten áldja Fábány — szól az asszony.

— Isten áldjon Maris — szól az ember.

És meg sem érzett a hangjukon, hogy nem két idegen köszön el egymástól.”

Móricz legjava novellái közül való ez az írás. Az élet végéről, egyetlen résen keresztül derít fényt két ember lefolyt életére; a jelenbe dübörgő vonat zajában feltámasztva a régmúltak zenéjét, a múltak líráját, a visszahozhatatlan perceket; a sebeket és tragédiákat. . . De csak néhány percre, aztán elnémul minden panasz, minden vád; elmerül újra a múlt és búcsúznak egymástól, mint közömbös, kiszikkadt öregek.

Ez a rideg, száraz tudomásulvétele a megváltozhatatlan tényeknek, az indulat pillanatnyi kilobbanása után a közömbösségbe való visszahullás, a percnyi ellágyuláson erőt vevő zord keménység; a minden érzelmeskedéstől, felesleges beszédétől irtózás — ez az alföldi magyar paraszt természete, s Móricz már ennek a természetnek a pontos ismeretében, sőt szellemében rajzolja Bot Fábiánt. Szeretettel, szentimentalizmus nélkül, azzal a természetes hangsúllyal, amellyel felnőtt férfi önmagáról, vagy a magával teljesen egyértékűnek tartott emberről beszélhet.

Bot Fábián és Tót Marcsa lelkében éppoly mélységek örvénylenek, mint mindenkiében, aki igazán ember; életük „messziről” jön, jelenük múltjukba gyökerezik. Az elődök legtöbbször csak a jelenét ismerték a parasztnak, lelküket egyszerűnek, átlátszónak tudták, jónak vagy rossznak, de mindenképpen egytulajdonságúnak és könnyen megismerhetőnek. Móricz a „primitív” lélek mélységeire, ösztöneinek soktítkü labirintjára vet világot. A pásztorgúnyájú Bot Fábián pogány keménysége semmivel sem egyszerűbb, mint a Tündérváros főúri Báthory Istvánjáé; Tót Marcsa bánatánál nem lehet mélyebb a Rédhey Eszteré sem.

S Móricz azzal, hogy pártfogói gesztusok nélkül felismerte és elfogadta a parasztnak a teljes embert, a dicsérhető, a szidható, a jót és rosszat, a mindenre képes embert és azt ábrázolni tudta, valójában elvette a genre kisszerű jelentését. Ő *Gárdonyi* javára írta ezt a művészi tettet; de igazában mégis csak az ő nevéhez fűződik. *Gárdonyi* valóban individuumként nézte a parasztnak, engedte őket lelki életet élni, de egy kicsit mindvégig *gyermekes* individuumként; akikben csak meghatározott vonásokat (szemlélődés, passzivitás, bölcselkedés) tudott elképzelni. S szinte mindig csak végtelenül kisszerűeket és gyermekien egyszerűeket. *Gárdonyi*nál még *Mikszáth* is szebb szenvedélyeket tudott álmódni némelyik hősébe. A parasztnak: Móricz művészetében magasodik minden vonatkozásban önálló, felnőtt emberré, akiből minden lehet, aki mindenre képes. *Jókainál* mellékalak volt, *Mikszáth*nál a romantika csillogásában, vagy az adoma köntösében jelent meg, *Gárdonyi*nál, *Tömörkény*nél szinte a természeti világ részeként, sokszor vaskos együgyűségben, Móricz művészetében felnőtt emberként vonul be az irodalomba, még nyomorúságos sorsában is életet hirdetően.

Ez a tendencia egyre erősödő mértékben benne volt már az elődök művészetében is. Szubjektív és történelmi okok miatt azonban egyikük sem érhetett el a Móricz adta teljességhez. Az ő gyermekkori falujuk még többet őrzött az idillből s azt is inkább az úri módban élő gyermek szemével látták, s a jólelkű úr nosztalgijával őrizték meg vagy szereztek hozzá új, esetleg fájdalmasabb élményeket. Móriczot végigkíséri a paraszti sorsban vagy éppen nyomorúságban töltött évek emléke; legfogékonyabb ifjúságában készül önállóan politikai porondra lépni a magyar parasztság. A megváltozott kor segítségére van, hogy az elődök útján indulva, az elődök munkájának betetőzője s a faluábrázolás új útjainak kijelölője lehessen. *Mikszáth* csak — Móricz szavát idézve — „összekötő kapocs” lehetett a régi és új irodalom között; — Móricz művészetében a régi világból, a magyar próza régi törzseiből hajt ki az új novella. Érdekes jelensége a magyar irodalomtörténetnek: a Nyugat előtti népies konzervatív költészetet szinte nyom nélkül elfújta a szelek, *Mikszáth*tól, — részben *Gárdonyi*-és *Tömörkény*től is — az út a Nyugat, a magyar próza legmagasabb csúcsaihoz vezet.

Móricz *Zsigmond* szemléletben és művészetben a parasztabrázolás *Mikszáth*—*Gárdonyi*—*Tömörkény* vonalán indult, az ő technikájukat fejleszti és csiszolja modernebbé és

plasztikusabbá, művészibbé és egyszerűbbé. Tárgyában, a cselekmény fejlesztésében, a hang életszerűségében az elődökhöz hasonlatos. Művészetében beolvaszt minden előzményt ; egyéni kincsévé válik minden nagy örökség : Jókai ragyogása, Mikszáth humora, Gárdonyi individuális látása, Tömörkény élő hangja, Arany „pompázatos népi koloritja” s mindaz, ami az elődöket kedvelté, olvasott írókká tette ; és a nagy művész határozottságával elhagyott mindent, ami az ősök művészetét, reális ábrázolását terhelte : Mikszáth hímező romantikáját, Gárdonyi szentimentális pepecselését, Tömörkény lapos néprajzokodását. Az ősök sokszor adomákból, ötletdarabokból álló, s még többször humoros csattanókba forduló rajzaiból, elbeszéléseiből kiindulva megteremtí a maga kellemesen karcsú, szűkszavú, majdani szociális mondanivalója számára is alkalmas novella formáját. S ha tárgyában, a cselekmény felfejlesztésében, az elmondó hangban továbbra is az elődökre emlékeztet, a szándékot cselekményre erősítő társadalmi és lélektani motívumokat egyre inkább a modern, szociális és lélektani látású írók szerint választja ki és ábrázolja. Mikszáth humorával, Gárdonyi filozófiai elmélázásával és Tömörkény részletekbe ragadó szemléletével szemben — már a fentebbi novellákban is egyre inkább a teljes realitásban keresi az eredetiséget.

Az eddig említett paraszti novellák szemléletben, tartalmilag, tematikailag semmivel, vagy csak alig mondanak valamivel többet az elődöknél, egy sincs közöttük, mely elképzelhetetlen lenne Mikszáth, Gárdonyi vagy Tömörkény neve alatt. Önkénytelen paraszti arc képek, a tréfa, a humor vagy csöndes melankólia színeiben, derült tájak, napfényes arcok és elégtükössé szelidült bánatok. A magyar Ugar, a kipányvázott lelkek motívumát, a verejtékszagot, az éhező faluvéget hiába keressük ezekben ; az igazán újat csak Móricz későbbi műveinek ismeretében érezzük bennük ; elsősorban csak a *Bent a kupéban* c. novellában, amely különben is a Hét krajcár után jelent meg. A fiataloknak virtus a szerelem és az élet, enyelgő kedv feszíti szívüket. Mári néni boldog ember, a Dorkó tragédiája már költészet, Bot Fábián az író elképzelése szerint elérte, amit az ő helyzetében elérni lehet, s Fót Marcsa is beletörődik régen elrontott s soha többé helyre nem hozható életébe.

Mégis a novellákat kötetekben való megjelenésükkor elfogadta a kritika és az olvasóközönség moderneknek, az új próza, az új szemlélet diadalának ; és fényük nem homályosult máig sem, pedig már köztudott, hogy egy részük s Hét krajcár előtt született s nem feltétlenül az új szemlélet jegyében.

Ami élteti őket, a későbbi Móricz művészetének is egyik legértékesebb sajátja lesz ; bizonyos mértékig kibontakozásának alapja : a humanizmus, a kiáradó, a hívő, a szépért és az életért rajongó lélek.

Ez a lélek látta meg már indulása idején is mindenkiben és mindenben a sajátos szépet : a gyermekházások civódásában és kibékülésében, a Dohányosok cigányos szabadságában, Mári néni mókás tréfaiban és Végh Juli rejtett büszkeségében, Fót Marcsa valló bánatában és Bot Fábián pogány keményszívűségében, de még a Tót Jóska kalapján lengő hosszú pántlikában és a Csitt-csatt-beli két kicsi ökör ballagó járásában is. Művészi örömet érez alakjaiban, gyönyörködik mindenben, ami szép ; ami élet és emberi ; szinte olyan mértékben, mint paraszti tárgyú írásaiban Gottfried Keller.

Ez az életöröm, tavaszi jókedv, emberhit, a szépre és jóra beállított szem, a fiatal Móricz írásaiban részint derűs természetéből fakad, részint az elődöktől, elsősorban Petőfitől és Jókaitól nyert örökség. Átmenetileg akadályozó is — épp a Hét krajcárt megelőző években — az idill felé vonz, nehezíti az élet gyökeréig való lehatolást, de csak átmenetileg, a nagy megrendülésig, míg szívére nem hull az élet kitagadottjainak a hangja. Mert az élet szépségét, az ember nagyráhivatottságát valló férfi a szenvedők hangját többé nem tudja meg nem hallani és tovább nem kiáltani ; sorsok, életek derékon roppanására, emberi tragédiákra csak a legmélyebb megrendülés komolyságával tud reagálni s életét teszi az embergalázó körülmények megváltoztatására. Így természetes, hogy a Mári néni, a Végék Julija, a Csitt-csatt boldog embereinek rajzolója írósa másnapján a Tragédia és a Sárarany nyomorúságának, a boldog-

talanságnak és az élet nevében való lázadásnak lesz elkeseredett szószólója. S azt is, hogy még legmélyebb elkeseredésében, a legnagyobb nyomorúságban és szennyben élő emberben is meglátja a nagyra hivatottat, az álmaiban hordott daliás, zengő, széplelkű, virtuosus emberek lehetőségét. Ez lesz egyik vonása, mely a legtöbb hazai és külföldi naturalistától elválasztja.

Az ő embereinek homlokán mindig dereng valami fölfelé sugárzó fény, az ő emberei mindig találnak alkalmat a szépre és emberségesre. A Tragédia keserű zsellére elmosolyodik egy pillanatra, Turi Dani a leghajszásabb munka közben körülkaszálja a madárfészket: a Szegény emberek gyilkosságba esett szabadságos katonája betakarja a halott csecsemőt és nem felejt el vásárfiát vinni rongyos gyerekeinek. A 20. század írói közül Gorkij mellett talán ő látta meg leginkább a sárban az aranyat, azért, mert az embert a legmélyebb leszorított-ságban is embernek érezte. Rózsa Sándor Szeged városához küldött üzenetét is ifjú korától vallja: „a szegény is ember”, — a szegény élete is élet. S az élet legnagyobb csodájának tudta, hogy az emberi lélek a legmélyebb társadalmi nyomottságban is meg tudja találni a jóságnak, az örömeinek, a bánatnak, a boldogságnak, az erőnek és gyöngédségnek valamelyes lehetőségeit. Ez anagy életszeretet és emberhit az alapja Móricz Zsigmond művészi fejlődésének; ez vezeti el a kezdet derűs idilli képeitől a Sáraranyhoz, a Fáklyához, a forradalom vállalásáig; tartja meg 1919 után is a szegények ügye mellett és keresteti véle élete végén a nép boldogulásának forradalmi útját. Ilyen nagy élet és emberszeretet nem is vezethet más felé: küzdeni minden ellen, ami embertelen, ami megfojtja, leigázza a zengeni és örülni akaró lelket. Ismeretes, micsoda különbséggel haladnak az elnyomott szegények szeretetéből s az inkább csak a személyes gyűlöletből táplálkozó forradalmi politikusok útjai. A különbség művészeknél sem kisebb: a mélyebb szeretetnek tisztább a lírája.

Az induló Móricz Zsigmond paraszt tárgyú elbeszélései közt a Bent a kupéban a legértettebb írás. Körülbelül ez jelenti a határt, ameddig a Jókai-, Mikszáth-, Gárdonyi-, Tömörkényiskolából kiindulva, népi 48-as szemlélettel, a szociológia oltása és a naturalizmus ismerete nélkül is eljuthatott — elvileg — a századfordulón egy nagytehetségű, kezdő művész. Ezzel a szemlélettel meg lehetett rajzolni a falu egyik arcát, házasszó, örvendező, búsuló embereket, igazabbá és művészebbé festeni az elődök alkotta képet és típusokat, de nem lehetett meg-rajzolni a szociális nyomorúságot, az éhezőt és különösen nem a lázadót. Az érzelmi adottságok, a belső rezonáló hangok azonban megvannak hozzá. Csak a művészi-gondolati megvilágosodás hiányzik: ehhez kell a gyűjtő szikra. S ezt a gyűjtő szikrát kapja Ady Endrétől, a Hét krajcár esztendejében.

HERMANN ISTVÁN

A KOMMENTÁTOR ÉS ARANY JÁNOSA

— Válasz Barta Jánosnak —

„Győződjünk meg alaposan a tényről, mielőtt az okát kutatjuk. Ez a módszer lassú ugyan, de legalább elkerüljük azt a nevetséget, hogy olyasminek az okát találtuk meg, ami nincs.”

(Fontenelle)

Barta János az Irodalomtörténet múlt évi negyedik számában igen éles cikkben szállt szembe Arany János esztétikája című könyvvel. A vita mindenképpen megtisztelt legalábbis, ha arra gondolok: hogy aquila non captat muscas. Ebben a cikkben azonban a szerző megkísérli védelmezni a hagyományos és tévesen kialakított Arany képet, mely egyáltalán nem hasonlít Arany Jánoshoz. Ahhoz, hogy ezt bebizonyítsuk, egy előzetes megjegyzést kell tennünk a vitamódszerünkre vonatkozóan.

E sorok írójának tapasztalata alapján meggyőződésévé vált, hogy a negatív jelzők halmozása nemcsak terjengőssé teszi a vitákat, hanem általában az érvek súlytalanságának elfedésére szolgál. Ezért — annak ellenére, hogy Barta számos ilyen jelzót használ — úgy gondoljuk, hogy az állítások helytállásának, illetve helyt nem állásának bizonyítása, a vitában tökéletesen elegendő. A jelzőket az olvasó megítélésére bízhatjuk.

Mindenekelőtt meg kell mondani azt, hogy bizonyos fajta érvek látszó fejtegetésekkel nem szándékozunk vitába szállni, mert itt pusztán az érv látszata van meg. Mindjárt igyekszem ezt egy példával illusztrálni. Barta véleménye szerint, ha a Török Bálint a két ellenség közé szorult magyarság problematikájáról szól, akkor „ezért kár volt Aranynak verset írnia, elmondhatta volna vezércikkben is.” (510. o.) Barta megállapítása véleményem szerint helyes, csak egyáltalán nem cáfol semmit. Ennek alapján például nem lehetne azt mondani, hogy Petőfi a nép jogaiért küzdött és ennek jegyében írta meg a Nép nevében, vagy a királyság intézménye ellen küzdött és ezért írta meg a Republikát, illetve az „Akasszátok fel a királyokat című versét,” mert nyilvánvaló ezeket is megírhatta volna vezércikkben. Különben arra, hogy absztrakt tematikai szempontból egy költemény érintkezik egy publicisztikai művel, számos példát hozhatnánk nemcsak Adyból, de még példára akadhatnánk Arany Jánosnál is.

Elfogadható Bartának az az érve is, mely szerint nem kell az egész tengert kiinnom, hogy vízének milyenségéről meggyőződjek. Elfogadható, habár Arany életműve több centrális kérdésének, például az Elvesztett Alkotmánynak, Toldinak, részben a Toldi estéjének a lírai versek és balladák legtöbbjének elemzése, nem vált ki ellentmondást Barta Jánosból. Ugyanígy nem érinti Arany prózai művei legtöbbjének (Zrinyi és Tasso, Szeptani jegyzetek, Bánk tanulmányok), tehát elsősorban esztétikai műveinek elemzését sem. Azonban nem itt van a főhiba, hanem ott, hogy Barta a vizsgált vizet nem egészen tiszta palackokba töltögeti és az ott őrizgetett és elrontott vízből igyekszik a milyenséget megállapítani.

Lássuk mindjárt ennek a módszernek egyik eklatáns példáját, mely a könyv koncepcióját érinti. Barta szerint helytelen az 50-es évektől kezdve egészen a hallgatóság Arany tragédiájáról beszélni, hiszen tragédiának csak a hallgatás kora tekinthető. (513. o.) Így Barta. S mit mond éppen erre az időszakra vonatkoztatva Arany? „S így lettem mint munkáim nagyobb része töredék.” Ez tehát a tragédiának a leírása. S ha ez ellen az 1867-ben kelt

kijelentés ellen Barta felhossa Arany túlzott önkritikáját, újabb kérdés vetődik fel. Vajon ugyanebben az önéletrajzban miért fordul Arany szinte sóvárgással s minden rezignáció nélkül 1849 előtti műveihz. Ennek nyilván egyetlen oka lehet az, amelyet interpretációban kifejtettem. S ebben az Arany kontra Barta vitában — tudj isten milyen dogmatikus szemlélet alapján —, de Arany Jánosnak adok igazat.

Különben Barta avval igyekszik megcáfolni még e tragédia-felfogásomat, hogy kimutatja bár: „van mindenetre többszöri irányvesztettség, iránykeresés, meghasonlottság, de van, különösen a Buda haláláig hősiés küzdelem, a költő és ember Arany hatalmas erőfeszítése, mely éppen a kritikus évtizedben nagy diadalokat, nagy művészi pozitívumokat is tud teremteni.” (513. o.) Mindeddig úgy tudtuk, hogy a hősiés küzdelem a tragédia egyik lényeges jegye. Mindeddig úgy tudtuk, hogy a tragédia hőse általában pozitív tettekre képes ember. Tehát Barta ezzel a fejtegetésével egyáltalán nem cáfol, hanem alátámaszt. Megerősíti az Arany sors tragédia jellegét erre az időre, Glaukás eis Áthenas, vagyis baglyokat hozAthénba, vizet a Dunába, anélkül, hogy tudna róla.

Igen hasonló az érvelés módszere azonban részletkérdésekben is. Csaknem másfél sűrű oldalt szentel Barta annak bizonyítására, hogy az az archimedesi pont, melyből Petőfi és Arany a murányi történetet felfogják, nem a későbbi Wesselényi összeesküvés perspektívája, hanem a szerelem és önkéntesen felkarolt pártérek közötti ellentét. Annak ellenére s így van ez szerinte, hogy Arany szükségesnek tartotta a költemény befejezését éppen az összeesküvésre utaló jegyzettel kísérni és Széchi Mária e műven ezt mondja: „Most legyőzünk, de csak azért hódolunk, Hogy biztosabb legyen *egykor* diadalunk.”

(A tévedések elkerülése végett hangsúlyoznom kell, hogy az egykor szót Arany húzza alá, és erről Barta hallgat.) Kritikusom azért háborog, mert a perspektívának az archimedesi pontnak más kimondott jelét nem látja magában a műben. Feltenném azonban a kérdést, mit jelent maga az archimedesi pont fogalma. Archimédes tudvalevőleg egy pontot kért a földön *kívül*, melynek segítségével a földet kiemelheti, vagyis a perspektívát nyújtó archimedesi pont, legfeljebb utalás formájában lehet bent a műben, és semmikép sem máskép. A feldolgozott archimedesi pont, vagyis átvitt értelemben a földönlevő ilyen pont kategóriájával Barta János előtt csak báró Münchhausen dolgozott. Ó tudniillik saját hajánál fogva emelte ki önmagát a lápból, de ezt persze senkisé hitte el neki. Egyébként a perspektíva, mint ez a szocialista, realista művek tárgyalásánál a konkrét perspektíva kérdésében is kiderül, sohasem lehet benn magában a műben, a mű legfeljebb ezen perspektíva szellemében foghat. Így van ez még a szocialista realizmusban is, s mennivel inkább van így a régebbi realizmusban. Barta azon is gúnyolódik, hogy én a szerinte Aranynál jelentéktelen várórséget várvédő tömegekké léptetem elő. Azonban itt is tévedés van, ugyanis egy viszonylag komoly erőről (Barta szerint: „nem tudom hányan lehettek,”) nem én beszélek, hanem Arany János. Ezek a várvédők ugyanis elég komoly erőt képviselhetnek, még Wesselényi seregeivel és Szécsi Máriával szemben is, hiszen a szövegben ez található

„Csak egy lázasztó kell . . . aztán ki bír velek
Isten óhat ugyan, de én nem felelek.”

Barta János ezen érvelési módszere azonban korántsem korlátozódik az epikára ilyen jellegű a líra vonatkozásában is. A Gondolatok a Békekongresszus felől című vers elemzésénél szememre hányja, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítok a néparadás szónak. Közben nem veszi észre, hogy a néparadás szó, ismét csak maga Arany János húzta alá s ezután azt bizonyítgatja, hogy Arany mivel Prometheusra hivatkozik, nem a népmozgalomra gondol, hanem valamilyen más mozgalomra, „amelyet valamely kiváltságos lángeleme szít fel” a „hangsúly a lángeleme szerepén van”. Máskor pedig úgy értelmezi, a jövendő néparadást, hogy Arany: „A háborúk újabb okát nevezi meg, ez az a bizonyos néparadás, azaz közkeletibb néven népvándorlás”. Tehát Arany vagy egy kiváltságos lángelemre várt, vagy pedig — s itt nem a múltrol van szó, ez Arany szövegében világosan kiderül, — népvándorlásra. („Nem lehetne ismét egy új *néparadás* a földön?”) Az utóbbi lehetőség egyáltalán nem valószínű, hiszen Arany az 50-es években — mint igen józan ember — aligha várhatott népvándorlásra, nem várhatta a világ megújhdását a vizigótok és vandálok betörésétől. Az előbbit, már inkább elhinném, ha Prometheus a mitosz hőse és a felvilágosodás gondolatvilágában állandóan újra megjelenő hősi titán a magasból az emberekhez leereszkedő lángeleme volna, de Prometheus nem maga változtatja meg a világot, csak eszközt ad az emberek kezébe a világ megváltoztatásához. Nehéz volna most a Prometheus-mitosz szerepének a felvilágosodás gondolatvilágában játszott funkcióját nyomon követni, elegendő itt pusztán Herderre,

Goethére, Beethoven és az ifjú Németországra, valamint a fiatal Marxra utalni, az érdeklődő olvasót pedig Rolf Sanndwald e kérdésről megjelent könyvére orientálni. (Arany Jánosnak és a magyar forradalmi demokráciának a felvilágosodással és az ifjú Németországgal való gondolati kapcsolatát, könyvemben részletesen dokumentálom.)

Kritikusom végső érve e kérdéssel kapcsolatban az, hogy a népáradás szóban foglalt képcsira jelentősége a nyugalomban bontakozik ki. Idézi Aranyt :

„Jaj annak mely már tündökölt
Annak közelg halála.
Elsimul a víztükre és
Új hab tolul reája.”

Majd megjegyzi : „Az utolsó kép : az elsimuló víztükr . . .” Az utolsó sor a kritikus koncepciója miatt a Graeca sunt non leguntur kategóriájába tartozik. Látjuk tehát, hogy ha a Prometheusra való hivatkozást helyesen értelmezzük, akkor egész világossá válik, hogy Arany itt egy népmozgalomra gondolt egy népmozgalom perspektívája ködlött fel benne, nem pedig a vízigótoké, vagy egy nagy egyéniség tettéé. Az az Arany, aki az Elvesztett alkotmány írója volt, a kicsinyek és együgyűeké, aki Barta szerint is Petőfi harcostársa, aki a Toldit és a forradalmi indulókat teremtette, aki ebben az időszakban így panaszkodik : „Nincs többé Caledonián nép, akit felgyújts énekeddel”, aki szerint addig terjed a költő hazája

„Ameddig nép fogja őt körül
Nép amelynek érzi keble, zengi szája
A költő énekét . . .”

Aki a népmozgalom elhalása következtében lantját akarja letenni, nyilván, nem az egyedülálló nagy emberben s nem is a vízigótokban, hanem a népáradásban, népmozgalomban reménykedik (503. o.).

Hasonló értetlenség mutatkozik meg Bartánál az Enyhülés című vers elemzésével kapcsolatban is. Az 510-ik oldalon arról beszél, hogy ha az utolsó reményszikra is elvesztett akkor nem lehet egy lélektani és költői értelemben enyhülés hangulatról szó. Miért? Ki ne tapasztalta volna, hogy az utolsó reményszikra elveszése igen sokszor vezet egy belső feszültség feloldódásához. S ha a lelki enyhülést megelőző mozzanatként erről beszélni sem lehet, akkor legfeljebb Aranyt lehetne elmarasztalni az idéztem sorokért, melyek az Enyhülés című versben találhatóak :

„Tegnap a remény is eltört
Az utolsó árbóc
Csupán a kétség kötött egy
Gyárló deszkaszálhoz.”

Hiszen éppen ezen keresztül kellene megérteni a nagy lélekábrázoló Aranyt, aki ilyen nagy összetettségben tudta megragadni ezt a lelki folyamatot, s akinek lélektanilag finom megoldásairól Barta *általánosságban* olyan sokat ír.

Barta eljárása azonban kiterjeszkedik a prózára is. Talán itt is kézenfekvő egy példa. Arany 1863-as cikkében így ír : „E jogfolytonosság (az irodalmi H. I.) s annak is ami a hírhedett tizenkét esztendő alatt történt, megköveteli érvényét irodalmi fejlődésünk folyamatában.” Bírálom kifogásolja azt, hogy én itt arról beszélek : a jogfolytonosság hangsúlyozása a népi költészet a Petőfi kezdete irány új módszerekkel való követésére vonatkozik, vagyis Arany tizenkét esztendő költészete a 49-előtti népi költészet jogfolytonos utóda. Barta szerint viszont az, amit Arany védeni akar : „nem a népköltészet meg a Petőfi hagyomány, hanem az, ami új e 12 év, és elsősorban Arany költői természetében : az eszményítésnek és a realizmusnak új . . . változata.” (504. o.). Vagyis azért, hogy e gondolatmenettel kapcsolatban Arany Vörösmartyra és Petőfire hivatkozik, (lásd : Arany János összes prózai művei 393. o.), pusztán a különbséget akarja megalapozni. A jogfolytonosság hangoztatása csak arra való, hogy kimutassa mennyire nincs folytonosság. Petőfire pusztán azért utal, mint a konvencionális-eszményiség megdöntőjére, hogy kimutassa : az ő költészetében valami egészen új, a Petőfiéktől egészen eltérő született, s ennek a gondolatmenetnek egyedül lehetséges végkövetkeztetése hogy a jogfolytonosság hangsúlyozása arra való, hogy Arany bebizonyítsa saját költészete önön magának jogfolytonos utóda. Ha viszont ez a gondolatmenet rossz és nyilvánvalóan rossz, akkor Barta tévedett.

Gondolom az idézett helyek alapján az Irodalomtörténet olvasóközönsége a legkülönbözőbb területeken megismerhette Barta János érvelési módszerét s nem kell foglalkoznunk részletesen Barta János minden indokolás nélküli kijelentésének cáfolatával. Nem foglalkozunk

olyan jellegű érvelésekkel sem, mint az Apostol elemzésének „cáfolata”. Itt Barta szerint Petőfi in medias res kezdett megoldási módját azért nincs jogom úgy magyarázni, hogy ezáltal Petőfi Szilveszter útjának helyeslésére készíti az olvasót, mert az Elvesztett alkotmány is in medias res kezdődik. Miért ne lehetne egy kompozíciós eszköznek egyszer ilyen, egyszer más funkciója. Ezen viták helyett inkább azt kell megmutatni, miért kényszerül Barta ilyen módon érvelni. Barta szerint az én állítólagos tévedéseimnek gyökere, vezértémája: forradalom és forradalomellenesség, írók magatartása a bukott forradalom után. Valóban ez elgondolásom egyik alappillére. Barta szerint viszont: „*Negyenkilencben nem arról van szó, hogy egy társadalmi forradalom elbukott, hanem arról, hogy egy nemzeti függetlenségi hacot levertek*” (508. o.).

Miután tehát megtudtuk, hogy Barta szerint a tragédia kizárja a hősies küzdelmet, hogy az archimedesi pontot münchauseni módon kell érteni, hogy a néparadás szó vagy a nagy egyéniségre vagy a vizigótokra utal, hogy a jogfolytonosság nem folytonosság és más hasonló dolgokat, nem lepődhetünk meg attól, hogy a forradalom nem forradalom. Azonban nemcsak az az érdekes itt, hogy Barta indokolás nélkül szembehelyezkedik egy évszázad történetírásának legjobb hagyományával, hanem az is, hogy milyen célból helyezkedik szembe velük. A legfurcsább ugyanis az, hogy Barta ezzel a felfogásával éppen Kemény Zsigmondot akarja védelmébe venni. Ha már nem Petőfi álláspontján áll, aki 48—49-et forradalomnak tekintette, legalább annak az álláspontját fogadná el, akit védeni akar. Kemény ugyanis állandóan forradalomról beszél (lásd: röpiratait). Barta mégis úgy védené Keményt, hogy az amiről Kemény Zsigmond beszélt — nem is létezett. De ennek az egész koncepciónak megvan a maga funkciója Barta elképzelésében, melynek lényege az, hogy szeretné Aranyt, Keményt és Gyulait, társadalmi nézeteik szempontjából teljesen egy szinten tárgyalni. Ezzel kapcsolatban hivatkozik a Széchenyi ódára, melyről kimutatom, hogy mennyire megtorpanás volt Arany útján belül, mennyire pillanatnyi jellegű szembefordulást jelentett a forradalommal. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Barta monográfiája a Széchenyi ódát nem is tárgyalja.) A valóságban azonban Aranyt végigkíséri a Petőfi hagyomány és éppen ezt kell megmagyarázni, hogy e hagyomány alapjaiból indulva, hogyan jut Arany a köztelmények mostohasága következtében először pillanatnyilag, majd később tartósabban a Deák-párttal közös álláspontra lényeges politikai kérdésekben is.

Az Arany, Gyulai, Kemény egyszintentartás érdekében Barta kitalál egy kategóriát, amely ezt a célt szolgálja. Az eszményítő realizmus kategóriájáról van szó. Hogy ezt a kategóriát meg lehessen védeni, bizonyos esztétikai tisztázást kell végrehajtania. Mindenekelőtt a haladó ideológia szerepét nevetségesség szintjére kell leszállítania. „Az ideológiai tudatosság szerepe mindjárt problematikussá válik, mihelyt az irodalomból, vagy a festészet vagy a zene területeire lépünk. Festő Feuerbach és társai nem lettek attól jobb művészek, mert munkájukhoz imádsággal és böjtöléssel készültek.” (509. o.) Természetesen ennél jobb példát is lehetett volna találni, pl. Van Gogh levelezésében fellelhető esztétikai elvek és műveinek kapcsolatát. De meg kell mondani, hogy bármennyit is lehet vitatkozni a haladó ideológiai felfogás szerepéről a művészetben. Bartáig még nem akadt senki, aki ezt a böjtöléssel egyenértékű princípiumnak tartotta volna.

Másodszor. Barta szerint az irodalomtörténeti kongresszus arra a megállapodásra jutott, hogy az író: „A kort tökröztesse ne a kor társadalmi politikai tudatát”. (Uo.) Ebből legalább is az következne, hogy a kor társadalom-politikai tudata nem tartozna a korhoz. Azonban sohasem tisztán tudati tükrözésről beszéltünk, persze arról is, mert annak a szellemi arcok megrajzolásában nagy jelentősége van, hanem elsősorban a kor objektív társadalmi problémáiról. Úgy gondolom, számos elemzés bizonyította már, hogy a kor objektív társadalmi problémáinak bizonyos fokú megértése nélkül nem lehet az ezen a talajon kinövő egyes nem közvetlenül társadalmi problémákat sem megérteni. Erre az eliminálásra azonban Bartának szüksége volt azért, mert a kort általában mindenféle író tükrözi. A kérdés, hogy milyen szemszögből tükrözi és ez határozza meg, hogy megéri-e a társadalmi problémák lényegének és megjelenési formáinak közvetettségét, dialektikáját. A kort általában természetesen az említett megszorítás nélkül viszont tükrözi Kemény is, Gyulai is és Arany is. Az értékrendet *egyfelől* éppen ez a megszorítás adja.

Ezen az alapon indokolható e külön kategória, melyet Barta eszményítő realizmusnak nevez. Ennek a kategóriának azonban Arany esztétikai elképzelésében semmiféle alapja nincs. Alaptalan ez filológiaiilag is, esztétikailag is és mindenféle szempontból. Nézzük talán előbb a filológiai oldalt. Az eszményítő realizmus állítólag a 49-utáni évek irányzata. Ekkor jelenik meg először, ekkor teljeseedik is ki, és szemben áll a 49-előtti népi forradalmi realizmussal. Ennek a koncepciónak cáfolatát éppen Arany János adja meg. Ő tudniillik a 60-as években sem arról beszél, hogy ez a realizmus nem valami speciálisan új, valami szembefordulás az eddigiekkel, hanem annak realizmus folytatása. „Ama konvencionális eszményiség, mely íróin-

kat bizonyos szűk kör taposó-malmára kárhoztatja vala, nem bánjuk, hogy uralmát veszette. Egy könnyet sem sírunk utána. Maga Vörösmarty tágitá korlátait ; Petőfi halomra döntötte. Azóta nálunk is már vagy az öntudatosan gondolkodó főknél, vagy az öntudatlan a példák után induló többségnél az a hiszem gyökerezett meg, hogy az eszményiség nem áll bizonyos szűkkörű formákban, s hogy minden igazi költészet eszményit. E nézet európaszerte uralkodni látszik, amire legtöbbet Shakespeare tanulmánya s a népköltészeti kincsek fáradhatatlan kiaknázása tőn.” (I. M. 393. o.) Nos tehát Aranytól megtudjuk, hogy az állítólag Petőfivel szembe forduló irányzatért, nálunk legtöbbet Petőfi tette. Nem Kemény és Gyulai, hanem Vörösmarty és Petőfi, sőt mi több, Shakespeare és a népköltészet a példaképe. Az eszményítés nem egy korszak, hanem minden igazi költészet sajátja, vagyis minden realizmusé. Arany tehát egy olyan egészen új változatát teremti meg a realizmusnak, melynek példaképei többszázévesek, annyira más ez a tendencia, mint Petőfié, hogy nálunk maga Petőfi teremtette meg.

De honnan ez a tévedés, melyet Barta elkövet? Van-e mégis valamilyen alapja? Semmi más, mint maga az eszményi szó. Ezekután úgy gondolnók, hogy az eszményítés fogalma, 1850-utáni Kemény Zsigmond műhelyből került ki, pedig dehogya. A fogalmat már egészen konkrétan értelmezte a 40-es években Erdélyi János Egyéni és eszményi című tanulmányában is. S honnan ered ez a fogalom ebben az értelmében? Természetesen Hegeltől, aki a művészetet az eszme látszásaként fogta fel, az eszme megjelenítéseként interpretálta, akinek aligha volt alkalmá arra, hogy ezt a fogalmat Keménytől, vagy a Buda halálából vonja le. Ha valaki akárcsak igen futólagosan is olvasta, akár Hegelt, akár Erdélyit, láthatja, hogy itt nem másról van szó, mint a realista művészet helyének megfogalmazásáról egy objektív idealista rendszeren belül. Arany, aki filozófiailag szintén objektív idealista állásponton áll, természetesen átveszi ezt. Azonban, ha az ideálprobléma ennek az eszményítő realizmusnak központi kategóriája, akkor fel kell tételeznünk, hogy Homeros, Shakespeare, a népköltészet, Goethe, Schiller és mindazok, akiket ezen az alapon Hegel és Erdélyi elemeznek, szintén eszményítő realisták, hozzáátve még Petőfit is, mint ezt, maga Arany János emeli ki. Ilyen módon az eszményítő realizmus kategóriájának nincs értelme, maga Arany se használja ezt, mint kategóriát és legfeljebb Arany értelmében a realizmussal szinonim fogalomként használhatjuk. A mi esztétikánk számára, mely nem objektív idealista, hanem materialista, ennek a kategóriának értelme nincs. Felvetődik mégis az a kérdés, hogy az eszményítés kategória maga miért játszik ebben az időben döntő szerepet Arany gondolatvilágában. Azért, mert állandóan vitázik az üres gondolati, tartalom nélküli költészettel a petőfiskedőknél s a valóságtól való elrugaskodással Bulcsunál. Újra és újra a gondolati tartalmak, tehát „eszmék” által determinált realizmus mellett kell kiállnia az üres lélektelen „valóságábrázolásával” és a romantika fattyuhajtásaival szemben. A gondolati tartalomnak megfelelő kategória az objektív idealizmus nyelvén az eszményiség. Ennek megfelelően a Vojtina ars poetikája idézett szavai: „Nem a való hát annak égi mása . . . ez önmagánál szebb, dicsőbb természet: egyszóval . . . a költészet.” Olyanok, melyeket Hegel teljes helyesléssel fogadott volna, mert nem más ez, mint hegeli gondolat költői formába öntése. Azt viszont már láttuk, hogy Hegel ezt éppen a világirodalom realista fővonala sajátjaként fogta fel.

Minden gondolkodó ember számára természetes, hogy a művészet nem nyújtja a valóság pusztá mechanikus tükrét. Ezt a kérdést már Aristoteles elintézte, aki szerint a művészet nem azt ábrázolja, ami megtörtént, hanem ami a szükségképiség szerint megtörténhet, s ha a mechanikus visszatükrözésre irányuló tendencia felmerült is a későbbiekben, mint anti-realista irányok megalapozása jelent meg. A realizmuson belül természetesen vannak stílus irányzatok. A specialisan új korok új módszerekét produkálnak s itt elsősorban a valóság anyag s az ennek megfelelő szubjektív szemlélet határozza meg, magának a művészetnek jellegét. Az eszményítés ha az eszményítést nem a hegeli értelemben tartalmasság értelmében fogjuk fel, a valóságtendenciákkal szembeszegülő idealizálást jelent. Ez viszont idegen a igazi művészettől. Felmerül olyan gondolkodóknál, mint Vischer, és lényegében antirealista tendenciák sajátja. Tehát az eszményítést vagy hegeli értelemben fogjuk fel, mint Arany János teszi, vagy pedig mint antirealista tendenciát, amellyel a realizmus semmiféle módon össze nem fér. (Megjegyzem, hogy a problémának van egy reális magva Gyulainál és Keménynél s hatásában Aranynál is. Ezzel kapcsolatban tanulmányomban „korlátozott realizmusról” beszélek.)

Végül még egyetlen kérdést vetnék fel. Barta, aki általában sokat ad a filológiai precizításra, ilyen filológiával dolgozik Arany esetében más alkalommal is. Példa erre a nemzeti költészet aranyfelfogása. Arany 49 előtt gyakran beszél a nemzeti költészetről s nem mondja meg, mit ért rajta. Barta szerint semmi esetre sem azt amit én. Kritikusom lényegében átveszi

Voinovich felfogását, melyszerint : (Arany H. I.) „célja magasabb Petőfiénél, művészi tekintetben is, mert Petőfi elsősorban a népnek kívánt élni, másképp is, mert időszerű politikai cél helyett a nemzet összefoglalását szolgálta” (Voinovich, Arany János életrajza 17. o.) Nos, ennek a Barta által követett véleménynek semmi alapja nincs. Ha ez igaz, akkor elvtelenség lett volna Arany részéről erről az alapvető különbségről nem beszélni Petőfivel. Mindenütt helyeselni Petőfi nézeteit és egyáltalán nem érinteni az eltérést. Arany egyáltalán nem vitakozott erről a problémáról. Egyébként könyvemben igyekszem bebizonyítani, hogy Arany, aki a Szépirodalmi Szemle olvasója volt, aki — mint ezt részletesen dokumentálom — esztétikai tekintetben a Szépirodalmi Szemle nézeteit, vagyis Erdélyi felfogását osztotta éppen ezt a kérdést 49 előtt a viszonylag általánosabb népköltészet és konkrétan nemzeti költészet egymásba átmeneteleként ragadja meg. Itt adattal szemben, adatot kellene állítani, mint minden más helyen is. Ez azonban nem történt meg.

Tehát igaza van Bartának, midőn Goethét idézi : „Gedichte sind gemalte Fensterscheiben.” S ahhoz, hogy megismerjük őket, be kell lépni a szent kápolnába, de nem úgy hogy behunyjuk a szemünket, mert abban az esetben hiába történik meg, hogy : „Bedeutend wirkt ein edler Schein”, nem láthatunk mást, mint saját szemünk káprázatát.

BARTA JÁNOS

VISZONVÁLASZ HERMANN ISTVÁNNAK

Hermann István észrevételei nehéz helyzetbe hoznak. Nem mintha bármit is eltudnék rendkívül magabiztos érveléséből fogadni. De aki még mindig nem hiszi, hogy a Gondolatok a békekongresszus felől „népáradás” szava népvándorlást jelent, aki ezt a szót azonosítja a népmozgalommal, azaz forradalommal, — aki a töredéket vagy hősies küzdelmet szemrebbetés nélkül egynek veszi a tragédiával, aki pillanatnyi szükséglete szerint forgatja a mű és a „perspektíva” viszonyát, hogy tovább ne folytassam, — azt bajosan lehet meggyőzni. Éppen ezért nem látom értelmét annak, hogy vele vitába szálljak. Mindössze egy helyesbítést tartok szükségesnek : ha a szóban forgó könyv valamely szakaszát nem érintettem, ez egyáltalán nem jelenti az illető szakasz helyeslését vagy elfogadását. Ezt nagyjából megmondtam saját cikkem bevezetésében. Egyébként az olvasót arra kérem : mielőtt Hermann cáfolatainak hitelt adna, fussa át megegyeszer bírálatomat : vajon oda üt-e Hermann, amit én mondtam, s vajon megfelel-e éppen legdöntőbb kifogásaimra. Hermann István pedig ne vegye rossz néven, ha főként Arany ismerőit és értőit még kérem valamire : olvassák minél többet Hermann művét, vessék össze Arannyal : vajon az van-e benne, amit ő beleolvas? Én magam nem vagyok kétségben ennek az egybevetésnek eredménye felől.

TIBORC ZSIGMOND

A MAGYAR SZOCIALISZTIKUS LIRA ELŐZMÉNYEI ÉS KEZDETEI

Komlós Aladár, aki már sok értékes irodalomtörténeti munkával gazdagította irodalmunkat, a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtudományi osztályának folyóiratában (A Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának közleményei X. kötet, 3—4 sz.) hosszabb tanulmányt írt a magyar szocialisztikus líra elindulásáról. Ez a tanulmány most külön lenyomatban is megjelent.

Irodalomtörténetünknek ez a része igen elhanyagolt terület, és Pándi Pál kisebb értekezésén kívül úgyszólván semmilyen munkát sem találunk, amely ezt az érdekes kort tudományosan feldolgozta volna. (E sorok írójának Farkas Antalról szóló prémiumos nagyobb kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia első osztálya őrzi. Ebben külön fejezet foglalkozik a magyarországi szocialisztikus irodalom elindulásával.) Helyesen tette tehát Komlós, hogy ezt a fontos periódust feldolgozta, hiszen éppen ő az, aki Madách, Komjáthy, Vajda János korát és irodalmát igen jól ismeri.

Komlós tanulmánya nem nagy, mindössze 56 oldal terjedelmű, és valószínű, hogy csak vázlata egy nagyobb, részletesebb munkának, de így is jelentős és irodalomtörténeti szempontból figyelemreméltó alkotás. A tanulmány kissé aránytalan, mert jóformán a fele, a 70—80-as

évek polgári szocialisztikus költészetét ismerteti, és csak a fele tárgyalja a 90-es éveket, az úgynevezett munkásköltőket. Így történik az, hogy Rudnyánszky Gyula költészetének ismeretése annyi helyet kap, mint a szocialisztikus költészet szempontjából igen fontos Csizmadia (6 oldalt), ellenben Farkas Antalnak csak 4, Gyagyovszky Emilnek csak 3, az úttörő Abet Ádámnak néhány sor jut.

Midőn felemlíti a polgári költőket, akik a munkássajtóban dolgoztak, kifelejtí Kiss József, Szép Ernő, Gábor Andor, sőt Pósa Lajos nevét, akik szintén jelentkeztek verseikkel a munkássajtóban.

Teljesen hiányzik a tanulmányból Peterdi Andor, aki pedig már 1904 óta fejtett ki munkásságot, és akit Várkonyi Nándor irodalomtörténetében az első szocialista költőnek nevez. Tuba Károly is megérdemelte volna a felemlítést, aki 1896 óta fejtette ki működését, ha igazi szocialisztikus költészete csak később bontakozott is ki. Hiányzik Madarász Emil is.

Egyáltalában kissé vállvetve bánik Komlós a szocialista költőkkel. Mintha lenézné az ún. „pártköltészetet”. Hibáztatja, hogy a régi nyomokon, Petőfi hatása alatt írnak, és elfelejtí, hogy nem írhattak Ady hatása alatt, mert Ady maga is elindulásakor még a régi csapáson haladt.

Lebecsüli Komlós Abet Ádám verseit, akit „majdnem költő”-nek nevez, Farkas Antalt, akire nézve nem hagyja jóvá Ady megállapítását, aki geniének nevezte és azt írja, hogy Ady ezt csak Csizmadia Sándor iránti haragjából jegyezte meg, noha néhány oldallal előbb idézi Ady-nak Mezőfi Vilmosról írt megjegyzését és hozzáfűzi, hogy Ady „tájékozottságában és ítéletében majdnem csalhatatlan”.

Méltánytalanul bánik és tévesen ítéli meg a tanulmány Bodrogi Zsigmondot, a népdalköltőt, akit „felműveltnek is alig mondhatónak”, „kávéházi szocialista versfaragónak” nevez, aki „együgyűen népies nótákat rögtönöz.” Verskötetét nem mindennapi különös kotyvaléknak” nevezi. Nos, Bodrogi középiskolát végzett tanító volt, aki népdalaiba belevitte a szocialista világnézetet. (Künn a pusztán szántok-vetek, — Dicsértessék szól a legény, — A szegedi dohánygyárban stb.). Értékükről hallgassuk meg mit mond Csizmadia Sándor Bodrogi Zsigmond első verses könyvének — „Tövises tarlón” — bírálatában: „Bodrogi verses-könyve pár hónap alatt ezrek lelkébe vitte el a szocialista népdalt. Mi is irtunk szocialista dalokat, énekelték is az elvtársak mindenfelé, de csak az elvtársak, Bodrogi nótáit azonban a szegény nép összesen, ha nem is elvtárs.” (Népszava, 1908. január 15.)

Bodrogi egyik-másik verse valóságos népdallá vált, úgy hogy Ortutay Gyula is felvette, mint népdalt, a népdalról szóló nagy művébe. Itt tehát igen méltánytalanul járt el Komlós, mert Bodrogi dalait még akkor is fogják énekelni, midőn a ma élő és író költők és kritikusok legtöbbjének már a nevét sem fogja ismerni senki.

Nem ártott volna Gyagyovszky Emilnél megemlíteni azt, hogy ő a munkásműködés megteremtője hazánkban és Farkas Antalnál is rá kellett volna mutatnia arra a fontos működésre, amit novelláival, regényeivel és szatíráival kifejtett, hiszen a polgári költőknél, Palágyinál, Rudnyánszky-nál, Ábrányinál, erre is utal.

A szerző néhány tévedésére is rá kell mutatnunk, már azért is, mert egy kis körültekintéssel ezek a tévedések elkerülhetők lettek volna.

Téves az a megállapítás, hogy a szocialista mozgalom első vezetői nem tudtak magyarul. Igaz, hogy külföldről is jött néhány agitátor, de Külföldi Viktorra, Politzer Zsigmondra, Szmolényi Nándorra, Ihringer Antalra, Kretovics Józsefre, Csillag Zsigmondra, stb. ez nem mondható.

Téves a szerzőnek az a megállapítása is, hogy Marx és Engels főműveit csak 1909-től fordíttatta le a párt és nem végzett rendszeres marxista oktató munkát. Nos, Marx: „Tőke és munka” című műve 1893-ban, a „Kommunista kiáltvány” 1896-ban, „Bérmunka és tőke” című műve 1898-ban, Engels „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig” 1897-ben, Lafargue „Kommunizmus és szocializmus”, 1894-ben, és „A tulajdon fejlődése” című műve 1896-ban, Lassalle „Mi az alkotmány?” 1899-ben, és Brutus (Bokányi) „Marx élete és működése 1899-ben jelent meg a Magyarországi Munkáskönyvtárban, hogy csak a legfontosabbakról emlékezzünk meg.

Tévesen írja Komlós, hogy Csizmadia Sándor a Marseillaise-t lefordította, mert Csizmadia csupán a zenéjére írt magyarnyelvű munkásszöveget. Téves Farkas Antal halálának a dátuma, mert nem 1942-ben, hanem 1940-ben halt meg. Gyagyovszky Emil utolsó verskötetének a címe nem „Termés”, hanem „Őszi termés” és nem a felszabadulás után jelent meg, hanem jóval 1945 előtt. Ez utóbbi hibák egy kis körültekintéssel elkerülhetők lehettek volna.

A felhozott észrevételek dacára Komlós munkája úttörő és jelentős alkotás a szocialisztikus költészet megismerésére.

Végezetül a lenézett „pártköltő” szerepére vonatkozólag közöljük, Gyagyovszky Emilnek érdekes versét, amely 1945-ben jelent meg a Húsipari Munkásban :

„Pártköltő”

(Farkas Antal emlékezetének.)

Jöttem néhányad magammal,
Hogy hozzak zengő, tiszta szót,
Szent biztatást, jövőbenézőt,
Vérforralót, vagy nyugtatót.

A győzelem még messze késett,
Csak harc dúlt itt, véres vita,
S a hangszerem sem aranyhárfa,
De harcbahívó érces trombita.

Akkor még : „Vágd!” ez volt a jelszó,
Lovak patája vérbe gázolt,
S akik sebbel a tépett útra hulltak,
Nem egy, nem tíz, de sok-sok száz volt.

Árnyék feküdt az oldalunkon,
Felénk vihar kemény ökle ütött,
S ti hol voltatok, kik most úgy sűrögtök?
Valahol ott, ahol a nap sütött. . .

Hol jártatok a rossz napokban?
Hol ittatok, melyik vidám toron?
De vártunk akkor! s némán állt a sok
Elefántcsontból faragott torony. . .

Felénk hideg mosolytok szállott,
Nem láttátok meg a rideg valót,
S a harcos költőket így illettétek :
„Pártköltők ők, hát nem közénk valók!”

Én künn fekszem a csendes éjben,
A csillagokba nézek hidegen,
S nem tudom innen megmutatni,
A költők tolla mi legyen.

Nem múló pártnak voltam harsonása,
A nótát minden dolgozónak zengtem,
S ha most a harcban nincs rá idejük,
Nem baj, ha percre elfelednek engem.

‘Pártköltő? Igen! . . egy párt lesz a világ,
S minden érte, s körötte forog,
Költője lenni egy egész világnak :
Nos, mondjátok, ez utolsó dolog?

KOMLÓS ALADÁR

VÁLASZ TIBORC ZSIGMONDNAK

Tiborc Zsigmond ellenvetéseinek közös gyökere az a kegyeletes törekvése, hogy mindenkit menteni akar, aki valaha a szociáldemokrata mozgalommal vagy munkássajttal érintkezett.

Ezért helyteleníti, hogy a polgári szocialista költőkkel nagyobb terjedelemben foglalkoztam, mint az úgynevezett munkás-költőkkel. Elfelejtí, hogy az irodalomtörténet nem káderlapok, hanem művészi érték és irodalomtörténeti jelentőség alapján foglalkozik a költőkkel.

Ezért hibáztatja, hogy „bár felemlítem a polgári költőket, akik a munkássajttal dolgoztak, kifelejtettem Kiss József, Szép Ernő, Gábor Andor, sőt Pósa Lajos nevét, akik szintén jelentek verseikkel a munkássajttal.” De valóban jelentek-e? Nem. Mezőfi Vilmos, a Népolvasótár szerkesztője csak más lapokból átvette verseiket. Élőket és holtakat, a felsoroltakon kívül Tompa Mihályét, Endrődi Sándorét, Kozma Andorét, Lampérth Gézáét, az akkor már régen renegát Gáspár Imrét, az évek óta halott katolikus papköltő Rónay Istvánét és Gyulai Pálét is. (Népolvasótár, 1898. febr. 28.) Általában alig volt a kornak magyar költője, akiktől Mezőfi ne közölt volna valamit. Már most mindezek „dolgoztak a munkássajttal”, kapcsolatban álltak a szocializmussal, tehát valamennyiüket meg kellett volna említeni? Még aki valóban jelentkezett is egy-két verssel a munkássajttal, nem feltétlenül szocialista költő s nem szükséges megemlékezni róla. Tiborc összetéveszti az irodalomtörténeti tanulmányt a tartalomjegyzékkel. Mellesleg: Kiss Józsefről nem feledkeztem meg, a 288—9. lapon elemeztem Tüzek és Knyáz Potyemkin című költeményeit, bár őt sem tartom szocialista költőnek. Peterdi Andorról azért nem írtam, mert tanulmányomban csak Ady Új Versek-jének megjelenéséig vizsgáltam a magyar szocialista költészet kibontakozását, Peterdi addig megjelent két kötete, a Lia és a Szívem pedig még nem szocialista líra; Várkonyi Nándor állítása mindenképpen téves. Ugyanez a helyzet Tuba Károlynál. Róla maga Tiborc is elismeri, hogy csak később lett szocialista költővé, nem tudni hát, miért hiányolja mégis a szerepeltetését.

A mondott kegyeleti okból rosszalhatja Tiborc, hogy nem „hagyom jóvá” Ady ítéletét, aki Farkas Antalt „zseninek nevezi”. Az idézet ugyan pontos, mert Ady csak annyit mond, hogy „a zseni, a géniusz illata csap meg. . . .egyik-másik versében”. Azzal, hogy tanulmányomban idéztem e szavakat, úgy vélem, eleget tettem az Ady véleményeinek járó tiszteletnek is, a Farkas Antalnak járó méltányosságnak is. De az ítéletet valóban nem teszem magamévá. Megnyugtató, hogy ezt Tiborcon kívül eddig még nem is tette senki.

Tiborc sikraszáll Abet, sőt Bodrogi Zsigmond mellett is. Róluk nem vitázom. Ítélem meg az olvasó azt a kávéházi nótaacinálót, aki 1912-ben még külön költőnek tartotta magát Adynál és így írt: „Én voltam az, én vagyok az, akit úgy illetnek, hogy zsidó Petőfi. . . Én, aki felráztam Magyarország népét ezeres síró, sirongó álmából.”

Tiborc természetesen szembeszáll azzal az állítással, hogy a szociáldemokrata mozgalom századvégi vezetői nem tudtak magyarul. Cáfolatul felsorol néhányat, aki tudott (Köztük mint hazai származásút említi Külföldi Viktort, holott ő Németországból vándorolt be.) Én persze nem állítottam, hogy a mozgalomnak nem voltak magyarul tudó vezetői is, de épp a legfőbbek: Frankel Leó és az osztrák szociáldemokrata párt megbízottjaiként Budapestre küldött Silberberg és Engelmann nem tudtak magyarul.

Az az állításom, hogy Marx és Engels főművei csak 1909-ben (Szabó Ervin ismert válogatásában) jelentek meg először magyarul, valóban vitatható, sőt megcáfoltnak tekinthető. Azt azonban nem értem, hogy Marx és Engels lefordított főművei között miért sorolja föl Tiborc nyomatékul Lafargue, Lassalle és Bokányi műveit is. Ezeket is Marx és Engels főműveinek kell tartanunk talán? — Abban is igaza van Tiborcnak, hogy Gyagyovszky Emil Őszi termése nem 1945 után, hanem előbb látott napvilágot. Tévedésemet talán menjí, hogy a könyv évmegjelölés nélkül jelent meg s az Írószövetség könyvtárának példányán, amelyet használtam, a szerző sajtókezelője ezt írta be: „Magyar Írók Szövetségének Gyagyovszky Emil 1948.” (A sajtóhibák: Farkas Antal halálának dátuma és Gyagyovszky verseskönyve címének helyreigazítását köszönettel fogadom.)

Végül: Tiborc szerint hibáztatom, hogy a pártköltők Petőfi hatása alatt írtak és elfelejttem, hogy nem is írhattak Ady hatása alatt. Amiből azt a következtetést vonja le, hogy, mint írja, „kissé vállvetve” bánok a szocialista költőkkel; „mintha lenézném az úgynevezett pártköltészetet.” Idézete ismét pontatlan. Az igazság az, hogy 7. „az úgynevezett pártköltészet” elvi kérdését nem is érintettem, csak arra az irodalomtörténeti tényre mutattam rá, hogy a szociáldemokrata mozgalom nem Csizmadiában, hanem Adyban kapott igazi irodalmi jelentő-

seget, 2. nem azt írtam a párt költőiről, hogy Petőfi, hanem hogy Ábrányi Emil nyomán haladtak s eszem ágában sem volt szemükre hányni, hogy nem Adyt követték (hiszen ez aligha lett volna művészileg értékesebb, mint Ábrányi követése). 3. Ha ez „a pártköltészet” lenézését jelenti, akkor közös bűnben leledzem József Attilával, aki — mint tanulmányomban is idéztem — ezt írta: „szocialista voltukkal hivalgó költőtársaim munkáiban. . . csak a századvégi március 15-i hazafias ódak absztrakt lelkesedését találok”. Ha József Attila is, Tiborc szavával élve, ilyen „vállvetve” ír szocialista költőtársairól, azt kell hinnem, hogy e költők tárgyilagos ismertetése még nem egyértelmű a „pártköltészet” lenézésével.

V. KOVÁCS SÁNDOR

PÁNDI PÁL TALLÓZÁSAIHOZ

Az *Irodalomtörténet* 1957. évi 3. számában Pándi Pál „*Tallózás erdélyi levéltárakban. II.*” c. közleményében kiadatlan pap-ellenes verseket közöl a XIX. század elejéről. A Kondé Miklós nagyváradi püspökről szóló *Epitaphium* szövegét — mint írja —, az aradi 48-as Múzeumban, egy *Mindenes Gyűjtemény* c. kéziratos kötetben találta meg, amelynek anyagát Fábián Gábor gyűjtötte össze 1816-ban.

Pándi jóllehet újdonságot lát az *Epitaphium*-ban, mégsem ismeretlennek, hanem kiadatlanak nevezi. De még így is téved.

A Vajthó-féle Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatnak „*Debrecen a régi magyar irodalomban*” (1941?) c. kiadványában ugyanis már megjelent egyszer „*Sirvers Kondé Miklós nagyváradi püspök emlékezetére és dicsőségére*” címen.¹ A szóban forgó könyvecske szerkesztői szerint a Kondé elleni paszkvillusnak csak „egy részlete” az, amit közzétettek. A teljes szöveg Győri Lajos *Holmi* (1824) c. kéziratos gyűjteményében található Debrecenben.

Itt kell utalnunk arra, hogy az *Epitaphium*-nak más kéziratos leőhelye is ismeretes. Megvan például a nyomtatásban is megjelent két szövegnél kétségkívül korábbi — egyébként hat sorral teljesebb — változata Szeőts István *Mindenes Gyűjtemény*-ében „*Nehai (!) Nagy Váradi Püspök Kondé (!) Hertzeg ő excellentiája meg olvasást érdemlő koporsó csinje*” címen.²

Mint hogy e kéziratos kötet írása 1798-ban kezdődött meg, és a Kondé halálakor (1802) keletkezett gúnyverset pedig e gyűjtemény elején találjuk, Szeőts szövege minden bizonnyal egykorú, vagy közel egykorú lehet. A költemény eme változatának prioritása mellett szól az is, hogy a Pánditól kiadott szöveg — Győri feljegyzése sem kivétel —, viszonylag nagy számú szövegromlást (az eredetnél kevesebbet mondó szóváltoztatásokat, kihagyásokat, másolási hibákat) mutat. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy az *Epitaphium* egy másik kéziratos variánsa megvan a sárospataki Felvidítő sorozat 11. kötetében is,³ de sajnos Pándi ezt sem ismeri.

Lehetne folytatni a problémák további felvetését,⁴ ám ezúttal mindössze arra akartuk felhívni a figyelmet, hogy újonnan felfedezett művek publikálásakor sohasem felesleges szétneézni a nyomtatásban megjelent szövegek között, éppúgy, mint hazai levéltárainkban, ahol a számos diétai paszkvillustól, jobbagyvédő, németellenes, stb. költeménytől eltekintve, — Pándi esete bizonyítja —, efféle kiadatlan vers is van, csak jobban utána kell nézni.

¹ Idézett kiadás, 118. l. Erre az adatra, valamint egy másik kéziratos másolatra (ItK. 1953. 285.) Komlós Aladár figyelmeztetett.

² Sárospataki Kollégium könyvtára. Kt. 257. p. 45.

³ Egyveleg. Iső. 1824. Jelzete: Kt. 129. A vers a 150—151. lapokon olvasható. A szöveg közel áll a Pándi-közölte sírfeliratéhoz.

⁴ Vargha Balázs szóbeli közlése szerint még további három kéziratos másolata van az *Epitaphium*nak. Valószínűnek tartjuk, hogy tovább is lehetne gyarapítani a variánsok számát, ha teljességre törekednénk.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

BASCH LÓRÁNT

KÉT LITERÁTOR

(*Osvát és Babits.*)*

ἄλλος μὲν τεκεῖν δυνατός τὰ τῆς τέχνης
ἄλλος δὲ κοῖναι τίν' ἔχει μοῖραν βλάβης τε
καὶ ὀφελείας

(Más az, aki a művészetekben alkotni képes, más, ki megítéli a velejáró hátrányt és előnyt) Platon: Phaidros.

I.

Amióta elhatároztuk, hogy véleményezőszervvel bővítjük ki a Baumgarten-alapítványt, tisztában voltunk azzal, hogy abban a Nyugat kritikussait, Osvátot és Schöpflint tanácsadók-ként nem nélkülözhetjük. Babits már a legelején (Török Sophie naptári feljegyzése szerint 1927. március 16-án) megbeszélte velük az elvi kérdéseket. Észrevételeiket az alapítóoklevél-nél figyelembe is vette. Osvátot is Babits kérte fel még 1927 novemberében, hivatalos tárgya-lásaink megkezdése előtt a tanácsadó-testület tagjával. Bár a minisztériumhoz benyújtott előterjesztésünkben én jelöltem őt. (A nyolctagú testületbe mindegyik kurátor 4—4 tagot jelölt (Osvát akkor igenlő választ adott. Nem tudott kitérni Babits érvelése elől, hogy „szeren-csétlenségnek tartaná, ha nem vállalná.” De később aggályai támadtak. Híre ment, hogy a tanács tagja lesz és máris többen fordultak hozzá abban a hitben, hogy a döntéseknél szava lesz. 1927. december 14-én kelt levelében, (l. a 3/a—b mellékletet) melyet érdekességénél fogva facsimilében közlök, utóbb elhárította a tisztséget. Lehet, hogy azért, mert a merőben tanácsadó funkció nem felelt meg neki, aki megszokta irodalmi kérdésekben a döntést. Mégis sikerült rávenni őt — talán Schöpflinnek, — hogy ne vonja vissza szavát. Valóban egy baloldali irodalmi alapítvány tanácsából a Nyugat szerkesztője nem hiányozhatott. Maga a negatívum félreértésekre adhatott volna okot. És reménységekre a másik oldalon. A mi-nisztériumban tartott első értekezleten akkor már be is jelentettük nevét. Hűvösen, de meg-jegyzés nélkül vették tudomásul. (Nem, mint Mikes Lajosét. 1. Dunántúl 16. szám 94. o.)

Részemről nem volt merő formáság, amikor őt jelöltem a testületbe. Arra számítottam, ha tanácsra szorulok, reá támaszkodhatom. Még az első ülésünk előtt, 1928 őszén kerestem az alkalmat, hogy feladatainkról hosszabban beszélgethessünk. Személyesen addig nem talál-koztunk. De a Babits szobájának falán látott fényképről szinte ismerősömnek éreztem. Mégis nem minden elfogódottság nélkül léptem át Aréna-úti földszinti lakása küszöbét a megbeszél-t napon, egy késő esti órában. Róla már életében is mitoszok keringtek. Így járulhattak egykor a

* Részlet a Baumgarten-alapítvány történetéről készülő műből. Mint ilyen, nem lép fel teljesség igényével. Az idézett leveleket az Országos Széchényi Könyvtár zárt letét-ben őrzi.

Sturm und Drang idején, az „Észak mágusa”, Hamann elé. Egy nagyobb szobából jobbkéz felé nyílt az ő dolgozója. Amikor ajtaján kopogtattam, éppen kilépett valaki. Csodálkozva nézett rám, mintha tiloson ért volna. Rédey Mária volt, Rédey Tivadar felesége, ki Babitséktől ismert. Osvát keskeny hosszúkás szobájában fogadott. Szerinte heverték kötetlen könyvei, kéziratok. A titokzatos környezetben titokzatosnak látszott maga is. Tartásában volt valami szakrális. Ambruson kezdte. Nagyon helyes volt a tanácsadók között reá gondolniok, az új magyar próza mesterére. A „Ninive pusztulása”, „Bob, az oroszán” és a többi: felejtethetlenné. Rátértünk arra, ami hozzávetett. Ignotus volt az első, kinek nevét felvetette. Elmondta, hogy Babits gondolt reá; de nem él itthon, bécsi újság munkatársa. A régi Nyugat még élő, jól ismert gárdáját csak érintette, mint magától értetődőt. Lelkesen beszélt Szini „Trilibi”-jéről, de különös melegséggel és hosszasan Füst Milánról. Azután Révész Bélára és Szomorýra terelődött a szó: rájuk is kell gondolni. Majd Kassák nevét ejtette ki, óvatosan. Rámnézett: jó volna, ha menne? Így került szóba a miniszteri vétőjog. „Erre döntéseiknél ne legyenek tekintettel soha. Rájok kell kényszeríteni a nemtetsző szavakat”. Szavaira később nem egyszer gondoltam vissza. Majd kevésbé ismert tehetségekről kezdett beszélni, kik eddig nem tudtak érvényesülni. Moly Tamásról, a kitűnő elbeszélőről, ki tehetségét elaprózni kénytelen. Kortsák Jenőről, Hajnik Miklósról; ezekről megjegyezte, hogy a jobboldalhoz számítanak, de figyelmet érdemelnek. Marsovszky Miklós fiatal esztétikusra, kinek írásait sűrűn hozta a Nyugat, különösen felhívta figyelmemet (abban az időben ment Párizsba és azóta nem hallottam róla). A nőírók közül csak Kosáryné Réz Lolát említette. (Babitstól tudom, hogy a döntés előtt — ami utóbbi éveikben ritkán történt — őt külön fel is kereste, hogy meggyőzze Kosáryné érdemességéről a díjra).

A fiatal írókra én tereltem a beszédet. Amikor Szabó Lőrinc nevét kiejtettem, rámnézett és tagadólag intett: „Nem idevaló”. (1924 óta egészen Osvát haláláig nem jelent meg verse a Nyugatban, azután ismét). Sárköziről, kit ő fedezett fel, de utóbb Babits tanítványának számított, tartózkodóan nyilatkozott. Megnevezett azonban két fiatal költőt, kikben a jövő reménységét látta: Illyés Gyulát és Imecs Bélát. Illyésről még mielőtt verseit a Nyugatban olvastam, hallottam, mint a párizsi emigrációból hazatért feltűnő fiatal tehetségről. „Búcsúztató”-ja, mely a Nyugat 1928. októberi első számában *ozorai* kelettel jelent meg, mély hatást tett rám. Láttam, Osvátra is. És Babitsot is véglegesen a „naenia” győzte meg arról, hogy költője, kire a Rubin „Láthatára”-ban megjelent első versei óta felfigyelt, a magyar lírának új, nagy reménysége.¹

Hirtelen karosszékéből felémhajolva azt kérdezi Osvát: „Volna rá lehetőség, hogy az alapítvány kiadja Illyés verskötetét?” Igenlő válaszomra a fémkeretes üveg mögül felcsillant szeme: akkor felküldöm Önhöz a napokban. Így történt, hogy néhány nap múlva, egy esős koradélutánon, betoppant Balaton-utcai lakásomba egy vidéki, szélesképpű, nyurga fiatalember, hosszú bőrkabátban, ki „Osvát szerkesztő urra” hivatkozva, aktatáskájából elővette verseskönyvének kefelevonatait. Illyés első kötetének, a „Nehéz föld”-nek megjelenését az alapítvány tette lehetővé. (Ügyiratainkból látom, hogy az alapítvány bankszámlájáról 1926. november 12-én a nyomdai költségekre négyszáz pengőt bocsátottunk Osvát Ernő rendelkezésére).

Én hoztam szóba Pap Károly nevét. Épp akkor jelent meg a Nyugatban a „Messiás születik” c. elbeszélése. Osvát helyeslően bólintott: „Igen, olyan ő, amilyenek egy fiatal rónak lennie kell. És nemcsak íróilag, de emberileg is fejlődik.” (Utóbb Pap Károly elmondta

¹ Illyés Osvát biztatására írt Babitsról tanulmányt a Nyugatba, mely „Az istenek halnak, az ember él” címen az 1928. december 1-i szám első cikkéeként, ami akkor feltűnést keltett, jelent meg. Babits-csal akkor még nem állott személyes ismeretségben. Hoffmann Edith dr. közléséből pedig tudom, Osvát gondoskodásában, hogy a fiatal költőt megfelelő álláshoz juttassa, a Szépművészeti Múzeum igazgatójához, Petrovics Elekhez fordult támogatásáért.

nekem, hogy ez a megjegyzés régebbi csínjére vonatkozott, amivel a Nyugat szerkesztőjét kényes helyzetbe hozta ; de az nem haragudott rá.) Beszélgetésünk során nemcsak magyar irodalomról esett szó. Baumgartenről és barátairól, Troeltschről, s Paul Ernstről, akit Osvát érthetően nagyrebecsült. Proustról és a „Thibaults”-ról is. Az utóbbit mondta a nagyobb regénynek. Éjjel felé járt, amikor elköszöntem. Ez volt Osváttal egyetlen hosszabb beszélgetésem. De emberi közelségbe kerültünk. Évek múltán is, alkalomadtán törekedtem felfogásának érvényt szerezni.

2.

Első formális jelölésünk 1928. december 12-re esett. Azon a testület minden tagja jelen volt. Nyolc évdíjra kértünk ajánlást, felerészben szépírókra, felerészben kritikusokra, akikkel a tudományos írók helyeit kívántuk betölteni. Osvát jelölése *sorrend szerint* így hangzott Szini Gyula, Tersánszky, Elek Artur, Erdélyi József, Szász Zoltán, Füst Milán, Telekes Béla és Nagy Lajos. Meglepetés volt számomra Szász Zoltán és Telekes, akiknek neve közöttünk nem került szóba. Ha oeuvrejük jelentősége címén nem is, de a végrendelet egyéb feltételeinek különösképp megfeleltek. Osvát nyilván ezt kívánta jelölésünkkel kifejezésre hozni. Hangsúlyozottan, kis szüneteket tartva olvasta fel a neveket. Nem egyszerű ajánlás volt ez, hanem felelősségtudatában tett nyilatkozat : hogy ki volna az a nyolc író, akinek ő juttatná az évdíjat. Ha visszatekintek hosszú évek testületi üléseire, azt kell mondanom : Osvátnak ez az *egyszeri* jelölése volt az igazi. Döntő ülésünket az év utolsó napján tartottuk, de előbb még — Török Sophie feljegyzése szerint december 22-én — bizalmas tanácsadóinkkal, Schöpfflinnel és Osváttal külön is összejöttünk. Ekkor közöltük velük, hogy a nyolc díjat meg tudtuk toldani kettővel. (kezdettől fogva így határoztunk) és hogy ezeket nekik szántuk. Alapítóklevelünk szerint ugyanis tanácsadótestületi tagok is kivételesen indokolt esetben részesíthetők voltak a díjban, ha a két kurátor egyértelműen így döntött. (A kurátorok közti nézeteltérés esetén a testület volt hivatva dönteni, de saját tagja ügyében az nem dönthetett volna ; ezért kellett ily esetben, hogy a két kurátor megegyezzen.) Babits Schöpfflin évdíjára már az oklevél megszövegezésénél is gondolt. De magától értetődőnek találta utóbb egyidejűleg Osvátét is. Említette is nekem egyszer, még 1928 tavaszán, hogy bízatta Osvátot, aki hosszú évek óta nem írt — publikáljon valamit — amiből az következtethetett szándékainkra. Talán ennek is köszönhető, hogy „Az Elégedetlenség könyvé”-ből Gondolatait még azon a nyáron közzétette a Pesti Naplóban. Amikor pedig, még a díj kiadása előtt, Babits értesült Osvát anyagi nehézségeiről, az alapítvány egyik első intézkedését (1928. október 16-án) az ő javára tette. Mégis egy megjegyzéséből arra kellett következtetnem, mintha nem *egészen* a „szíve szerint” részesítené Osvátot a díjban. Az ülészak megkezdése előtt (1928. december 5-én volt első ülésünk) beszélgettünk egyszer a díj esélyeséről könyvtárszobájában. Babits egy hirtelen mozdulattal leemelte a polcról Ignotus egyik verseskönyvét : „Ha Ignotus itthon lenne, az *első* díjat neki kellene adnunk. Szívesebben adnám, mint Osvátnak. Költő. És hálás is vagyok azért, amit értem egykor tett”. (A Pester Lloydban 1909-ben, még első kötete előtt, „Über Verse” címen róla, az ismeretlen vidéki tanárról írott húsvéti cikkére, barátságának szóban és tettben éveken át megnyilvánult jeleire gondolhatott.² Majd hozzátette : „Ignotust szeretem is, Osvátot nem”. Ezt mintha

² Ehelyütt idézni szeretnék, a későbbiek megvilágítására is egy-egy passzust : az első cikkből, amit Babitsról írt, „Olyan virtuóza a vers technikájának, aminőt a magyar nyelv lehetőségeinek megálmódója se sejtethet meg soha. Eddig erre csak a görög és angol nyelv mutatkozott képesnek.” És a Babits-archívumban őrzött Ignotus-levelek egyik legelsőjéből (mely 1911. VII. 20-án kelt), válaszként Babits köszönetére, amiért a fővárosba-helyezésén fáradozott : „Fölteszem a genie nemes alázatosságáról, hogy általában és túlzóan hálás lélek lévén, azt a hálát is érzi s nyilván kényelmetlenül; melyről engem biztosít . . . Ugyanúgy boldog volnék, mint mindenki, ha valami kézen-közön hozzájárulhatnék genieje kibontakozásához — teljes kibontakozásához. Ön tehetségének tartozik azzal, hogy önmagától is, másoktól is mint kötelese adót várjon el mindent.”

önmagának mondta volna. Mégis e bizalmas pillanat emlékét — a fejlemények megmutatják miért, nem hallgathatom el. Ma ugyan látom, Babits szavaiban annak megérzése rezonált, hogy Osvát nem rokonszenvezett vele.

A december 31-re kitűzött ülésen néhány hely betöltését tanácsadóinkra bíztuk. Nem mintha köztünk, kurátorok között nézeteltérés lett volna (nem fordult elő soha olyan eset, hogy a testületre *kellett* volna bízni a vita eldöntését). A szavazás előtt hozzámjött Osvát : „Nem lehetne-e a kritikusok sorában szerepeltetni Füst Milánt?” Ebből láttam, mily fontos lett volna neki, hogy első díjazottaink között legyen. A szavazáskor Tersánszky Józsi Jenő kiesett. Egy fiatal irodalomtörténész jutott volna évdíjhoz, kinek könyve akkor jelent meg. Másnap reggel, újév napján, Osvát felhívott telefonon — szavaira pontosan emlékszem : „Álmatlan éjjelem volt. Az nem lehetséges, hogy Tersánszky ne kapjon díjat (második helyen őt jelölte.) Ő a legszorgalmasabb magyar író. Reggel nyolckor már ül és ír és egyebet se tesz, csak ír. Adják oda neki az én díjamat.” Kérdésemre, miért nem tette ezt az ülés után szóvá, könnyen reparálhattuk volna, válasza ez volt : „Annyira örültem, hogy a magam életének gondja egy évre megoldódott, észre se vettem ezt a nagy hibát.” Ügyrendünk akkor még nem volt. Mint noviciusok hibázhattunk is. Babits nyomban egyetértett ; egyébként se vállalta volna — közben megnézte az irodalomtörténész könyvét — a szavazás eredményét. Ambrus azzal fogadott — bizonyára beszélt vele Osvát — hogy ő is helytelenítene, ha [ez a jó prózáiról, — akit ő maga is jelölt — kimaradna a díjból. Következő nap ülést tartottunk : és az új szavazás eredményeként Tersánszky is hozzájuthatott a díjhoz. De a január 2-i ülés nem folyt le minden emóció nélkül. Babits amilyen tapintatos — annyira érzékeny is volt és féltékeny arra, amit a magáénak tudott. Osvát pedig mint kritikus alkat kevés tekintettel a mások érzékenységére és nem ment kaján gondolatoktól. Az alapítólevelet olvasgatva hirtelen megszólalt : Voltaképp nem is az lehetett a szándéka Baumgartennek, hogy a két kurátor válassza ki az írókat. Csak az, hogy ők állapítsák meg a kiválasztás mikéntjét. Ezt a rendelkezést a kurátorok rosszul értelmezték. (Osvát ebben kétségkívül tévedett.) Babits elsápadt, felugrott és szónéklül kiment a szobából. Fellobbanhatott benne a mellőzöttség éveken át elfojtott indulata, amiért Osvát az ő társszerkesztői jogait csorbítani törekszik.³ Most meg kétségbevonja a kurátori jogát. Osvát e szavakkal : „De Mihály!” utánarohant. Rövid idő múlva együtt jöttek vissza. Érintkezésük baráti hangján ezután sem észleltem változást. Babits, ha megharagudott is, nem volt haragtartó. De ez az incidens⁴ hozzájárulhatott ahhoz, hogy bizalma szerkesztőtársa jóindulatában megrendüljön, ami nem sokkal utóbb a Nyugat szerkesztőségéből való kiválásához vezetett.

³ Ez a sértődöttség és a bizalom hiánya a huszas évek elejére nyúlik vissza. Kitűnik Babits irodalmi hagyatékában az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 1923. márc. 12-én kelt levél-fogalmazványból, melyben a következő mondat olvasható : „*Te éveken, át, míg együtt szerkesztettük* (Kiem. tőlem) a Nyugatot, velem nem természetes és őszinte, hanem politikus attitűdöt foglaltál el, mely szavaidnak értékét nagyon csökkenti. Sohasem éreztem, hogy ugyanazt gondold, amit mondasz. Mikor ezt a szerkesztést veled elvállaltam, két dolgot kötöttem ki : először bizonyos *vétőjogot* (előre megjegyezve, hogy ezt nem esztétikai szempontból kívánom gyakorolni) ; s aztán azt a jogot, hogy egyes közleményeket a Nyugatban én is elhelyezhessek. Mindkét jogot a legnagyobb liberalizmussal és irántad való teljes tisztelettel kezeltem és a vétőjoggal, amennyire emlékszem, egyetlen egyszer se létem és a másikat is csak ritkán kivételes esetekben gyakoroltam. De valahányszor gyakoroltam, Te majdnem mindig nehézségeket támasztottál, nem őszinte és természetes ellenvetésekkel, hanem valami különös makacssággal és hallgatagsággal (pl. : a Komjáthy ügyben) s ez szinte arra látszott kiszámítva lenni, hogy engem, kiről tudod, hogy konciliáns ember vagyok és nem harcos természet, kifárasszon az ellenkezésben s miután semmi kívánságom sem ment simán, szokjak le a kívánságokról.”

⁴ Úgy látszik erre gondolhatott Németh László az *Ember és Szerep*-ben (94 o.) : „köztük a harc régi keletű volt s kezdett elfajulni”. Majd így folytatja : „az első Baumgarten díjosztásnál Osvát kellemetlenkedett Babitsnak”.

Mi lehetett Babits és Osvát elszakadásának mélyebb oka, amiért az a néki oly fontos szerkesztés jogáról is lemondott. Akik felvilágosítást adhatnának, nem élnek már, vagy el nem érhetők. Babitsal erről nem beszéltem. Ő tudott szimpátiámról Osvát iránt. Érzéseit csak ritka alkalmakkor fedte fel. Egyedül Gellért Oszkár „Kortársaim c. könyvének közléseire támaszkodhatom — a rendelkezésemre álló dokumentációs anyagon kívül. De irodalomtörténeti érdekekkel bíró, az alapítvány történetébe kapcsolódó kérdésről, a huszas évek két vezető irodalmi emberének egymáshoz állásáról lévén szó, nem térhetek ki ennek vizsgálata elől. A kérdés egyébként abban az időben ily pregnánsan nemigen foglalkoztatta a kortársakat. Még Schöpflin is átsiklott fölötté. (Babits-Emlékkönyv 227 o. megjegyzése, „kézirát kérdésekben egy vagy más nézeteltérésükről”, világosan az 1919. előtti időre vonatkozik.)

A költő egy még élő barátjától tudom, hogy Babits és Osvát között meghitt baráti viszony soha nem alakult ki. Ennek oka szellemi alkatuk különbözőségében és domináns önértékükből folyó zárkózottságukban rejlik. Ettől a bizalmas baráttól tudom azt is, amit magam is megerősíthetek — hogy Babits a legnagyobb tisztelet hangján beszélt Osvát irodalom-szervező és az irodalmat mozgásbantartó képességéről és érdemeiről, céljainak tisztaságáról és önérdéktől mentességéről. Becsülte Osvátban — ha sokban nemis értett vele egyet — a gondolkodót és kritikust is. És nem felejtette el azt a Kemény Simon Holnap bírálatához fűzött „szerkesztői megjegyzést”, amellyel a Nyugatban Osvát emelte ki nevét az ismeretlenség homályából. Erre utalt is az 1923. május 27-én, Osvát jubileumakor mondott beszédében (Nyugat I. 726.), majd a Pesti Napló 1923 karácsonyi számának adott önvallomásában. (Ignotus „A Nyugat útja” címen 1930. január 14-én tartott előadásában ugyan a maga érdemének véli, hogy a Nyugatban Babitsra a figyelmet először felhívta. A csillag alatti jegyzet szerzőségét azonban Schöpflin (Babits emlékkönyv 225.) és Gellért is i. mű. tanúsítják.) És nem felejtette el Osvát kezdeti érdeklődésének más jeleit sem. Azt a híressé vált (itt facsimilében közölt) „leghosszabb levelet” sem, amit a Nyugat szerkesztőjétől, kezdő íróabban az időben kapott. (I. a. 4. melléklet) Babits levelesládájában Osváttól ebből az időből még egy Rákospalotára küldött sürgöny is található 1912. május 1-ről: „Kérem sürgönyözzön, felolvasna-e vasárnap délelőtt Kolozsváron viszont látásra holnap barátja Osvát Ernő.” (Ezidőtájt a Hatvány-affér után rebesgetni kezdték, hogy Osvát Babitsot szeretné „kijátszani” Ady ellen.) És kitűnnek Osvát érdeklődésének nyomai Fenyő Miksának, Babits kezdeti fogva lelelkesebb hívének az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött leveleiből is. 1909. január 5-én Fenyő már a beígért Swinburne-cikken kívül kézirátokat kér Osvát nevében: egy Milton tanulmányt, Meredithről cikket, „A szagokról, illatokról” írt régibb dolgot, a Nagyváradon előadásra kerülő egyfelvonásost, végül bírálatot Kosztolányi Maupassant versfordításairól. Utóbbi — Fenyő egy későbbi levele szerint — Osvát „kissé túlzónak” találta és egy bekerített rész elejtését kérte. Így is jelent meg. 1911. január 18-án közli Fenyő, hogy Osvát előző nap találkozott Angyal Dáviddal és szóba hozva Babits áthelyezését Fogarasról, azt a hírt hozta, hogy egy fővárosi III. kerületi gimnáziumi tanár cserélne vele. Ez azonban a gimnázium igazgatójának „kétszínű intézkedésén” meghiúsult (1. Pethő Sándor 1911. febr. 3-i levelét Babitshoz). Abban az időben sokan fáradoztak, hogy a fogarasi tanár „száműzetéséből” a fővárosba kerüljön. Szorosabb kapcsolatba akkor léphetett Osváttal Babits, amikor 1917. június végén Fenyő helyét átvette a Nyugat szerkesztőségében. Ettől fogva Ignotus főszerkesztő mellett Adyval együtt jegyezte a folyóiratot. Osvát neve ugyan 1913 óta nem volt olvasható a Nyugat szerkesztői között, de tudta mindenki, hogy ő a folyóirat valódi szerkesztője. Hogy Babits és Osvát között már kezdetben is lehettek ellentétek (amire a 4. jegyzetben idézett levélnek ez a kitétele „éveken át, míg együtt szerkesztettük” is mutat) annak feltételezésére egykori egyetemi haligatótársának (Gagyhy Dénes soproni gimnáziumi tanárnak) 1917. október 12-én Babitshoz intézett levele ad indítékot: „Szerkesztői

helyzeted, mint sejtem, bizonyos mértékben kedvedet szegte. Nem lesz harmónia, hacsak nem látsz, nem hallasz.” A közös szerkesztésnek első szakasza nemsokára véget is ért. Osvát az októberi forradalom után kivált a Nyugatból. (Schöppflin búcsúztatta az 1919. január 1-i számban.) Ettől fogva Babits egyedül szerkesztette a folyóiratot, a Tanácsköztársaság idején is, mint felelős szerkesztő, 1919 május 1-ig. Majd az újrafeléledt Nyugatot az év végéig. Ekkor Osvát ismét hajlandónak mutatkozott a szerkesztésre. Gellért szerint : (i.m. 39. l.) „Babits-csal is, *ha nagyon kell.*” (Célzás Fenyőre, a kiadótulajdonosra.) Ez a közös szerkesztés fokozódó elhidegülésűkhöz vezetett. Már 1923-ban hírlett, hogy Babits önálló folyóirat gondolatával foglalkozik. (Kuncz Aladár Kolozsvárról írja hozzá : „Gézától hallottam — ez Laczkó Gézára utalás — hogy kritikai revüt fog szerkeszteni.”) És ettől az időtől fogva mind ritkábban jelennek meg versei a Nyugatban. Nagyobb részük az Est-lapokban lát napvilágot. (Nyilván nem a magasabb honorárium kedvéért, mert mihelyt a maga organumának tekinthette a Nyugatot, 1930-tól, máshova verset alig adott.) Emlékszem : amikor az alapítvány jóváhagyása tárgyában 1927. október 8-án (Török Sophie naptári feljegyzése) Klebelsberg kultuszminiszternél megjelentünk, arra a miniszteri kérdésre „Mi újság a Nyugat körül?” Babits ezt válaszolta : „A szerkesztéshez már nincs sok közöm.”

A közös szerkesztésnek ebből a második szakaszából a figyelmes olvasó nem egy közlésre bukkan Gellért emlékeztéseiben, amelyekből arra kell következtetnie, hogy Osvát ebben az időben már nem éppen a legjobb indulattal olvasta Babits írásait. Így feljegyzi Gellért (i. m. 177. l.), hogy a *Timár Virgil fia* „felháborította” Osvátot (Ignotus okán) és hogy annak nem is akart a folyóiratban helyet adni. Majd azt, hogy a Gellért költészetéről írott Babits tanulmányában „a magyar poézis templomában épült külön kápolna” kitélt Osvát úgy értelmezte, hogy a „külön” szó a „származásra” és nem a „Gellért-versre” utalna. És feljegyzi azt is, amit ehhez Osvát megjegyzésként fűzött, hogy a neve szerint szerb eredetű Babitsnak „ilyesmiben kevésbé van joga, mint lett volna a színmagyar Adynak vagy Móricznak”. (i.m. 219 l.)⁵

A Babits hagyaték ebből az időből egy levelet is őriz Osváttól 1923. március 12-i kelettel, mely a következőképp hangzott : „*Kedves Mihály. — cikkeidnek az a korrekturája, amellyel a Gellért Oszkár és a Juhász Gyula jelentőségét feltüntetni akaró szavakat összevonod, azt hiszem : nem szerencsés. Azt, hogy G.O. előbb kezdte mint Ady — azért szabad, sőt azért kell jelemlíteni, mert G.O. rendkívüli eredetiséggel mint újító előzte meg Adyt, míg J.Gy., ha csakugyan néhány nappal előbb írta volna is az első verseit, mint Ady — azokban bizony nem sok önállóságot mutatott. Azután a — termékeny — jelző egyenesen talált : Juhász Gyula szaporaságára. Gellért Oszkárt csak az mutatja termékenynek, hogy abból a kevésből, mit írt, a későbbi idő számára atig veszett el valami. Végül a — nagyértékű-nagykendőjén nehéz két ilyen különböző értékű költőnek megosztania. Remélem, ha kissé elgondolkozol észrevételeimen, igazat tudsz majd nekem adni. Barátsággal : O. E.*” — E levél Babitsnak a Gragger-anthológiáról írott (Ny. I. 397. l.) bírálatára vonatkozik. (vö. Gellért i. m. 295 l. abból az ellenkezőt következtető közlésével) és előzménye a fenti 3. jegyzetben idézett levélnek.

Amikor Gellért Oszkárt egy ízben a Babits—Osvát ellentét okáról megkérdeztem, ő csak Kassáknak a Halálfiáról írt kritikájára emlékezett, amelynek Osvát helyet akart adni. (Erről egyébként is tudomásom volt.) Gellértnek a Babits-archívumban található 1927. szeptember 9-i leveléből azonban az is kiténik, hogy e cikkben már rajta volt a nyomdának szóló tipográfiai jelzés, anélkül, hogy azt Babitsnak, kinek mint szerkesztőnek minden cikk bemutatandó volt, előzetesen megküldték volna. Tudjuk, hogy Babits, Schöppflinnel megtanács-

⁵ Ezek ismeretében a Babits-archívumban őrzött 1923. november 14-én kelt Gellért-levélnek magyarázkodása — Babits a levél írója előtt szóvátette, hogy mint szerkesztő csak véletlenül és mástól értesült egy készülő Móricz-számról : — hogy „Osvát emiatt személyesen akarta őt felkeresni, mert ezt az alkalmat akarta felhasználni arra, hogy bizalmasan elbeszélgessen vele egy régtervezett Babits-számról is” — nem látszik meggyőzőnek.

kozván a dolgot, a cikket visszaadatta (az idézett levélből kitűnőleg a Kassák-ügyet úgy intézték el, „ahogy Schöpfung ajánlotta”). A cikk a Századunkban jelent meg. (1927. 51. 1.). Babits Osvát e magatartásából méltán következtethetett arra, hogy az e bírálat nézőpontjait és konklúzióit⁶ nem vetette el. És arra is, hogy nincs egy véleményen Ignotusnak azzal a Nyugat egy korábbi (1927. IX. 1-i) számában kifejtett megállapításával, hogy a „Babits tegnapról mára történetivé lett regényének hol, mint a hősi eposzokban s a legnagyobb történetíróknál a költészet s a politika egy lélekzetben forr össze és az epikum egyszerre emberi s politikai vallomás, ki kell várnia a maga idejét.”

Könyvében Gellért az elidegenedés okát (i.m. 32. l. lent) részben arra vezeti vissza, hogy „Osvát sohasem bocsátotta meg, amit Babits a proletárdiktatúra után 1919-ben írt.”, amivel nyilván a „Magyar költő kilencszáztizenkilencben” c. „Vita és vallomás”-nak jelzett cikkre célozott: Ez nem vallana arra az Osvátra, ki az Elégedetlenség Könyvében, túl a francia maximán, a „megértéstől függetlenül megbocsátás” szükségességét tanítja. Ne értette volna meg a magát „nemzete által kitagadott”-nak érző (a Purgatórium-fordítás 1920. márciusában kelt előszavából idézek) költő önbírálatának indítékait és ne értékelte volna az „ellenpárt” fölött gyakorolt kemény bírálatát és azt, hogy Babits, amit mások megtettek, a „kurzus” lapjaiban soha egy sort le nem írt? (Aki e cikket az Összes Művek sorozatában olvassa, a kihagyott részek ismerete híjján, nem nyerhet tiszta képet a dantei sorhasonlóságra gondoló költő lelkiállapotáról.) Határozottan téves azonban Gellértnék az a magyarázata (i. h.) hogy Osvát azért neheztelt Babitsra, mert „megtudta, hogy az egyik megbeszélésen azt mondta, szívesebben adna díjat Osvát helyett Ignotusnak, ha Budapesten élne.” Hisz Osvát e kijelentésről nem tudhatott, mert az nem „megbeszélésen”, hanem *egyedül* előttem hangzott el és arról 1948-ig tőlem senki tudomást nem szerzett. („A Kortársaim” írója is csak akkor, egy tanácsadótestületi ülésünkön, amikor Ignotus Baumgarten-díjával kapcsolatban érvül felhoztam.)

Hogy Gellért Oszkár költészetét Osvát többre becsülte Babitsénál, arra hiteles adatom van. Elek Artúrtól, legbizalmasabb emberétől tudom. Példaként a német irodalomból Alfred Mombert hozta fel Rilke rovására, találó és Osvátra jellemző hasonlatként. Távrolról sem tétellezzük fel, hogy utóbbi ne lett volna meggyőződve Babits kimagasló jelentőségéről koruk élő irodalmában: Annál sokkal nagyobb szabású és biztosabb ítéletű kritikus volt. De hisszük, hogy Babits *irodalomtörténeti* nagyságát nem ismerte úgy fel, mint e korszak más kritikusa: Ignotus avagy Schöpfung.

Babits ifjúsága óta érezte azt, hogy a magyar irodalom halhatatlanjai közt lesz a helye. Egész életét művének kiteljesítése töltötte ki. Ami őt nagy kortársaitól is megkülönböztette: legmagasabbra törő becsvágya, mellyel tervszerűen determinálta és erőinek végsőkig feszítésével megformálta a maga művészetét. Az akarás nagyságát Osvát elismerte Gellértnék 1924. május 28-án kelt, az Oedipus-fordítása alkalmából Babitshoz írott leveléből kitűnőleg. „Senki Osvátnál jobban nem bámulja nagy erőfeszítéset és munkateljesítéset, hogy zaklatott napjaidban és ilyen rövid idő alatt erre képes voltál.” De a lángész önérzetének hőfoka és örökkévalóságának hite idővel eltéríthette Osvátot attól a lobogólelkű szerény tanárköltőtől, akinek első verseit egykor a „Holnap”-ban „csodálattal” olvasta. Babits valóban túlnőtt az ő

⁶ A bírálatban a következő kitételek olvashatók: „Regény ez a *rengeteg terjedelmű* könyv? *Nem regény*. Nem több egy vidéki esetnél, egy család jellegzetes leírásánál, *stilis*-művészeti teljesítmény, társadalmi jelentőség nélkül”. Jó, regény-e írásművészeti szempontból? Nem. A Halálfiat *nem jó regény, mert hiányoznak belőle a regény alapelemei* s mert Babits nem a történések könyörtelen szerkesztője, hanem a történet passzív szereplője, lírai költő.” (Kiem. tőlem). — Babitsnak egyébként szerkesztői álláspontja az volt, hogy oly kritikának, amely véleményével ellenkezett, folyóiratában nem adott helyet, mégha általa nagyra becsült kritikus tollából is eredt. Példa erre Halász Gábornak Ilyés verseiről 1937-ben írott kritikája, amelynek közlését Babits ezzel az indoklással tagadta meg. (Lásd Halász 1937. II. 23-i levelét a Babits-archívumban.)

szerkesztői szféráján s rokonszenvének határain. Ne érezte volna meg az avatottak véleményére feszülten figyelő Babits, a rokonszenv lanyhulásán túl azt is, hogy az európai magyarság gondolatán épült sokrétűségében is egységes életművét Osvát nem értékeli az azt megillető mértékkel? E pszichológiai momentum felismerése nélkül ellentétük nem volna teljesen érthető. Mert a szerkesztőtársak között többé-kevésbé elkerülhetetlen nézeteltérések, akár összeütközések se vezethettek önmagukban oly elidegenüléshez, amely végül együttműködésüket kizárta.⁷

Pedig Babits még az utolsó időkben is annak kritikusi tekintélyét elismerő bizalommal közeledett Osváthoz, amint azt a Kortársaimban (29. l.) olvashatjuk. 1928. szeptemberében bejött egy délelőtti Esztergomból, hogy Osvátnak bemutassa nyári elmélyedő munkájának gyümölcsét, „Az írástudók árulását.” (Meg kell cáfolnom Gellért közlését, hogy én is jelen voltam a találkozásnál.) Gellért részletesen ismerteti a közöttük órákhosszat lefolyt eszmecsereit. Babits arra kérte Osvátot, fejtse ki ellenérveit írásban. Erre utal az 1928. IX. 27-i Osvát-levél, mely így hangzik: „Kedves barátom, első kísérletem, hogy cikkedre feljeljek, nem sikerült. De nem mondtam le róla. Őlel: O. E.” Osvát csak hónapok múltán készült el írásával. 1928. december 1-én kelt „levelét”, a kritikai gondolkodóra jellegzetes utolsó írását, Babits sietett a Nyugatban közreadni. De az abban feltett kérdésekre már nem adta meg a csillag alatt ígért választ. Egymást követték azok az események (Kortársaim 188. l.), melyek a „Nyugat-válság”-hoz (annak tartották Rédey 1929. V. 17-i leveléből kitűnően a Napkelet köreiben) és Babitsnak a szerkesztőségből való kiválásához vezettek. Az 1929. május 1-i számában Babits márcsak a főmunkatársak névsorában szerepelt. De Toymay Cecil reménysége, hogy „egy-egy verset vagy egyéb kéziratot a Napkelet is kaphasson” (Rédey idézett levele) ezúttal sem ment teljesezésbe.

4.

Nem az én feladatomban Osvátnak és Babitsnak, mint literátoroknak párhuzamba és szembeállítására. De talán néhány észleletem a jövő irodalomtörténetésének megvilágításul szolgálhat.

E korszak többi vezető irodalmi emberétől megkülönböztette őket az — amiben hasonlatosak voltak: az étosz tisztasága, lelkiismeretük érzékenysége és felelősségtudatuk szigora, apolitikus elvonultságuk s a teljes közönyösség anyagiak iránt és mindenek fölött szenvedélyes igazságvágyuk és - hitük.

Osvát „moralista” volt. Ezt maga Babits állapította meg róla: „Számára az egész emberi élet *morális* probléma s irodalmi és tudományos problémák a morális problémáknak egy-egy tartománya.” (1. Ny. 1931. I. 50.) Babitsban is volt a „moralistá”-ból. De míg előbbi szellemi kiteljesedését az absztrakt „eszmetornával” elérte (Gyergyai Albertet találóan emlékeztette a Monsieur Teste alakjára, Ny. 1930. I. 335. l.), utóbbinak, ki maga volt a megtestesült logika, a gondolkodás mégis, csak eszközül szolgált ahhoz, hogy alkotóművészi egyéniségét elvi síkon és diadalmasabban teljesíthesse ki.

Mind a kettőben volt abból a szerzetesből — ki önmaga ellen föllázadt. Ámde Osvát lázadása nem jutott el az alkotás győzelméig, megelégedett azzal, hogy a másokét személytelenség leple alatt szolgálja.

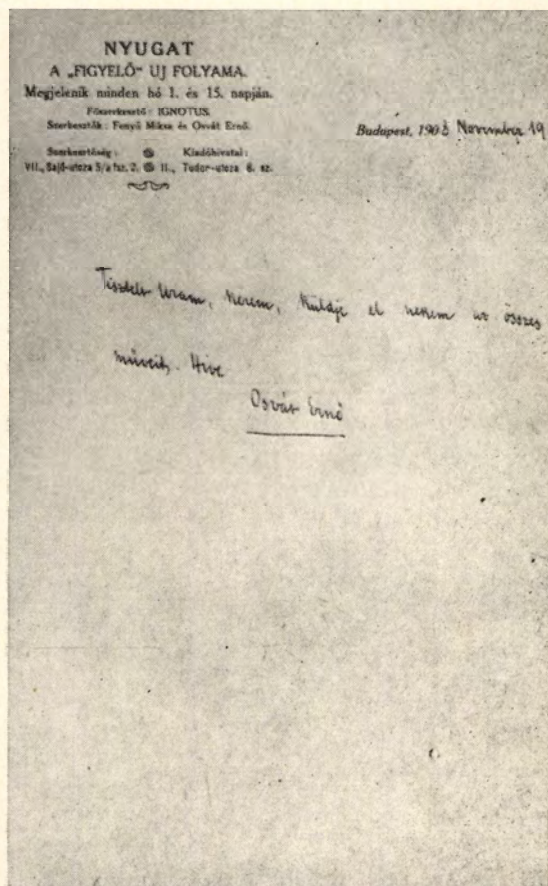
⁷ Németh László már idézett életleírásában így látta Osvát és Babits szembenállását (94. l.) „Osvát nem szerette Babits gondolkodói és profétai hajlamait; Babits játsszék a játékaival s ne merevítsse magát az attitűd gyönyörűségeért nem neki való szerepekben. Babitsot sértette ez a lebecsülés. Elismerte Osvát érdemeit a Nyugat szervezése körül, de úgy érezte, hogy mint a Nyugat parancsnoka, az ő helyét bitorolja.” Ez utóbbi feltevés nem felel meg Babits karakterének. Ő legfeljebb paritást kívánt a szerkesztésben. Tudjuk is — Gellért közléséből (i. m. 189. l.) — hogy mielőtt kivált, a folyóirat vers- és kritikarészének szerkesztését igényelte, úgy mint később a Móriczsal közös szerkesztésnél.

1. Osvát Ernő élete végén

2. Ilyés Gyula első jelentkezésekor

4. Osvát első levele Babitshoz Fogarason

Egy világban éltek: a Könyvek világában. Babits magasabb igényvel és mélyreható érdeklődéssel, az angol scholarre emlékeztetőn. Osvát szélesebb körre terjedőn, a „*flaireur des livres*” franciás attitűdjével.

Az Élettel mind a ketten idegenül álltak szemben. Mégis Osvát lehetett az életidegeőbb. Babits a végletekig ragaszkodott az élethez, s rettegett a megsemmisülés gondolatától. Osvát, tudjuk, antik filozófusra emlékeztető könnyedséggel dobta el magától életét. Határozásra és cselekvésre ő mindenkor készen állott, míg Babits kételyekkel és gátlásokkal küszködött.

Mindkettőjük életéleleme volt az Irodalom. De míg az egyik az életből varázolt irodalmat, a másik az irodalomból életet. Babitsot az életnek minden mocsanása *írói* feladatként érdekelte ugyanúgy, mint Osvátot *élete* feladataként az irodalom minden megmozdulása. Így lett Babitsnak az irodalom egyetlen életcéljává és tartalmává, Osvátnak életformájává és eszközévé.

Osvátnak van egy maximája: „Két külön dolog. Van az irodalom s vannak nagy írók.” Babits ily különbséget nem tett. Neki a nagy írók jelentették az irodalmat. Nyíltan vallotta, hogy az „Irodalom arisztokratikus valami; az igazi írók kisebbségben vannak, a rutinos törtétek és dilettáns álírók között.” (Ünnepi beszédek 42. l.) Osvát e tekintetben sokkal demokratikusabb volt Babitsnál. Nem egy nevet találunk a Nyugat hasábjain, akikre ráillik az idézett meghatározás. Osvát, akinél csak tehetséget szimatolt, igyekezett azt a Nyugat fémjelzésével a többre ösztönözni. Az ő Nyugatja bizonyára változatosabb volt, az olvasók szélesebb rétegéhez szóló a Babitsénál, a harmincas évek Nyugatjánál, de azzal irodalmi színvonal és a kulturális törekvések igényessége szempontjából nem vetekedhetett. És nélkülözte azt az egységes kritikai szemléletet, amely utóbbinak attribútuma. Osvát nem egyszer tévedett. Vonzódott a középster felé. Épp ezért felfedezettjei és kedvelt munkatársai között nincsenek sokan, akinek műve e kor irodalomtörténetének részévé vált volna. Babits viszont a Nyugat kapuját nem egykönnyen nyitotta meg (l. Szabó Lőrinc „Tücsökzene” CCXL). Innét egyes fiatalok ressen-timentből eredt ellenszenvre, akik mellőzötteknek érezték magukat. De irodalomtörténetünk lapjain neve, alkotásain túl, a nagy *nevelőként* is fog szerepelni.

Irodalmi ízlésben ritkán találkozhattak. Mégis feljegyezhetem meglepő egyértelműségüket egy fiatal népi költő megítélésében, kit az első Baumgarten-díj odaítélésekor az urbánus Osvát is a második nemzedék legeredetibb és igazabb költőtehetségének tartott. Ez Erdélyi József volt.

Literátori voltuk különbözőségére, ha túlzásnak hat is, jellemző és ezért felidézném, Ignotus megállapítását, mely az Osvát jubileumára írott cikkében (Ny. 1923. I. 862. l.) olvasható: „Osvát Ernő szerelmese az írásnak s nem az irodalommal törődik, hanem az *íróval*. Osvát számára — úgy gondolom szívbélibb eset volt — még Adynál is, Zsögöd — Grosschmid Benő, a néhai neves magyar magánjogász (nyüzsgő adatosságával, gutaütéses gondolatmenetével s érvágásra szoruló mondataival) kívül Osvát nyilván szívesebben teleíratta volna a Nyugatot, mint nem egy irodalmi íróval.” Babits ezzel szemben mindent kizárt az irodalomból, aminek elindítója az írás művészetétől *idegen* cél szolgálata volt. Innét gőgösnek látszó magatartása, amellyel az irodalom területétől (és az alapítványétól) a zsurnalizmusnak írói tehetségre valló produktumait is távoltartotta.

Schöpflin írja XX. századi irodalomtörténetében (185. l.), Osvátról: „Utánunk jövő késői nemzedékek már nem is fogják biztosan tudni mit jelentett az irodalomban”. Az, ki az irodalom életéért odaadta a magáét. Babits élete maga irodalomtörténet.

5.

Amidőn Babits a Nyugat szerkesztésétől megvált, a Baumgarten-alapítvány, melynek célja végsőfokban a magyar irodalom színvonalának emelése volt, igyekezett irodalmi kurátorának egy új orgánum megalapításához segédkezet nyújtani. Ennek a részletei azonban már más fejezetre tartoznak. Tervezetéseinket az események váratlan alakulása rövidesen

tárgyalanná tette. Osváttal a Baumgarten-díj első ünnepélyes kiosztása után — az estét is együtt töltöttük kedélyesen, nagyobb társaságban — csak egy alkalommal találkoztam még. Az Andrassy-úti Korona-kávénházban kerestem őt fel. (Néhány asztallal odébb — tőle tudtam meg—Kassák ült fekete-ingben, egyedül.) Harsányi Kálmánról beszélgettünk, ki akkor halt meg. Arról: helyesen cselekedtünk-e, amikor nem adtuk ki részére a díjat. A díj havi részletekben került kifizetésre, nem élvezhette volna soká, jobban járt a néki nyújtott nagyszámú támogatással. És elkerültük, hogy már az első alkalommal a jobboldalnak is adjunk díjat. Ironikusan elmosolyodott: „De hisz az *egyetlen* volt a jobboldalon, akinek ki lehetett volna adni.” (Nem is kapott hosszú éveken át az irodalmi jobboldalhoz tartozó szépiró Baumgarten-díjat.) Hirtelen megszólal Osvát: „Kosztolányit kellene beválasztaniok a tanácsadóstületbe: Neki igazán ott a helye.” Mintha már akkor arra gondolt volna, hogy utódja lehetne a testületi tagságban. Ez volt utolsó találkozásunk.

Hallottam ősszel, hogy lánya gyógyíthatatlan és hogy nagybeteg ő maga is. Nem is jött el a Baumgarten-síremlék október eleji leleplezéséhez és a Paul Ernst tiszteletére tartott összejövetelünkre. Néhány nap múlva, 1929. október 15-i kelettel Babitshoz a következő levél érkezett:

„Kedves Barátom, helyzetem olyan rossz, a segítség forrásai úgy kiapadtak, hogy ami utolsóknak maradt, kénytelen vagyok a Baumgarten segélyalapnál kopogtatni. Kérlek járj közbe, hogy kaphassak belőle. Azt hiszem kérésemből, ha nem is volna teljesíthető, önként következik, hogy most már nem maradhatok a tanács tagja. Ne ítéld meg és kérlek küldd választodat sietve. Barátod: O. E.”

A segélyalap felett csak együttesen rendelkezhattunk. Én akkor éppen kis olasz városokat jártam s nem voltam elérhető. Babits a bankszámlán levő pénzünkről egyedül nem intézkedhetett. Várnia kellett a hó végére jelzett hazajövelel. Csak ezt válaszolhatta Osvátnak. De közben bekövetkezett az, amit Osvát semmiképpen sem akart túlélni: egyetlen gyermekének halála. Amikor október 31-én a határt átléptem, első tekintetem egy magyar újságra esett, mely feltűnő helyen hozta Osvát halálának hírért. Idejében érkeztem még az aznap délután néma csendben végbement temetéséhez. Jeltelen sírba, a hogyan kívánta.

Ami Babitsot elválasztotta Osváttól és új út keresésére indította, nem érintette mélyen gyökerező tiszteletét emléke iránt. Nevét ritkán ejtette ki előttem. De két eset, az alapítvány ügyeivel kapcsolatban még emlékemben él. Egy költőről volt szó, kihez Osvát nagy reményeket fűzött: más alkalommal a testvéröccséről. „Meg kell tennünk — Osvát emlékéért” — volt Babits válasza.

Osvátra gondolt Babits akkor is, amikor nem is egy évvel halála után Mikes Lajosról emlékezett (Az elmaradt vendég. Ny. 1930. II. 319. l.) Szembehelyezve a két kritikust, rámutatott a „hatalmas irodalmi iskolázottságra és önfegyelmelésre”, mely Osvátot a „nehéz dolgra, ami a szerkesztés” képessé tette. És nem mulasztotta el az egyetlen alkalmat, amikor Osvátról, az íróról írhatott, az *Elégedetlenség könyvének* díszes kiadásakor, 1931-ben (Erről a cikkről írta Osvát Kálmán: „A Babitsén kívül egy hangot se hallottam, mely azt mondta volna: Az *Elégedetlenség* könyve nem kétszáz olvasót érdemel!” Magyar Csillag, 1944. 344. l.). Az „Irodalom örök nevelő”-jének nevezte őt, ki e posztumusz könyvével is „példát adott a magyar írók nagy átlagának — a küzdelmes formálás kínjaira és a diadalaira”. Majd így folytatja: „ami első pillanatra a gondolat őszinteségének látszik voltaképpen a lélek őszintesége s talán ez avatja ezt a kötetet lírává.” Nekem ezek a szavak revelálják Osvát Ernő titkát: az elvetélt költő tragikumát.

ADATOK A SOPRONI MAGYAR TÁRSASÁG SZABADSÁGHARC ELŐTTI ÉLETÉBŐL

Irodalomtörténeti kutatásunk kevés eredményt mutathat fel idáig az irodalmi közönség milyenségének és szerepének vizsgálatában. Írókról és műveikről rengeteg adatot, értékelést hordtak össze az irodalomtörténet szorgos munkásai egy évszázad alatt, de keveset tudunk a műveket olvasó közönségről. Ez természetes is, hiszen a közönségre vonatkozóan nagyon kevés írott adatunk maradt fent. Fontos lenne azonban, hogy legalább ezt a kevés adatot a lehető legtökéletesebben feldolgozza irodalomtörténetírásunk, hiszen írók és alkotások reális értékelése csak akkor képzelhető el, helyüket koruk társadalmában csak akkor tudjuk egészen pontosan megállapítani, ha ismerjük — az adatok-szabta határok között — a közönségre gyakorolt hatásukat is.

A közönség vizsgálata ott válik lehetségessé, ott találunk megfelelő adatokat, ahol valamilyen közösségben megszervezik az olvasóközönséget, és ennek a megszervezett közönségnek irodalmi művekkel való foglalkozásáról írott emlékek is maradnak. Ilyen vizsgálati lehetőséget találtam az önképzőkörök őseinek, a múlt század első évtizedeiben virágzott iskolai képzőtársaságoknak, magyar társaságoknak történetét kutatva. Ezekben is társasággá szerveződött irodalmi közönség gyűlt össze, amely az írásos emlékek bizonyítéka szerint erős kapcsolatban állott kora irodalmával és bőséges adatot jegyzett fel erről a kapcsolatról.

Ezeknek a társaságoknak ilyen irányú vizsgálata eddig teljesen hiányzott. Még a történeti adatok összeállítása is elég hiányos volt, mint ezt 1937 elején Trencsényi-Waldapfel Imre egyik rádió-előadásában megállapította: „Az önképzőkör magyar szükségletekből kinőtt, jellegzetesen magyar intézmény, melynek a magyar irodalom fejlődésére is jelentékeny hatása volt. Közel másfél évszázados története azonban máig megíratlan és csak úgy lesz kielégítően megírható, ha az egyes önképzőkörök történetét előbb feldolgozzák azok, akiknek kezük ügyében van az illető önképzőkörök jegyzőkönyve, érdem-könyve, irattára, egyszerűval egész dokumentum-anyaga.”¹ Ugyancz volt a helyzet még 1945-ben is, Faragó József megállapítása szerint: „A hazai önképzőkörök irodalmi munkássága eddig sem került ugyan el az irodalomtörténeti vizsgálódás figyelmét, de mégis bizonyos harmadrendű fontosságú kutatási területnek számított; alig tudott előkelőbb helyet kiharcolni magának egy-egy iskolai értesítő vagy kollégiumi monográfia hosszabb-rövidebb fejezeténél. Ha ismertük is a múlt századi magyar ifjak e társaságait, érdeklődésünket és rokonszenvűnket mindig az onnan kikerülő nagy egyéniségek vonzották és irányították: megállapítottuk és tudtuk, hogy pl. Petőfi, Jókai, vagy másvalaki ebben meg ebben az önképzőkörben működött s innen meg innen került ki, de tudásunk is, érdeklődésünk is megrekedt e határnál.” „Ifjúsági olvasóegyleteink története igen hézagos, s ha az anyagot módszertani szempontból is megrostáljuk, a lezárt kérdések száma elenyésző.”²

Hasznos és szükséges lenne pedig, ha ezeknek az ifjúsági társaságoknak a történetét feldolgoznánk, az anyag-gyűjtésnél figyelembe véve közönségkutatási szempontokat is. Elsősorban olyan pedagógusok végezhetnék a munkát, mint ezt már Trencsényi-Waldapfel is sürgette, akik a helyszínen tanítva az egykori társaságok és önképzőkörök írásos emlékeit a legkönnyebben kézhez kaphatják. A szabadságharc előtti kor hozzáférhető anyagát már feldolgoztam. De ugyanilyen hasznos lenne a későbbi korok iskolai önképzőköreinek életére vonatkozó adatokat is hosszabb-rövidebb monográfiákban feldolgozni, hogy azokat az irodalmi közönség kutatásában irodalomtörténetírásunk kellőképpen hasznosíthassa.

Ennek a tanulmánynak a keretében legrégebb ilyen ifjúsági társaságunknak, a soproni liceum Magyar Társaságának adatairól kívánok beszámolni 1790—1848-ig. Szó esik az írókkal való személyes kapcsolataikról, kiterjednek adataim a Társaság könyvtárára, a Társaság által járatott folyóiratokra, s minthogy a gyűléseiken előadott versek is arról tanúskodnak, hogy melyik költőnek milyen verseit kedvelik, feldolgozom az erre vonatkozó adatokat is. Tanulmányom tehát nem meríti ki a soproni Magyar Társaság történetét a mondott időszakban, csak a közönség-kutatás szempontjából érdekes adatokat foglalja össze. Előljáróban és kisebb-nagyobb kitérők során azonban mégis megkísérlem vázlatosan megrajzolni a Társaság képét

¹ A rádióelőadás kézírata a szerző szívességéből tulajdonomban van. Minthogy az önképzőkör szó csak a szabadságharc után jelent meg, én tanulmányomban társaságokról beszéltek.

² Faragó József: A „Remény” III. kötetének kézírata. Erdélyi Múzeum, 1945. 1—2. füzet 37—45. lap.

a szabadságharcig, hogy olvasmányaikra, szavataikra vonatkozó részletes adataim ebbe a képhe beilleszthetők legyenek.

A soproni Magyar Társaságnak már megalakulása is mutatja, hogy benne olvasni és művelődni vágyó fiatalok tömörültek. Kis János, a későbbi evangélikus püspök-költő, akkor még soproni diák, levélben fordult a Mindenes Gyűjtemény híres komáromi szerkesztőjéhez, Péczeli Józsefhez: „Kiket tart tiszt. uram nemzetünk legclassicusabb prozaistáinak, s poétáinak, s micsoda renddel következteti őket egymásra? (Az önnön szép munkái s Faludi Ferenc írásai mindnyájunknak esméretesek s kedvesek.) Mimódon és honnét tudhatnám én meg, milyen új könyvek jöttek ki az elmúlt esztendőztizedben, s kik legyenek virágozni kezdő literaturánknak forróbb kedvelői és buzgóbb gyarapítói, hol laknak azok, micsoda tisztséget s titulust viselnek?”³ Péczeli készségesen válaszolt az érdeklődő ifjakkak, s nemsokára megkapta értesítésüket a Társaság megalakításáról. Az alapítók olvasási és művelődési vágyáról beszél a korszak vége felé, az 50 éves jubileumon Tóth János is, a Társaság akkori titoknokai: „Eszközt nyújtottak ők, módot, ösztönt a' művelődésre, mi pedig példájokon gyuladván, azokat magunkévá tevénk. Mivelődés volt az ő jelszavok 's elől mentek egy nemzet előtt utmutatásokkal, lelkesítésekkel ők 's némely más rokonérzetű honfitársaik, ők voltak alkotói jelen századunk' jelszavának, mely mindenütt a' buzgalom 's lelkesedés hangjával kiáltja: »Ébredjünk! Haladjunk! Mivelődjünk!« Érezték ők már korán a' tudományos miveltség' méltóságát, fenségét 's báját, azért kívánták azt Századunk' lelkébe, 's legközelebb a' mi keblünkbe becsepegtetni. — Hiv maradt társaságunk elvökhoz, hiv jelszavokhoz, a' nagyok' nyomain buzgott mindég haladni, 's hogy törekedése csüggetlen volt, hogy iparjai, a' milyen szük hatáskörűek, oly lankadatlanok voltak, annak bizonyosságát a' mai nap mutatja, mely az ötvenéves intézetet még létezni látja. Nem is létezhetne ez, hacsak a' művelődés' vágya, a' mellyből csirázdott, folyvást nem övedzené.”⁴

Az alapítók Péczelin kívül értesítették a bécsi hírlapírókat is, akik a Hadi és más nevezetes Történetek hasábjain örömmel számoltak be a Társaság megalakulásáról.⁵

Egyébként a Magyar Társaság elnevezést innen vették a soproni diákok. Az 1789. évfolyamban olyan Magyar Társaságokról írnak a Hadi és más nevezetes Történetek szerkesztői, „Kik haldoklott nyelvünknek új életre való hozásában... munkálódnak”, s tagjaik „nyelvünk gyarapodásáért élnek, halnak.”⁶ Említik a komáromi Társaságot, mely Péczeli vezetésével kiadja a Mindenes Gyűjteményt (erről már korábban is írtak),⁷ azután a kassai Társaságot és lapját, a Magyar Múzeumot, még a tagokat is felsorolják: Batsányi, Kazinczy, Baróti Szabó. 1790-ben a szebeni „kis Magyar Társaság”-ról írnak, melynek tagjai az Erdélyi Magyar Hírvivőt adják ki⁸ Ezek után olvashatjuk a soproni Társaság megalakításáról szóló híradást. A soproni diákokat nyilvánvalóan buzdította, hogy a lap által dicsért Magyar Társaságok sorába léphetnek. A bécsi Magyar Hirmondó később is ír a pesti Magyar Társaságról és kiadványáról, és Magyar Társaságnak nevezi a Debreceni Grammatica szerzőit is.⁹ A magyar szó itt tehát még csak foglalkozásokat jelöl (a magyar nyelv ápolása, fejlesztése), és csak később jelenti egyúttal a Német, sőt egyideig a Latin Társaságtól való megkülönböztető jelzőt.¹⁰ A társaság szó a francia felvilágosodás és forradalom hatását mutatja, francia példára alakultak országszerte a különféle társaságok. Olyannyira, hogy Wietoris János rektor-professzor 1792.

³ Az 1790. febr. 2-án kelt levelet Kis János is említi Emlékezéseiben (K. J. superintendens Emlékezései életéből maga által feljegyezve. II. kiadás. Bp. 1890. 70. lap), a levél szövegét Toldy Ferenc közli (Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. II. kötet. Kis János. 194—196. lap) czele a jegyzettel: „A levél eredetiéből, mely történetírónk Péczelinek, a halhatatlan atya méltó fiának barátságából fekszik előttem.”

⁴ Tóth János: „Mivelődjünk! ez századunk, ez Társaságunk jelszava.” Megnyitó beszéd a soproni M. T. félé százados örömnépén, 1840. Máj. 30-án. Megtalálható a Társaság emlékkönyvei közt B. I. 9/a jelzetű „Örömnépén elszavalt Munkák 1840-től” című kötet 2. lapján.

⁵ Hadi és más nevezetes Történetek. 1790. 705—708. lap.

⁶ Uo. 1789. 593—594. lap.

⁷ Uo. 1789. 30—31. lap.

⁸ Uo. 1790. 344. és 375—376. lap.

⁹ Magyar Hirmondó. 1792. I. szakasz 30. lap. és 1795. VIII. szakasz 112. lap.

¹⁰ A soproni Német Társaság 1803—1848-ig működött, a Latin Társaság Rummy Károly György tanársága idején, a tízes években alakulhatott, mert 1813-ban (s bizonyára más években is) nyomtatott meghívót adott ki a Német Társasághoz hasonlóan évzáró örömnépére, mely Rummy mondja tanárelnöknek. Az érdekes latin és németnyelvű meghívókat Bodoky Richárd tulajdonában volt alkalmam olvasni és lemásolni.

nov. 4-i beszédében, amikor Raits Péter professor-társát a Társaság előlölői tisztébe ünnepelesen beiktatta, szükségesnek tartotta bejelenteni, „hogy ezen beállott Ns. Ifjú Magyar Társaság éppen nem valami árthatmas Frantz Jakobinus Klúbot jegyezzen”. A Társaságnak nem célja, hogy „botránkozató beszédekkel vagy írásokkal töltsé ártatlan idejét”, a benne tömörült ifjúság csupán arra törekszik, „hogy iskolai munkáinak folytatása alatt is jó és szép renddel Magyar Nyelvét leginkább pallérozhassa, magát az által minden, Magyar Hazánkban folytatandó és elő adandó dolgokban alkalmatossá jó idejében tehesse”. A beszédből kiderül, hogy azokkal szemben védelmezi meg a Társaságot, „a’ kik illy Ns. Ifjainknak ártatlan alkalmaztatásokat vagy éretlennek, vagy botránkozatóknak, vagy éppen helytelennek állították lenni”. Ezek után reméli, hogy senki sem lesz „a’ ns. előmenendő ifjúságot szerető lélek”, „a’ ki illy ártatlan igyekezetiben vagy gáncsot találna, vagy . . . hátráltatná ezen most bejelentett ns. M.S. Társaságot”.¹¹ Ez az óvatos elkülönítés nem volt hiábavaló, ha meggondoljuk, hogy az a Kazinczy, akivel a Társaság szoros kapcsolatban állott, nem sok idő múlva jakobinus összeesküvés vádjával már börtönben ült. Kis János ekkor, 1795. szept. 29-én Győrben találkozott vele először személyesen, „midőn a szerencsétlen Spielberge vitetvén e városban megszálla, és Kist magához a fogadóba hivatá, hol első ölelésök s ugyanakkor végsőnek vélt búcsújok azon egy órában eset”.¹² Kazinczy barátjának, a mártírhaltait Hajnóczy Józsefnek még szorosabb kapcsolatai voltak Sopronnal, ha a Társasággal való kapcsolatáról nem is tudunk. Közvetlenül letartóztatása előtt többször járt Sopronban mennyasszonyánál, akit aztán a börtönben „végredeleltileg” Kazinczyra bízott. Kazinczy több levelében érdeklődött is Kistól és Rumytól a szép leány sorsáról, aki a Kis által Emlékezőseiben is emlegetett Asbóth-lányok mellett egyik közkedvelt csillaga volt a soproni társaséletnek.¹³ A tárgyalás adatai szerint Hajnóczy Sopronból vitte a Marseilles egyik fordítását Pestre, és Versegly is azt vallotta, hogy ő csak kijavította a Hajnóczytól kapott dőcögő fordítást. Hajnóczy nem emlékezett rá, hogy kitől kapta a szerinte közkézen forgó szöveget.¹⁴ Soproni diák volt Hajnóczy unokaöccse is, akit a perben börtönre ítélték, Hajnóczy nagyapjának egyik testvére, Hajnóczy Dániel a soproni líceumnak egykori igazgatója, apjának unokatestvére, Hajnóczy Sámuel pedig tanára volt. Könnyen gyanúba keveredhettek volna tehát a soproni Magyar Társaság tagjai is ezek miatt a kapcsolatok miatt, hiszen akkor mindenhol jakobinusokat szimatolt az önkényuralom. Jakobinizmus vádjá miatt szüntették meg a sárospataki Társaságot, melyről József főherceg helytartó felterjesztésében azt írta a királynak, hogy bár az csak irodalmi céltzatúnak látszott, a királyi biztos szigorúan meghagyta az iskolai vezetőségnek, ügyeljenek, „dass keine solche Gesellschaft (die doch ein übles Ende nehmen könnte) unter den Studenten entstehe.”¹⁵

A soproni Magyar Társaság valóban nem volt „jakobinus” gyülekezet, a forradalmi gondolat nem lelkesítette őket. Kis János önjellemzése, amely szerint „minden törvényes szabadságnak fiatal korától fogva forró barátja” volt,¹⁶ jellemző a Társaság legjobbjaira egészen a szabadságharcig, aminél tovább politikai kérdésekben csak kevesen mentek el. Ebbe aztán beleértendő, hogy királytisztelők voltak, első korszakukban csupán Széchényi Ferenc és Festetics György lojális reform-programjáért lelkesedtek; általában aulikus pártfogók támogatták a Társaság munkáját. Később, amikor a Helytartótanács 1837-ben és 1845-ben ismételtelen betiltotta az akkor már szépszájú iskolai képzőtársaságot, a sopronit, pártfogói megmentették. Azt olvashatjuk jegyzőkönyvükben 1837-ben: „Április 15-én egy a’ Fő Mlgú Helytartó Tanácstól érkezett Társaságunkat némileg érdeklő K.K. parancs” következésében, Tiszt. Elnök Urunk’ meghagyása szerént gyűlést nem tartottunk”, s a lap alján x-hez jegyzetben: „Képtelenítve érzem magamat lenni Társaságunk’ ezen veszélyel (sic) fenyegetődző időpontjára nézve jegyzésbe foglalnom: hogy azon K.K. parancs azon szempontból „hogy minden ifjak által fennálló egyesületek *politikai* (aláhuzás a jegyzőkönyvben) tekintetektől töröltessenek el”, Társaságunkra is eltörölj itéletet mondott. Ezen parancs kétségen kívül szüleménye volt a’ Pesti és Posonyi ifjak lázongásainak. Ezen parancs törölj el a’ Posonyi, Losonczy ’s több más testvér Társaságokat. A’ sopronit lelkes pártfogás tartá meg. Ugyan is, a’ helybéli Convent azon felelete mellett hogy Társaságunk nem politikai tárgyakkal foglalatoskodik, de egyedüli célja a’ honni nyelvben való gyakorlás, — fenn áll, bár saját erkölcsi ereje ’s kül-szíves pártoltatás által, örökre!! Óvásul legyen ez, cz. Utódom,

¹¹ Magyar Hirmondó. 1793. III. szakasz 277—280. lap.

¹² Toldy Ferenc: I. m. 224. lap.

¹³ Payr Sándor: Hajnóczy Sámuel és fia, József. Sopron 1934. 29—30. lap.

¹⁴ Uo. 17. lap.

¹⁵ Domanovszky Sándor: József Nádor iratai, 1925. I. 159. lap.

¹⁶ Toldy Ferenc: I. m. 244. lap.

a jövődre nézve: Major mk.¹⁷ Még látni fogjuk, hogy bár a Társaság nem tért le „veszélyes” politikai ösvényekre arról az útról, amelyet Wietoris jelölt ki előbök említett beszédében, olvasmányaik, folyóirataik révén szoros kapcsolatba kerültek az új eszmékkel is, és a Társaságban felnövő ifjúság a reformkor eszméinek hatása alatt nevelődött. Így velük kapcsolatban sem helytálló egészen az Életképek levelezőjének méltatlankodása, aki 1847-ben rendezett örömmünepükkel kapcsolatban írja: „Valóban sajnós, ha ily ártatlan és hasznos czélú társulatok fensőbb helyen félreértetnek.”¹⁸ Egyrészt több Társaság még annyira sem volt „ártatlan”, mint a soproni, így „fensőbb helyen” érthetően aggályoskodtak, másrészt a művelődésre, olvasásra, ezáltal gondolkodásra serkentés határozott politikai tartalom nélkül, önmagában is ellenkezik minden reakciós hatalom céljaival.

Visszatérve a soproni ifjaknak 1790-ben a bécsi Hadi Történetek szerkesztőjéhez küldött jelentésére, megtudjuk belőle, hogy valóban a lap buzdításai és a komáromi példa serkentették őket. A szerkesztők előmozdításul „szép magyar könyvecskékkel” és a Hadi Történetek első évfolyamával kedveskedtek a soproni diákoknak, és megkérték őket, foglalatoságaikról továbbra is küldjenek értesítést. A könyvajándékról a Társaság első jegyzőkönyve is lelkesedéssel számol be 1790. máj. 22-én: „Egy oly váratlan szerentsénk történt a’ mellyen való örömnünket nem is tudtuk elegendő képpen érezni. A’ Hadi történetek’ érdemes Irói e’ következendő könyvekkel méltoztattak megajándékozni: 1. A’ Hadi történetek első darabjából két nyomtatvány, 2. Hervey: Sirhalmi, 3. Alzir, egy szomorú játék, 4. Campe: Erköltsős könyvtskéjje, 5. Tornyos Péter, egy farsangi vig játék, 6. egy Jámbor Szándék, a’ fel álitandó Magyar Társaság eránt.”¹⁹ Később ismét kaptak tőlük néhány könyvet, ezek a könyvek alkották a könyvtár alapját, lassanként azután újabb és újabb kötetekkel gyarapították könyvtárukat. 1808-ban már 462, 1833-ban 1121, és 1846-ban 1505 könyvük volt a jegyzőkönyvek tanúsága szerint.²⁰ Részletes könyvtár-jegyzékük, amely a Társaság emlékei közt található, 1856-ból való. Ez a jegyzék a Társaság tagjainak sokirányú érdeklődéséről tanúskodik. Figyelembe véve a könyvtár fejlődésének fenti adatait, valamint a jegyzőkönyvek bőséges adatát a könyvek vásárlásáról és ajándékozásáról, megállapíthatjuk, hogy gyorsan reagáltak az irodalmi élet újabb és újabb eseményeire, a megjelent munkákat lehetőleg azonnal beszerezték. Maga Kis János az évtizedek során majdnem 200 kötetet gyarapította a Társaság könyvtárát, és szimbolikus jelentőségűnek tekinthetjük, hogy nem sokkal a halála előtt ajándékozta nekik Petőfi költeményeinek első kiadását: „Jelentetett Főtisztelendő s Nagyságos urnak azon szivessége, miszerint ő a társaság számára Petőfi verseire előfizetett. Ezen szives részvéte a társaság részéről azonban köszönettel vétetett, míg a könyv általadásakor ő nagyságának ünnéplyes (sic) köszönet határozatott.”²¹

Az említett jegyzék tárgy szerint csoportosítja a könyveket és legtöbbször megjelenésük évszámát is közli. A jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy a legtöbb könyv vagy azonnal, vagy nem sokkal megjelenése után bekerült a könyvtárukba. Nyelvtani könyv 55 van, szép-irodalmi 656, történeti segédkönyv 179, filozófiai és matematikai könyv 26, „természet és gazdaságtani munkák” 38, „orvosi tudományok” 14, „törvény és politikát tárgyzó könyvek” 45, vallási tárgyú könyv 36, és „egyveleg munkák” 240.

Érdemes végigbőgésznünk ezt a jegyzéket, mert benne összefoglalva megtalálhatjuk, mit olvastak ötvennyolc éven keresztül a soproni diákok, közben egyes szerzőkkel és könyvekkel kapcsolatban kiterhetünk a Társaság életének jelenségeire, írókkal való kapcsolataira.

A nyelvtani könyvek között találhatóak a prozódiai harc vitairatai; Rajnis Józseftől A magyar helikonra vezető kalauz 1781-ből (22. sz.), Baróti Szabó Dávidtól Ki a nyertes? 1787-ből (28. sz.), ugyancsak tőle a Kisdéd szótár is 1792-ből (34. sz.); és a másik nagy vitának, az y-ista, jót-ista harcnak az emlékei: Verseghy: A tiszta magyarság 1805. (14. sz.), és a válaszok, Révai: Verseghy Ferencnek tisztsággal kérekded tisztátalan magyarsága 1805. (10. sz.) és „Verseghy Ferencnek motskolódásai a tiszta magyarságban (9. sz.). Révainak Elaboratio Grammatica Hungarica című munkája is szerepel 1803-ból a jegyzék 2. számú köteteként, amit tőle kaptak ajándékba, és az Antiquitates Literatae Hungaricae 1803. (14. sz.) Révait nagyon tisztelték s levelező tagnak is megválasztották. Kovács Sándor ugyan azt írja, hogy nagy elfoglaltságára való tekintettel a levelező tagságot nem fogadta el,²² ezzel

¹⁷ A’ Sopronyi Magyar Tanuló Társaság’ Jegyző-Könyve. Negyedik Darab 1829—1840. (Jelzete: A. II. 4. számzatlan lapok).

¹⁸ Életképek. 1847. 21. szám, május 22-én.

¹⁹ A’ Sopronyi Magyar Tanuló Társaság’ Jegyző-Könyve. Első Darab 1790—1805.

²⁰ A soproni Társaság II. jegyzőkönyve 68. lap (1808. szept), IV. jk. (1833. jún. 10), V. jk. (1846. jún. 13.).

²¹ A’ soproni magyar társaság Jegyzőkönyve V-dik kötet, 1844. szept. 7.

²² Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi magyar társaság története 1790—1890. 52. lap.

szemben levelező társuknak nevezik, amikor halálát külön gyűlésen gyászolják, s erről a Hazai Tudósításokban beszámolnak: „Valamint az egész hazára nézve dicsőséges, ha jeles férfiakat nevelt: szinte úgy kötelesség az élő hazafiakra nézve, hogy az ilyen érdemeseket holtok után a' halhatatlanságra segítsék; mert tagadhatatlan, hogy egyedül az íróknak, kivált a' költőknek munkáik igéz kellemeikkel vihetik azt végbe, hogy a' jeles érdem méltó fényében megmaradjon. Mi ezen igazságnak megismerésétől indíttatván tiszt. Révai Miklósnak emlékezetét szomorúan inneplettük. Tartozó kötelességünknek véltük ezt mind azért, mivel nagy érdemeit a' magyar literatúrában az egész hazával együtt tiszteltük; mind, mivel személyében kisdéd Magyar Társaságunk egy első rendbéli levelező társával dicsekedett. Gyülekezetet tartván az ifjú társak, elolvasták különböző vers nemekben készült munkáikat.”²³ A jegyzőkönyvben is azt írják, hogy „Tisztelendő Prof. Révai Miklós Társaságunknak első Rendbéli Levelező Társa” újabb könyvekkel bővítette könyvtárakat, megemlékezik a jegyzőkönyv Révai haláláról is, és a Hazai Tudósításokban hírül adott ünnepségről, és Révait mindig első rendbéli levelező társuknak nevezik, ami tudniillik a legelső fokozat volt, erre a legkiválóbb írókat és tudósokat hívták meg.²⁴ Mutatis mutandis, mert levelező társuk volt Czinke Ferenc is, akinek Az új holmi című könyve a nyelvtani munkák közt első helyen szerepel. Azért lehetséges, hogy ők sem tartották kiválónak a buzgó dilettánst, csak udvariasságból tisztelték így meg. Czinke ugyanis még soproni tanár korában kötött velük barátságot, örömnünnepeikre rendszeresen elküldte üdvözlő verseit, többször meg is látogatta őket. Két versét kiadták „A' Soproni M. Társaság Próba munkáinak Sengéi” című, 1805-ben megjelent kis kötetükben is. A Társaság életének erre az első korszakára egyébként a nyelvészet iránti érdeklődés nyomta rá a bélyegét, nem hiába ajánlotta nekik Péczeli is, Kis Jánoshoz írt válaszában, hogy a nyelv kérdéseit tanulmányozzák; s nem hiába állt a nyelvi kérdés országszerte az érdeklődés középpontjában, kiindulópontja lévén egyaránt a magyar irodalom, tudomány fellendítését célzó, sőt a magyar politikai törekvéseknek is. Nyelvészeti érdeklődésükről, s egyben országos hírükről tanúskodik az Aranka György alapította marosvásárhelyi Magyar Nyelvművelő Társasággal való levélváltásuk 1794-ben.²⁵ Az erdélyiek arra kérték fel őket, jelöljék ki, hogy melyik szerintük a legjobb magyar grammatika. A kérdésre alapos vizsgálat után válaszoltak, miután gyűléseiken több nyelvtant áttanulmányoztak. A felkérésnek Erdélyben is nyoma van, mint ezt a Nyelvművelő Társaságnak Jancsó Elemér által közzétett iratai bizonyítják.²⁶ Eszerint a Társaság hatodik ülésén kiküldött bizottság a tizedik gyűlésben, amelyet 1794. máj. 29-én „g. Teleki László atyánkfia előülése alatt” tartottak, felolvasta többrendbéli javaslatát: „Erről a három pontról végeztetett (a nyelvtanítás részletfeladatainak kiosztásáról van szó), hogy mivel tiszteletes Bőjthi, doktor Gyarmati és Szentpáli István urak grammatikában írtak, aziránt találtassanak meg, hogy ezen grammatikából kézi kis grammatikákat készítsenek, evégett pedig Magyarországon a Soproni Társaság találtassék meg a Társaság neve alatt aziránt, hogy egy olyan kézi grammatikát, amelyet onnan legjobbnak találtak, ezen Társasággal közleni s aziránt maga vélekedését adni ne terheltelessék.”²⁷ A Társaság magáévá tette a javaslatot, mert a tizedik gyűlés jegyzőkönyvében majdnem szó szerint ugyanez áll: „A Soproni Magyar Társaság pedig aziránt (ti. „találtassék meg”), hogy az ilyen könnyűszerű kézi grammatikáskák közül egyet, mely Magyarországot legjobbnak találtatott, maga gondolatját is hozzátévén, a Társasággal közleni ne terheltelessék.”²⁸ Levelük Teleki aláírásával meg is érkezett Sopronba, s december végén a soproniak el is küldték kimerítő válaszukat. Ezzel kapcsolatos munkájukat, jegyzőkönyvi adataikat, leveleik szövegét részletesen ismerteti és közli Peéry Rezső az idézett helyen, csak azt jegyzem meg, hogy Peéry „tanárvezetőjük”-nek nevezi Wietoris Jonathánt, ami félreértésre adhat okot. Tanárelnökük, azaz előlülőjük Raitis Péter volt (jédztem a beszédből, amellyel Wietoris ebbe a hivatalába beiktatta), Wietorist pedig, mint az iskola rektorát tanácsnokuknak, tanácsadójuknak kérték fel. Az Erdélybe küldött, Peéry által közölt levélben is azt írják, hogy a Társaságnak „Tagjai állanak Tanácsnokokból; Itélő, Levelező, Érdemes, úgy nevezett Munkás és Időre Társakból”. Ezek közül

²³ Hazai Tudósítások 1807. máj. 12. 329—331. lap.

²⁴ A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyző Könyve. Második Rész, 1806—1820. Jelzete A. II. 2. Fenti adatok 1806. okt. 18-i, 1807. ápr. 11-i gyűlésről (24. lap), és a jegyzőkönyv 28. lapjáról valók.

²⁵ Közli Peéry Rezső: Soproni adalék 1794-ből az erdélyi magyar nyelvművelő mozgalomhoz. Magyar Nyelv 1957. 1—2. szám. 274—278. l.

²⁶ Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai. Bukarest, 1955.

²⁷ Uo. 167. lap.

²⁸ Uo. 165. lap. Jancsó előbb közli a jegyzőkönyv, és azután a javaslat szövegét, holott az iratok értelméből a javaslatok előbbi keletkezése nyilvánvaló.

csak a munkás és időretársak voltak a Társaság tulajdonképpeni diáktagjai, a többieket felhívtek közül kérték fel.²⁹ Ezt a nagyobb szabású szervezetet nem az alapítók hozták létre, hiszen Kis János és négy társa olyan kis kört alakított, amelynek ilyen szervezetre nem volt szüksége. Az ő távozásuk után Zigán János és Lakos János, a későbbi tábornok-író szinte újra alapították a Társaságot, felépítve ezt a nagyobb szabású szervezetet. Így emlékezik erre Kis János is: „Általában miután Németh és én Sopronból elmentünk, a társaság leginkább mostani generális báró Lakos Jánosnak, ki akkor Sopronban tanult, buzgóssága által annyiban új alakot veve magára, hogy a professorok közül egy elnök s azon jóakarók közül, kiknek szives részvételök tapasztaltatott, részint helyben tiszteletbeli, részint vidéki levelező, a fiatalabb tanulók közül pedig rendes tagságra készülő társak választatának.”³⁰ Ezt írja Lakosnak is a Soproni Estvék előszavában: „Néha soproni tanulóvá leszek, veled a tudományoknak, különösen a magyar literatúrának szeretetében vetélkedem, a magyar írókat Kőnyi Jánostól s Kartigam fordítójától fogva egész Virágig s Kazinczyig tüzzel olvasom, a kis magyar társaságot alapítom, elmentem után benned ennek hatalmas restaurátorát látom.”³¹ A ránk maradt jegyzőkönyvet is ezek a második alapítók kezdték írni, ők számoltak be az alapításról: „Kis János és Németh László, ez a két érdemes magyar születésű ifjú volt az, kikre a Magyar ég derülő fénye kihatván, 's kikben a' leg magassabb ész, a' leg jól tévőbb Haza és emberiség szerelmével foglalva, a' kik ezen kis Társaság', mely Tagjainak fő tzelja, magokat anyai nyelvökbe hetenként való munkálkodások egymás előtt való elolvasása által is gyarapéttani, akik, mondom, ezen társaság alapkövét megvetették. Ifjú esztendeikre nézve Sopronban nevelődtek, még tsak a' köz Társaság hasznára, midőn ezen nagy lelket 's még forróbb Hazai szerelmet mutató szándék ébresztette volna szívöket. Örültek ezen szándéknak, a' mely dicséretes is volt, — más Magyar Ifjak is kedvet szervezvé, Társaságokba vettek: — 's azt a' kis Társaságot állították fel, mely a' mi időkig fel áll még. — El végezték azt is, hogy a' Társaság minden viszontagságait, — Törvényeit, — a' Társok számát, — a' Társaságba fel olvasott munkákat, egy könyvetskébe jegyezzék. Mi pedig háladatos utóbbiak e' Jegyzőkönyvet készítettven azoknak kötetlen írásait Sopronba 1791-be Bak 10-dikén rendre fel jegyeztük; a' mely is így következik:”³² A legelső gyűlések jegyzőkönyvei közt ilyenek találhatók: „1790. ikernek 23-dik napján” azaz május 23-án: „N. folytatta Adelungból kiszedegetett jegyzéseit egész a' IV. rész végéig. P. is ugyanazt. K. pedig Eschenburg Rhetorikájának II. szakaszát végezte el.”³³ Ebből is látható nagyfokú érdeklődésük a nyelvészeti kérdések iránt, amely a tárgyalt könyvjegyzékből is kiviláglik. Abban megtalálható az alapítók későbbi nyelvészeti munkájának bemutatásaként Németh László Rövid Deák Grammatikája (Győr, 1799., a jegyzékben 37. sz. alatt), azonkívül említésre méltó kötetek még: Márton József Német-Magyar, Magyar-Német lexikona (18—19. sz.), melyet a szerző Raits kérésére ajándékoz a Társaságnak,³⁴ — A szebeni Magyar Nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabja, — Bittnitz Lajosnak, a soproni minta nyomán Szombathelyen alakított Társaság³⁵ tudós tanárelnökének a munkája: A magyar nyelvbeli előadás tudományá. Több soproni kiadású nyelvészeti munka után ott láthatjuk a jegyzékben a Mondolatot, Táncsics Mihály

²⁹ Wietoris tanácsnokaságáról ő maga beszél említett beiktató beszédében, valószínűleg tanácsnoknak tekintették az előlülő Raits Pétert is, sőt talán Széchenyi Ferencet is, akinek elküldték ekkor készített törvényeiket, amire a gróf részletes megjegyzéseket tett. Erről Kis János is megemlékezik: „... a minden jó igyekezetet, kivált nemzetünk javára czélozót forrón szerető gr. Széchenyi (!) Ferencz sem tartotta rangjához s méltóságához illetlennek, hozzánk kegyesen lebecsátkozni, s intézetünk hasznosabbá tevése végett bölcs tanácsokat adni.” (Kis: I. m. 69. l.). Itéltő társról csak egy adatot találtam, eszerint amikor 1807-ben meghalt Waltersdorfer János úr „Ítéltő Társ”, akkor kesergő verseket írtak (II. jk. 44. lap). Levelező tagok, vagy elsőrendű levelezők, mint már említettem, az írók voltak, érdemes társak, vagy másodrendű levelezők többnyire a Társaságból kikerült vidéki lelkészek, tanítók stb.

³⁰ Kis János I. m. 68. lap. az általa említett rendes tagságra készülő fiatalabb diákokat nevezték időre-társaknak. Ezeknek erősen korlátozott jogaik voltak a munkás tagokkal szemben. A jogegyenlőséget a Társaság nagy reformere, Pákh Albert valósította meg az ötvenedik évforduló után, 1842-ben.

³¹ Kis János: Soproni Estvék 1839. 2. lap.

³² A Társaság I. jegyzőkönyvének bevezető szavaiból.

³³ A Társaság I. jegyzőkönyvéből máj. 23-án 1790.

³⁴ A Társaság II. jegyzőkönyve 229. lap, 1816. dec.

³⁵ Tudományos Gyűjtemény 1824. II. kötet 127. lap, 1826. IV. kötet 111—120. lap és 1826. VII. kötet 119. lap.

Magyar nyelvtudományát és Brassai Sámuel Okszerű vezérét a német nyelvtanulásban, a Magyar Tájszótárt 1838-ból, a Törvénytudományi Műszótárat. Megállapíthatjuk, hogy nyelvészeti könyveik kevés kivétellel nyelvújítás előttiék és a nyelvújítási harc korából valók, amikor a nyelvkérdés állt érdeklődésük középpontjában.

Befejezve a nyelvtani munkák jegyzékének áttekintését, érdemes megállnunk egy pillanatra a Társaság első, nyelvészkedő generációjának a tagjainál. Belőlük kerültek ki az első érdemes társak, vagy másodrendű levelezők, miután elhagyták az iskolát. A Kisék távozása utáni új tagokat is alapítóknak számítva, az összesen 16 alapító közül éppen a felét, nyolcat Szinnyei József is számontart, mint magyar író. Kis Jánoson kívül Németh Lászlót, aki győri tanár lett, s korai haláláig (1806) több nyelvészeti és földrajzi munkával örököltette meg a nevét, Halasy Mihályt, aki 1805-ig soproni tanár volt, s így a Társasággal továbbra is szoros kapcsolatot tartott, azután lelkesként működött s több magyar és német nyelvű egyházi munkát írt; Zigán Jánost, a Társaság első választott titoknokát, aki ugyancsak korai haláláig Kis János baráti körének tagjaként, mint ev. lelkész több köszöntő és sirató verssel, Nagybritanniáról szóló fordítással jelent meg nyomtatásban; utódát a titoknoki székben, Lakos Jánost, aki vitézkedésével nemességét és báróságot, majd akadémiai tagságot szerzett, egyébként evangélikus lelkész fia volt és színmű írással kezdte pályafutását; egy második Kis Jánost, aki ev. lelkész volt s „Utmutatás a klavirozásra” c. munkájával tette érdemessé magát arra, hogy Szinnyei nagy művébe bekerüljön; Ajkay Pál vasmegeyi táblabíró, akinek „Névtelen szerető” c. németből fordított vígjátékát 1794-ben adták elő Pesten; és végül Ihász (Ihászi) Imrét, több vármegye táblabíráját, nagydémi földbirtokost, akinek sok eredeti és fordított színműve szerepelt az úttörő magyar színészek műsoraiban. Örölkud tud, mondom, Szinnyei is, és ha beleképzeljük magunkat a korbá, amelyben ujjaink számlálgatták irodalmi és tudományos életünk úttörőit, hogy hányan is írnak már magyarul, akkor csak tisztelettel gondolhatunk e lelkes fiatalokra, akik a maguk kétségtelenül mérsékelt írói talentumát siettek a nagy ügy szolgálatába állítani.

Mint a fenti adatokból láthatjuk, a színpad iránt is érdeklődtek, sőt nemcsak nyelvészkedő munkájukkal váltak ismertté, hanem a színjátszásban is, mint diákok úttörő, kezdeményező szerepet vittek. Ez a vállalkozásuk jelentőségében talán még nagyobb, mint az Arankáékkal való kapcsolatuk. Budán ekkor alakulatott a magyar színjátszás ügye. A soproni Magyar Társaság fenti lelkes gárdája is nekivágott hát a nagy feladatnak: magyar színelőadást rendeztek a jobbára német nyelvű Sopronban 1792. ápr. 30-án. Az első, és hosszú időre egyetlen magyar nyelvű színelőadás volt ez Sopronban, amely nemcsak soproni, hanem országos viszonylatban is páriát ritkít jelenség. Lakos János eredeti tragédiáját adták elő Hunyadi Lászlóról, maga a szerző játszott a címszerepet, Zigán Czilleit, Ajkay Griskát, a második Kis János Szilágyi Mihályt, Ihász pedig egy Modrák nevű főnemest.³⁶ Minthogy a nevezetes eseménynek elég bő irodalma van,³⁷ a részleteket most mellőzve csak a korabeli méltatást hadd idézzem a Magyar Hírmondóból: „A’ miolta fenn áll a’ Sopronyi Teátron, soha talán nem volt olyan dugva teli, mint ezen Magyar Zsenge Játék alkalmatosságával. Őszve gyűltek ennek látására minden Uraságok, kiknek száma közzül való volt az itten lakozó Eszterházyné ő Hertzegsége is. Minden Fel-vonáskor, új tapsokkal fogadtattak a’ jádzó Személyek, kik átallyában szép remekjét adták hazafiai igyekezetjeknek, kiváltképpen való módon kimutatták pedig magokat Ajkay Pál és Lakos János Urak.”³⁸ A magyar felvilágosodás mozgalma felfelé ívelő korszakában vagyunk még, a Martinovics-pör előtt, amikor főurak és hercegasszonyok is ildomosnak tartották az ilyenfajta vállalkozások támogatását. A soproni diákok második próbálkozása 1808-ban (amellyel hasonlóképpen messze megelőzték városukat és a magyar nyelvű színjátszást, hiszen színészek csak 1820-ban próbálkoztak először magyar nyelvű előadással Sopronban) már korántsem váltott ki ilyen kedvező fogadtatást. A színlapon röviden ismertetett, de egyébként ismeretlen tartalmú „Zrini Miklós és

³⁶ Lakosnak ez a darabja Szinnyei szerint kéziratban van, többször előadták Pesten és Kolozsvárt is. Virág Benedek, aki ugyancsak levelező tagja volt a soproni M. Társaságnak, Jrja Kazinczynak (K. F. levelezése III. kötet 8. lap): „Igaz! Most olvasom Hunyadi László Szom. Ját. öt felvon. Sopron. 1792. Irta Lakos János.” Ebből úgy tűnik, mintha ki is nyomták volna, de tudomásom szerint egy példánya sem ismeretes, így a tartalmát sem ismerjük.

³⁷ Gantner Antal: A soproni színház és színészet története (Sopron 1941.); Csatkay Endre: Az első soproni magyar színelőadás szereplőinek levélváltásából (Soproni Szemle 1942. febr. 15., különnyomatban is); Fodor Ottmár: Sopron első magyar színészei a lyceumi diákok. (Sopron 1944.); Tolnai Gábor: A soproni önképzőkör (Századok és tanulságok XIII. füzet 1946.)

³⁸ Magyar Hírmondó 1792. május.

az ő baráti” című darabot a Társaság jegyzőkönyve szerint „a’ nézőközönségnek nagy meglepődésével” adták ugyan elő, de a legközelebbi ülésükön azt írják: „T.T.Előülő Urunk arról való atyai ’s bölts intését, hogy Társaságunk’ Tagjainak többé a’ fellyebb meg-írtt Játékszinén jádzani szabad nem léssen, rakta sziveinkre; egyszer ’s mind azoknak (kiemelés nagyobb betűkkel a jegyzőkönyvben) dölfös véleményeket is közlötté velünk, kik ezen szabadságunkat el-nyomni igyekeznek. — Kikről így szólhatunk : Irigy szemekkel nézik édes Honnyai nyelvünk’ tsinosodását; — de engedjünk meg nékik, mert hiszen kedves Hazánknak tsak mostoha fiai! — ”³⁹ Figyeljünk az évszámokra! Ekkor már 1808-at írtak, a reakciós törekvések mind jobban visszaszorították a felvilágosodás vívmányait, a Szent Szövetség kora közeledett. Nincs is több diákelőadás Sopronban sem, egészen 1829-ig. Akkor azonban — nagy változás a felfogásban — már nem saját színdarab-próbálkozásukkal állnak elő, hanem Vörösmarty Salamonjával. A húszas években újra éledő Társaság már nem abban látja feladatát — nagyon helyesen észrevéve az új kor követelményeit — hogy saját kezdetleges írásaival helyet kérjen az irodalomban, hanem a közvetítő, népszerűsítő szerepet vállalják, ugyanolyan sikerrel, mint elődeik az írói közreműködést. Állításunkat alátámasztja, hogy ekkortájt, 1822-ben vezetik be ismert költők verseinek a szavalását, addig ki-ki saját versét adta elő a gyűléseken (erre még később visszatérek). Ne ugorjunk azonban ennyire előre a Társaság történetében, térjünk vissza a tárgyalt könyvjegyzék szépirodalmi könyvekről szóló fejezetéhez. Ez az első korszakra vonatkozóan is sok érdekes adatot tartalmaz, s csak azokon áthaladva térjünk vissza majd a maga helyén Vörösmartyval kapcsolatban erre az előadásra.

Szépirodalmi könyvek között elég szép számmal találunk azóta már feledésbemerült nevű szerzőket, de ott sorakoznak szinte kivétel nélkül a korszak kiváló írói is. A nemesi ellenállás írói közül nagyon népszerű volt Dugonics András, neve tizenegyszer szerepel a könyvjegyzékben, regényei mellett ott van Gyöngyösi-kiadása is. Nem hiányzik természetesen „a régi jó Gvadányi” sem, akit talán éppen a Társaság könyvtárában ismert meg a katonakorában könyveket kikölcsönözgető Petőfi. 1802-ben ezt írták a jegyzőkönyvbe: „Döbrentei Gábor (akkor még a Társaság tagja) ama Honnyunki literatura mellett buzgó Gróf Gvadányi történt halálát keseregő alagyas versekben.” Megtalálhatók a jegyzékben Orczy Lőrinc versei is („Költeményes holmi egy nagy elmétől. Kézrebocsátotta Révay Posony 1787.”), és megtalálható Pálóczi Horváth Ádám is a későbbi nemesi gondolkodású írók közül. Tiszteletük jeléül levelező taggá választották a nemesség két nagy dunántúli költőjét, Berzsenyi Dánielt és Kisfaludy Sándort. Kisfaludynak összes műve szerepel a könyvtárjegyzékben, Berzsenyinek is előbb versei, aztán az 1843-i Összes versek is (Döbrentei kiadása). Berzsenyi-tiszteletükről még szavalaikkal kapcsolatban lesz szó. Magyarázhatnánk azzal is, hogy Berzsenyi is soproni diák volt (évváró örömnünnepeken később is többször megjelent), hogy odajártak iskolába és a Társaságnak tehetséges, ünnepelt tagjai voltak fiai, Farkas és László, de az igazi magyarízatot mégiscsak az adja, hogy a Társaság tagjai nagy többségükben ugyancsak a dunántúli nemesség fiai közül kerültek ki, akik a napóleoni háborúk alatt már inkább Berzsenyi, sőt Kisfaludy nemesi szemléletét vallották magukénak, s még ha meg is őriztek valamit a francia felvilágosodás nagy eszméiből, azokat korántsem azonosították a napóleoni hódító politikával, amellyel szemben egyértelműen elutasító volt az álláspontjuk. Míg értekezéseikben fel-felmerül a haladás gondolata, például az 1806/7-es tanévben: „Melyek voltak legyen legg főbb okai, hogy a’ Magyar Nyelvet, Magyar Országba közönségesíteni nehéz”,⁴⁰ vagy 1808-ban az örömnünep értekezései közt: „Mi légyen az oka, hogy Magyar Ország a’ szép Tudományoknak ki-pallérozására nézve más Országoknál olly sokkal hátrább vagyon?” és „Honnyunk virágzásának akadályairól”,⁴¹ ehhez már nem kapcsolódik, mint korábban, a francia példakért való lelkesedés, sőt a közelgő francia seregekkel szemben magatartásuk határozottan elutasító és ellenséges. Egy helyen „a’ gögös és hitszegő Frantz” nemzetről írnak, „melly soha álhatalos nem volt”,⁴² a felkelt nemességet ugyanakkor lelkesen ünneplik. 1809. febr. 20-án a Sopronban táborozó felkelt nemesség tiszteletére örömnünnepet rendeztek „sok jeles magyar Uraknak jelenlétek” mellett,⁴³ ahol ilyen dolgozatokat olvastak fel Magasy Dávid titoknok „Miképp’ ítéljünk a’ máj Magyar Nemesekről?” című beköszöntő értekezése után: „A’ Magyar Szív, Honnyához hív” — „A nagylelkű Hazafiak” — „Az igaz Nemes” — „Mellyik a’ boldog Ország?” — „Minden bajnoki próba nagy szívekre szorul!” — „Mi által tudta a’ Magyar Ősi szabadságát máig is fenttartani” — „Kardra Nemes Magyarok!” — Ezek versek voltak,

³⁹ A Társaság II. jegyzőkönyve 54. és 55. lap.

⁴⁰ A Társaság II. jegyzőkönyve 33. lapján.

⁴¹ Uo. 64—65. lap.

⁴² Uo. 91. lap.

⁴³ Uo. 83. lap.

s közben többen „folyóbeszédben” mondták el ugyanezeket a gondolatokat: „A’ Haza’ szeretete nemesít!” — „Serkentés a Magyarokhoz.” (Ez versben is és prózában is). — „Buzdítás a’ szabadság’ fentartására.” — „Nem a’ puhaság, hanem a’ vitézség méltó a’ Magyar Névre.” — Még pénzt is gyűjtöttek a felkelt nemesség hadi költségeire,⁴⁴ és az 1808/9. tanév tagnévsorában ez olvasható négy név után (27 tag volt): „Vajda Albert könyvtárnok (A’ Nemességgel fel-kélt), Horváth, Sándor (felkélt), Szemerey János (felkélt), Szabó Péter (felkélt).”

A magyar nyelv fejlesztésének, a tudomány, irodalom megbecsülésének természetesen azért épp olyan hívei maradtak, mint az alapítók, s így nagy haladó íróink könyvei is ott voltak könyvtárunkban. A Ludas Matyinak első, bécsi kiadása volt meg a Társaság könyvtárában, Csokonai emlékéit is több kötet őrizte. Csokonai kötetét nemcsak kiváltották, hanem gyűléseiken is olvasták közösen. Ezt írják: „Felolvastuk példányul a’ minapi végzés szerint, hogy ti, midőn a’ tanácskozás tartatik [külön voltak a Társaság ügyeit intéző, tanácskozó gyűlések], némelly híresebb szerzőknek munkáji olvastassanak fel, Csokonainak e’ következendő darabjait: 1. Az Estve, 2. Az ősz, 3. A’ nyár, 4. A’ november, 5. A’ Tél, ’s ugyan ezeket a’ mint gyenge ifjúi erőink engedék, meg-is critizáltuk, szépségeket ’s némelly bizonytalan kimondásoknak értelmét felfedezvén.”⁴⁵ Később is: „Csokonai Vitéz Mihály anarcroni Daljaiból olvastunk fel egynéhányat.”⁴⁶ 1805-ben Csokonai halálát is elégiákkal gyászolta Döbrentei Gábor a Társaság egyik ülésén.

A jakobinus írók is szerepelnek a jegyzékben valamennyien egy-két kötettel, Kazinczy, akit a Társaság már 1793-ban tiszteleti tagjává választott, természetesen egész sereggel, csak barátja, Kis János közelíti meg a kötetek számát tekintve. Tiszteleti taggá választásáról ezt írja Kisnek Regmecről: „Lakos társunk által bévezettetém a soproni társaságba; s már erről merem reményleni, hogy ez, ha csak egy-két Kist és Lakost találunk, dicsőségére fog válni nemzetünknek. Én, nemsokára valamely munkám homloklevelére függesztem ezt a meg-tiszteltetésemet.”⁴⁷ Csakugyan, a Stella címlapján a soproni Magyar Társaság tagjának mondja magát. A Stellából negyven példányt ajándékozott a Társaságnak. Az ifjak később Próba-munkáik első darabját küldték el neki, a jegyzőkönyv szerint egy „tzifrán bekötött írópappirosú” példányt, Kazinczy viszont Kis Jánosnak az ő házasságára írt episztolájából saját arcképével ötvenet küldött azzal, hogy árát adják át a szerzőnek. Egy alkalommal Kazinczy látogatását is várták: „tetszett jelenteni T.T. Elölülő Urunknak Ts. Kazinczy Ferencz Urnak Bétsbe való utazását, és onnét hozzánk való bizonyos eljövetelét, mire nézve meg-határoz-tatott, hogy ezen fényes érdemű és magyar szíví Magyarának elfogadására Társaságunk’ eránta való tiszteletének és szeretetének jeléül, kiki a’ M.Társok közül valamely munkára el-készüljön.”⁴⁸ Ez a látogatás azonban elmaradt: a jegyzőkönyvben semmi nyoma.

Megtalálható a szépirodalmi könyvek között a felvilágosodás legelső íróinak is több kötete, Bessenyeitől az Ágis tragédiája 1772-i bécsi kiadása, és A philosophus 1777-ből (a jegyzék szerint Bessenyei József írta, 340. sz. alatt). Szép számu könyve van Kisék első író-barátjának, Péczelinek is, és még régebről Faludi Ferenc, Gyöngyösi János is megtalálhatók. Felvonulnak természetesen a klasszikus verselés úttörői is valamennyien Baróti Szabótól Rajnison és Révain keresztül Virágig, megtalálhatók Dayka versei is, de érdekes, hogy Ányos és Kármán nevét hiába keressük a jegyzékben. Itt, a szépirodalmi könyvek közt is szerepel a már említett Czinke Ferenc, aztán Aranka György, Konyi János, Szacsvay Sándor, Kulcsár István, akivel való levelezésükről a hírlapokkal kapcsolatban még lesz szó. A Társaság első két évtizedében, mint ezt az eddigiekből is láthattuk, valóban erős kapcsolatot tartottak számos íróval, azok is nagyra értékelték a soproni ifjak Társaságát. „Másodrendű levelező”, vagy „érdemes” társaik még lelkesebben leveleztek velük. Egész kis nyelv-művelő, irodalmi kör alakult ki a Magyar Társaság körül ezekből a levelező és érdemes társakból, munkákat küldtek be, sőt munkáik kiadása előtt a Társaság véleményét kérték. Beliczay Jónás nagy-geresdi tanító, később evangélikus egyházi énekköltő, akinek több kötete van a jegyzékben is, 1795-ben elküldte munkáit bírálatra a Társaságnak „Rebegő műzsám szüleményei” címmel. Utolsó levelét, mint alásonyi lelkipásztor írta 1808-ban,⁴⁹ Buzgó vidéki tag volt Zigán János kemeneshögyési, Szűts István csengei, Edvi-Ilés Pál nagygeresdi, majd nemesdömölki lelki-pásztor. Németh László győri tanár korában csak a Társaság véleményének meghallgatása

⁴⁴ Uo. 87. lap..

⁴⁵ A Társaság II. jegyzőkönyvében 209. lap, 1915. nov, 18-án.

⁴⁶ Uo. 216. lap 1816. márc 2-án.

⁴⁷ Kazinczy levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. 1842. 2. lap.

⁴⁸ A Társaság II. jegyzőkönyve 69. lapján 1808. okt. 1-én.

⁴⁹ A Társaság II. jegyzőkönyve 60. lap. 1808. márc. 12-én.

után adta munkáit sajtó alá.⁵⁰ A Társaság maga is adott ki könyveket : 1796-ban Mesterházy Nagy János tanár vallástanító kézikönyvét, a Boldogságra vezérlő oktatást, 1807-ben Kontor János kertai prédikátor Méhész című könyvecskéjét.⁵¹ Ők adták ki a könyvjegyzékben is szereplő regényt : „Sarolta, a Soproni M.T.-egy tagjától Győr, 1805. Román.” Ezeket a könyveket árusították és a pénz könyvtárfejlesztésre fordították. Az első tankönyv volt, melyet az alsóbb osztályosok használtak, a Méhész legtöbb példányát Széchényi Ferenc s más pártfogóik vásárolták meg. Saját verseiből is kiadtak egy kis gyűjteményt 1804-ben, Döbrentei Gábor buzgalmának eredményeképpen (ő volt ekkor a Társaság titkoka): A' sopronyi Magyar Társaság Próba-munkáinak 'sengéje, Első darab. Sopronyban, a' Társaság költségen, 1804.” Az „első darab” utalás arra, hogy egy második kötetet prózai munkáikból akartak összeállítani, de ez csak terv maradt. A fedőlap belső oldalán „jelentés”-ben ajánlják a könyvet a közönségnek, és engedelmet kérnek azoktól a volt tagoktól, kiknek régebbi írásait tudtuk és belegyezésük nélkül kinyomatták. Végül arról is értesítést kapunk, hol kapható a könyvecske : Sopronban Raits Péter professzornál, Bécsben a „Magyar Kurir Erdemes Íróinál”, Budán Czinke Ferenc professzornál, Pozsonyban Schwaiger András könyvárusnál, Győrött Németh László professzornál. Debrecenben Sárvári Pál professzornál, Szebenben Hochmeister Mártony könyvnyomtatónál. A „Két Magyar Hazá”-hoz címzett ajánlásban röviden összefoglalják a Társaság történetét és törekvéseit : „Nem egyéb tehát ezen Társaság tzelja, hanem az, hogy abban némelly magyar Ifjak önként gyakorolják magokat Anyai nyelvük édes hangzásaiban ; nem egyéb, hanem, hogy a' hazai szózatokat megizelvén 's gyakorolván, utóbb nem tsak 'senge, sőt remek munkákat is ajánlhasanak a' Hazának.” Ötven költeményt foglal magában ez a kis száztvennyolc lapos zsebkönyv, huszonegy ifjú és volt tag munkáját. Csak nevük kezdőbetűjét írták verseik alá, így csak néhány név fejthető meg. Zigán János 9, Kis János és a kiadó Döbrentei Gábor 7, Lakos János 5 munkával szerepel, azonkívül H. B. 4 és K. S. 3 munkával, a többi eggyel. Köztük van Czinke Ferencnek a Társaság 1800-beli örömmünnepére Pestről küldött költeménye is : „Tündérkép a sopronyi magyar társaság érdeméről”. A könyvecske hátsó borító lapja időrendi sorrendben is feltünteti a verseket : melyik évben hány keletkezett. 1803-ból való a legtöbb. Túlnyomó többségük magyar formában van írva, kedvelték a tizenkét szótagos sorokat és a nyolcas, hetes sorok változtatását. A klasszikus formák közül a hexameteres szakozatlan költemények és a sapphói szakok találhatóak leggyakrabban. Nyelvük még nem sokat vett fel az alig kezdődő nyelvújításból. Gyöngyösi képei, kifejezései élnek még benne, sokszor szerepelnek Apolló, Amor, Zefir, a nimphák és a barokk költészet más „kellékei”. Sok köztük az óda, van néhány epigramma, a lírai költemények nagy része a gondolati lírához tartozik : A költő vigasztalása, A bölcsesség, Munkásság, Őszi gondolatok, A vakmerőség ártalmai. Több vers foglalkozik a Társasággal is, a magyar nyelvvel és a hazával. Hadt álljon itt néhány sor, mellyel a buzgó diákokat biztatta a kötet egyik munkatársa :

Szerettem hazámnak igaz magzatjai,
Magyar kikeletnek nyilány virágjai,
Kikben a szent érzés gyuladózó heve
Anyanyelvünk eránt legszebb ösztön leve :
Csak jó szándéktokban meg ne csüggedjetek,
Erre kér egy főkincs, — szép anyanyelvetek!⁵²

Sokfelé elvitte a Társaság hírére ez a kis könyvecske, néhányról a jegyzőkönyv is tanúskodik. Pápay Sámuel, Veszprém vármegyei táblabíró, pápai uradalmi fiskális ír nekik egy levelet 1807-ben, „Mely Levél mellett (!) ezen nevezett 's nálunk még esmértlen Litterátor Társaságunk eránt, mellyet, vallása szerént még eddig tsak a' közönséges tudósettásokból, és Társaságunk' az 1804-dik Esztendőben ki jött Próba Munkáinak Zsengéjiből esmért, az eránt mondom vonszó szeretetétől ösztönözöttvén ezen nemes gondolkozásu férfiu Könyv-Tárunk bővítésire általa a' világ eleibe lépett munkát : A' *Tisztelt Magyarorságrul* 2 példányokba meg küldötte.” „Minthogy pedig ezen Litterátor Társaságunkal (!) tovább esmerkedni kíván, meg hagyatott itt ezen gyűlésünkbe, hogy a' Társaság' Titkosa, annak egész körülállásos Történeti le-írását meg küldje.”⁵³ Talán a Próbamunkák vizsonzásaképpen kapták ajándékba a pozsonyiak zsebkönyvét is, mely jegyzékükben 238. szám alatt szerepel „Azt is illő lessz itt

⁵⁰ Kovács Sándor : I m. 33. lap.

⁵¹ II. Jegyzőkönyv 77. lap.

⁵² A soproni Magyar Társaság Próbamunkáinak Sengéje.

⁵³ A Társaság II. jegyzőkönyve 29. lapján.

említenünk, — írja a jegyzőkönyv⁶⁴ — hogy Győri Mihály úr, a' Po'sonyi Evang. M. Társaságnak tagja, midőn a' mult alkalmatossággal tartatott öszvegyülésünkben meg jelent volna, Társaságunkat a' következő tzmű könyvetskével: Tavaszi Virágok, meg ajándékozta." Valószínűleg a Próbamunkák sikereként könyvelhetjük el azt is, hogy Festetich György „plenipotentiarius”, Platthy Elek felkérte őket, hogy írjanak üdvözlő verseket Festetich leányának és Zichy Károlynak a házasságára, amiket ki is nyomtattak.⁶⁵ A következő tanévet azzal kezdik, hogy Széchenyi Zsófia kisasszony és Zichy Ferdinánd cs. és kir. kamarás, huszárcapitány esküvőjére írnak verseket.⁶⁶ Ebből az irodalomnak ugyan vajmi kevés haszna volt, de a soproni diákoknak annál több, mert a boldog örömapák busásan megfizették a kinyomatási költségeket (s a könyvtár ilyenténképpen gyarapítása mégiscsak az irodalom ügyét segítette elő). Levelező tagjaik még Erdélyből is voltak: „Erdély országból Alsó Csernátoni Vajda Sámuel Urnak, ki a' Tudományokból részint a' Debreczeni, részint a' Pápai Collegiumokban bőv részt veve, és a' Német Nyelvnek megtanulása végett Balfon mulata, azon levelére, melyben Társaságunkkal öszveszövetkezni való óhajtozását kinyilatkoztatta, ... az végeztetett, hogy a' fent nevezett Ur Másod Rendbéli Levelező Társnak el-fogadtassék, és az azt Valló-Irás, nékie ki-is szolgáltassék; a' melly akkor mindjárt véghez-is vivődött.”⁶⁷ Bethlen Elek gróf még régebb óta, 1795-től volt tagja a Társaságnak, és 1805-ben csak azért utazott Erdélyből Sopronba, hogy részt vehessen a Társaság örömnepén. Kiadványaik mellett ezek az örömnepnek emelték különösen a Társaság tekintélyét, növelték hírét. Minden tanév végén, néha két alkalommal is, saját munkáikkal jelentek meg a nyilvánosság előtt, mégpedig a hírlapi tudósítások és a jegyzőkönyvi bejegyzések tanúsága szerint nem kis sikerrel. Messze vezetne, ha hatvanhét év örömnepeiről ennek a tanulmánynak a keretében akarnék számot adni, aki nem sajnálja a fáradságot, néhány korabeli folyóirat és hírlap hasábjain olvashatja visszhangjukat.⁶⁸ Most csak egy szem- és fültanút idézek, annak az érzékeltetésére, hogy mit is jelenthetett a soproni közönségnek az ifjúság évről évre megtartott örömnep. A szemtanú, Slachta Etelka, nem is állt nagyon közel a liceumhoz, hiszen részben katolikus vallása, részben előkelő származása miatt más körökben forgott, s naplója, mely a Társaság két örömnepének emlékét őrzi, különben a bálozások és a szerelmek története.⁶⁹ 1839. május 30-án „D.u. a magyar ifjak szavalásába mentünk. Müllner Satyrája felséges vala; ő a henyesség pártját fogá, kár, hogy sokan nem értették! a versek szavalásában tanítóok kellene; hamis pathosszal mondják el. Tóthné leányai velünk voltak; ezután ezekhez, hól uzsonnáztunk.”⁷⁰ 1840. május 30-án: „D.u. A tanuló magyar társaság örömnepén voltam; Schneller folyóbeszédje, ugy Peczé is, Nendtvich sóhaja s Tatay hátája különösen sikerültek; aztán csak kalapot és ernyőt honn hagyva, a még hozzánk társult Teréz-zel az evangélikusok imaházába mentünk; itt ment végbe Artner Lini egybekelése Ihsz Imrével. Lini gyönyörű szép volt, szívesen köszöntött. A hosszú beszéd közben haza siettünk, s innen láttuk a nem pompás ugyan, de csinos menetet. Aztán város körül mentünk, s a Casinóhoz ültünk, Budayékkal is. Ezek később még hozzánk jöttek, a fáklyás menetet nézők s a zenét halgatók (!), mellyet a tanuló ifjúság Superintendens Kissnek, ki ma 50. éves jubilaumát ünneplé, hozott.”⁷¹

Abban a korban, amelyben Slachta Etelka hallgatta a soproni diákok örömnepét, már nem a felkelő nemességről írtak, hanem a lengyel szabadságharcról, nem is a felkelő nemesség költségeire gyűjtöttek, hanem a Nemzeti Színházra,⁷² és mindenek fölött Széchenyi reformjaiért lelkesedtek; akit „Századunk bajnoká”-nak nevez a Társaság egyik sikeresebb verselője: „Mellyik magyarnak szívét nem éleszti az örömnep, 's reménynek leg bájosabb sugara, midőn Nemzeti nyelvünknek mi a' honi művelődésnek alapja, sebes felvirágozását szemléli 's sokat ígérő Nemzeti intézeteinket, a' M.T. Társaságot, Ország Gyűléseink új alakú folyamatját, a' Pesti Nemzeti Színházat, a' Duna hullámaikt szegdelő Gőzösöket, 's több illyeket, mint honi emelkedésünk leg bizonyosb tanujit, látja” — írja Eöri Szabó Sándor, a pápai Képzőtársaság

⁶⁴ Uo. 48. lap.

⁶⁵ II. jegyzőkönyv 3—4. lap, 1806. okt. 18-án.

⁶⁶ Uo. 41—42. lap, 1807. őszén.

⁶⁷ Uo. 75. lapon. 1808. őszén.

⁶⁸ Tudományos Gyűjtemény 1823. IX. 118. l.; 1825. V. 118. l.; 1828. V. 117—122. l.; Hírnök 1840. V. 4.; Jelenkor 1844. jún. 2., 44. sz. 174. lap.; Eletképek 1846. máj. 30. I. félév 22. sz. 701. lap. stb.

⁶⁹ Csatkay Endre: Zadjeli Slachta Etelka soproni naplója 1838—1842. (1943.)

⁷⁰ Csatkay: I. m. 26. lap.

⁷¹ Uo. 69—70. lap. Slachta E. itt tévedett: a Társaság volt ötven éves.

⁷² A Társaság IV. jegyzőkönyvében, 1836. okt. 23-án.

alapító tagja, majd tanárelnöke még mint soproni diák, 1839-ben.⁶³ Petőfi barátai ekkor már a Társaság tagjai, majd irányítói, ott van Pákh Albert, Sas István többek között. A nagy irodalmi példakép ekkor már nem Kazinczy és Berzsenyi volt, hanem Vörösmarty, nem is főúri pártfogók kegyeit keresték házasságkötésre írt alkalmi ódákkal, hanem például az árvízi hajóst magasztalták. Ennek megfelelően Vörösmarty ugyancsak sok, tizennygy kötettel szerepel a könyvjegyzékben. Azonnal felfigyeltek rá, amint a Zalán futása fiatal költője országos hírre tett szert, és 1829. júniusában elő is adták, mint már említettem, Salamon király című drámáját játékonnyra célra. Ez volt a Salamon egyetlen előadása. A szereplők közt volt Székács József, mint Otto morvai fejedelem. A jegyzőkönyv csak pár sorban említi a nagy eseményt, mert az egészen év végére esett, de ez a pár kedves sor megérdemli, a Vörösmarty-utánzás bemutatása kedvéért is, hogy idézzük: „Meg-jegyzést érdemel; Hogy e' folyó Hó 24-dikén ezen Ns. Társaság Tagjai által a' közönséges Játékszinre hozott: Salamon Király dicséretes Applausussal lépett le. Éljenek a' Ns Társaságnak jeles Tagjai,

'S míg Magyar Eldődink leborongott századi díszesbb
Pályafutásra hívándanak illy virtus se maradjon
A' feledékenység' csendes folyamába merülve,
'S csak soraim — ha nem más — Éltsenek

Hősi Barátim!!! Tóth J.’⁶⁴

A drámát még jóval előbb tizenketten megrendelték, és Vörösmarty még egy példányt küldött nekik ajándékba a következő levél kíséretében 1827. febr. 24-én: „Nem hagyhatom felelet nélkül azon szcp és példátlan készséget, mellyel Uraságod és társai felszólíttatlanul is részt kívántak venni munkáim előmozdításában. Én valamint eddig örömmel hallottam híret Társaságoknak, ugy most új okom van nagyabecsülni azt, midőn benne a legszebb igyekezetet munkálodni látom. Ezen nyilatkoztatásom és köszönetem mellett fogadja el Uraságod az előfizetési példányokon kívül a tizenharmadik nyomtatványt velinen, melyet jeles Társaságok könyvtára számára magam jegyeztem ki. Az ifjúság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság, de annál nagyobb érdem.”⁶⁵

Vörösmarty mellett megtalálhatók a könyvtárban Kőlcsey munkái is, aki egyébként a sárospataki Társasággal tartott fent kapcsolatot a harmincas években, és Czuczor Gergelyé, akit a pápaiak kértek fel pályamunkák bírálására a negyvenes években. Nem hiányzik Garay sem, akinek szónokias balladáit minden Társaságban nagyon kedvelték. A szépirodalmi könyvek közt egy munkával szerepel Széchenyi, amelyet a Magyar Akadémiáról írt, és eggyel Wesselényi, a Balítéletekkel. Kisfaludy Károlynak is megtalálható minden műve, költeményei, színművei és az Auróra, melyet buzgón olvastak. Mint látni fogjuk, Berzsenyi és Vörösmarty közt egy ideig Kisfaludy volt legkedveltebb költőjük. A drámáirók közül Szigligeti emelkedik ki kötetei számával, Nagy Ignáccal vetekedve, aki azonban nemcsak színművekkel szerepel. Nem hiányzik Katona Bánk Bánja, Teleki Kegvence sem, és Czakó, Hugo, Obernyik is megtalálható, sőt Horváth Cyrill, a szegedi piarista iskolában alakult Társaság tanárelnöke, Tyrus című szomorújátékával, és Malatidesz Dániel, a pozsonyi Társaság egyik buzgó elnöke is (különben pozsonyi orvos): „Édesy Gergely vagy az erkölcs diadalma” c. drámájával, melyet 1824-ben írt⁶⁶ A társasági tanárelnökök közül még Taubner Károly található meg, aki korábban a soproni Társaság tagja, később a pesti evangélikus liceum Magyar Társaságának első tanárelnöke volt, Anakreon fordításaival, melyet Vajda Péter adott ki, aki ugyancsak vezette a pesti, majd a szarvasi Társaságot. Vajda meglepően sok művével szerepel a jegyzékben, különösen műfordításokkal. Az iskolai Társaságok ifjúságának erős kapcsolatát bizonyítandó, megtalálhatók a selmeci, kolozsvári és debreceni hasonló diáktársaságok által kiadott zsebkönyvek is: a Kis koszorú, Remény és Lant. Hosszú készülődés után 1837. nyarán megjelent a soproni Társaság második zsebkönyvecskéje is Virágfűzér címmel. Kis Jánosnak ajánlják a zsebkönyvet, és Berzsenyi Farkas ügyes distichonja áll elől bevezetőül:

Kis Tavaszunk bimbót, csak gyenge virágokat adhat ;
Sárga kalászt s zamatos fürtöket oszt csak az ősz.

⁶³ A Sopronyi Magyar Tanuló Társaság' Öröm-Ünnepi Munkáji öszveirattak a' Tagok által 1827-dik Esztendőtol fogva.

⁶⁴ A Társaság III. jegyzőkönyve utolsó lapján.

⁶⁵ Kovács S.: I. m. 55. lap.

⁶⁶ Lásd: Tudományos Gyűjtemény 1824. VII. 117. és 1825. III. 109. lap.

Ezután a Társaság története következik, melyet Major Pál, az évi titoknak írt. A könnyevcsében negyvenkét költeményt és néhány elbeszélést találunk tizenhét ifjú tollából. Összehasonlítva az első soproni zsebkönyvvel, több érdekes változást láthatunk. Kevesebb a moralizáló, gondolati líra, többet foglalkoznak a magyar történelem nagyjaival, ódákat írnak az élő nagyságokról. Megjelenik a népdal is. Nyelvük már teljesen a romantika koráé, Vörösmarty hatása érezhető a versformában is. Megjelennek a nyugateurópai formák, és eltűnik az alexandrin, több, egészen jól sikerült disztichont is találunk a kötetben, ami ott még nem volt. Egy-egy hosszabb költeményből egész gyűjteményt szedhetünk össze a romantika kedvelt kifejezéseiből, például Berzsenyi Farkasnak A vándor című költeményéből: Bús honfi, pártos hon, holló szárnyaival, megrezzen az éj, üdvteljes, a szív lepkeszárnyán nem mereng a kéj, komor bú, bánatkín, lángzó érzemény, bájvidék, gerjedelem, a múlt kornak emléke, mint gyászos fényalak, illatnedv, fénytető, borongó hon, derengő lángfelhő stb.

Epigrammáik közül hadd álljon itt a kötet egyik tehetségesebb munkatársának, a később is verselgető Matisz Pálnak⁶⁷ tartalma miatt is figyelemre méltó verse:

A jobbágy.

Miért napkölte után? — ordít fenyegetve a hajdú;
„Költe előtt keresém gyermekeim kenyerét.”

Ugyancsak ő írja Gróf Széchenyi Istvánhoz című költeményében:

Soká ragyog majd néked is érdemed
Nagy férfi! Honnom hön szeretett fia!
Lángzó betűkkel lesz felírva
Nagy neved a kiderült egekre.

Ódáikban még Berzsenyi hangját, szavait ismerhetjük fel, de mondanivalójuk már a reformkoré. Baranyi László írja Kölcseyhez című versében.

Az égi hangok fenn ragyogó szavát
A nemzet érté s álmaiból kikelt;
Az eszme fáklóját kezében
Látja ragyogni, s utánad indul.

A nyugateurópai és magyaros dal-formák leginkább szerelmes verseikben jelennek meg, legjobb ezek között Dukavics Károly három népdala, (több nincs is a kötetben), azok közt is a harmadik:

Lehullott a fa levele, Őszi szellő játszik vele, Hej de nyíl még rózsabimbó, Galambom ajkán viruló.	Hej, ha benne csalatkozom, A csapodárt megátkozom, S ha hívebbet nem találok, Katonának majd beállok.
--	--

Vagy a már idézett Matisz Pál rövid kis verse:

	Igen és nem.	
Élet s halál leng Lány ajkadon, Éltem s halálom Leng szavadon.		Igent ha mondasz Kinyíl egem, Nem-et rebegve — A sírverem.

Hadd idézzük még Vigasztalás című versét:

Hogyha élted hajnalában, Béborula fényged, S a homály befedte barna Fátyolával szép neved; Oh, ne ölts magadra bút, Fény-derű követ borút.	Ha barátid elhagyának, S senki téged nem vezet Bús útadban, s nem nyújt senki A veszélyben hű kezet; Oh, ne ölts magadra bút, Rossz barátod bármi rút.
---	---

⁶⁷ Matisz Pálról Szinyvei: Magyar írók élete és műveiben olvashatjuk, hogy egy ideig nevelő „majd Pesten ügyvéd volt, és tovább foglalkozott költészettel, Petőfivel is összebarátkozott. Versei az Athenaeumban, Regélő Pesti Divatlapban, Honderűben, Életképekben, Nemzeti Almanachban jelentek meg.

Ha reményed füstbe méne,
S izzadásod ingyen volt,
Mert mosolygva a szerencse
Hű szívedre nem hajolt ;
Oh, ne öltis magadra bút,
Hosszú még a pályaút.

Ha szerelmed a leányka
Csalfasággal élteté,
Vagy ha kebled érzeményit
Gúny-mosolygva megveté ;
Oh felejtsd a csél-csapót,
S véle a bút s bánatot.

Néhány elbeszélés is van a kis kötetben, amelyekben Kisfaludy Károly vidám elbeszéléseinek a hatása érezhető, de megállapítható, hogy prózában gyengébbek, mint a versben, bár regény is szép számmal van olvasmányaik közt. A regényírók közül tárgyalt könyvjegyzékükben Jósika Miklós szerepel legtöbbször, huszonnégy kötettel. Érdekes, hogy Eötvöstől csak A falu jegyzője és Kőrösi Csoma Sándor felett mondott emlékbeszéde szerepel a jegyzékben, a prózai szavalás legkedveltebb darabjaként szereplő Karthausit, úgy látszik az Árvíz-könyvből tanulták meg, amely a jegyzékben előfordul (463—467 szám). Feltűnően sok kötetrel szerepel Fáy András. Rengeteg névtelen fordított és eredeti román is található a jegyzékben, alighanem ezekre vonatkozott az a későbbi határozat, hogy „olyan könyvek, melyeknek olvasása vagy épen nem hasznos és egészen nélkülözhető, vagy talán az erkölcsre káros befolyású leendhetne, senkinek ne adassanak ki”.⁶⁸ A Társaság törvényeiben azt olvashatjuk, hogy minden elbűcsúzoló tag ajándékoz egy-egy könyvet a Társaságnak, részben így kerülhetett ez a sok „román” a könyvtárba. Az ajándékozások nagy része a jegyzőkönyvekben meg is található. Néhány címet lássunk mutatón : „Brend vitéz árnyéka, vagy a csodálatos erjú kard. Tormásy János, Pest.” (32. szám) — „Bertarid és Grimwald, a longobárdok királyai. B. I. Pozsony-Pest.” (33. sz.) — „A szívnek gerjedelmei. B. I. román, Pozsony és Pest 1807.” (38. és 62. sz.) (ez a B. I. szerepel a Tavasz virágok kiadójaként is.) — „Szerlem példája, vagy Della Valle olasz grófk. Történeti kép. Geiza László, Vác 1790.” (34. sz.) — „Teodor és Mária, vagy a holtig tartó ritka hűség. Román.” (53. sz.) — „Valdraf vagy a vándorló lélek. Pest 1809.” (85. sz.) — „A szép Trézsi, vagy a haszon és tisztesség. Román, 1800.” (86. sz.) — „Olly feleség, millyen ritkán találhatik. Román. Veszprém 1794.” (104. sz.) — „Otto vagy a zabolátlan indulatok áldozatja. Csery Péter, Román, Pest 1812.” (116. sz.) (Ez volt Katona József Bánk Bán-jának egyik forrása.) Ugyancsak Csery Pétertől : „Ida, vagy a szerelemföltés ereje. Román. Pozsony és Pest 1809.” (126. sz.) — „A fősvény ángy, vagy Amália és Albert. Pozsony és Pest 1807.” (105. sz.) Ezt a könyvecskét a Hazai Tudósítások is hirdeti, mint a „tudós publikum megtetszésének elnyerésétől ismeretes Téli és Nyári Könyvtár” hatodik kötetét. A hirdetés szerint : „Egy nagyon szívre ható s bájos, de magában mégis valóságos történet szép címképpel.” Fűskuti Landerer Mihály kiadásában jelent meg.⁶⁹ — „Mária vagy a nemeslelkű paraszt leány. Román. Kolozsvár 1794.” (73. sz.) — „Zorida, vagy a nagy Mongol leánya. Román. S. S. Pozsony és Pest 1805.” (81. sz.) — „Vanda Krakkoii hercegeasszony vagy a szerelem áldozatja. Pozsony 1800.” (243. sz.) Amint láthatjuk, ezek a könyvek szinte kivétel nélkül a századforduló körüli korból valók, amikor az lehetett a jelszó, hogy nem baj, ha gyenge is, csak magyarul legyen írva.

A később megteremtődő magyar kritika atyja, Bajza József öt kötetrel szerepel a könyvjegyzékben, s azután felvonulnak Petrichevich és Kuthy nyomán a Bajza által annyira pártfogolt és biztatott „márciusi fiatalok” is : a két Vachot, Petőfi (négy kötettel) Tompa, Pálffy, Degré, Jókai, Samarjay, Lisznyay, Vas Gereben ; továbbá mellettük Jámber Pál balladáival, Tóth Lőrinc Útitárcájával és Hunyadi László című drámájával. Megtalálható Nagy Imrének, a fiatalon elhunyt debreceni diákköltőnek a verskötetete is, aztán a Klieglkönyv, ellenben hiányzik Arany Toldija, pedig a jegyzőkönyvben olvashatjuk, hogy megrendelték. Bekötte helyét foglalnak a könyvtárban az előfizetett folyóiratok is. Elég sok a műfordítás is. A Külföldi Színműtár kötetain kívül Milton : Elveszett paradicsom, Young : Éjszakák, Wieland : Téli rege, Shakespeare : Macbeth, Goethe : Az ifjú Werther keservei, Byron versei, Kotzebue, George Sand, Schiller munkái találhatóak ötletszerű összevisszaságban. Victor Hugo Bug Járgálja mellett ott van Dickens Twist Olivérje és Cooper Utolsó Mohikánja. Ezután Petőfi első fordítása, a Koros hölgy következik, és a klasszikusokból is néhány kötet : Tacitus, Ovidius, Phaedrus, Juvenalis, Homeros Iliásza és Odüsszeája.

A történeti segédkönyvek között Fényes Elek : Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja című műve (hat kötet) nyitja meg a sort. Megtalálható Páloczi Horváth Ádám őstörténete is : A magyarok Mágoc patriarkhátul fogva I. István királyig. A Társaság első nemzedéke szívesen olvasta Székér Joachim : Magyarok eredete

⁶⁸ A Társaság V. Jegyzőkönyve 5. lapján C. pont. 1840. szept. 19.

⁶⁹ Hazai Tudósítások 1807. I. félv. 94. lap.

című könyvét, mellette ott van Heltai Gáspár Magyar krónikájának 1789-i győri kiadása és Virág Benedek sokat olvasott Magyar századokja. Gvadányi József hét kötetes munkája: A világnak közönséges historiája (biztosra vehetjük, hogy a Kis János írta nyolcadik kötet is megvolt) és kisebb útleírásai következnek, majd Dugonics Andrásról A magyaroknak uradalmak, Római történetek és Szittyai történetek. Egy könyv Simonyi öbesteréről szól (Vitézvári B. Simonyi József. N. Pál Pest, 1831.), egy másik XVI. Lajos, „szerencsétlen francia király” életéről (Berta Gy. Kassa 1792.). Romy Károly György Monumenta Hungaricáját jegyzőkönyvük szerint a szerzőtől kapták ajándékba: „T. T. Rumi (!) Károl néha Gymnásiumunknak érdemes professor Ur, most pedig a’ Carlovitz-i Oskolák’ Rectora, Társaságunk eránt vonzó szeretetének, a’ mellyet már sok ízben bizonyított, zálogául, megküldötte a’ tőle világ eibe (sic!) bocsátott Monumenta Hungaricanak második darabját: kedvezzen az Ég ezen nagy Hazánkfia életének; ’s adjon sok ilyeneket hamvaiból már-már fényre törő magyar Hazánk-nak.”⁷⁰ Hrabovszky Dávid Utazási rajzok című munkáját is ajándékba kapták, mert ő is a Társaságban kezdte irodalmi munkásságát (1820—22-ig), majd később a pozsonyi Társaságnak vált lelkes reformerévé: „Felmuttattott egyszer s’ mind *Hrabovszky Dávid* (kiemelés a jegyzőkönyvben) „Utazási rajzainak” 1. és 2. kötete mely, mint a’ Szerző Ur’ Társaságunk eránti szívességének záloga hálás köszönettel fogadtatott” — olvassuk a jegyzőkönyvben.⁷¹ A tárgyalat könyvjegyzék szerint megszerezték a soproni diákok Budai Ésaásnak Magyarország historiájáról írt háromkötetes munkáját, valamint Közönséges historiáját. A jegyzék 129. számú kötete: Dentu magerek, a magyarok őseleji. Csoma Sándor, Buda 1826. (Ezt a kötetet a kiadás évében kapják egyik professzoruktól).⁷² — Második József életéről Péczeli József munkáját, Hunyadi János viselt dolgairól Czuczor Gergelyét olvashatták a Társaság tagjai. Sok könyv szól Napóleonnól. Horváth Mihály Magyarok történetének három kötetén kívül Bajza József történeti munkái érdemelnek még említést, azután Hunfalvy Jánosnak, a későmárki Társaság utolsó 1848. előtti tanárelnökének (mely tisztségben bátyját, Pált követte), Egyetemes történelme, a pozsonyi Társaság újra alapítói közt szereplő Tessedik Ferencnek (Sámuel fiának) délfranciaországi utazásáról szóló könyve, és a soproni Társaság két alapítójának a könyvei: Kis Jánostól a Nevezetes utazások tárháza és Esmertető gyűjtemény (Pest 1810.), Németh Lászlótól Európai nevezetes országok leírása (Sopron 1795.) és Világtörténet tudományára való készület (Sopron 1795.).

A filozófia és matézis könyvei általában iskolai tankönyvek. A Matematikai műszótárát (1834.), Philosophiai műszótárát (1839), Dugonics András könyvét: Tudakosságnak első könyve, a betűvetés; Kis János két fordítását: Erkölcsi oktatás az ifjú asszonyok számára (angolból) és Pythagoras s Isokrates arany mondatai (görögből) hadd emlitem meg, és három „tanárelnök” munkáját: Taubner Károly Mértánát és Tiszta mennyiségtanát, Tarczy Lajos (a pápai Képzőtársaságnak volt első tanárelnöke) Népszerű égrajzát, és Vandrak Andrásnak (az eperjesi Társaság tanárelnökének) Lelkileges embertanát.

A természet és gazdaságtani munkák közt találhatók: „A mennykő mivolta s eltávoztatásáról bölcselkedés Makó P. szerint”, — Baróti Szabó Dávid: Paraszti majorság. — Fáy András: Hasznos házijegyzetek. — Vajda Péter: Az állatország Cuvur után. — Tarczy Lajos: Népszerű természettan. — Magda Pál: A mezei gazdaság philosophiája szerint okoskodó gazda. — Pánczél Dániel: Mezei gazdaságot tárgyazó jegyzetek. Azután a Társaság által kiadott könyvecske: „A méhekről jegyzések. Kontor János, Sopron 1806.” Ezeket kívül egy sor gyakorlati tanácsadást szolgáló könyvecske, mint: „Az okos, gondos és értelmes kertész. I. B. Kassa.” — „A jó gazdaszony. Weörös Mih. Pozsony és Pest 1717.” (ez valószínűleg előírás 1817. helyett) — „Dohánytermesztésről való rövid oktatás.” — „A szőlő plántálásáról oktatás. Föt. Pronai Pál Pest 1786.” — Okos méhészt. Verseg József Pest, 1836.”

Az orvosi tudományok fejezetében két könyv is szól az élet meghosszabbításáról, azután himlő, pestis, gyermekbetegségek ellen szerelnek fel jó tanácsal, már amennyire címükből ítélni lehet. Helybeli kiadású könyv: „Egészséget tárgyazó katechizmus dr. Kiss Jos. Sopron 1796.” és van még egy könyv „A lovak orvoslásáról” is, Német Mihály fordította 1796-ban Pozsonyban.

A törvény és politikát tárgyazó részben az első könyv Széchenyi Hitele. Többek között ezt is azonnal megrendelték. 1830. szeptember 11-én írják (IV. jegyzőkönyv): „Végére köv megegyezéssel meghagyatván a’ Titoknoknak és a’ Kincsesnek, hogy a’ Cassa maradványából ezen könyv a’ Hitel” megvételék ’s Könyvtárunkat, mind külső szép formáját, mind belső értékét tekintvén, ékesítse, eloszlottunk.” Ők maguk is említésre

⁷⁰ A Társaság II. jegyzőkönyvének 235. lapján, 1817-ben.

⁷¹ A Társaság IV. jegyzőkönyve 1838. szept. 29-én.

⁷² A Társaság III. jegyzőkönyve 1826. jún. 3-án.

méltónak érzik, hogy egy-egy fontosabb könyvet azonnal megrendelnek: „Nevezetes, — írják — hogy a társaság alig hallván mi, hogy b. Wesselényi Miklós »Szózat a magyar és tót nemzeti-ség ügyében« kijött sietve tette megrendelését.”⁷³ A Hitel után következnek a jegyzékben: „Toldalék észrevételek gr. Széchenyi István Hitéhez egy hazafitól, Pest, 1833.” A következő kötet a Stádium, pár sorral lentebb a Világ. Ezután a Hitel című munka taglalatja következik Dessewffy Józseftől. Sok a jegyzékben a törvényeket ismertető könyv, köztük jogi tárgyú leírás Könyey János: A paraszterember Magyarországbán című, Bécsben 1786-ban megjelent munkája. Jogi tárgyú még Virág Benedeknek az Aranybulláról írt könyve és Montesquieu: A törvények lelke című munkájának három kötetes 1833-i fordítása, utánuk időszzerű politikai művek következnek a jegyzékben: Széchenyitől a Kelet népe, Kossuth Felelete, Fáy Andrásról a Kelet népe nyugaton, Eötvöstől a Kelet népe és Pesti Hírlap, Dessewffy Aurél Hátrahagyott munkái, Ifj. Palugyay Imre „Megverendszer, Megye-alkotmány 1841.”, az 1844-i Országgyűlési Törvénycikkelyek, Eötvös Reformja, Széchenyi Politikai programmtörvényei, Szalay Lászlótól a Status-férfiak és szónokok könyve.

A vallási könyvek nagy része halotti beszéd és énekes könyv, de van köztük néhány irodalmilag is érdekes munka. Első helyen Pázmány Péter Hodegusának 1757-i kiadása áll. Továbbiak: Márton István: Keresztény morális kis katechizmus. — Edvi-Illes Pál: Vallástürelem példái. — Igaz Sámuel: Kis Biblia. — Id. Péczeli József: A Szentírás theológiája. — Hervey: Sirhalmas emlékbeszédei. — Kis János: Lelki áldozatok imádságokban és énekekben. Fáy András: Óramutató. — „Naplója az 1846-iki első prot. tanári köztanácskozmánynak, dr. Tavassy Lajos, 1846.” és „Tanszéki beszéd. Kiadja B. d. Tavassy Lajos, 1847.” Mellékesen jegyzem meg, hogy Tavassy (Teichengraber) Lajos is tanárelnöke és felvirágoztatója volt a pesti evangélikus iskolabeli Társaságnak. Becses szépirodalmi munka zárja be a vallási könyvek csoportját: Balassa Bálint és Rimay János Énekeinek 1738-i debreceni kiadása.

Az egyveleg munkák közt főleg olyan kisebb nyomtatványok szerepelnek, mint Széchenyi Ferenc könyvtárának jegyzéke, Széchenyi Istvánnak a Magyar játékszínről írt tanulmánya, Bessenyeinek Egy magyar társaság iránt való Jámbor szándéka, Jósika Miklós Irány és Vázlatok című írásai, a Bajza József szerkesztette Kritikai Lapok hat füzete, Faludi Ferenc-től a Nemes ember és az Udvari ember, Könyvi Jánostól Erkölcsi mesék, Tánacsics Mihálytól Kritikai értekezések, A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, a Társalkodó, Athenaeum, Figyelmező, Élet és Literatura, Muzarion, Életképek bekötött évfolyamai, Dugonics Andrásról a Példabeszédek és jeles mondások, Nagy Ignáctól a Magyar titkok, Kuthy Lajostól, a Hazai rejtelmek, Degréttől az Iparlovag. Nem tudni, mi okból, sok szépirodalmi munka is idekerült, ebbe a fejezetbe: Szigligeti és Czakó színművei, Petőfi valamennyi kötete még egy példányban, Garaytól a Tollrajzok, Irinyitől az Útjegyzetek, Erdélyi János Népdalai, végül a tankönyvek közül Bloch (Ballagi) Mór Költészeti kézikönyve, Toldy Ferenc Irodalmi beszédei, és egy Szavallástán.

Végére értünk a hatalmas könyvtári katalógusnak, amelyet pár évvel a Társaság életének újraindulása után írtak össze. A szabadságharc ugyanis az iskolai Társaságok életének is végét vetett, s az önkényuralom éveiben csak nehezen, egy ideig titokban indulhatott meg a munka, Sopronban is csak 1853—54-ben folytatják a jegyzőkönyvet. Így a könyvtárjegyzékben szereplő könyveket feltehetőleg majdnem kivétel nélkül még a szabadságharc előtt szereztek be. Ez a katalógus természetesen nem árul el semmit a könyvek olvasottságáról, és bőven vannak esetlegességek is: egy-egy könyv véletlenül bekerült a könyvtárba, anélkül, hogy valaki valaha is olvasta volna. A könyvek számából és a jegyzőkönyvek beszerzési, ajándékozási adataiból mégis levonhatunk néhány következtetést arra vonatkozólag, hogy kiket kedveltek különösképpen. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a korszaknak szinte minden nevezetes könyve ott volt a Társaság könyvtárában.

Nemcsak könyveket vásároltak állandóan, hanem a folyóiratokat is rendszeresen járatták és olvasták. Már a Társaság megalakulása előtt előfizettek Kis Jánosék a Mindenes Gyűjteményre, Magyar Kurirra, Hadi és más nevezetes Történetekre, majd a Magyar Hírmondóra.⁷⁴ A Magyar Hírmondó írói 1801. dec. 1-én kelt levelükben felajánlották, hogy két évig ingyen küldik a lapot. Megindulása után azonnal előfizettek a Hazai s Külföldi Tudósítókra is, és Kulcsár István kérte tőlük 1806. máj. 18-i levelében, hogy a laphoz hír és egyéb anyagot küldjön a Társaság egy levelező által, akinek a portóköltséget is megtéríti.⁷⁵ Tovább járatták a Magyar Kurirt is. Később előfizettek a Felsőmagyarországi Minervára. Jellemző, hogy erre is azonnal felfigyeltek megjelenése után és 1825. febr. 5-én ezt írták jegyzőkönyvükbe:

⁷³ A Társaság V. jegyzőkönyve 113. lap. 1843. ápr. 22.

⁷⁴ Kis János: I. m. 65. és Kovács Sándor I. m. 6. lap.

⁷⁵ Kovács Sándor: I. m. 18., 116. és 119. lap.

„Felolvastatván Felső Magyar Országú Minerva nevezetű folyóírásról tett jelentés, minthogy mind a' benne elő forduló tárgyak hasznosoknak láttattak, mind pedig minthogy az írás módja mellyel a' jelentés tétetett igen kellemetes volt és sokat ígérő, hozzá járulván Fő Tiszt. Superintendens urnak [Kis Jánosnak] ajánlása, köz akarattal meg hozatni kívántatott, a tisztekre bizván az, az eránt teendő rendelkezéseket.”⁷⁶ Kedvelt lapjuk volt a húszas-harmincas években a Tudományos Gyűjtemény, amely különösen Thaisz szerkesztése idején sokat írt a Társaságokról. A harmincas években járaták a Jelenkort, majd az Athenaeumot. A jegyzőkönyv szerint, miután tudomásukra jut, „hogy a haza 3 nevezetes íróitól” szerkesztve megjelenik az Athenaeum, elhatározzák, hogy anyagi állapotuk nem engedvén meg két lap járatását, inkább ezt járatják, a Rajzolatokról lemondanak. Ugyanezen az ülésen: „Felolvasá továbbá a' Titoknok a' Virágfűzér és a' Pesti Magyar Színházra adott áldozat tárgyában a' Jelenkor Szerkesztőségéhez küldendő jelentését.”⁷⁷ A jelenkorban valóban többször olvashatunk nemcsak a soproni, hanem más Társaságokról is. A negyvenes években nemcsak Sopronban, hanem valamennyi Társaságban a Pesti Hírlap volt a legolvasottabb. Nagyon jellemző pár rövid bejegyzés, amely hírül adja, hogy ebben a korban a soproni diákok számára is Kossuth az iránymutató: „Mint-hogy a Pesti hírlapban (!) majd mind azon tudósítások, mellyek a jelenkor (!) lapjait töltik, olvashatók, ez utolsó meghozatása megszüntetik. A többi lapok hozatala azonban folytatattik.”⁷⁸ Járt még az Athenaeum és a Regélő. Hogy a Pesti Hírlapot mennyire megbecsülték, a következő feljegyzés is mutatja: „Jelentvén a' titoknok, hogy egy a' helybeli lyceumban létezett tanulókból álló olvasó egylet, társaságunk könyvtárának a' «Pesti Hírlap» ez évi első félévi számaival kedveskedik, ez ajánlatért az illető olvasó-egyletnek közköszönet szavaztatott.”⁷⁹ Az év végén még egyszer felmerül a Jelenkorra való előfizetés: „A Jelenkor. . . hallván a társaság h gr. Széchenyi Istv. ez évre a Jelenkor térére újra kiszáll, ismét meghozatni rendeltetett.” Valóban előfizetnek a négy lapra, azután 1843. okt. 7-én az Életképekre is, majd amikor év végén a következő félévre megújítják az előfizetést, már csak a Pesti Hírlapra, Regélőre, Életképekre fizetnek elő. „A Jelenkor szótöbbséggel jártni megszűnt.”⁸⁰ Előfizettek később az egykori tehetséges társasági tag, Székács József Protestáns Egyházi és Iskolai Lapjára; egyszerű volt a szépirodalmi lapok közül az Életképek, és a Regélő utóda, a Pesti Divatlap. 1845—46-ban ezek járnak a Pesti Hírlapon kívül. A kiválóbb újságokat dolgozataikkal fel is keresték és több lapnak levelezői voltak. A szerkesztők is irtak nekik és ajándékba is küldtek példányokat. Hírlapjaikat kívülről is olvasták, a Tudományos Gyűjtemény egyes füzetei még vidéken is körútat tettek, azután helyezték el őket a könyvtárban.

A könyvek és folyóiratok mellett sokat árul el az ifjúságnak irodalommal való kapcsolatáról, a gyűléseken elhangzó szavazatok statisztikája is. Kedvelt költők kedvelt verseit adják elő, bár kétségtelen, hogy a számszerű adatok nem vehetők teljesen irányadóknak, hiszen előtérbe kerülnek a szavalhatóbb versek, és a szavazásra kevésbé alkalmasak, bármenynyire kedveltek legyenek is egyébként, nem fordulnak elő. Sopronban a szavazást deklamáló gyakorlatként vezették be még a század elején Döbrentei kezdeményezésére, és egészen 1822-ig csak saját versével állhatott elő ki-ki a szavazási alkalmakkor. Azért tértek el ettől a szabálytól, mert sokan — mint a jegyzőkönyvből értesülünk — pár soros versikével bújtak ki a deklamálási feladat alól, azt sem tanulták jól meg. „Hogy tehát ennek utánna az óratori gyakorlás tulajdon tzeljával jobban megegyezen, 's az elmére nézve is nagyobb haszonnal járjon, — olvasuk — meg engedtetik, hogy ki ki a' főbb 's jelesebb autorokból a' velősebb és szebb helyeket declamatióknak választhassa, de a' szerzőt mindenkor meg-kell nevezni.”⁸¹ Nehezen indult a szavazás, az első tíz évben csak egyszer emelkedett 50 fölé a szavazatok száma, 1832/33-tól aztán, amikor hirtelen 150-re ugrott, általában 100 fölött, vagy 100 közelében mozgott. Két költő verseit adják elő 1821/22-től a szabadságharcig szinte kihagyás nélkül nagy számban: első a soproni kapcsolatai miatt is különösen tisztelt Berzsényi, második az országosan is legnépszerűbb költőnk közé sorolható Kisfaludy Károly. Berzsényit csak egy évben, Kisfaludyt kettőben nem szavalják, 1822/23-at nem számítva, amikor egy ismert nevű költő sem szerepel a jegyzőkönyvben. Vörösmartyt és Kölcseyt néhány évvel később kezdik szavalni, de aztán kihagyás nélkül szavalják őket a szabadságharcig, Vörösmartyt messze megelőz mindenkit versei számát tekintve, Kölcsey körülbelül ugyanannyiszor fordul elő, mint Kisfaludy.

⁷⁶ A Társaság III. jegyzőkönyvében 1825. febr. 5.

⁷⁷ A Társaság IV. jegyzőkönyvében 1836. dec. 10.

⁷⁸ A Társaság V. jegyzőkönyvében 1842 szept. 17. 86. lap.

⁷⁹ A Társaság V. jegyzőkönyvében 49. lap. 1841. szept. 18.

⁸⁰ A Társaság V. jegyzőkönyve 103. 116—117. lapján és 1843. dec. 9-én.

⁸¹ A Társaság III. jegyzőkönyve, 1822. febr. 16-án.

Berzsenyi Dánielnek 36 költeményét szavalták 215 alkalommal. A húszas évek végén ő volt a legnépszerűbb és még hosszú ideig szavalták az említett költőkkel egyenlő számban, 1842/43-tól már csak néhányszor fordul elő minden évben. Természetesen közismert ódáit adták elő legtöbbször: a Főhászkodás (22), A magyarokhoz (a két vers együtt 32-szer szerepel, a jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy melyiket szavalták), Búcsúzás Kemenesaljától (20), Osztályrészem (17), Szilágyi 1458-ban (17), Wesselényi hamvaihoz (10), Barátaimhoz (9), Az ulmai ütközet (9) a leggyakoribbak.⁸²

Kisfaludy Károlynak 41 költeményét szavalják 152 alkalommal. Különösen népszerű a harmincas évek elején, később mind kevesebb versét adják elő, 1843/44 és 1844/45-ben csak egyet, 1846/47-ben egyet sem. Leggyakoribbak: A magányos sir (28), Karácsonj (11), Honvágy (11), A kedves táj (9), Bajnokdíj (7), Budai harcjáték (7), Leánybú (7), Mohács (7), Zúard (7), Elte (5). Szavalják népdalait is és két alkalommal monológot az Irénéből.

1825/26-ban jelennek meg az első *Vörösmarty*-versek, éspedig az 1824-ben írt A tűnődő kétszer, és Árpád emeltetése egyszer. A szabadságharcig 325 alkalommal szavalnak tőle, 66 kisebb költeményt, eposz- és drámarészletet. A harmincas évek derekától már ő a legkedveltebb költőjük, míg aztán az utolsó két évben egy új csillag egészen elhomályosítja fényét; 1846/47-ben Vörösmartytól tizennégy verset szavalnak, Petőfitől huszonegyet, 1847/48-ban Vörösmartytól nyolcat, Petőfitől huszonnégyet. Érdekes megfigyelnünk, hogy a két évtized alatt mindig újabb és újabb költeményeit választják ki, a régebben írottakat lassan elhagyják. Az 1836-ban írt Szózatot például 1837/38-ban már kétszer szavalják (tiz vers és egy drámarészlet között), azután minden évben három—ötször, sőt Pákh Albert titkársága évében (1841/42), amikor hetenként két gyűlést rendeztek, s az évi szavالاتok száma 182 volt, hatszor szavalták a Szózatot, összesen harmincháromszor, ami a Vörösmarty-versek szavalásának egytizede. A Szózat mellett leggyakoribb még A hontalan (23), Salamon (21), melyeket megjelenésük után ugyancsak azonnal szavalni kezdtek, A magyar költő (16), Csák (15, néhányszor Csaba álnéven is), András és Béla (14), Szép Ilonka (14), kezdettől fogva szavalt verse az Árpád emeltetése (13), később jelennek meg Liszt Ferenchez (10), Búvár Kund (10), és Az ősz bajnok (8). Az 1841-ben írt Liszt Ferenchez c. költeményt már az 1840/41. tanévben kétszer előadják az ugyanakkor írt Petikével (4) együtt. Az utolsó években megjelenik a Főti dal (2), Az élő szobor, Az úri hölgyhöz, az Országháza és az emberek egy-egy alkalommal. Eposzaiból is szavalnak részleteket, legtöbbször a Zalán futásából (20), néhányszor a Cserhalomból, Két szomszédvárból, Romból, drámarészletet legtöbbször az elő is adott Salamon királyból (9), azután a Várnászból, Árpád ébredéséből, Csongor és Tündéből és Julius Caesarból Brutus beszédét.

Kölcsey Ferenc 1827/28-ban jelenik meg először négy versével, 1832/33-ban tíz fölé emelkedik művei száma, majd néhány év után hat—tíz között mozog a szabadságharcig, kivéve a nagyszámú szavaltáról nevezetes 1841/42 tanévet. Leggyakrabban szavalt költeménye a Zrinyi dala (35), melyet 1841/42-ben hatszor adnak elő, ugyanakkor Zrinyi második énekét hétszer, s ezenkívül még egyszer (8). A Zrinyi dalának népszerűségét meg sem közelíti a többi verse: Vérményegző (8), Vándor (7), Hős (7), Vanitatum vanitas (6), Rákos mymphájához (6), Rákos (5). Gyakran szavalnak beszédeiből, melyeknek csak egy részét jelöli meg pontosan a jegyzőkönyv: Kazinczy Ferenc felett mondott emlékbeszédéből (3). A magyar játékszínről (2), Nemzeti hagyományokról (2), Beszéd a vallás tárgyában (1), ezenkívül „Beszédéből” megjelöléssel (14).

1825/26-tól kezdve mindig kevesebb alkalommal szerepel, mint az előbbieik, de végül 103-szor mégis elfordul *Bajza Józsefnek* 39 költeménye. Kölcseyhez hasonlóan az ő versei közül is egyet kedvelnek különösképpen, a Fellegekhez címűt (16), a többi kevesebbszer szavalják: A vezér búcsúja (9), Apotheosis (7), A bajnok nője (5), A visszatért (5), Kesergés (5), A rab költő (4), Sóhajtság (3).

⁸² Ezek és a következő számadatok a jegyzőkönyvek hiányosságai miatt nem lehetnek egészen pontosak. Helyenként a szerző megjelölése nélkül közlik a szavalt versek címeit, azután más szerzőket írnak a versekhez, vagy sehol elő nem forduló verscímeket jelölnek meg. Különösen eleinte gyakori a folyóirat szerinti megjelölés, a szerző neve nélkül, pl. Aurórából, Hébéből, Erdélyi Múzeumból stb., ami viszont azt bizonyítja, hogy ezeket a lapokat gyakran forgatták, s az új számokból a tetszetős verseket mindjárt meg is tanulták. Ezeket a jegyzőkönyvi hibákat csak közismert verseknél javítottam ki, így a megadott számoktól egy-két, ritkábban nagyobb eltérést is lehetséges. Az egyszerűség kedvéért mégis számoktól közlök, és nem „több mint húsz”, „majdnem harminc” féle megjelöléseket, vagy sok, kevés, több stb. féle határozatlan megjelölést, hiszen a számoknál nem érdekes, hogy pl. az Osztályrészem 17-szer szerepelt-e valóban, vagy 18-szor, de az így megadott szám egy másik megadotthoz könnyebben viszonyítható, pl. a Szózat (33), tehát kb. még egyszer annyi, mint az Osztályrészem.

A századforduló nagyobb költői közül Berzsenyin kívül *Csokonai Vitéz Mihálynak* van még több verse, elsősorba két és fél évtized szavaló-gyűlésein, összesen 19 vers 22 alkalommal. Érdekes, hogy a Zsugori uram-at szavalják háromszor, és pedig a reformkor politikai harcai idején, a korszak vége felé, azután a Reményhez-t kétszer, többi költeményét egyszer, köztük : A rózsabimbóhoz, Lillához, A pillantó szemek, az első pipadohány a Béka-egérharc-ból, részlet A lélek halhatatlansága-ból. *Kazinczy Ferenc* költeményei ugyanigy elsősorba még kevesebbszer fordulnak elő (13 vers 15 alkalommal). *Kisfaludy Sándornak* 16-szor szerepel költeménye, ebből 9 egy-egy részlet Himfy szerelmeiből, más költeményei között kétszer szavalnak a Csobánc-ból, egyszer a Somló-ból. Sopronról lévén szó, természetesen, hogy *Kis János* versei többször fordulnak elő, mint nagy kortársaié (21 vers 28-szor), mindjárt az első évben kétszer, utóljára 1839/40 és 40/41-ben már csak egy-egy alkalommal. Régebbi költőink közül *Virág Benedek* szerepel még említésre méltó számban (10), utóljára 1834/35-ben. Elsősorban a húszas években, de néha később is előfordul még egy-kétszer *Gvadányi József*, *Révai Miklós*, *Baróti Szabó Dávid*, *Ráday Gedeon*, *Dayka Gábor*, *Döbrentei Gábor*, *Faludi Ferenc* és *Anyos Pál* neve is, sőt *Szentjóbí Szabó Lászlónak* Az együgyű paraszt című versét a negyvenes években szavalják kétszer.

Az Auróra-kör költői közül a már említett nagyokon kívül egy ideig kedvelt költőjük volt *Szenvey József*. 1826/27-ben tűnik fel egy versével, 1832/33-ban szerepel a legtöbbel, és 1842/43-ban szavalnak tőle utóljára. Összesen 18 verse szerepel 53 alkalommal, de különösen kettőt ismételnék gyakran : A sir címűt (18) és a Vigasztalás-t (11), többször fordul még elő A busongó (5), és a Schillerből fordított A bűvár (3), a többi költeménye egy-két alkalommal. A húszas évek végén és a harmincas években néhányszor előfordulnak a Kisfaludy körül tömörült kisebb költők versei is : *Szent-Miklóssy Alajos* (7), *Helmeczy Mihály* (3), *Töltényi Szanyiszló* (1), *Majláth János* (5), *Makáry György* (3), *Tessedik Ferenc* (5), *Fenyéri Gyula* (3), *Gr. Teleki Ferenc* (7), *Kovasóczy Mihály* (4), *Horváth Endre* (5), *Vitkovics Mihály* (4).

1830/31-ben kezdik szavalni *Czuczor Gergely* költeményeit, és minden évben előadják őket néhányszor. 14 verse szerepel 56 alkalommal, közülük legnépszerűbb a Hunyadi (21), a többi hozzá képest ritkán szerepel : Szondi (6), Legszebb ének (5), Falusi kislány Pesten (5), Remete Péter (5) stb.

A harmincas évek közepén jelenik meg, először Bustavi álnéven, és Czuczorral versenyez népszerűség dolgában *Kunoss Endre*. 12 versét szavalják 58-szor, de ennek túlnyomó többsége két vers állandó ismétlése : Fohász (28), Csák (16), többi verse egy-két alkalommal szerepel.

Garay János verseit is szavalták már a harmincas évek közepétől, de csak egyet-egyet évente, népszerűvé szónokias balladái váltak a negyvenes években, s akkor többször szerepel, mint Czuczor és Kunoss. Összesen 29 költeményét adták elő 75-ször, leggyakrabban a Kont-ot, tizenhatszor. Mellette gyakoribbak még : Körének (7), Toldi esküje (6), Előre (4), A sir (4) és Hunyadi László (3). Újonnan megjelenő verseit is szemmel tartják, és azonnal beveszik szavalati darabjaik közé. Így az 1843-ban írt Obsitot már 43/44-ben szerepel az ugyanakkor írt Országgyűlési szózattal együtt (mindkettő összesen háromszor), megjelenése után szavalják a Mátyás Király Gömörben-t is. Iserik és szavalják a készülő Árpádok már megjelent részeit is : Botond és bárdja és A magyarok Mózesé többször előfordul.

Gaál József is a harmincas évek elején jelenik meg, de sokkal kevesebbszer, mint az előbbiek. Hét versét szavalják 22 alkalommal, ebből tizenhárom a Zrinyi Ilona búcsúja, és három az Olmos botok, amelyet szintén hamar felfedeznek.

A harmincas évek végén és a negyvenes évek elején szavalják *Tóth Lőrincz* műveit (9-szer) köztük részletet Vata, Erdős hangok, Kárpáti vihar című színműveiből. Ekkor válik divatosná a próza-szavalás is, többször elmondják *Wesselényitől* a Balítéletek-et, s előadnak *Széchenyi* Nemzeti jólét és Nemzetiség című írásaiból. Mielőtt a fiatalok bevonulását ismeretnénk, említsük meg még néhány idősebb költő nevét, akik főleg a harmincas, kevesebbszer a negyvenes években fordulnak elő. Mindenekelőtt *Szemere Pál* érdemel említést, akitől 15 alkalommal szavalnak, azután *Papp Endre*, *Guzmics Izidor*, *Thaisz András*, s a volt soproni diákok : *Székkács Pál*, *Hrabovszky Dávid*, *Matisz Pál*. Nem tartoznak a fiatalok közé, de csak a negyvenes évek szavalatai közt jelennek meg, elsősorban prózai műveikkel *Eötvös József* és *Vajda Péter*. Eötvösnek műveiből 41-szer szavalnak, ebből 21-szer a Búcsú című híres versét ; még két másik költeménye fordul elő egyszer, prózai műveiből tizennyolcszor adnak elő, legtöbbször a Karthausi-ból, egyszer A falu jegyzőjéből, A zsidók emancipációjáról és Körösi Csoma Sándor emlékezetére mondott beszédéből, Vajdától 16 alkalommal szavaltak, legtöbbször részleteket a Dalhon egyes ciklusaiából. A próza-szavaltatok között előfordul még *Jósikának* A két Barcsai-jából egy részlet, azután „Honderű, új hírlap vezérhagya”, és a pesti tanárelnökök, *Tavassy* örömmünnepi beszédéből egy részlet.

A fiatalok közül kiténik szavalatai számával az egri kispapok Magyar Társaságának ünnepelt költője, *Tárkányi Béla*, akitől 41 alkalommal szavalnak, ennek a fele Coriolan című

szónokias balladája, a többi : Fáklyás rabnő (5), Temetés (5), Országgyűlésen (4), Honáldozat (2), Nemzeti dal (2) és még három vers. Sokszor szerepel a debreceni diákköltő, Nagy Imre is. Árpád című, a Kisfaludy Társaság pályázatán első díjat nyert balladáját 1839/40-ben szavalták először. Ezután az Árpádot még nyolcszor, Hattuyadalát tizenkilencszer, Vándor című versét egyszer. Hattuyadalát, nyilván az ifjú diákköltő tragikus halálának hatására 1841-től 44-ig szavalták gyakran. Hogy mennyire figyelték más iskolák ifjúságának irodalmi munkáját, mutatja az is, hogy 1840/41-ben egész sorozatot szavaltak a kolozsvári unitárius kollégium Társaságának akkor megjelent Remény című zsebkönyve első és második kötetéből : *Kriza János, Jakab Elek, Csillador* egy-egy, és *Szentivány Mihály* három vers sorakozik egymás után. Megtalálható később *Ács Károlynak* a pápai Képzőtársaságban díjat nyert Lengyel keservek című verse is (ezzel nyerte el Petőfi elől a lírai pályadíjat 1842-ben).

Kísérjük figyelemmel, hogyan vonul be *Petőfi Sándor* a Társaság szavaló-gyűléseire! Első verse 1843. dec. 23-án az Én című, s ebben az iskolai évben még egy : Az utolsó alamizsna. A következő tanévben már hétszer szavalnak Petőfi-verset : az Ambrus gazdát kétszer, részletet A helység kalapácsából, A nap házaselete, Hozzá, A halvány katona, Hazámban című verseket. 1845/46-ban ismét csak négy verse szerepel : Vándorélet, Hattuyadal-féle és a Hazámban kétszer. Akkor aztán, mint már említettem, ő lesz hirtelen a legnépszerűbb. Petőfi versei közt alig akad ismételt, ellentétben a kisebb költőkkel, úgy látszik annyira kedvelték verseit, hogy mindig újabbakat találtak szavalásra alkalmasnak. 1846/47-ben kétszer fordul elő A hazáról, A külföld magyarjaihoz, Hazámban, a többi egyszer : Egressy Gáborhoz, Téli éj, Bordal, Végszó. . .-hoz, Élő halott, A magyar nemzet, A nap házaselete, A magyar nemes, Két vándor, Mért nem születtem ezer év előtt, Szomjas ember tűnődése, A helység kalapácsa (részlet), Szeget-szeggel, Csokonai, A csárda romjai. A csónka 1847/48-i tanévben összesen nyolcvanegyszer szavalnak, s több mint negyed részében Petőfi-verset. Kétszer szavalják Pál mester. Végszó . . .-hoz, A külföld magyarjaihoz című költeményeit, egyszer A hazáról, Furcsa történet, Vándorélet, Ivás közben, Múzsám és menyasszonyom, Vízet iszom, Felköszöntés, Téli éj, Széphalmon, Az őrlőt, Tompa Mihályhoz, A világ és én, Ebéd után, Hozzá, Az utolsó alamizsna, Jövendölés, Megyeri, Szeretlek én szeretlek téged címűeket. (Ez az utóbbi 1848. tavaszán jelent meg!) A felsorolásból látható, hogy néhány korábbi hazafias verse mellett különösen zsáner-kepei (köztük az éles hangú A magyar nemes is!) és bordalai voltak kedveltek.

A negyvenes években szavalt költők közül ötnél többször fordul elő : *Erdélyi János* (A honfi-tiszt, Pórfiú) *Papszt* (Hunyad álma), *Payer Antal*, *Kerényi Frigyes* (Vidor Emil álnevéen is, Diego Leonját adják elő többször), *Vahot Sándor*, *Tompa Mihály* (csak az utolsó két évben), *Szelestey László*, *Sárossy Gyula*, *Császár Ferenc*, *Jámbor Pál*, *Lisznyay Kálmán*, *Bérczy Károly*, ötnél kevesebbszer szerepel *Szigligeti Fede*, (Micz-bán című drámájából részlet), *Petrichевич Horváth László*, *Lovassy László* (Börtön-dal), *Kuthy Lajos*, *Sulyánszky Antal*, *Samarjai Károly*, *Gregus Ágost*, *Pákh Albert*, *Adorján Boldizsár*, *Vajda János* (Arany János neve nem fordul elő a szabadságharcig.) Az említettekén kívül ismeretlen nevű költők is találhatók kezdettől fogva, tőlük mintegy hatvan költeményt szavalnak, 1822-től 1843-ig összesen több, mint 2000 a szavalatok száma.

Azt hiszem, elég érdekes tanulságokkal zárható költőknek és költeményeknek ez a seregszemléje. Megfigyelhettük, 1822—48-ig az ízlés átalakulását, egyes költők és költemények népszerűségét. Különösen érdekes, hogyan követték egymást Berzsenyi, Kisfaludy, Vörösmarty és Petőfi. Egy-egy felkapott, ma már csak irodalomtörténészek által ismert költeménynek gyakori előfordulása is érdekes adat a korabeli közönségre vonatkozóan.

Összevetve mindazt, amit a fentiek során a soproni Magyar Társaság ifjúságáról megtudtunk, megállapíthatjuk — ötven éves jubileumi szónokukkal egyetértésben — hogy valóban hűek maradtak a hármás jelszóhoz : „Ébredjünk! Haladjunk! Mívelődjünk!”, hamar felfigyeltek a kor szellemi vezetőire, s legjobbjaik fel is zárkóztak mögéjük. Még egy adat hadd támassza alá a mondottakat, szabadságharc előtti utolsó, 1847-i örömnünnepükről, amellyel kapcsolatban már idéztem az Életképek levelezőjét. Azt írja többek közt a Torma álnevű levelező : „Az ünnepély színhelye, a főtanodai szónokterem alkalmissal, egyszerű csinnal diszítettett, jelesb szónokaink és koszosur költőink, úgy egyéb innepelt művészeink foglalván el a zöld füzéres falazatot.” A jegyzőkönyv elárulja, hogy három „jelesb szónok”, mégpedig Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós és Deák Ferenc „nagyobb szerű képe” diszítette a falat „a szónok-szék felett”, jobbról Petőfi, Vörösmarty és Garay, balról pedig Liszt, Barabás és Lendvay „kisebb szerű képe” függött. Azt is megtudjuk a jegyzőkönyvből, hogy az így feldisztított teremben „vendégeink száma — kivált a’ szép nem — a’ tavalit nagyban felhaladta, különösen örültünk ollyak szemlélésén, kik nyelvünk nem értése dacára is megjelentek, valamint hogy

⁸³ A Társaság V. jegyzőkönyve 1847. május 13-án.

Catholikus vallásu atyáink fiai közül hét tanító és pap jelent meg”.⁸³ Az Életképekből viszont arról értesülünk, hogy „nagyaink közül egy sem alázta meg magát”, tehát a hivatalos emberek nem tolongtak, hogy ilyen „felsőbb helyen félreértett, ártatlan” helyen mutatkozhasanak. A műsor természetesen nem volt „forradalmi tett”, de azért bevezetőül a Himnusz énekelték, felolvastak egy merész gondolatokat tartalmazó értekezést „Csak az igazság avatottja lehet valódiilag szabad” címmel, s ha el is hangzott egy költemény „A félszázados magyar nádor halálára”, a szerző, Pákh Károly, Albert öccse, mégiscsak itt szívta magába a szellemet, amely egy év múlva önkéntesként a szabadságharc katonái közé állította, emiatt aztán egy évet olműtzi várfoagságban töltött. Elhangzott ugyanakkor nagy költőink versei közül Garay Kont-ja, ez a zsarnokság ellen szónokló közkedvelt ballada, elhangzott Eötvös Bücsúja és Vörösmarty Szózata is. „Petőfynek (sic) gyönyörű »Csárda romjait«- írja az Életképek — velünk egy derék német fiú, Zundell Károly örvendetes sikerrel ismerteté meg.”⁸⁴.

„Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!”

szavalta a „derék német fiú”, és mindezt végighallgatta, tapssal jutalmazta a szépszámú, összetételében nyelvi és felekezeti korlátokat is áttörő, lelkes közönség, amelybe „nagyaink” nem keveredtek ugyan, de amelyet ezen az örömnünepen Kossuth, Wesselényi, Vörösmarty és Petőfi szelleme érintett meg és lelkesített.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ KÉT ISMERETLEN CIKKE CSÁTH GÉZÁRÓL

Kosztolányi Dezsőnek mindössze egy cikkét, emlékező tanulmányát ismertük Csáth Gézáról ; ez a nekrológ a *Nyugat* 1919 decemberi számában jelent meg. Ismeretes, hogy Kosztolányi mennyire szerette és milyen sokra becsülte unokabátyját ; nemcsak az említett tanulmány tanúskodik erről (amely egyébként az Illyés Gyula-szerkesztette *Kortársak* című gyűjteményben is megjelent), valamint Kosztolányi Dezsőné szép könyve férjéről, hanem a költő versei is ; a *Csáth Gézának*, a „Cs. G.”-nek ajánlott *Írás régi könyvben* (1921) mellett más költeményekben is felbukkan Csáth Géza alakja, vagy legalábbis utal rá a költő. A *bűs jérfi panasza*inak (1924) *Ó szép magyar fejek . . .* kezdetű versében is visszatér hozzá :

*Ó szép magyar fejek, ti drága-régik,
költők, az írás büszke bajnoki,
ifjan virágzók és ifjan lehullók,
Ády, Csáth Géza, édes Cholnoky . . .*

„Ifjan virágzók és ifjan lehullók . . .” — hármukról írta Kosztolányi, s talán egyikükre sem illik jobban, mint éppen Csáth Gézára, akit iszonyatos és tragikus betegsége végül is gyilkosságba és öngyilkosságba kergetett.

A háború alatt sokat levelezett Kosztolányival ; pszichikai bomlásának folyamatáról tanúskodó, morfiomot kérő levelei és naplója a Kosztolányi-hagyatékban található. Aki majd összegyűjti Csáth Géza novelláit és szindarabjait s vállalkozik arra a feladatra, hogy élet-rajzát is megírja, annak számolnia kell ezzel az anyaggal. Kosztolányi — egyébként Csáth Géza erre fel is kérte egyik levelében — azt tervezte, hogy Csáth életének bizonyos mozzanatait felhasználva megírja barátjának és rokonának sorsát ; a *Mostoha* szindarab-vázlata, néhány jelenete, s egy regény két-három elkészült fejezete és össze nem függő részlete maradt csak fenn. Ezeknek feldolgozása és publikálása is aktuális feladat immár. Mint ahogyan érdemes volna Csáth Géza zenekritikai írásait kötetbe gyűjteni ; hiszen nemcsak a világ zeneköltészetének legújabb irányzatait ismerte fel és értékelte — az első között — Magyarországon, de egyben Bartók és Kodály első magyar hívei közé tartozott.

Csáth Géza hagyatékában egy lapkivágást találtunk *A Hét* 1908. május 17-i számából ; a kivágott cikk *A varázsló kertje* című novelláskötetről szól, s margójára bizonyára maga Csáth írta fel a szerző nevét : *Kosztolányi*. A cikk ugyanis névtelenül jelent meg. Így hát szinte biztosnak vehető, hogy a kritikát Kosztolányi írta ; a bírálat hangja, stílusa, néhány megállapítása, amely Kosztolányi későbbi írásaiban is visszatér, ugyancsak alátámasztja ezt a feltételezést. Ime, a bírálat :

⁸⁴ Életképek 1847. május 22-én, 21. szám.

A VARÁZSLÓ KERTJE

Csáth Géza novelláskönyve

Viharos reggeleken születnek ily erős könyvek. Csáth Géza kötete fiatal könyv. Nemcsak azért, mert első — és írójuk merész kézzel markol bele a harmatos hangulatokba, hanem mert a fiatalságról szól, az író fiatalságáról, aki — mondjuk ki mindjárt — mindig többre becsüli a testtelen lírát a testes elbeszélésnél. A fiatalság: igen, ez a szó zene. Csáth Géza is körülbelül zenét ír róla, vidám, könnyű, andalgó elégiát. Lassanként elmarad mögöttünk minden, emlékeinkre óriás árnyak tűznek fantasztikus gyászbookrétát, és a gyerekkor, a család oly ködössé, fájóvá és érthetelenné válik, hogy csak visszaálmódni tudjuk néha, s csak egy misztikus szertartást látunk bennök. Ezt olvasom ki Csáth Géza könyvéből. Halott anyánk, aki egykor fiatal volt, és álomban, kék levegőben, gyöngvirágkoszorúsan mosolyog reánk, a szombat este kenetes és zsolozsmás hangulata, a varázsló titokzatosan elmélyített alakja, mind erről a fiatalságról beszél, amely az évek mérföldtávolságán ködlik felénk. Egykor valóság, ma azonban mese. Mese és költészet. Finom idegekhez szóló, majdnem ideg-beteg történet. Az eredeti mesehangulatok között néha ott bujkál az orosz realizmus hatása is, a visszaemlékezések titokzatos lírájává finomított és idillé lágyított szépségei mellett akadnak csinált — jól csinált — Andrejev Leonid-hangulatok és egypár rózsaszínű erotikus merész kiruccanás is. Az igazi elbeszélés csak itt-ott hömpölyög széles folyamatossággal, a történeteken rendszeren a zene uralkodik. Az emberek mindig felemásak; árnyból és húsból vannak gyúrva. Vagy a fejük, vagy a szívök, vagy a lábuk köd: ködemberek. Ezeket a ködembereket az író azonban öntudatosan halvány lírai messzeségekbe mossa el. Egy álmódó, aki behúnyt szemmel nézi az életet. De látja.

Kosztolányi említett nekrológiájában megjegyzi, hogy kritikát írt a *Schmidt mézeskalácsos*-ról Csáth Géza utolsó novelláskönyvéről. Téved abban, hogy ez lett volna Csáth utolsó kötete; a *Schmidt mézeskalácsos* 1912-ben jelent meg, a *Muzsikusok* pedig 1913-ban, az előbbi a *Modern Könyvtár*, az utóbbi pedig a *Tevan Könyvtár* kiadásában. A *Schmidt mézeskalácsos*ról írt állítólagos bírálatot nem lertük; Gulyás Pál bibliográfiája (*Magyar Írók Életrajza*) nem tud róla, s azokban a lapokban, folyóiratokban sem találjuk, amelyekbe ekkoriban Kosztolányi dolgozott. Valószínűnek látszik, hogy Kosztolányi kétszeresen tévedett, rosszul emlékezett vissza a maga cikkére. A *Hét* 1913. augusztus 31-i számában ugyanis névtelen bírálat jelent meg Csáth Géza *Muzsikusok* című kötetéről; ennek megállapításaira hivatkozik is Kosztolányi az említett nekrológiában. Majdnem biztosnak vehető tehát, hogy Kosztolányi erre a kötetre — Csáth utolsó novelláskönyvére — gondolt, s erre a kritikájára, de úgy emlékezett, hogy azt a *Schmidt mézeskalácsos*ról írta volt. A bírálat jellegzetes stílusa, gondolatmenete ezúttal is erősen „kosztolányis”,

Ime, a kritika:

MUZSIKUSOK

Csáth Géza novellái

1

Csáth Géza első elbeszéléseit úgy írta, mint egy alvajáró, félig öntudatlanul. *A varázsló kertje*, a *Délutáni álom* egzotikus szigetek új irodalmunkban, amelyeken ritka rózsák, nympheák és titokzatos bogycák nőnek, fölöttük pedig a nap ég, a délután álmos, sárga napja. Ez az író intim mesemondó. A magyar vidék misztikumát hozza. Ott, ahol minden realitás, semmi realitást se vesz észre, egy gyermekszoba ablakán át ködfoltokat, árnyakat, dekoratív vonalakat lát és a valóságot beteg ábrákká stilizálja. Két könyvet írt eddig. Mind a kettő meséskönyv.

2

A fiatalság sohase tud mosolyogni. Komor arc, sötét szemek, ökölbeszorított kezek: így kell elképzelni minden fiatalembert. Csak örülni és nevetni tudnak, mosolyogni még nem. Kissé túlbecsülik az életet. A rosszat rosszabbnak hiszik, a jót jobbnak, az életet színesebbnek, tágabbnak, mint amilyen. Nincsenek tapasztalataik, de nem is csalódtak még. Tájékoztatókat látnak. Nem tudják azonban megkülönböztetni a barackfát a körtefától, a charmeurt a jó embertől, a betörőt a lakatossegédétől. A húszéves szájak keményre feszült szögletében tragikus árnyék ül.

Később, évek múltán, a líra kárpótlásával aztán megismernek egyet-mást. Azok a tárgyak, amelyek valaha szimbólumok, azok az emberek, akik mesealakok voltak, megjelennek előttük a magok mivoltában és tudomást szereztek a tárgyak piaci értékéről, az embereket szemtől-szembe látják, beszélgetnek velük, kritizálják őket. Az összehasonlítás kifejleszti bennük a kritikát. A kritika meghozza a humort. Így érthetjük meg, hogy az új könyv, mely előttünk hever, a régi íróról alig mond valamit, hiába keressük a lírát más formát öltött, átalakult : humorra és mosolyra.

3

Csáth Géza megtette az utat az első fiatalságtól a második fiatalságig : az intuíciónál az analízisig. A mai lélektan már sokszor és alaposan rámutatott arra, hogy az igazi intuíció és az igazi analízis közt nincs különbség (az intuíció csak egy tökéletesebb, gyorsabb, szervezesebben összefüggő analízis) s az, aki analízis nélkül dolgozik, nem misztikus, csak misztifikátor. Az író itt azokat az érzéseket, amelyeket eddig csak érzett, az öntudatába emelte. A varázsló most egy kőműveslegény, a bagdadi hercegkisasszony egy hervadó, de kívánatos hölgy (*Iren mama*), akit egész testi mivoltában látunk, a délutáni panoptikum világossága helyett teljes napfényben. Azelőtt az író volt bábja az alakjainak. Most ő a bábszínház igazgatója. Sujet-i, amelyek régebben vágyat és végtelenséget kötöttek össze, igénytelenek, aprók, az emberei szürkék, de mennyi szeretettel kezeli és főképp hogy ismeri őket. Egy vidéki részeges muzsikuskolóniát ír le (*Muzsikusok*). Az 1890 félkultúr magyar vidékről fest képet : egy szerencsés órában sietve papírra vetett regényvázlat. A régi alvajáró pedig így ír : „Ittak *elsősorban* a szegény, nyomorult sorsok miatt, *másodsor* a tehetséghiány érzése miatt, *harmadsor* az óraadás izgalmainak és fáradtságának ellensúlyozására, *negyedszer* az elégedetlenség és kellemetlen érzések miatt, amiket a saját zenéjük hallgatása keltett fel.” A többi elbeszélései? Egy parasztemenecskét leszúrja a hatalmas férje, a kőműves (*Rozsi*). Egy budapesti lányportré, Rippl-Rónai modorban (*Erna*). Gimnazistaemlékek és friss impressziók, csupa szigorúan lemért megfigyelés. Az író az alakjai pulzusát olvassa, órával a kezében. Csáth Géza orvos. Pszichiáter, aki tudja, hogy a lelki életünkben nincsenek csodák és véletlenek, a lelkünk történései éppen olyan végzetesek, mint a szívünk, a vesénk, a májunk működése és a haragunk, az ambíciónk idegreakcióját szabályos görbékben lehet levetíteni a fehér lepedőre.

Csáth Géza ezeket a görbékét rajzolta le új könyvében.

4

Lírája bölcsességében, az egyensúlyozottságában, a mosolyában van. A kis gondok, a kis emberek, a kis epizódok észrevevésében, amelyeket csak nagyítóüvegen lehet látni, a humor és a szeretet lupá-ján. Peter Altenberg ír valahol a vidék mélységes mítoszáról. („Ma megint szilvásgombócot ettünk, de a gombóc nem volt olyan jó, mint nyolc évvel ezelőtt.”) A mindennapi események a vidéki ember számára a mítoszt pótolják. (Az ebéd : szertartás ; a séta : társadalmi funkció ; a szilvásgombóc : már szimbóluma.) Csáth Géza benne élt ebben a mítoszban. Most kiemelkedett belőle a krónikása lett, a főlényes kritikusa és okos szemlélője. Szatíráját mosollyal expiálja. Sajnáljuk a régi lírát? Kalászatokat, napfényt, mosolyt kaptunk helyette.

E két bírálat szerzőjének tisztázása talán hozzájárul a teljes Csáth-portré kialakításához, s egyben Kosztolányi két ismeretlen írására vet fényt. Nem érdektelen Kosztolányi Csáth-képének alakulása szempontjából sem, s adalék lehet a nem-jegyzett Kosztolányi-cikkek felismeréséhez és összegyűjtéséhez.

(Közi : *Réz Pál*)

SEBŐK ZSIGMOND MESÉI EGY POSTHUMUS MÓRICZ-KÖTETBEN

1.

Sebők Zsigmond 1889-től *Az én újságom* indulásától kezdve húsz éven át állandó munkatársa volt a népszerű ifjúsági folyóiratnak.¹ Itt jelent meg folytatásos közleményekben több ifjúsági regénye. Regényei és nagyobb terjedelmű írásai többnyire teljes néven jelentek meg, de már az első évfolyamtól kezdve gyakran „Zsiga bácsi” aláírással jelzi meséit, rövidebb írásait. Szinnyei József Magyar Írók c. lexikona és Gulyás Pál közelmúltban megjelent Magyar Írói Álnév Lexikona is jelzi, hogy Sebők Zsigmond ifjúsági írásait Zsiga bácsi álnévvel közölte. Az 1909-es évfolyamban még megjelenik néhány írása, de a továbbiakban hiába keressük nevét *Az én újságom* hasábjain, teljes névvel és a Zsiga bácsi aláírással jelölt mesék egyaránt eltűnnek a lapból. A róla szóló egyetlen vékony kis monográfia, Katona Piroska dolgozata megmagyarázza ennek okát: Sebők Zsigmond 1909-ben megvált *Az én újságomtól* és Benedek Elekkel együtt új ifjúsági folyóiratot indított *Jó Pajtás* címen. Ezentúl már a Zsiga bácsi jelzésű cikkek a *Jó Pajtásban* jelentek meg. *Az én újságomban* közölt regényei később kötetben is megjelentek, de az apróbb mesékből is sokat felvett későbbi mesekönyveibe. Futólagos átlapozás közben húsz olyan mesét találtam Sebők Zsigmond mesekönyveiben, amelyek 1900 és 1908 között *Az én újságomban* Zsiga bácsi aláírással jelentek meg.

1907-ben Móricz Zsigmond neve is feltűnik *Az én újságomban*. Itt adja ki *A nehéz kétgarasos* c. meséjét, majd a következő évben az *Iromba Jankót* és a *Mátyás fiújánját*. Móricz mindhárom meséje teljes névvel jelent meg, bajosan is írhatta volna meséje alá csak a keresztnevét *abban a lapban*, ahol ekkor már tizenkilenc éve a szintén Zsigmond nevű főmunkatárs, évfolyamról évfolyamra gyakran jelezte Zsiga bácsi aláírással cikkeit és meséit. (Móricz még csak tízéves gyerek volt, amikor Sebők már így írta alá cikkeit *Az én újságomban*.)

Az Ifjúsági Könyvkiadó 1952-ben kísérletet tett Móricz Zsigmondnak *Az Újság* c. napilap és *Az én újságom* régi évfolyamaiban lappangó ifjúsági írásainak összegyűjtésére és kiadására. Ebből a vállalkozásból született *A nehéz kétgarasos*² című posthumos Móricz-kötet. *A nehéz kétgarasos* összeállítója az akkor még kéziratban levő Móricz-bibliográfia³ alapján végezte gyűjtését. Válogatás közben azonban, eltérve a bibliográfiától, négy olyan mesét is felvett a kötetbe, amelyek Zsiga bácsi álnévvel jelentek meg *Az én újságomban*. A fentiek alapján aligha vitatható, hogy ezeknek a meséknek nem Móricz, hanem Sebők Zsigmond a szerzője. (A négy mese címe: *János vitéz*, *A huszár*, *A vödör és a kút*, *Gigágó! gigágó!*) Ha azonban valakit ez az okfejtés mégsem győzne meg teljesen, fellapozhatja Sebők Zsigmond *Mennek, mendegélnek* c. 1907-ben megjelent kötetét, és a könyv 63. lapján megtalálhatja a *Gigágó! gigágó!* c. mesét, amelyet az Ifjúsági Könyvkiadó a szóban forgó posthumus Móricz-kötetben, mint Móricz-művet adott ki.

2.

A Móricz-bibliográfia szerkesztője is Móricz-műnek gyanít olyan mesét, amelyről bebizonyosodott azóta, hogy Sebők a szerzője. A bibliográfia Móricz szétszórtan megjelent művei között jelzi *A sípládás* c. elbeszélést, amely az *Új Debreceni Hírlap* 1901-ik évfolyamának 9. számában jelent meg Zsiga bácsi álnévvel. Ugyanez a mese azonban megtalálható Sebők Zsigmond *Utazás tündérorszámban* c. 1905-ben megjelent könyvének 32. lapján.

Tekintve, hogy nem valószínű, hogy ugyanazon napilap egyező évfolyamában két ifjúsági író azonos álnévvel jelölte írásait, a *Debreceni Hírlap* (és az *Új Debreceni Hírlap*⁴) 1900-as és 1901-es évfolyamaiban Zsiga bácsi néven közölt meséket (*A sípládás* c. mese bizonyítéka alapján) nem Móricz, hanem Sebők Zsigmond ifjúsági írásai között kell számon tartanunk. Az öt mese címe: *Mese, A nagyszülőknél*, (1900) *A hózivatar*, *A sípládás*, *A szigetvári vértanúk* (1901).

A nehéz kétgarasos szerkesztője e mesékből is kettőt felvett a posthumus kötetbe (*Mese, A szigetvári vértanúk*).

¹ Vö. Katona Piroska: Sebők Zsigmond, 1933., 5—6. 1.

² *A nehéz kétgarasos*. Válogatta Kormos István. Ifjúsági Kiadó, Bp. 1952.

³ *Móricz Zsigmond irodalmi munkássága*. Összeállította: Kozocsa Sándor, Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1952.

⁴ A két napilap azonos volt: a *Debreceni Hírlap* a hét egyik napján (legtöbbször pénteken) *Új Debreceni Hírlap* címen jelent meg.

Nemcsak a filológiai pontosság kedvéért tesszük szavá az Ifjúsági Könyvkiadó eme tévedését, hanem egyrészt azért, hogy a fiatal Móricz Zsigmond termését megtisztítsuk olyan (bár a kezdő Móriczhoz nem méltatlan) írásművektől, amit a válogató tévedése sorolt Móricz zsengei közé. Másrészt ezzel a példával is rá kívánunk mutatni a könyvkiadásban az elmúlt években megmutatkozó hierarchikus, vagy helyesebben protokoll-jellegű tekintélytiszteletre, amely merev kategóriákban rangsorozott élőket és holtakat. Anélkül, hogy valamiféle Sebők-renezánszot akarnánk inspirálni, megkérdezzük: ha Sebők Zsigmond hat meséje, amíg azt hitték, hogy Móricz alkotásai, jók voltak arra, hogy három kiadásban, összesen több mint negyvenöt ezer példányban népszerűsítsék, talán Sebők egyéb meséiből is lehetne egy kötetnyit gyűjteni és (most már Sebők Zsigmond néven!) kiadni. Dutka Ákost 1953-ban egy szerkesztői és filológiai baklövés támasztotta fel a feledettség homályából a mai olvasók, a nagyközönség számára, amikor tévedésből egy régi, ismert szép versét frissen felfedezett Ady-versként publikálták. Néha bizony nem is olyan feleslegesek ezek a melléfogások.

BUSA MARGIT

TOMPA MIHÁLY ISMERETLEN VERSEI

Tompa Mihály három ismeretlen versét közöljük. Az egyik sírvers a gávai temetőben, a másik kettő a költő gávai barátjának versmáslatgyűjteményében lappangott eddig.¹

I.

A Szabolcs megyei Gáva község régi, ma már nagyrészt felszántott református temetőjében, a Soldos-család fiatalon elhunyt tagja, Soldos Borbála síremlékén van kőbevésvé Tompa Mihály eddig ismeretlen verse.² A költő neve nincs a vers alatt — síremléken ez nem is szokásos — e nélkül is hozzávetet a családi kapcsolat és ettől függetlenül, mindennél döntőbben rávall a vers önmaga: ráismerünk Tompa szokészetére, szóhasználatára, végül, szerzőségét bizonyítja a falubeli, napjainkig fennmaradt szájhagyomány.

A családi kapcsolat elég közvetlen: Tompa felesége, Soldos Emília a kis halott leánynak unokanővére. Runyáról, a Soldos-család ősi fészkeből Soldos János Gávára szakadt, mikor feleségül vette az ottani földbirtokos Fáy-család leányát, Annát.³ Házasságukból született 1837. jan. 3-án Soldos Borbála. A gyermek 13 évet élt, meghalt 1850. jan. 3-án. Tompa 1849. máj. 1-én házasodott a családba. A haláleset alkalmával érthető, hogy az akkor már híres költő megemlékezik kis rokonáról. Különben is Tompa több sírverset írt ebben az időben. Éppen a haláleset előtti napon, 1850. jan. 2-án keltezett, Szemere Miklóshoz intézett levelében olvassuk: „... egész poetai működésem abban határozódik, hogy Recsky Benyának írok sírverset; írtam már nehányat, de ez mind nem tetszik s írok folyvást...”⁴

A gávai sírvers kizárólag Soldos Borbála személyéhez szól. Ebből talán arra következtethetünk, hogy bár a család csak 1851-ben állította fel a síremléket,⁵ versünk még a költő kisleányának a halála előtt, 1850. jan. 3. és máj. 18. között keletkezett, mert kérdés vajon Tompa a saját bánatával háttérben tudott volna-e maradni, a kisleány halála feletti panaszba nem szötte volna-e bele saját szívének vagy fájdalomát is, vagy valami általános keserűségem az emberi sorsról, vagy a halál kegyetlenségéről. A vers a kis halott leánya dicsérete:

Soldos Borbála emlékének

Pihensz angyal szelíd leány
Arczád hamar meghervada.
Lelked fényes és tiszta volt,
Mint a menny gyöngéd harmata.
A földön megszerette ezt
Az ég, amelytől származott
S korán, korán visszavevé,
Mint napsugár a harmatot.

¹ Jelzete: OSzK Oct. Hung. 1394.

² Andó László szíves közlése.

³ Nagy Iván: Családtörténet. OSzK Fol. Hung. 1316. ff. 36^v—37^v.

⁴ OSzK Levelestár.

⁵ A síremléken van kőbevésvé a felállítás éve.

Pihenj angyal szelíd leány
 Könny s bánat áll szobrod felett,
 Mely a mély gyásztöltő szívek
 Fájdalmából emelkedett.
 Bús könnyeikből hantodon
 A sírvirág kisarjadott,
 Ah, csak te hervadsz odalenn
 Halvány liljom, halvány halott.

Virág voltál, amelynek ad
 A szép tavasz dísz, s illatot,
 Kellem s szelídségben valál
 Dicsőített s megáldatott.
 S a dús kincset nem bírva meg,
 Gyöngéded élted megszakadt,
 Mint megtörik a gyenge szár
 A túlteljes virág alatt.

Égi virág, e föld rideg és szomorú vala néked
 S szólt Isten : jöjj a mennybe virítani fel!

Az elégia nyugodt, bánatos szomorúsága mögött tehát nem szólal meg a költő személyes panasz, de ezzel a következtetéssel csak a vers keletkezésének idejét próbáltuk meghatározni. A szerzőséget vizsgálva Tompa mellett vall a gondolatok kifejezési módja, azok az allegorikus képek és hasonlatok, amelyeket ilyen tárgyú verseiből ismerünk már, s melyek Soldos Borbála versében a legteljesebb szépségben bontakoznak ki. Vessünk össze versünkkel néhány ismert képet.

Síremlék c. versből: (1841.)

Pihenj fiam! nem áll ugyan
 Kevély márvány álmod felett ;
 De bús anyád fájdalmival
 Síroznak élő szobra lett.

Halott c. versből: (1844)

Korán, korán lehervadtott
 Fehér liljom, fehér halott!

Soldos Borbála c. verséből:

Pihenj angyal szelíd leány
 Könny s bánat áll szobrod felett,
 Mely a mély gyásztöltő szívek
 Fájdalmából emelkedett.

Soldos Borbála verséből:

Ah, csak te hervadsz odalenn
 Halvány liljom, halvány halott.

Tompa kedves motívuma ez a liljomos hasonlat. A Soldos-vers keletkezése előtt két évvel, 1848-ban így ír :

A fehér liljom

Lelkemben titkos sejtelem van
 — Jövőre? múltra? Nem tudom! —
 Hogy hajdan én virág valék már,
 Vagy egykor azzá változom.

Fehér liljom valék, ha voltam,
 Mielőtt szívem dobogott ;
 Fehér liljom leszek, ha lések,
 Midőn már szívem nem dobog.

Korábban, 1847-ben is használja a liljomos hasonlatot, egyik barátja Dobozi Ferenc kérésére, ennek menasszonya sírjára írja :

Én vagyok a liljom sírnak halvány liljomja!
 Szűz koszorús fővel, mennynek arája levék!⁶

A Soldos-vers utolsó verssoraiban „Mint megtörik a gyenge szár A túlteljes virág alatt” a letört virág hasonlatának bibliai idézetére ismerünk :⁷ „A virág mihelyt kinyilik leszakasztatik

⁶ Gulyás József: Tompa sírversei egy barátja arájának a sírkövére. ItK 1932. 411—414. l.
⁷ Jób könyve XIV., 2. vers. l. : Pollák Miksa : Tompa Mihály és a Biblia. Bp. 1912. 53. l.

és elmulik, mint az árnyék.” Ezt a gondolatot vésette a költő 1858-ban meghalt második kisfia sírkövére.

Tompa szerzőségét bizonyítja a napjainkig fennmaradt szóhagyomány is. Gáva község egy-egy idős lakója még emlékszik arra, milyen kegyelettel vésték emlékezetébe gyermekkorában hogy Tompa Mihály írt verset a temetőjükbe, Soldos Borbála sírjára. Andó László, kinek ez úton is köszönöm, hogy felhívta az Országos Széchényi Könyvtár figyelmét szülőfaluja temetőjének nevezetességére, személyes barátságban volt egyetemi hallgató korában a Soldos-család egyik közvetlen leszármazottjával, Soldos Pállal, aki neki 1905 őszén bizonyította, hogy testvérnénje sírversét Tompa Mihály írta.⁸ Soldos Pál állítása szerint Tompa az ő testvéreinek nevelője volt Gáván. A sírverssel kapcsolatban nincs okunk kételkedni Soldos Pál szavaiban, inkább csak igazolhatjuk állítását azzal, hogy még Andó László édesapjának is Tompa versével dicsekedett a Gáván élt és elhunyt id. Baráth Imre református lelkész. Itt köszönöm meg Farkas Imre most Gáván működő református lelkész sok szívességét ; a sírvers pontos szövegösszevetését, az emlékmű rajzát, leírását és Tompa gávai tartózkodásának kiderítéséért végzett fáradságos munkáját. Szíves közléséből tudjuk, hogy az emlékmű egy hatalmas domb tetején áll, gúlával lezárt négyzetű oszlop, a vers három versszaka elosztva egy-egy oldalán van, a két utolsó sort a keleti főoldalra vésték, a halott éleadatai alá.

II.

A másik két Tompa-vers közül az egyik sírvers, *Kőrösi József halálakor* címmel, a másik keserű elégia, címe *Küzdés és megadás az élet esélyén*. A verseket rejtő kéziratot másolatgyűjtemény provenienciája is Gávához kapcsolódik, az Andó-családhoz. Családi hagyomány szerint őseik az 1840-es években gyakran látták vendégül a költőt. Tompa gávai tartózkodásáról nem tud az irodalomtörténet, a mi kutatásunk sem volt eredményes. Ha elfogadjuk Soldos Pál állítását, mely szerint Tompa a Soldos-testvérek nevelője volt Gáván, ezzel új, ismeretlen adatot tudnánk meg a költő életéről. Az Andó-család szóhagyománya bizonyítja, hogy egyik gávai ősök, Tompa jóbarátja, írogatta össze ezt a másolatgyűjteményt, melyet családjuk leszármazottjától, Andó Lászlótól 1955-ben vásárolt az Országos Széchényi Könyvtár.

Az egykézírással teleírt, nyolcadrés alakú kötet 271 fólió, első oldalait hosszú prózai szöveg, Kölcsey Ferenc Parainesis-másolata tölti ki a 8—43. fólióig, utána következnek a Divatos költő című, két változatban ismert Tompa-vers,⁹ itt *Új divatú költő* című, eddig ismeretlen, érdekes szövegváltozata, majd a két ismeretlen Tompa-versnél van a legkésőbbi évszám ; 1847. Ebből következtetve talán ez lehet a kézirat összeírásának éve. A gyűjteményben váltakoznak a 18. század elejéből származó szerzők, és Tompa kortársainak versei és prózai munkái. Sok helyen a másolatok után pontos forrásként szerepel a folyóiratok címe és évszáma. Most csak Tompa Mihály ismeretlen verseinek a vizsgálatára szorítkozunk.

Az első kérdés, hogyan kerültek Tompa versei a kéziratok kötetbe, mert a nyomtatott verseskötetekben és a korabeli újságokban nem jelentek meg. Csak arra gondolhatunk, hogy Tompa kéziratából másolta le gávai barátja és azután az eredeti kézirat elkallódott.

Ki volt Kőrösi József? Nem tudjuk. Nevét nem őrizte meg Tompa levelezése, nem jegyezték fel a költőről szóló tanulmányok sem, lehet, hogy csak a falu papjához ragaszkodó, hívő ember volt. A verssorok elárulják, hogy Tompa temette : Baráté a kéz, a ki sírba tesz, Baráté a szív a ki nem felejt. Ezek szerint Tompa már lelkész volt, mikor a verset írta. Első állomáshelyét 1846 szeptemberében foglalja el Bején, talán itt keletkezett a vers, mert innen csak 1849-ben ment Kelemérre, s a másolatgyűjtemény összeírását 1847-re datáltuk.

Kőrösi József halálakor

Nehéz kiszényvedés
Forrózta le élted szép virágzakát,
S korán alunni küld
Kiszényvedt jó barát! . . . jó éjszakát!
A föld neked semmit nem adva itt
Előlte! ah! remény dús álmatat
Lám, mégis mindent a föld ad meg ott
Sok szényvedés után : nyugalmatat.

⁸ Andó László szíves közlése.

⁹ Kéki Lajos : Tompa Mihály művei, Bp. 1914. 325. és 449. 1.

Láttuk : mi kín vala
 Feküdni kór ágyadnak fenekén,
 Most ágyad olly puha
 Leend — mellyből van — a rög milly kemény.
 A gyászkiéret csendesen halad
 Sok, bár nem ismert, még is könyvet ejt,
 Baráté a kéz, a ki sírba tesz
 Baráté a szív a ki nem felejt. —

Az elválás nehéz, —
 S szemünkből kínos könyeket fakaszt,
 Ha még találkozunk,
 Te már tudod, — mi még reményljük azt, —
 Nyugodj barátunk, egy bús érzelem
 Sírodhoz minket gyakran elvezet. —
 S tél vagy tavasz lesz nyílni fog nekünk
 Egy búsán szép virág : e m l é k e z e t.

A Kőrösi József temetésén elhangzott búcsúztató nem jelent meg Tompa Halotti emléksbeszédék című, 1867-ben Miskolcon kiadott kötetében. Szerzőségét csak az ilyen tárgyú Tompa-versek azonos szókészletével és hangulatával próbáljuk bizonyítani. Talán az ez időben írt versei közül a legközvetlenebb a hangulati kapcsolat a Két menyasszony című verssel, illetve ennek a temetést leíró részletével. Egy azonos sora is van a két versnek: "Gyászkiéret csendesen halad". Hasonló a két vers befejezésének gondolata.

Két menyasszony c. versben :

S emlékezet lett a fájdalom,
 Még él hát az emlékezet,
 Lányka, mely a sírhoz elvezet?
 Csendes álmot két szegény halász.

Kőrösi József versében :

Nyugodj barátunk, egy bús érzelem
 Sírodhoz minket gyakran elvezet. —
 S tél vagy tavasz lesz nyílni fog nekünk
 Egy búsán szép virág : emlékezet.

A harmadik, illetve a kéziratos kötetben a második ismeretlen Tompa-vers soraiból a költő életrajzi adataira ismerünk, és ezek alapján a vers keletkezését 1846 első felére tehetjük. A költő életkörülményei váltották ki a vers elkeseredett hangulatát.¹⁰ Ekkor Tompa tüdőbaja ismét fellángolt, 1846. febr. 15—márc. 11-ig a Rókus kórházban gyógyították. Ezekben a napokban, 1846. febr. elején jelenik meg a Népregék és mondák című kötete, mellyel olyan sikert arat, hogy egy hónap múlva újabb kiadás lát napvilágot, de Tompa közönyös, fásult csüggedése erre sem oldódik fel. Elhagyottnak érzi magát — korán jutott árvaságra, anyját öt éves korában veszítette el, apja újra megnősült és fiát nagyszülők nevelésére bízta. A költő család után vágyódik — későbbi feleségét, Soldos Emíliát csak 1847 decemberben ismerte meg. Nincs állása Tompának — csak 1846 szeptemberében hívják meg Bejére a református parókiára. Céltalannak érzi életét, Arany Jánoshoz írja, hogy milyen közel van hozzá az öngyilkosság gondolata : „... lankadtság és életutálat lep meg. Ne gondold, hogy ez a német „Weltschmerz” bennem, én utálok a nyegléskedést, de isten ugyse, komolyan kezdtem már agyonlövésről gondolkodni. És én ezt nem tartom semmi nagy dolognak : a mi nem tetszik, eldobjuk magunktól.”¹¹ Tompa szerzőségét bizonyító sorokat nem emelünk ki a versből, felismerjük ezeket enélkül is, ezek alapján állítottuk össze a költő életrajzi adatait.

Küzdés és megadás az élet estvéjén.

Légy üdvöz tőlem jégkeblű halál
 A földi élet véghatárinál
 Sötét arczád nem rettegem, tudom'
 A' sírba int hol vár a nyugalom
 Hány kínosan átküzdött éjeken
 Sohajtozám neved süktertelen

¹⁰ Tompára vonatkozó életrajzi adatokat l. : Kéki Lajos : Tompa Mihály. Bp. 1912., és Váczy János : Tompa Mihály életrajza. Bp. 1913.

¹¹ Arany János Hátrahagyott iratai és levelezése. Bp. 1887. III. k. 212. l.

Az álom eltűnt 's én magam valék
 Kimondhatatlan kínoknak martalék
 Ne késs, ne késs, im kész a síri ágy
 Az élet vándor elpihenni vágy
 Az est közelget, nézd napom leszáll
 Ó! vigy alunni éjarrczu halál
 De vessünk számot élet és világ,
 Nyílt é számomra bennetek virág?
 Hallottam én barátság szerelem
 O mért nem osztátok meg ezt velem
 Hazug volt a szó nincs igaz barát
 Ki minden baj közt hűn öleljen át
 De a' tettetés gyilkos ördöge
 Magára illy czímet keresztele
 S midőn hiszed: hogy ajkán szíve ül
 Mint a pók mérges nyállal szó körül
 Ah hányszor nem folyt bús könny arczomon
 S le nem törölte azt barát rokon
 Hogy bús szívemre hintse balzsamát
 Hiába vártam a béke angyalát
 Sirpuszta volt, s kietlen életem
 És rajta átok bújdosott velem
 Szívem szerelmet is sóhajtozott
 De benne ez meg nem foganhatott
 A dúlt kebel csak kínokat terem
 Nem virulhat ott bájos szerelem
 A' rósa elhull illat- s színtelen
 Hol éltető napsugár nincs jelen,
 Ah! kórágymnál egy hű nő nem ül
 Es gyermekim nem állanak körül,
 Nem usznak könyben bánatos szemek
 Isten se tudja megnyit szenyvedek!
 Ki végharczot küzd a halál csatán,
 Hideg verejték ömlik homlokán
 Es nincs ki gyöngén törlené le azt,
 Engem szilaj kín s fájdalom viraszt!
 Ki fogja be homályosult szemem!
 Hisz a világon senki sincs nekem
 S a siron hol könyük nem hullanak
 Emlény helyett vad kórók inganak
 Bus mécs világnál kínos éjszakán
 Hány a szilaj hab képzetem zaján
 Im, én elértem pályám alkonyát
 S mi a földi lét? alig látom át
 Hitvány irás a végzet lapjain
 De mély titok van rejtve sorain
 S ha évek multán megsárgulva áll
 Letörli onnét a sötét halál
 S midőn felnyílik a gyász siribólt
 Nem tudja senki az irás mi vólt?
 S ha már álomra hajtád ott fejed
 Akár emlékek hirdessék neved,
 Akár a harang végkongásival
 Sötét feledség éj kövébe hal,
 A' vég csak egy! csak egy a jutalom
 Akármint éltél... puszta sirhalom
 Az élet egy hullámos oceán
 Ezer halandó küszködik zaján
 Távol virányos tájék integet
 S ha' hozzá küzdesz laktalan sziget, —
 Hajóztam én is, ... óh nem vész ragadt
 Véd horgonyom szirtek közé szakadt

Villám zuzá le sajkám árbóczát
 Szilaj haboknak engedvén magát,
 Kétes távolba fellobogva bár
 Előtűnt olykor egy remény sugár
 De még alig születve elhala
 Mit annak hittem, bolygó fény vala
 És mim maradt, kinzó emlékezet
 Melly pályámon még egyszer átvezet
 Előidézi gyász ugarjait
 Hogy tépjem kinom sarjadásait.
 Te elröpült idő felelj nekem!
 Mi vólt hát még is földi életem
 Vagy e szó élet, akkor mit jelent
 Ha kintől ritka pillanatja ment?
 Én nem tudom!... ki enyit szenyvedett
 Hazugság annak adni e nevet
 Az vólt enyém is, küzd és győtrelem,
 S végén... felém ásít a sir verem
 S a föld melly nekem annyi bút hozott
 Hol nyugtot ígér ott is átkozott...
 A sírok közt gyakran hallottam én
 Nyögést, sohajt, a késő éjfelén
 Es nyugtalan sír szellemek vadul
 Riadtak szélyel sírok ormirul...
 Ki tudja milly kin ostorozta fel?
 Melly a fagyos földben sem alszik el, —
 Nem, nem! a rémes sirba nem megyek
 Akarom: hogy mi voltam az legyek. —
 Nem kell halhatlanság, nem hír, remény!
 Én semmi vóltam, semmi légyek én!
 Ah...! még is... így elmennem nem lehet
 Megálj! megálj! hát! beteg képzelet
 Sötét agyrémek messze tűnjetek
 Nem szállhatnék síromba véletek!
 Vad küzdésidet fellázadt kebel
 Csendes megnyugvás! s béke váltsa fel!
 Atyám oszlasd a kétely fellegét
 Hogy lássam a hit biztató egét
 Bár ingerelve sokszor kinaim
 Panaszra nyíltak gyarló ajkaim
 De most látom: hogy bölcs czélod vala
 És énjavam munkáltad általa
 Megnyugszom én... s e bóldog érzélem
 Között nyugottan zárom bé szemem
 Csak egy buzgó könyörgést mondok el
 Takarj elosztán gyászos szemfedel!
 Így... bóldog vagyok... jer csendes halál
 Ki állsz pályám közel határinál!
 Napom hanyatlík alkonyatra szállt
 De keblem édes megnyugvást talált,
 Zajos nap végén csendes est leve
 S békés nyugalmat ígér éjjele
 A' szenyvedés onnét kitiltva van
 A' sirhalom sötét; de zajtalan
 S hitem világa biztatón ragyog
 A' benne alvó újra élni fog
 A' semmiségbe éltem nem merül
 Az éj után még szebb korány derül.

A vers hangulata összefügg a Divatos költő címmel nyomtatásban megjelent, és ennek itt a kéziratos kötetben Új divatú költő című változatával. A kéziratban levő változatnak befejező, ismeretlen sorai a hangulati összefüggésnél még többet is sejtetnek, felvetik azt a

gondolatot, hogy a Küzdés és megadás . . . című vers lehet-e folytatása az Új divatú költő című versnek. Lehetséges-e, hogy az „első rész” volna az Új divatú költő, a „második rész” pedig a Küzdés és megadás . . . című vers? Lássuk a vers nyomtatásból ismert és a kéziratból most előkerült ismeretlen változatának befejező sorait.
A Divatos költő 1847-ben megjelent ismert sorai :

Ki is írtak már minden tárgyakat
Ki ám . . . ! és nekem semmi sem maradt . . .
Ah, mért is nem születtem hamarabb?
Aha . . . mégis jó lesz lehajtani
Fejem, ha jőne bele valami . . . !
.....
Költő ur! ez a legjobb gondolat,
Boldog jó éjszakát s szép álmokat! . . . :

Az Új divatú költő ismeretlen sorai :

És ah! nekem . . . hah! dicső gondolat!
Az ének tárgya lesz becses magad!
Igy, most helyén vagyok! . . . de ah mi bánt,
Mi nyugzi lelkem! testem egyiránt?,
Ah . . . ha! az álom rosszkor érkezik,
Jójszakát! folytatás következik!

Értelmezhetjük-e úgy az Új divatú költő ismeretlen, befejező sorait, a „folytatás”-ra utalást, mint átvezető gondolatot a következő, Küzdés és megadás . . . című vershez? A „folytatás”-ban az ének tárgya valóban csak a költő személyes panasza, mi „nyügözi” lelkét, testét egyiránt, ahogy ezt az „első rész” a „folytatás” tárgyválasztásában előre meghatározta.

Ha azonban a „folytatás” és a tartalom meghatározása a versek között levő kapcsolatra utal, felvetődik a gondolat, miért nem jelentette meg Tompa az „első rész”-szel a „második rész”-t is? Lehetséges-e hogy elkallódott a Küzdés és megadás . . . című „második rész” kézírata és ezért kellett megváltoztatni az Új divatú költő „folytatás”-ra utaló sorait. Vagy talán Tompa nem akarta, hogy az „első rész”-nél is keserűbb hangú „második rész” napvilágot lásson. Nem tudjuk.

Az Új divatú költő nyomtatásban megjelent két szövegváltozatának összevetése a kéziratosszöveggel nem adna a fenti kérdésre megoldást. — Különböen is a kéziratosszöveget másolt, ismert Tompa-versek¹² szövegváltozatait nem közöljük, végezze el a szövegösszevetést a költő verseinek kritikái, jegyzetelt kiadását előkészítő munka. — Az Új divatú költő című verssel csak a „folytatás” problémája miatt foglalkoztunk, mert kapcsolatát kerestük az ismeretlen verssel. A két vers összetartozását ezek után is csak feltételezhetjük, bizonyítani nem tudjuk. Mindegyik vers külön-külön is befejezettnek tekinthető.

Tompa szerzőségét a versek összetartozásának meghatározásától függetlenül, az ismeretlen vers életrajzi adatain kívül bizonyítja még az az elégikus hang, amely általában uralkodó a költészetében, és amelyre jellemző, hogy sok panasz és lázadó hang után a költő versét szelíd megbékéléssel fejezi be.¹³ Tompa ismeri saját költészetének ezt a felépítését, így ír róla Aranyknak : „Bár-mint tele legyünk világi bölcseséggel vagy cynizmussal ; a nagy . . . pillanatokban arra, a jobb felé fordul a lélek s a gondolat.”¹⁴ A Küzdés és megadás . . . című versben is a búskomor, elkeseredett hangulatot végül legyőzi a megbékélés, a bizalom és a reménykedés, mint azt Tompára olyan jellemzően igazolja már a vers címe is : Küzdés és megadás az élet estvélyén.

¹² A kéziratosszövegbe másolt ismert Tompa-versek : Ligetben, A szellő, Béla király és a bújdosók, Péter, Két menyasszony, Temetés, Az ősi kard. Zokol.

¹³ Pollák Mihály i. m. 183. l.

¹⁴ Arany János i. m. IV. k. 254. l

SCHEIBER SÁNDOR

KÉT MÓRICZ ZSIGMOND-DOKUMENTUM

Az alábbi két Móricz Zsigmond-dokumentumot Nagy Endre leánya volt szíves közlésre átengedni.

Az első egy levél, amelyet Móricz Zsigmond Debrecenből küldött (a postabélyegző tanúsága szerint) Nagy Endrének, bár a levél hátán a feladó így szerepel: Móricz Zsigmond, Budapest, Horthy Miklós 50. A levél gépírásos, ceruza-aláírással, Kondoleál benne Nagy Endrének fia, ifj. Nagy Endre halálakor. Feleleveníti itt is — mint írásaiban annyiszor — két kisfia elvesztését. Az emlékezés nyomán csak úgy ömlik, árad belőle a kétségbeesett mondanivaló. Adaléku szolgált az az írás egyben annak a barátságának ismeretéhez, amely Móriczot Nagy Endréhez fűzte. Egy alkalommal így ír Móricz róla: „Nagy Endre halálakor annyira megdöbbentem, hogy csak sírni tudtam” (Móricz Zsigmond: Válogatott irodalmi tanulmányok. Kiadta: Vargha Kálmán. Budapest, 1952. 298.).

A második dokumentum részlet Nagy Endrének fiához írt leveléből, amelyben beszámol a Móricz-jubileumról 1929-ben Tiszacsécsen. Erről különben Nagy Endre nyomtatásban is megemlékezett (Nyugat. 1929. II. 70—71.). A kettő között van itt-ott érintkezés, de a levél ki is egészíti a riportot. A levél további részeit, amelyek magántermészetűek, elhagytuk.

I. Móricz Zsigmond levele Nagy Endréhez

Drága Endrém,

Órákig némán ültem, napokig nem bírtam gondolathoz jutni. Mintha a magam fiát vesztettem volna újra el. Minden legkisebb mozzanat újra felégett bennem. Mikor az első kisfiam meghalt, azt hittem, én is meghalok. Ott voltam reménytelen lételemmel, még semmi más életalapom nem volt csak Az Ujság könyörfizetése, amit nem tudtam le sem dolgozni, mert mindig égetett a szégyen, ahányszor felvettem a száz koronás fizetést. Írásaimat nemcsak nem adták ki, de már teljesen ki volt alakulva a véleményem felőlem, hogy tehetségtelen vagyok és soha sem lesz belőle[m] semmi . . . S én bemenekültem a kicsi lakásba az élet elől s ott Jankával és Bandikával, a nyolc hónapos kis férfival, megjártam a boldogságot és a reménységet. És akkor csak jött, egész váratlanul a hasmenés a picinél és én csak néztem: mi ez, elfolyik? . . . Semmi más baj nem mutatkozott és én ezt szimbolikusan tekintettem az egész életemre. Bókay professzor oly finoman és meghatóan viselte magát abban a mi kis milióknban, mintha a nagyapa lett volna, aki velünk csügged . . . Másfél év múlva ismétlődött . . . a második Bandika is egyszer csak el kezdett nyár közepén elfolyni s elment ez is . . . Évekig felriadtam álmomból, hogy a két fiúval játszom . . . ez lesz az életem? . . . S itt vagyok ma is, kiteljesítetlenül, féléletnek tekintem az életemet, hogy nincs fiam s ha a te Bandikádat láttam, mindig meghomályosodott a szemem s úgy szerettem mint a magamét és együtt éltem veletek, reménykedtem, búsultam és számolgattam ennek a nyomorék életnek szeszélyeit. Milyen kiszolgáltatottak vagyunk: semmi az embernek nem jut, csak ha bele tudja magát ölni a munkába s az is milyen ostoba dolog.

Sírok veletek és lethargiában vagyok veletek, egy darabig még élünk s aztán por és hamu. Milyen kár, hogy nincsen feltámadás, ahol velük újra találkozunk és újra játszhatunk a gyermeknevelés kis szórakozását és azt a sok édes reménységet, amit bele tudunk rakni az álmokba és az értük kínlódó vergődésekbe, mikor úgy sem tehetünk értük semmit s ők sem tehetnek magukért semmit s nem mondhatunk mást, csak hogy jól jártak: minden nap ajándék, amennyivel hamarabb szabadul a rab.

Csőkkollak benneteket
Zsiga

1936 február 6.

Címzés:

NAGY ENDRE
író úrnak

BUDAPEST
VII., Damjanich-u. 38.

II. Nagy Endre leveléből fiához a Móricz-jubileumról

Édes fiam!

Móricz Zsiga bátyád jubileumán voltam (ezért nem írtam oly sokáig) és most is annyira a hatása alatt vagyok, hogy nem is tudnék másról beszélni. A Rajna völgye után a Tisza völgye!

Tisza-Újlakkal szemben, ép a nagyanyád házával szemben van Gál Endre kastélya, odamentünk, az egész ünneplő társaság, mert Móricz Zsiga születési helyén nincs szállásra alkalmas ház. A kastély maga építészetileg elég szerény (körülbelül olyan, mint az az autóbusz-megálló volt az országát mellett), de a parkjának tér-viszonyai thyssen-i méretűek. Maga a tiszabecsi lakosság szálmafedelű, kéménytelen, vályog-kunyhókban lakik és amíg mi vacsoráztunk, odagyült a kerítés mögé — szagolni.

Az ünnepély Tisza-Csécsen volt, bandériummal, fehérruhás lányokkal, ahogy azt a kerület képviselője megrendezte. Néztem a lovas daliákat, a fehérruhás lányokat, az egész ünneplő falut : csupa elkorcsosodott, fakó, lerongyolt ember az emberi szépségnek minden nyoma nélkül. Nagyon sokan mezitláb álltak (vasárnap volt!) és még többnek seborradással volt tele a nyaka, az arca. Nem a fajnak, hanem a nyomornak a közös stigmája volt rajtuk. Értelmetlenül nézték az egész ünnepélyt, beszéltem velük, annyit tudtak az egészből, hogy az öreg Móricznak, az ácsnak a fia „úr” lett Pesten és most borzasztó gazdag ember és még a képviselők is paroláznak vele. A falu lelkésze* nekem titokban elírta :

— Kérek alássan, vértanúságot vállaltam magamra, amikor rávettem a falut az ünnepre, mind azt mondták, hogy most már nekik kell a bankett költségét viselniük. Csak akkor nyugodtak meg, amikor Gál Endrénél kijártam, hogy az előljárásnak ő fizeti az ebédjét.

Persze volt rengeteg szónoklat magyar kultúrfölnéyről, a magyar nép szeretetéről, sőt az irodalomról is. A nép pedig ott állott mezitláb, rongyosan és szájátva hallgatta . . .

KUNSZERY GYULA

„CSOKONAINAK EGY ISMERETLEN KÖLTEMÉNYE”

Fenti címmel igen érdekes közleményre bukkantunk a *Vasárnapi Újság* 1865. október 8-i számában. (XII. évfolyam, 41. sz. 515. lap.) Minthogy a szóban forgó Csokonai-versnek semmi nyomát nem találtuk az eddig legteljesebb Harsányi—Gulyás-féle Csokonai-kiadásban, érdeemesnek ítéljük ezúton és e helyütt felhívni rá a Csokonai-szakértők figyelmét további vizsgálatok megejtése végett. — A közlemény érdemi része szószerint a következőképpen hangzik :

Nem akarom az olvasókat abban az édes reményben ringatni, hogy ezen költemény egy hervadhatlan levél költész-irodalmunk fáján. Ez csak egy kis elmefuttatás — mint meglátjuk, — hatásköre e költeménynek családi. Nem is közleném, ha minden olvasó szívének örömöt nem szereznek, e költeményt, melyet a 20 éves Csokonai írt.

E vers kezemhez poros családi irattárunkból jutott, kísérvé boldogult nagyatyám jegyzeteivel, melynek végét azonban valamely könyörtelen kéz leszakította ; szerencse azonban, hogy értelmét ki lehet venni.

Tehát közlöm az egész megmaradt irományt, mely így hangzik :

Kedves Úr!

hogy tegnap, gyomrunk jól meg *tele*

Nem hagytuk a habzó poharakat *tele*.

Bőrszag érzett rajtunk, nem könyv-szag, nem *kard-szag*

Kisértvén szomjunkat a vinum de *Kardszag*

De a víg kortyok közt még többre ment a *szám*,

Hogy egy kis édes izt érzett rajta a *szám*

Az édes bor kedvet másnak is *tám¹ adott*

Mert láttam, jó kedve másnak is *támadott*

Ilyen vígan állott közöttünk a *Világ*

Hát egyszer estvére gyúl a gyertya-*világ*

Akkor Madarasi szánra ültem *végre*

S ki tsúszunk nyargalva, így a Város-*végre*.

Hát össze üt egy nagy rög a szánka-*talppal*

S a szánka a Notér² Ur házának *talpal*.

Előbb, mint egy laptát a Szánról *fel-ejtett*,

Azután leejtett, s a földön *felejtett*.

Talán szemek fényét mind elfogta a Hó,

* Görömbey Péter.

¹ tán.

² A kézirat itt hibás, a mennyiben itt a francia szó nem értése okozza azt. Notér helyett Notét van.

Mert közölök egy sem kiáltotta, hogy, hó !
 Én mondtam — s a nádból felelt rá az *Ekhó*
 Itt van a Legatus! hó vak emberek! hó !
 Elnyargalt a szánjok! tán egyik sem látta,
 Hogy oda közölök, már egy madár-látta!³
 Hazajöttem s ittám rá kardszagi *Egrít*
 Hogy ily figuráson nyertem el az *egrit*.⁴
 Adieu barátim! Adieu *Madaras* !
 Légyen a borotok, mint itt szóll *madaras* !⁵
 Most pedig instálók egy kevés *édesért*
 Tegnap is legtöbbit, mert lám az *édes értt*.⁶
 Úgy van! s az utamba majd ha bele *fogok*,
 Az Úrnak mellette vivátozni *fogok*.
 Most pedig magamat ajánlom *hűséggel*,
 Mig az orrom czinkét fogna a *hűs éggel*.
 Mindjárt elő fog most állani a *szánom*,
 Megyek! bár elhagyni az Urakat *szánom*.
 De ha kérdik — ki volt — ki ezt írta *Varró*
 Úrnak, így értse meg: egy szegény vers-*varró*.⁷
 S mikor ez írásra feljött volt — az *Hava*,
 Akkor huszonnyolczra telt karácson *hava*.
 Tök vagy turós éték, zsir vagy *valami Háj*
 Csokonai Vitéz — néven *vala* — *Mihály*. s. k.
Lé tart szolgát nem hús.

Saphó mértékére

A Legatusnak poharába töltsön
 A ki jó kedvet akar adni költsön,
 Egybe jó Pap leszz, hegyi bort ha kóstol,
 Minden Apostol.

„Az 1794-ik Esztendei Karácsonba, Legátióba Kardszagon lévén Csokonai, — Varró János édes atyámnál ős fivá vált annyira, hogy a Templomból az Isteni tisztelet végeztével nem is az Oskolába, hanem egyenesen hozzánk jött ;

„Innep 2-ik napja délután is deák hosszú ruhába egyenesen hozzánk jött, hová akkori Madarasi Jegyző is szánkán eljövén, Csokonait rábeszélte az oda való menetelre, hová el is indultak, de tsak hamar a kardszagi Notarius ur házánál feldülvén, a jó nagy testű atyám bundáját, mit az utra adtak neki, a sovány testű Csokonai alig bírta haza vonszolni a nagy hóba, s nállunk ütötte a János estvéjét.

„Itt elő hozódván az olyakkoriban divatozó vers neme, melly ugyanazon szóra végződnek, de más értelemben bevődnek, s ez okon írta ezt.

„Annyira ős fivá vált nállunk, hogy ha túl a Dunára, vagy onnan vissza vándorolt, nállunk több napokig sőt 2.3 hétig is mulatott, s ezen házunkhoz mutatott barátságát velem is, mint Debretzeni Deákkal folytatta, nevezetesen . . .”

Itt vége szakad a kéziratnak ; minek folytán én is bevégzem ismertetésem, azzal a megjegyzéssel, hogy most midőn a H-gy szerint a debreczeni emlékkertben felállítandó Csokonai szobor alaptökéje 2000 fttal növekedett, melylyel az egész összeg 4000 frtra rug, ez örvendetes hirt ezen megörzött, ismeretlen verse az elhunyt költőnek némi részben nagyobbítsa.

Varró Sándor

Idáig tart a Vasárnapi Újság közleménye, melyet az eredeti helyesíráshoz híven szó szerint közöltünk. A magunk részéről nem találtunk benne semmi olyan mozzanatot, mely kizártta tenné az idézett verset illetően Csokonai szerzőségét. Az itt elbeszélte karcagi kaland belefér Csokonai életrajzi kereteibe, a vers vidám hangja, verselése, bravúros játékos rimelése pedig egyenesen a fiatal Csokonaira utal. Mindenesetre érdemes lenne kutatást végezni az irányban, mi lett a kérdéses kézirat további sorsa.

³ Ha valamit p. o. kenyeret, kivisznek a szabadba, s haza hozzák vagy valakinek viszik, a kenyeret : madár látta kenyérnek czimezik.

⁴ nevet, egri nevet.

⁵ érthetetlen.

⁶ homályos.

⁷ A hasonlat a görög rhapsodtól jó, mely is azt teszi, hogy varró-szerző, szerkesztő.

SZEMLE

CSATHÓ KÁLMÁN: ILYENEKNEK LÁTTAM ŐKET

Magvető Könyvkiadó, 1957.

Helyesen teszik kiadóink, hogy sorra meg-
szóltatják a még élő tanúkat a tegnapi
színészeinek semmibe foszló alkotásairól.
Alkotást mondok, mert ma már nincs vita
arról, hogy a színész alkotó munkát végez,
mikor élő embert formál a szerep szavaiból.
Tegnap még teljesen semmibe foszlott ez az
alkotás, csak a nézők emlékezete őrizte
ideig-óráig — aztán csak adatok maradtak,
semmit el nem áruló magasztalások vagy
gáncsok, s nagyritkán egy-egy részletes elem-
zés, amely — éppen mint a zenéről szóló
írások — idegen közegben, idegen eszközök-
kel próbált rekonstruálni valami újra meg
nem alkothatót. Ma film és hanglezem-
ent meg valamit a színészből a halhatat-
lanság számára. Ez a valami is igen kevés:
a színész művészete hozzá van kötve a test
eleven hatásához, a pillanathoz, a rögtön-
zöttség és a közvetlen átélés illúziójához.
A hanglezem, amelyet százszor is leforgatha-
tunk és mindig ugyanaz marad, nem adja
meg ezt az illúziót.

Csathó Kálmán személyes emlékek alap-
ján, mintegy önéletrajzát is megírva, fontos
emberi vonásokkal egészíti ki az ember-
alkotók képét. Könyve a Nemzeti Színház
igazgatóiról és művészeiről szól, Paulay
Edétől — az egyetlen, akit csak fennmaradt
hatásából ismert — Sugár Károlyig. A mű
ígért folytatását nagy érdeklődéssel várjuk.

Ez a cím: *Ilyeneknek láttam őket*, kiüti
a fegyvert a fontoskodó tudományos kritika
kezeiből. Szubjektív képet ígér, de ezt a
képet eleve érdekessé és jelentőssé teszi az,
hogy rendezőtől és színpadi írótól származik,
aki évtizedeken át közvetlen emberi és
művészi kapcsolatban állt modelljeivel.

Nagy nyeresége a magyar színjátszás
történetének, hogy egy író megfigyelő szeme
ily hosszú időn át ennyire közelről nézhette
első színházunk életét.

Csathó könyve — bár egyes szerepekről
adott jellemzései is értékesek — főként
azzal pótolja a hanglezem-halhatatlanság

hiányait, hogy emberi mivoltában ábrázolja
a színészt. Jellemképeihez sok anekdotikus
anyagot használ fel, igen helyesen. Íróról,
költőről szólva beérhetjük egy-egy vallomás-
szerű sor idézésével: a színész emberi
mivoltát ezekből az anekdotikus részletek-
ből hüvelyezhetjük ki. Színészek életében a
közönség szeret bizonyos vonatkozások után
szimatolni. Vannak népszerűsítő életrajz-
írók, akik szívesen kiszolgálják az olvasó-
nak ilyenfajta kíváncsiságát. (Maurois költő-
életrajzaira gondolok.) Csathó megőrzi a
köteles diszkréciót. — Egyébként azonban
műve olyan gazdag emberi vonásokban,
hogy a jövő század Scarronja megírhatja
belőle *l'histoire comique*-jét.

Csathó szubjektív arcképeit csak művészi
szempontból szabadna bírálni: sikerült-e
az írónak embereket megelevenítenie? Ezen
a helyen beérhetjük egyetlen szóval: sike-
rült. Ambrus Zoltán, a színházigazgató,
ugyanolyan elevenen él előtünk a könyvben,
mint Márkus Emilia vagy Csillag Teréz.
A bírálónak aki egyben a szerző kortársa,
csak az a szerepe, hogy helyreigazítsa azt,
amit ténykérdésekben másként tud, vagy
kiegészítsen egy-egy képet olyan vonások-
kal, amelyeket a szerző nem vett észre.

Ilyen ténybeli helyreigazítással tartozom
Hevesi Sándor emlékének. Védelemre tulaj-
donképpen nem szorul Csathó ábrázolásá-
val szemben, hiszen a róla szóló tanulmány a
legnagyobb elismerés hajján beszél tehet-
ségéről, tudásáról, jelleméről. De tisztáz-
nunk kell vele kapcsolatban egy kérdést.

A Hevesi-tanulmány közepén, mintha
csak utólag toldották volna bele, van egy
meghökkenítő elmfuttatás, amely a tanul-
mány elejével is, a valósággal is ellentét-
ben áll. Arról szól, hogy Hevesi csak lassan,
nagykéssre szabadult meg naturalista néze-
teitől.

Ez a részlet, a könyv más helyeivel együtt,
részben arra vall, hogy Csathó is átveszi a
köztudatnak azt a kényelmes egyszerű-

sítését, amely a természetes színpadi beszédet a naturalizmussal azonosítja. Holott pl. Újházyról szólva, maga mondja el, hogy a „Mester”, saját vallomása szerint, Szerdahelyi Kálmántól tanulta a természetes színpadi beszédet. Nos, Szerdahelyi még hírért sem hallhatta a naturalizmusnak. Molière sem, aki az *Impromptu de Versailles*-ban a természetesség nevében gúnyolja ki az Hôtel de Bourgogne színészeit. Alighanem természetesen beszéltek a commedia dell'arte, sőt már a görög phylax színészei is. Természetes beszéd és naturalizmus tehát nem azonos. Ezt a nevet — vagy jelszót — a múlt század 80-as éveinek írói, művészei, színészei és rendezői foglalták le. A szó felszabadulást is jelent bizonyos hazug konvenciók alól, de túlzásokat is, amelyek hamarosan kikoptak Irodalomból és művészetből egyaránt. Nincsenek kezem ügyében Hevesi ifjúkori cikkei, amelyekben a Nemzeti Színházat és Jászáit is támadta. Meglehet, hogy ezekben a cikkeken még naturalista alapon áll — ennek utána kellene nézni. De hogy a *Thália* alapítása idején — Csathó a Tháliát is azonosítja a naturalizmussal — Hevesi már nagyon is elkülöníti önmagát és az új vállalkozást a naturalizmustól, azt nemcsak a kortárs és résztvevő emlékeivel, hanem Hevesi szavaival is bizonyíthatom.

A *Thália* 1904-ben alakult, tehát olyan időben, amikor Hevesi — Csathó szerint — még benne úszott a naturalizmusban. Dehát a *Thália* programja, amelyet Hevesivel, Lukács Györggyel és Bánóczy Lászlóval négyesben fogalmaztunk meg, s bővebb szövegezésben Hevesi fejtett ki az alakuló ülésen, igen világosan fogalmazza meg álláspontunkat a naturalizmussal szemben.

Idézem Hevesi beszédének idevágó passzusát

(*A Thália története, 17. l.*):

„... A modernséget a Thália a művészi igazságban látja, lehet a dráma formája, stílusa akármilyen... Ebből az elvből nyilvánvalóan folyik a másik: a színjátszás és rendezés terén érvényesülő. Semmi sem áll távolabb a Tháliától, mint az, hogy a természetesség jelszavával egyforma, szürke előadási stílust akarjon ráhúzni minden darabra. A naturalizmus külföldön már eljátszotta kis játékeit és a Thália nem akarja feltámasztani. Kétségen felül áll, hogy minden darabnak megvan a maga stílusa, hangja, színe. Igazság a drámairásban, igazság a színjátszásban: ebben lehet röviden összefoglalni a Tháliatársaság programját.”

Így beszélt Hevesi 1904-ben. Nem volt tehát szüksége a Csathó által megkonstruált

tíz-tizenkétéves fejlődésre, hogy ezekhez az igazságokhoz eljusson.

A Jászáiról rajzolt kép — teljes tiszteletben tartva a szerző szubjektivitását — némi kiegészítésre szorul. Csathó meghajol Jászai kivétele tehetősége előtt, elismeri nagy fáradsággal megszerzett műveltségét is, de azért mint valami „öslényről” beszélt róla. Igen, volt Jászái hangjában, temperamentumában valami félelmes és idegenszerű — de semmi emberi nem volt neki idegen, a rosszat kivéve. Hogy jól játsszék, ahhoz hinnie kellett az ábrázolt alak szubjektív igazában. (Gondoljunk két Gertrudisára, Hamletben és Bánk bánban!)

Csathó sehogyssem tudja ezt az „öslényt” Ibsen-szerepben elképzelni. Gúnyolódik Alvingné ruhájával és nem veszi észre (sőt a Pethes-tanulmányban nevetségbe fullasztja) azt, ami rámnézve legmaradandóbb emléke a Kisértetek előadásának: az aggódó anyai szeretet megnyilatkozását Jászáiban. Micsoda rettegő várakozással szegzte szemét fiára, amikor az betegségről kezdett vallani! Épp ily felejthetetlen — rövid vígszínházi szereplése idejéből — egy kis epizód-szerep a Takácsokban. Mosás közben, mellét verve kiáltja el szenvedélyesen: — Anya akarok lenni! Anya akarok lenni!... Hogy mennyire magát játszotta itt, vagy Gárdonyinak a budai színpadon szorult Fekete nap című gyenge darabjában, az kiválglik naplójából. Ez az „öslény” élete legnagyobb fájdalomának érezte, hogy anya nem lehetett soha.

Ivánfi Jenő jellemrajza emberi és színészi szempontból egyaránt tökéletes. Csathó ítélete, azt hiszem, nem szigorúbb a kelleténél. Egy ténykérdésben mégis védelmembe kell vennem Ivánfit, bár elvben — hogy ti. a színész általában és Ivánfi különösen szeretett a színpadon kiemelkedő helyet elfoglalni — tökéletesen igaz. De ami Hebbel Juditját illeti: a szóban forgó felvonást Reinhardték budapesti vendégjátéka alkalmával is sátorban játszották s a Nebukadnezár-dikciót a színész — ha jól emlékszem, Wegener — hieratikusan pózban, egy ugródeszka-szerű kis emelvényen állva mondta el. Nem tudom hirtelenében megállapítani, van-e Hebbel utasításában nyoma ennek az emelvénynek, de szereplése semmiesetre sem lehetett a hatalmas termetű Wegener egyéni akciója, különösen olyan előadáson, amelyen maga Reinhardt is részt vett a megszólaló néma szerepében.

Ezek a megjegyzések, ne feledjük, a több, mint háromszáz oldalas könyv néhány sorára vonatkoznak. Nem szeretném az olvasó szeme elől eltakarni azt a tényt, hogy a könyv igazi kincseshányja a jellemrajzoknak (legjobb talán valamennyi közt Sugár Károlyé)

s a kortörténeti adatoknak. Remek, amit az „énekes” színészek botfúláságáról mond Csathó és tanulságos, ahogy a színészek anyagi helyzetét és pénzzel-bánását jellemzi.

Kár, hogy írás közben — mintha kiadásra nem is gondolt volna — teljesen szabadjára engedte tollát, nem törődve az egyes jellemrajzok megszerkesztésével. Valamennyi jóval hosszabb a kelleténél, az ismétlések igen gyakoriak. Sőt nem is mindig következetesek.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

Szerkesztik Bisztray Gyula és Király István. I—VII. k. Szövegkritikai kiadás Akadémiai Kiadó. Bp. 1956.

Nagy magyar klasszikusaink műveinek korszerű szövegkritikai kiadása terén még igen sok adóssága van irodalomtudományunknak. Petőfi és Arany után most Mikszáth Kálmán összes műveinek közrebocsátását kezdte meg az Akadémiai Kiadó. Ennek a ténynek az ad különös jelentőséget, hogy Mikszáth az első nagy prózáiról, akinek teljes, minden igényt kielégítő kritikai apparátussal ellátott oeuvre-jét veszi most kezébe az olvasóközönség és az irodalomtörténet bűvára. Éppen azért, mivel a kötetek sajtó alá rendezőinek tudományos szempontból nagyjelentőségű úttörő munkát kellett végezniük, szükséges, hogy már most, induláskor (eddig 7 kötet jelent meg és a terv szerint még 68 van hátra) leszögezzünk néhány szempontot és felhívjuk a figyelmet az eddig elért eredményekre.

Mikszáth egyike legnépszerűbb és egyben legkitűnőbb prózáiróinknak. Művei már életében is számtalan kiadást értek meg és friss, úde stílusú, mélyen emberi humorú nem hogy vesztett, hanem — ha ez még lehetséges — inkább nyert az idők folyamán. Egy-egy művének, elbeszélésének megjelenése ma is biztos közönségsiker. e fölmerülhet és bizonyára föl is merül egyesekben a kérdés: vajon szükséges-e Mikszáth műveiből kritikai, azaz teljes és a szövegűrség minden legapróbb részletére kiterjedő összkiadást készíteni? Erre a kérdésre a válasz csakis igenlő lehet és az alábbiakban a most megjelenő kritikai kiadással kapcsolatban éppen azokra a mozzanatokra szeretnénk rámutatni, amelyek ezt az állításunkat alátámasztják.

Mikszáth műveinek eddig nem volt, még csak megközelítően sem, teljes kiadása. A legteljesebb, ún. Jubileumi Kiadásból (1910) a nagyobb művek közül hiányzik pl. a Fekete város és a Noszty fiú esete Tóth Marival c. regény. Ez a kiadás részben még Mikszáth életében, az ő gondozásában látott napvilágot, halála után még 19 posthumus

Márkus Emma halálának dátuma tíz soron belül kétszer fordul elő, de két hét különbséggel. Ez már nem is egyedül a szerző hibája. Ma minden könyvet annyian „szerkesztenek”, ahányan valamikor egy kisebbfajta lexikont is világrahoztak. A sok szerkesztő közül valamelyiknek gondja lehetne arra, hogy egy szép és maradandó értékű könyvet ilyen lapsusok el ne csúfítsanak.

Benedek Marcell

István. I—VII. k. Szövegkritikai kiadás

kötet jelent meg. Ez a kiadás volt az első kísérlet arra, hogy Mikszáthnak hírlapokban, napilapokban, folyóiratokban szétszórtan megjelent elbeszéléseit, tárcáit, cikkeit — azokat, amelyek kötetben még sehol nem jelentek meg — összegyűjtve kiadják. Azonban a gyűjtés nem volt teljes és az egyes művek kronológiájának megállapítása sokszor téves. Minthogy azonban a Jubileumi Kiadás nem egy kritikai kiadás igényével jelent meg, nem lehet mindent ennek a rovására írni, de tudományos kutatás céljából sem lehet alapul venni.

A Jubileumi Kiadás hibáit, tévedéseit átvették és sokszor még fokozták az utána megjelent Mikszáth-kötetek, amelyek nagyrészt csupán újabb lenyomatai voltak a Jubileumi Kiadás szövegének. Hosszú idő után a Szépirodalmi Kiadó 1954—55-ben három Mikszáth-elbeszéléskötetet adott ki Király István szerkesztésében, amelyekkel elsőként próbált új utat törni: az egyes műveket eredeti források alapján megállapított időrend — és ami ezzel egyet jelent: fejlődési sorrend szerint közölte (ezeknek a köteteknek sajtó alá rendezését e sorok írója végezte).

A most megjelenő kritikai kiadás korszerű bibliográfiai és tudományos előkészítő munka után, műfajok szerint csoportosítva és ezeken belül időrendi sorrendben közli az egyes műveket. A sajtó alá rendezés munkáját Bisztray Gyula és Király István végzik, a bibliográfiáit Kozocsa Sándor és Ficzy Dénes (utóbbi az erdélyi magyar és az egész román bibliográfiai anyagot bocsátja rendelkezésre, pusztán úgyszeretből).

A kötetekben először a nagyobb elbeszélések és regények kerülnek kiadásra. Az eddig megjelent kötetek tartalma és a szerkesztői munka megoszlása a következő: Ami a lelkét megmérgezi, A batyus zsidó lánya, A lutri, A vármegye rókája (I. kötet), Az apám ismerősei, Nemzetes uraimék (II. kötet),

A lohinaí fű, A két koldusdiák, A beszélő köntös (III. kötet), Galamb a kalitkában, A kis primás, Farkas a Verhovinán (IV. kötet), Kísértet Lublón, Az eladó birtok, Páva a varjúval (V. kötet), Beszterce ostroma (VI. kötet), Szent Péter esernyője (VII. kötet); az I., valamint a IV–VII. köteteket Bisztray Gyula, a III. kötetet Király István rendezte sajtó alá. A II. kötet munkája megszlik a két szerkesztő-társ között.

A sajtó alá rendezők az I. kötetben (249. l.) röviden ismertetik a kiadásnál követett alapelveket; céljuk az, hogy Mikszáth Kálmánnak, a magyar széppróza egyik legnagyobb mesterének írásait eredeti hűségükben tegyék közkinccsé — írják —, megtisztítva attól a sok nyomdai hibától, amely a sokféle kiadás következtében műveire évtizedeken át ráakódott. Minden egyes művét végigkísérik első közlésétől 1910-ig, az író haláláig. A különböző szövegekben mutatkozó módosításokat, javításokat — a legsekélyebb betűeltérésekig — a jegyzetekben felsorolják. Tehát nem a szerkesztők maguk állapítják meg az egyes művek összes kiadásainak és szövegváltozatainak ismeretében az általuk leghelyesebbnek vélt szöveget, hanem ezt az olvasóra, illetőleg a kutatóra bízák. Minden olvasónak módjában áll tehát a szöveg minden egyes szavának ellenőrzése. A Mikszáth-kiadások ingadozó helyesírása helyett a mai akadémiai helyesírást alkalmazzák, tekintettel arra, hogy a kiadás a tudományos követelmények mellett az olvasóközönség érdekeit is szem előtt tartja (id. h. 250. l.). Alapszövegül mindig azt a kiadást veszik, amely még Mikszáth életében az ő ellenőrzése mellett jelent meg és véglegesen kialakult szövegnek tekinthető. Ez a tudományosan elfogadott „Ausgabe letzter Hand” elvének felel meg.

A szerkesztők a Bevezetésben azt is leszögezik, hogy Mikszáthnak nincsenek kiadatlan kéziratái. Ez így is van, azonban vannak nagyszámban kötetben még meg nem jelent cikkei, tárcái, amelyek ha formálisan nem is, de értékükben fölérnek egy-egy kiadatlan kézirrattal. Másrészt nem is maradt fenn Mikszáth minden egyes művének a kézírata. Ő maga nem igen őrizte meg őket, nem tulajdonított jelentőséget nekik. Pedig éppen azok a szövegeltérések és változatok a legérdekesebbek, amelyek Mikszáth kézírataiban találhatók. Kisebb-nagyobb javításai, változtatásai néha csupán stílári eredetűek, sokszor azonban mélyebb okokra, vagy a napi politika ingadozásaira vetnek érdekes fényt. Eddig még senkinek sem volt alkalma felmérni Mikszáth életművét, munkásságának az irodalomtörténet szempontjából teljes jelentőségét az összes, főleg pedig a kézírataiban föllelhető szövegváltozatok tükrében, ahol néha bizony még egy-egy betű

is számíthat. A kéziratokkal való gondos egybevetés adott lehetőséget a szerkesztőknek arra is, hogy Mikszáth műhelymunkáját tanulmányozzák. A szövegváltozatok hű és áttekinthető felsorolásán kívül a jegyzetek tartalmazzák az egész kritikai apparátust, úgyhogy az egyes művek szövegének olvasását ezek nem zavarják meg, a szöveg mellett csupán azokat a magyarázó jegyzeteket találjuk, amelyeket maga Mikszáth fűzött egy-egy munkájához.

A jegyzetek viszont kiterjednek az egyes művek összes kiadásainak bibliográfiai pontosságú felsorolására, az idegennyelvű fordításokkal, esetleges szindarab- és filmváltozatokkal együtt. A mű keletkezésére, forrásaira vonatkozó ismeretek után a tudományos tárgyi magyarázatok, legvégül a műre vonatkozó irodalom, kritikák és a szerkesztők saját megjegyzései következnek.

A jelen kritikai kiadás legfőbb eredményei közé tartozik, hogy végre megállapítja a Mikszáth-művek helyes kronológiáját (pl. eddig a Szent Péter esernyőjét korábbi műnek tartották, mint a Beszterce ostromát), feltárja az egyes művek keletkezés-történetét (pl. Galamb a kalitkában, A kis primás stb.), amire eddig irodalomtudományunkban alig van példa. A folyóiratbeli folytatás-részletek bibliográfiai feltüntetése azért helyes és indokolt, mert így az egyes részek megírásának időpontja is hozzátétőlegesen megállapítható. A források ismertetése és olykor szövegük közlése irodalomtörténészeinket további kutatásra indíthatja, hogy vajon milyen napi érdekű aktuális olvasmányok, témák adhattak ösztönzést Mikszáthnak a folytatások írása közben. Az Irodalom c. jegyzetanyagban a lehetőségig teljes beszámoló, sőt olykor szövegrészleteket kapunk az illető műről szóló méltatásokból. Ennek jelentőségét csak az tudja méltányolni, aki ismeri könyvtáraink agyonolvasott, megcsontított újság- és könyvpéldányait. A kritikák, méltatások szövegének közlésével a sajtó alá rendezők hosszú időre biztosították a ma még meglevő hír- és könyvanyag alapján a Mikszáthra vonatkozó dokumentumok fennmaradását. Néhány példát szeretnénk felhozni arra is, hogy már eddig is hány súlyos, tudatlanságból vagy gondatlanságból eredő tévedést küszöbölt ki Mikszáth műveiből a kritikai kiadás. A Beszterce ostromában előfordul Báthory Erzsébet neve. A Mikszáth Kálmán Válogatott Művei (Szépirodalmi Kiadó, 1953) a 414. lapon Báthory Erzsébetet Báthory György erdélyi fejedelem leányaként tünteti fel, holott a történelem nem ismer ilyen nevű erdélyi fejedelmet. Ugyancsak a Beszterce ostroma egyik örökletes sajtóhibája a „szószék”, ami *szuszék* helyett áll (vö. Krk. VI. k. 247. l.), vagy egy másik

műben az „index” *iudex* helyett (vö. Krk. V. 216. l.). Még sokáig folytathatnánk ezt a sort.

Az elmondottak világosan bizonyítják a kritikai kiadás több szempontból való nélkülözhetetlenségét és egyben azt is, hogy a szövegközlés sokszor nehéz és fárasztó, valamint a jegyzetek nagy tudást és széleskörű ismereteket kívánó munkáját feladatuk magaslatán álló irodalomtudósok végezték. Kívánatos lenne, ha majd a teljes kritikai kiadás megjelenése után az egyes Mikszáth-művekre vonatkozó és most a jegyzetekbe szorított gazdag irodalomtörténeti vonatkozású részletekből külön kötetben jelennek meg pl. a Mikszáth munkamódszerére, stílusának fejlődésére, műveinek, alakjainak motívumainak egymáshoz való rokonságára, stb. vonatkozó anyag. Mindezek így, elszórta is tanulságosak, de összefüggő előadásban értékük csak növekedni fog. Mikszáth írói fejlődésének méltatása is külön kötetbe kívánkozik.

Külön említést érdemel a kritikai kiadásba fektetett bibliográfiai munka is. Csak a szakember előtt ismeretes, hogy milyen nagy apparátusra van szükség ahhoz, hogy a hírlapok, napilapok, folyóiratok alapján meg lehessen állapítani az egyes darabok helyes időrendjét. Mikszáth egy-egy tárcáját, elbeszélését közel egyidőben több lapban is leközzölték, néha megváltoztatott címmel, sőt néha megváltoztatott kezdettel. Az egy-egy év, vagy periódus írói termését magukban foglaló elbeszélés-kötetekben majdnem

mindig, más címmel látjuk viszont írásait. Ha még azt is meggondoljuk, hogy műveinek változatai sokszor már nem is a hasonlóság, hanem csupán a „távolsági rokonság” fokozatain állíthatók egymás mellé, akkor azt is felmérhetjük, hogy a kritikai kiadás munkatársai nem dolgozhatnak még a bibliográfia terén sem pusztán mechanikusan, cédulák megbízhatóságára támaszkodva.

Még szólni kell arról, hogy — kritikai kiadásról lévén szó — különösen szívesen nékülöztünk volna a kötetekből néhány szembetűnő sajtóhibát. Ilyen fajta könyvkiadást csak a leg gondosabb nyomdai munkával érdemes végezni, nem pedig elsielve. Különösen feltűnik az V. kötet 214. lapján a néhány betű lecsúsztatása miatt előállott 5 majdnem érthetetlen jegyzetsor.

Egyébként a kiadvány kiűső kiállítása ízléses és az ünnepélyes alkalomhoz illő; az egyes kötetekben elhelyezett sorjelzők hangulatosak. A gazdag, jól összeválogatott képanyag Soltész Zoltánné közreműködésével készült, a képek nyomása azonban nem mindegyik kötetben kielégítő.

A kiadvány — mint Bisztray Gyula hangsúlyozza — a kritikai kiadásra túlmenő feladatot kíván ellátni: Mikszáth-múzeumnak készül. Ehhez a szép célkitűzéshez csupán azt kívánhatjuk, hogy sikerüljön is megvalósítani ezt a nagy munkát, amely, ha teljes lesz, méltó emléket állít a nagy írónak. Várjuk a további köteteket, a *Finis coronat opus* jegyében.

Cs. Gárdonyi Klára

JÉKELY ZOLTÁN: TILALMAS KERT

(Versek, 1931—1956) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957.

Kortársai, a Nyugat harmadik nemzedékének költői közül talán senki nem kezdte pályáját olyan erős, átható hangon, és bizonyos, hogy senki nem maradt annyira hű az először megütött hanghoz, mint Jékely Zoltán. Mennyi kísérlet, próba, magakeresés Radnóti Miklósnál a *Pogány köszöntő* kassákos-bukolikus hangjától a *Meredek út* s még inkább a *Tajtékos ég*, az utolsó évek kiforrott, nagy lélegzetvételű lírájáig. Forma és meditáció mennyi változata, a lét és lélek mélyrétegéig való leásásnak milyen makacs szenvedélye Weöres Sándornál a *Valse triste* vagy az *Alt Wien ábránd* technikai és stílusnehezéset nem ismerő bravúr-futamaitól az *Orpheus* vagy *A Föld meggyalázása* lényegmagyarázat-igényű mítoszaiig. S Vas Istvánnal is, 1931-től 1956-ig; mintha egy fanyar, nyirkos, nagyvárosi februárvég kicsit szürke, kicsit konyak- és cigarettafüst-szagú

égboltja alól fokozatosan egy rendezett, távlatos, érett nyárutóli tájra értünk volna ki. De üssük föl a *Tilalmas kert*et: a témák is, a formák is majdnem ugyanazok, legföljebb az ének hangja lett egy árnyalattal keményebb; néha komorabb, néha fáradtabb — de lényegében ugyanaz a hang. Legalábbis ez az olvasó első benyomása.

„Van bennük valami nagymessziről hozott” . . . Jékely Zoltán rögtön, csalhatatlan biztossággal erre a „nagymessziről hozott” hangra hibázott rá. Már első kötetében, az *Éjszakákban* „készen volt”, ingadozások, tévedések nélkül szinte azonnal a maga legmagasabb színvonalán.

Egyáltalán: a líra magas színvonalán. Egészen különálló, sajátosan egyéni szint képviselt nemzedékében; mindannyiuk közt ő volt a legeredetibb. Holott tematikája alapján véve néhány örök közhelyből

állt. S éppen ez volt — s ez ma is, költői pályája huszonöt esztendejének természetét egységben szemlélve — a fiatal Jékely Zoltán lírájának a titka, a zamata, a különlegesége: közhelyek, csupa közhely — halál, mulandóság, temető, ismert nosztalgiaák ismert variációi — egy sereg banalitás, és mégis megragadó eredetiség, a témák kezelésének valami különös és többé el nem felejthető újdonsága: egy semmi mással össze nem téveszthető, első hallásra fülbemászó Jékelyhang. Próbáljuk egy-két példán közelebből megvizsgálni.

Itt van elsőnek egy 1933-ból való három strófás kis verse: *Caruso emlékének*.

Holt művész hangja szól a rádióban,
hallgatom, hallgatom s irigyelem.
A mi hangunkat, hogyha meghalunk,
testestül elnyeli egy rossz verem.

A gyémánt hang kiszáll az ablakon
s a dombról mint patak lehempereg,
amerre csörgedez s bukkan vígan,
remeg a fű s az őszi levelek.

Késett lepkéknek lesz nászindulója
s egy kisleány kendőt bont és örül:
karingós táncba kezd a kút körül,
pendelye leng s látszik, nincs bugyogója.

Az ihlet „szituációja” egyáltalán nem előkelő. „Holt művész hangja szól a rádióban” — gépzene s melankólikus képzettársításai: kispolgáriás, majdhogynem fűzfapoétai helyzet. Belép a halál-téma; megfogalmazása szép, de ez az „elnyeli egy rossz verem” talán meglepőbbben hatna, ha nem volna a fiatal Jékely saját külön közhelye, úntig alkalmazott patronja. Eddig a versben „nincs semmi különös”.

A második strófában azonban egyszerre valami váratlan varázslat megy végbe — a Jékely-varázslat. Egy hasonlat (a gyémánt hang mint dombról lefutó patak), s egy az első szakasz majdnem *maestoso* hangulatához képest merész, meglepő, szinte vulgáris szó (*lehempereg*) fölold minden ünnepélyes-komor banalitást. A költő sajátos ellenpontművészettel már-már diszsonancia határán járó polifóniát teremt: az olvasó lelkében még ott cseng az első strófa mély gyászzenéje, s most egyszerre átszövik, belevegyülnek a második szakasz világos, villanó hangjai, s a gyémánt-csillogású kép: a víg patak *csörgedez, bukkan...* A negyedik sorban megint fölsejlik az alaptéma: az elmúlás, de mintha csupa lágy fafűvös, fuvola, oboa hozná vissza, mintegy csak gyöngéd emlékeztetésül: „*remeg a fű s az őszi levelek*”.

A harmadik „tétel”: a harmadik strófa olyan, mint mikor egy szimfónia komorabb

első tételei után táncos rondó következik, mozzalmas *scherzo*, idillies pasztorál. Az ihlet most már egészen az őszi realitásban mozog tovább; mintha a költő az ablakon kiszállt gyémánt hang után nézve most már azt rögzítené, amit *lát*: násztáncot libegő lepkéket, kút körül keringelő kisleányt... s a végső: az utolsó sor bájosan groteszk képe: mint egy fintor, de nem a halálra, nem az elmúlásra, nem erre az elemi közhelyre, hanem a rajta való merengésre, a halál-borzongásra, mindarra *saját magában*, ami az első szakasz „testünket elnyeli egy rossz verem”-je volt.

A fiatal Jékelyt mindig az a veszély fenyegette, hogy túlon túl belesik valamiféle morbid halálromantikába; hogy csontvázak, koponyák, cintermek rekvizitumszerű halmozásával a mulandóság-illusztrációknak afféle kelléktárosa lesz. Ezt a veszélyt kerüli el egy ilyen jobb szó híján groteszknak nevezhető elemnek a belejátszásával: *halál*-versekben hű marad az *élet* realitásához. Csontok, csigolyák, rothadás: mindez borzongató valószínűséggel (kevésbé sikerült verseiben borzongató romantikával) megvan benne, de mégsem ez az egyedüli lényeges, hanem a halál mellett mindig az élet is: temetőben a porló csontok, de együtt a temetők dús, mámoros-illatos tenyészetével. Jékely temetői nem sívár csont-sivatagok, hanem vad kozsbor-szagi kertek.

A világerő se gondoljuk azonban, hogy mindebben tudatosság, elmélet, filozófia van! A halál mellett egyszerűen azért van ott Jékelynél az élet, mert így van a valóságban; a szemléletben is. Szó sincs semmiféle dialektikáról, tézisről-antitézisről, szembeállításról vagy dokumentálásról. Élményről van szó, s az élmény pontosan rögzített reális keretéről — majdnem azt mondhatná az ember: topográfiajáról. Egy triviális szó kínálkozik: a fiatal Jékely (akitől pedig nem idegen a halál-élménynek bizonyos szerepjátszása), végeredményben mégsem „dől be” egészen ennek a halál-romantikának (mint annakidején a romantikusok, s főként az úgynevezett preromantikusok). Minden ott van benne: enyészet, sír, elmúlás, koporsó, panasz, zokogás, kísértet, sírba-sodró világszél; de valahol, egy végső ponton, egy szóban, dallamban, fordulatban, alig ellenőrizhetően, tapintatosan egy leheletnyire mégis „distanszírozza magát” az egésztl. Egy-egy ilyen sorral, mint a Caruso-vers végén a „pendelye leng s látszik, nincs bugyogója”. Vagy mint a *Csontjaimhoz* végén, a legzordabb enyészet-képek után egészen sajátosan föl-szivárványló ironia — ahogy egy majdnem glazékesztyűs mozdulattal mintegy félrehárítja a síri látomásokat s föllibben (képben,

hasonlatokban, szavakban) egy más, nehéz-
kedés nélküli szférába :

Szegény kezem, kit annyit szimatoltam,
miután testeken motozgatott,
hogy visszaintsél annak, aki voltam,
szegény kezem, nem mozdulhatsz meg ott!

S ti lábaim, sebes, vad *agaracskák*,
akik leányok lábát szorították
s felhők alá rúgtátok fel a labdát —
örökre megmereszt a síri hapták.

Egy verset — tudom — nem szabad
szétanalizálni; de ha már ezt választottam
példának, hadd térjek vissza megint a *Caruso*
emlékének strófáira, hogy a fiatal Jékely
Zoltán egy másik sajátos vonását illusztrál-
jam rajta. Azt, hogy míg egyfelől halál-
hangulatai hihetetlenül étellel teljese-
s felől viszont étellejességében mindig van
valami halálos. Megint nem programszerűen,
nem kimondottan, hanem beleszóve a vers
szövegébe, benne a vers mondhatni lét-
anyagában.

Megfigyelhetjük a Caruso-versben: ami-
kor mintegy vitálisan a legteltebb, legdúsabb
lesz (a harmadik strófában), akkor lesz a
legteltebb zeneileg is. Az első két szakasz
félrimes; ennek az utolsóinak már mind a
négy sora egybecseng, erősen kihangzó
ölelkező rímekben: a második-harmadik
sor *dur*-hangzású hímrimeit két kitarított
moll-zengésű nőrim fogja közre. Az „örül-
körüln” rímpár itt szinte vidám (végtére a rím
sem független a „tartalomtól”) — s ezt az
allegrot csak nyomatékosítják a harmadik
sor tánc-illusztráló *K*-alliterációi (figyeljük
meg, milyen hangzati szerepe van minden
szókezdő mássalhangzónak, mennyire a
„bugyogótlan” kislány groteszk-bajos táncát
festi zeneileg: *Karingós* táncba *Kezd*
Kút Körül). Következik minderre az első
sornak visszafelelő negyedik: ennek zenéje,
végén az *-ója* nőrim messze elzengő melan-
kóliájával szinte alattomosan szomorú,
éppen ellentétben a „tartalommal” (pen-
delye leng s látszik, nints bugyogója): a
derús idill zenei aláfestése nosztalgikusan
szomorú — az étellel, gyermekien ártatlan,
dús tenyészetű realitása is „halálos”; s amit
erről szóval mondani a vers elrontása volna,
azt elmondja fogalmak helyett a zene.
(Nem tudok ellentállni a csábításnak, hogy —
az agyonlemezés vádját is megkockáztatva —
ne hívjam föl az olvasó figyelmét ennek az
utolsó sornak a zenei szépségeire. Figyeljük
meg, hogy *leng*, *lebeg*, *úszik* a sor első része
a folyékony hangokon (l, ly); figyeljük meg,
hogy egy szótaggal előbbrehozott cezúrájával
s az ott beálló lehetlenyi pauzával a sor két
egyenlőtlen részre bomlik, s ezek közül az

első hosszan kitarított (pendelye leng), a
második gyorsabb ütemű — mintha csak a
kislány „karingó táncát” járná a verssor;
figyeljük meg, hogy majdnem esetben e-
halmazása az első tagban *itt* mennyire
helyénvaló, indokolt, s mennyire ellenpontja
a mély hangokban kihangzó sorvégnek;
figyeljük meg, hogy a megelőző sor hibátlan-
nak mondható ritmikus lüktetéséhez képest
(az öt láb közül négy kifogástalan, erős
jambus, egy, a legkevésbé kiemelt második
lábban szpondeusz) milyen „szabálytalan”
a végső, de kicsoda kontrapunktikája van
benne hangsúlynak és ütemnek)...

Az étellejesség „halálos” teltsége a vers
zenéjében: mindenütt megfigyelhető ez a
fiatal Jékelynél, de talán sehol nem jobban
és szembeszökőbben, mint a *Szép nyári*
zenekarban: egy túlérett pillanatot, szinte
fokozhatatlan létteljesség („most kellene
megállnia a nyárnak, s torpanna bár meg
az egész világ”); s aztán a halál-motívum
fölbukkanása után valami párját ritkítón
tejt zene (mint ahogy a kifejezés is párat-
lanul sűrű):

Lankadt szűzek, pilledt petuniák,
fűjjátok ránk illatos harsonátok!
Akkor úgy sem fűjhatjátok reánk,
amikor majd sírnok trombitáltok.

*

Egy másik példa, melyen a fiatal Jékely
„titkát” elleshetjük, ezúttal is jóformán
találomra, vaktában választva a sok hasonló
közül, az *Éjjeli Budán* című szonett. Csak
első két strófáját idézem.

Most voltaképpen sírni kellene:
tétova mánk végkép holnapba lendül,
búcsúztatója borízú zene,
mely kiszivárog egy kis étteremből.

Ez eddig majdnem szentimentális: kocs-
mából kiszűrődő zene, zenezóra ébredő
mulandóság-sírató megatottság; némi túl-
zással akár operettesnek is lehetne mon-
dani: „Most voltaképpen sírni kellene”...

De jön a második strófa, s pompás illusztrá-
ciót szolgáltat arról, hogyan ragadja vissza
Jékely a verset a giccstől. Mert a vers kiindu-
lása sok esetben már-már giccses; a fiatal
Jékely egyik meglepő újdonsága éppen az
volt, hogy nem idegenkedett az ilyen banális
lírai helyzetektől, vállalta őket, annak elle-
nére, vagy éppen annak ellenére, hogy a
harmincas évek „harmadik nemzedéke”
minden banalitástól rendkívül idegenke-
dett s megkívánta, hogy a költő lehetőleg
minél jobban tüntessen el minden „trambu-
lint” valóság és vers közt, s hogy a vers

mindjárt fönt, a valóság fölötti régióban kezdődjék (vagy ha lent marad a valóság talaján, ez indokolva legyen akár bizonyos irodalmias reminiscenciákkal, akár bizonyos „eszmei” megfontolásokkal). Jékely versei, mit sem törődve a kordivattal és költői korizléssel (vagy talán egy másik, egyszerűbb, esztétikailag nem olyan fölcsigázott igényű izlésnek, az erdélyinek az iskolájából hozva e „naivitást”) főbbnyire annak a helyzetnek vagy hangulatnak a regisztrálásával kezdődnek, amelyben — hogy úgy mondjuk — „megihletődött”; s ezeknek esetleges közhelyszerűségét nem is akarja elleplezni. Az első lépés tehát: banalitás.

A „titok”, a Jékely-titok az, hogy a második lépés viszont éppen nem az. A költő előtt tárva-nyitva a szentimentális giccs, kínálja összes kellékeit és közhelyeit, olcsókat és kevésbé olcsókat egyaránt; az *Éjjel Budán* esetében lehetne valóban „sírni”, könnyezni az élet múlandóságán, mánk holnapba lendülésén, kocsmából kiszivárgó cigányzenére, vagy lehetne finnyásan elhallgatni az ihlető cigányzenét s filozofálni a múlandóságról. Jékely azonban nem teszi egyiket sem. A harmadik, legváratlanabb (de legigazabban költői) megoldást választja: nem a giccsben megy tovább, hanem a *valóságban*; ezzel visszamenőleg hatálytalantítja a giccsset, és a látszólag már-már odaengedett verset visszazagadja a giccsből. Íme a második strófa; ha az első valósággal szentimentális, ez egyenesen antiszentimentális:

Az út alatt szagos fürdők leve
zubog s a rács alól kék pára leng föl,
mint süllyesztőből foglyok szelleme...
Kóbor kandúrt ciról a sarki rendőr.

A realizmus regisztráló pontosságon semmiféle leíró költészet nem tehetne túl. A kép csalhatatlanul pontos: budai kiskocsmá, kiszűrődő zenezóval, füstölő csatornarács, s lent a kanálisban a budai fürdők szagos melegvíze *zubog* (a kép nemcsak vizuálisan pontos és hiteles, hanem hogy úgy mondjuk akusztikailag is). Mindez éjszakai megvilágításban, a valóságosság olyan erejével, amely (mint, természetesen *mutatis mutandis*, egy Breughelnál) a realitásból éppen ezzel a majdnem túlcsigázott hitellel és pontossággal ugratja ki a benne lappangó irreálisat (de azt is realitás-értékkel): „mint süllyesztőből foglyok szelleme”... Ha szétszedjük: szellem, süllyesztőből, s foglyoké — képtelenség; de itt vévedhetetlenül *reális*, cáfolhatatlan, helytáll, kezeskedik érte a szemléleti valóság: „a rács alól kék pára leng föl”.

*

Sem a *Caruso emlékének*, sem az *Éjjel Budán* nem tartozik Jékely első „korszakának” kiemelkedően nagy versei közé, amilyenek (s már annakidején, a harmincas években így emlegették őket, a harmadik nemzedék valósággal klasszikus lírai darabjaiként) az *Igy jött az éjszaka*, az *Elhagyott kutyánk elégája*, az *Intő szavak süldő macskánkhoz*, a *Pisztrángbalett*, vagy a talán legszebb: a *Nizsinszkihez*, s a balladás-zsoltáros-erdélyi Jékely remeke. A *marosszentimrei templomban*. De alkalmasak voltak rá, hogy megkíséreljem bemutatni bennük a költő művészetét, magatartását, „sajátságát”.

Ebben a „sajátságában”, mint már céloztam rá, bizonyára része volt annak, hogy Jékely Zoltán más légkörben nevelődött: Erdélyben, az ottani (mint akkor nevezni szerették: a transzilván) líra levegőjében, szellemében; hangjában bizonyos fokig Erdélyből kijöve is sokkal erdélyibb maradt, mint nemzedékének mindvégig Erdélyben élő tagjai: Dsida Jenő, vagy Szemlér Ferenc; s a figyelmes fül ki-kihallja olykor lírájából, az ő egészen más fekvésű hangjában is, azt a messi, mondhatni atavisztikus rokonságot, amely — táj, levegő, hagyományok közös élményein át — nemcsak Áprily Lajoshoz, hanem Reményik Sándorhoz (főként a természetéről íróhoz, a *Fagyöngyök* s a *Vadvizek zúgása* költőjéhez) és Tompa Lászlóhoz fűzi.

A költői eszmélés, költői gyermekévek erdélyi atmoszférája volna némileg részes abban is, hogy Jékely Zoltán volt nemzedékében alighanem az egyetlen, aki készséggel vállalta magára egy olyan romantikus-századvégi poéta-típus köntösét, amelytől nemzedék-társai rendkívül idegenkedtek? — vagy legalábbis ennek, e bizonyos szempontból naivabb, provinciálisabb, de mindenesetre *más* erdélyi irodalmi levegőnek tulajdonítható, hogy nem szállt szembe természetében, alkatában azokkal a hajlammal, amelyek erre a költő-magatartásra predesztináltak? Lehet. Nemzedék-társai valahogyan szemérmeskedők voltak, inkább csak írók, lírátorok, iszonyodva a lírai pózoktól; Jékely Zoltán természetesen — de amazokhoz képest majdnem tüntetően — költő volt és semmi más; nem irodalmár, hanem a költő, a lírikus, a trubadúr: epekedő, szerelmes, szenvedő, sóvárgó, melankólikus; társadalmilag (nem szociológiai értelemben!) konformista társaihoz képest excentrikus; különös, romantikus egy korban, amely valósággal szenvelgően antiromantikus, józan és életformában polgári volt. Azt, hogy a költő valahogyan „átkozott”, nem baudelaireian, hanem örök epedésre-kárhozottan, trubadúrosan, állandó halálos szerelmisségre rendelten, de ugyanakkor bizonyos gáláns-

urbánus disztिंगvátsággal is : ezt a harmincas években egyetlen magyar költő képviselte és élte — Jékely Zoltán.

Ez is új volt ; noha egyáltalán nem volt új. Századvégi volt — de vegyült bele más is, ami modernné tette ezt a századvégiséget. Nemcsak valami az őszinte könnyeit s epedéseit őszintén fonákra fordító Laforgue-ból ; ez csak csipetnyi idegen bors volt mindazon, ami ebben a magatartásban — s oly jellegzetesen *budai* magatartásban — hazai, magyar : a krúdyzmuson (s mennyi „vitalitás” volt ebben a harmincas évek végén, s milyen áhítatos Krúdy-kultusz a nemzedékben!) s azon az egész messze nyúló romantikán, melyet Krúdy varázsolt elő (vagy amelyé ő varázsolt át Pestbudát, Budát, Budapestet s egy kicsit az egész múlt századi és század eleji magyar városiasságot). Ki írhatta volna még szebben *Rezeda Kázmér búcsúját*, mint Jékely? S ki lehet rokonabb *Rezeda Kázmér*-al, mint aki ezt vallja magáról :

Örök elvágás rabja vagyok én,
vékonyamban az idő vad sarkalása . . .

*

1935-ből való e rezedakázméros Jékelynek talán legnagyobb verse : a *Téli éjszakák*. „Kísértéként járok a Krisztinán”, hóhullás, szerelem, az a bizonyos majdnem-giccs (mely ilyen sort mer leírni : „egy lyuk legyen csak a szívem helyén”) olyan hőfokra hevítve, szépség és szenvedély olyan fehérizzásával, olyan télben-csattogó nagy szárny-csapással, aminek nem is igen lenni többé párját lírájában, s amely — kettős bravúr — nemcsak a téma és helyzet, hanem néhol a kifejezés banalitását is a leghitelesebb, legmagasabb költészet szférájába emeli („s ki voltam még az ősszel Krisztián, miatt lettem télre, lásd, Cyránó. Roxán, én meghalok”) . . .

Ez az orkán kapta föl s vitte magával?

Ó, ha te tudnád, hogy kiforgatott
magamból lázam, ez a tüzes orkán!
Néha úgy érzem már, Jékely Zoltán,
az aki voltam, nem is én vagyok.

Valami új tűnik föl a költőben is. A *Tilalmas kertben* (s már annakidején első kötetében, az *Éjszakákban* is) csak egyetlen vers választja el a *Téli éjszakáktól* a *Levél* című : az elsőt (ha hihetünk a *Tilalmas kert* kronológiájának), amelyet Jékely ötsoros, *ababa* rímképletű strófa-kompozícióban írt — Apollinaire egyik legkedvesebb s legsajátabb strófa-formájában. Gondolhatunk arra, hogy Jékely a francia költő nyomán talált rá erre a formára? Vannak formák, amelyekhez elválhatatlanul hozzátapad valami első igazi „tulaj-

donosuk” ihletéből ; majdnem lehetetlen, hogy az alkajoszi strófa magyarul ne csengjen egy árnyalatnyit berzsenyisen ; a Balassi-strófában mindig ott bújkál Balassi hangja ; a Nagy Testamentum strófa-formájában mindig bizonyos *villonesque* felhang lesz, akármilyen tartalmat is akar benne elmondani a költő (mert ebben a formában már kénytelen-kelletlen villonosan mondja, amit mond). Nos : a *Levének* (de a *Kalotaszegi elégiának* is) vannak részletei, kapcsolásai, melyekben mintha az apollinaire-i ihletmód sugallatát vélné fölfedezni az ember : azét az apollinaire-i „svádáét”, amely eggyésodorja az ihletfolyamban a szemlélet diszparáté elemait, egyetlen (apollinaire-i vonatkozásban bizonyos „presszmultanista”) lendület egységébe.

Ebben a kocs mák cincogó zenéje
úgy hull belém, mint nagy szimfónia ;
lilás dombhátról titkolózva néz le
s hálásra hív egy filagória ;
mint templomé, szökök rossz tornya égbe.

Kéklő kórház-pavilon tetején
táncolnak a tődőbajos leányok.
Amint lépek az utca peremén,
feljűk gáláns csókokat dobálók,
hadd örűljön a sok szegény.

Rígóbűcsűt visszhangzik a medence
vén park szívében, hol nem jár a fény ;
mintha egyszer fürödtünk volna benne,
ilyen lilás homályban, te meg én,
mikor a hold kerek volt, mint a lencse . . .

Ez a négy soron túl még egy ötödikbe kiömlő „sváda”, ez a keresztírimre meg rákövetkező rim, mely nemcsak egybeöleli zeneileg a strófát, hanem a mindig továbbáradás élményét is kelti benne : jellemzően apollinaire-i dallam és lendület ; ez sodorja áradata fölszínén *A megcsalt szerető éneke* kép- és hangulat-fűzérét, s mintha ennek távoli, átszűrt, elégikusabbra lassított (mert egy lábbal megtoldott) visszhangját sejtené e fűl az idézett strófák lélegzetvételében.

Természetesen nem „hatásról”, hanem sokkal finomabb és bonyolultabb dologról van itt szó. Mindenesetre mintha ezen a tájon történt volna valami Jékely Zoltán költői világában. Egy nagy szenvedély sodra ez? Vagy „bűcsű szűrkűletben” utáni magányos kóborlások, űres vasárnapokban való bolyongások feltudatos ritmusából fölfakadt áradás („ez is elműlik lassan nélkülűd, ó vajjon ez már hányadik vasárnap”) ? Formai Apollinaire-élmény? Vagy mind egyűtt? Akármint is áll a dolog : Jékely most ér el pályája első részének tetőpontjára, három egymáshoz közeleš versben (mind ötsoros strófákban, *ababa* rímeléssel) : *A Szépjűhásné elégiájá-*

ban, a *Kalotaszegi elégiában* és *Csillagtoronyban* címűben. Mintha egész addigi költészetének, egész addigi tematikájának összefoglalása volna e három vers: bőségben halálos életé s az élet erotikus teljében benne kísértő halálé (amit például a *Szép nyári zenekar* zengett) *A Szépjuhász né elégiájában*; a „nagymessziről hozott” erdélyi ballada-hangé, emlékezésé, múlandóság-fájdalomé valami — nyugodtan mondhatjuk — csodálatos balladás-modern fölerősítéssel a *Kalotaszegi elégiában*; s a halál és múlandóság élményének ama kozmikus felhangjaié, amelyeket különös módon mintha nem éltattak volna eléggé figyelemre, s talán kellően észre sem vettek Jékelyben: valami borzongató, jeges, sziderális halál-eljegyzettségé, csillag-magányé, csillag-múlandóságé a *Csillagtoronyban* strófáiban — valami világűrbe kivettség ez, részvétlen kozmikus csillagporlóadás, melyben az ember dideregve nyúl ki a másik ember, a múlandóságban-rokon „örök nőiség” felé, nem megváltó remélve, hanem csak felejtést, kiszárlást az Idő menthetetlen sodrából, s aztán közös hullást, húnyszemű együtt-zuhanást a semmibe.

Micsoda vad mindenség-félelemmel telítnek az éjféle csillagok ebben a nagy-nagy kék-sötét teremben! Egy-vér szívünk most egymásért dobog; add ismerős kezéd, szomorú ember.

Jékelynél a szerelem mögött többnyire ott lappang, vagy legalábbis ott sejlik valami „mindenség-félelem”; halál-élményében pedig ott jár-kel valami kozmikus fuvalat, a lepergeti évmilliók sivatagi távlata, valami ősemberi borzadás, amiről a *Máglya*, egyik legkorábbi verse vallott:

Tudom, a feledés konok fátyla borul
rám s nyomaim az úton beporozza
az Idő-sivatag futóhomokja,
a földgolyó pedig tovább gurul
bolygói közt, végtelen úton át...

— amiről a *Mélység*, ez a szintén 1933-ból való négy soros vers szól:

Élek: halálsápadtan lebegek
az iszonyú időmélység felett.

Lebegsz te is — így lebeg mindahány —
a múltján, mint a pók a fonálán...

— vagy amit az *Uj évezred* felé érzékeltet: földi, emberi múlandóságunknak és nosztalgiajának összefüggését, szerves egységét a történelmi (azt mondhatnám, s nem indokolatlanul Jékelyvel kapcsolatban: antropológiai) és kozmikus múlandósággal:

Mi kétezerben nem élünk, szegénykém,

Lebontották a házat, hol születünk,
mint a Tabánt. Ágyunk, székünk elégett.

Az utakon új cipők nyikorognak,
más ruhában más lányok lengedeznek.
Mint lelke eldugott öreg boroknak:
az álmunk egyre sűrűbb, édesebb lesz.
Tovább lóbálja felettünk az égen
az idő a napot, e lassú ingát,
s úgy alszunk már, mint földünk más felében
a kőbepólyált, hosszúcsonthú inkák.

*

E csúcok és *fortissimók* után lapály következik és meglehetősen egyhangú, szürke zene. Szinte rejtéllyel állunk szemben: mi történt itt ebben a költőben, ebben a költészetben? *A bel canto* elreked; — állandósul egyfajta ihlet és magatartás, nincsenek többé meglepetések, a költő *beéri önmagával*, kipróbált melódiákat játszik le a kipróbált hangszereken; a hálózatból mintha kikapcsolták volna azt a magasfeszültséget, ami addig keringett benne, s egyre ragyogóbb izzással. Kényelmesebb lapályra értünk; s most már azon fogunk haladni hosszú éveken át. Szép, jó, „jól megcsinált” versek következnek egymás után, váltakozva szürkébbekkel, de valami fásult megállapodottságban, valami túlságos kiírtságban. Vannak természetesen most is olyanok, amelyekhez vissza-visszajárunk (mint a *Júnusi éjszaka* vagy a *Testamentum*); de ezek az évek, majdnem húsz esztendő, 1937—38 tájától 1946-ig mégiscsak mélyföld, lapály az *Éjszakák* és az *Uj évezred* felé költészetéhez képest. *Mérföldek, esztendők* e korszak kötetének címe — s most utólag valahogyan nagyon találónak érzi az ember: mint amikor esztendők során haladunk végig, mint mikor mérföldeket megyünk, egyforma kilométerjelző kövek mellett, s alig enyhíti valami a táj egyhangúságát.

Pedig — a versekből és keltezésekből ellenőrizhetőleg — volt közben Róma, Párizs; utazások, új élmények tarkították az „esztendőket”, anélkül azonban, hogy kicsiholták volna Jékelyből ismét a nagy élményt, nagy ihletet, nagy verset. Fölburjánzottak nála a banalitások, a vers-közhe-lyek; s most már nem is mindig volt kedve, lendülete (vagy ereje) hozzá, hogy mint azelőtt oly bravúrral tette: visszaváltsa a verset, kiemelje megindulása tudva és akarva vállalt köznapiságából, egy fordulattal, egy gesztussal, vagy akár egy krúdys-gavalléros piruettel szikrázó, magas költészeté emelje. Régen valamilyen alvajáró (de nagyönis éber) biztonssággal tudta belesöpöpenteni a veszedelmesen édesedő anyagba azt a csi-petnyi fanyarságot, groteskséget, iróniát,

amivel megmentette és megnevesítette (épp ez volt egyik „titka”); most nem egyszer édeskés, szentimentális. Mi történt? — kérdezi a *Tilalmas kert* olvasója.

Csak találgatással tud felelni a kérdésre. Végtére nem lehet állandóan azt a rendkívül magas, tiszta hangot tartani, amilyen a *Kalotaszegi elégié*. Jékely Zoltán igazán nem csinált titkot soha a neuraszténiájából; s az ilyen neuraszténiás alkatok hajlamosak a hosszú kihagyásokra, permanens fáradtságokra; mámorosan nagy teljesítmények után kimerül náluk nem is a lélek és szellem, de az idegzet energia-telepe, s csak nagyon lassan töltődik föl: talán csak erről van szó. Talán a *Téli éjszakák* orkánja után sokáig nem találkozott — ő, akit semmi nem ihlet úgy, mint a szerelem — a „női Örökkévalóság” olyan inkarnációjával, aki fölcsiholta volna a tulajdon legszenvedélyesebb és legmagasabb színvonalára. Talán... — folytathatnám; de mi értelme volna? Egy utolsó „talánt” azonban mégsem hallgathatok el.

Jékely Zoltán lelki életformája a nosztalgia. Azt hiszem itt történt valami: egyrészt valami olyasmi, mint amikor a beteg gyógyszerrel túltelítve érzéketlenné válik az orvoság iránt; másrészt a fordítottja: egyáltalán elvonják tőle az orvosságot. Az utazás, a hazájától távollevés készen adott Jékelynek egy nosztalgikus közhelyet: a hazavágyását. Ez a költő, akinek megfigyelhettük a valóság szívéig ható erős „realizmusát” (idézőjelbe teszem a szót, mert itt nem a közkeletű értelemben vett realizmusról van szó, de nem találok rá más kifejezést — csak utalni tudok mindarra, amit az *Éjjél Budán* második szakaszával kapcsolatban mondtam) — ez a költő úgyszólván semmit nem látott objektívan-igazán abból, amit látott, mert mindent túlságosan nemis annyira saját magán, mint inkább a saját maga nosztalgikus magatartásán át látott; azt mondhatnám: nosztalgia-mérgezése volt. Másfelől meg, itthon, egyszerűen megszűnt számára a nosztalgia lehetősége: hazaköltözött Erdélybe, Kolozsvárra. Kikerült a számára alkatiilag elrendelt legsajátabb lelki életelemből. 1941-től 1946-ig megrendítő dolgok történnek a világban, s Jékely megrendülten rezonál rájuk — nem élt „elefántcsont-toronyban”, gögös elzárkózásban, kívül a korán: mindig mélyen humanista volt, s érzelmi élete mindig érzékeny ingaként jelezte a magyarság sors-változásait; de belül, a költészetében, túl az intellektuson, a költői ösztön titokzatos világában nem történik semmi.

Ez a költészet nem izgalmas többé. Legalábbis pillanatnyilag — s milyen hosszú pillanat ez már!

De a költői nagyságnak sosem a költő rossz korszakai a mértéke, hanem az: tud-e főniksz lenni, megújulni, újra fölszárnyalni.

*

1946 termésében aztán egyszerre ilyen versek következnek egymásra: *Futballisták*, *Emlékeim*, *Az ég játéka*, *Maya a kigyóval*, s egy évvel később a *Madár-apokalipszis*. Bennük váratlanul, megint Jékely nagy hangja zeng. Megint a banális, köznapi valóság ihletése: egy grund, labdát rugdaló gyerekekkel, s a föltámadó emlék („most e döngés emlékezésbe ringat”), majdnem prózai regisztrálás, s ami újnak hat Jékelynél (bár nem előzménytelen): valami finom szomorú önirónia (mint a 48-ból való *Gül Baba fürdőjéhez* című versben is):

S mint Toldi vén lovában harc zajátul,
a régi tűz bennem is fellobog,
s szép passzaiktól megfogyatkozott
combizmom össze-összerándul;

a múltó élet, múltó idő nosztalgiája, de ugyanakkor bennemozgás a szemlélet valóságában, az ihlet jelenidejében; s végül a vers hatalmasan fölnyíló távlat, egy szóban (*dobzene*) szinte egzotikus (valahogyan ősemberi) döbbenetet szugerálva; — megint az alliterációk messze-ringató melankolikus zenekísérete („Mely Mérföldekről Mágnesez Magához”), megint az utolsó strofa ölelkezőrimes zenei telítődése, s megint egy szóban (*pasas*) s egy odavetített gesztusban valami utánozhatatlanul jékelys „grotesztk”:

— Mindig lesz a nagyvárosok határán
egy-egy letarolt-gyepű rét,
hol hűvös alkonyati órán
hallani e mély dobzenét,

mely mérföldekről mágnesez magához
labdaéhes diákat és inast,
s egy-egy bolyongó, dérütött pasast,
ki eltűnődve dől a kapufához.

„Ezek volnának hát a jelenések?” Ezek: az egy lépéssel még közelebb lépett valóság, a realitás, méhében a szürrealitással. A *Corona borealis*: új változatban a *Téli éjszakák* fehérrizzása, a fénynek valami olyan vakításával, ami *Scève* tizesiből csap ki. A *Csunyinka tánca*: ugyanaz a spirál-vonal, mint hajdan a *Nizsinszkihez* strófaiban — majdnem albatrosz-totyogással, hanyag esetlenséggel való nekiindulás, majdnem ügyefogyottan botló („nem is tudhatja az, hogy mi a tánc”),

hogy aztán fokozatosan föllendüljön a vers valami létfölötti, vagy „lételőtti” lét képzelet-tejútjára (itt is önként adódó alliterációk trambulinjáról):

Szeme, a kék katáng, követhetetlen
álmélkodással oly világba lát,
hová, én nyomorult, el nem mehettem,
bárhogy gyötörtem lovam vékonyát . . .

A *Tilalmas kert* emlék-realitása, olyan erővel, hogy az ember érzi a fölhorzsolts vad-növények kesernyés szagát, s szinte arcába csap a gyermeki-buja bujóska izgatott, perzselő lehetete. A *Középkori jametszet*. És megint egy nagy „összefoglaló” vers, egy szintézis, hatalmas áradással, antropológiával és kozmoszba táguló világ-borzongással:

Világszél sepri az ember nyomát,
dűledék minden embertani korszak : : :

és:

Be mindegy már itt hatszázezer év!

Megnyíló távlat, melyben—(belül, a lélekben, ahol mintha most érne meg igazán az első kötetéhez, 1936-ben előlegezett Valéry-idézet: „*J’entends l’écho de ma grandeur interne, Amère, sombre et sonore citerne, Sonnant dans l’âme un creux toujours futur*”) — „nincs meditáció, csak látomások”.

Természetesen nem minden újabb vers áll ezen a magas szinten. De a magas szinten állók: a csúcok méltán intenek vissza fiataalkori testvéreikre. Ami új, bennük, a férfi Jékelyben, legjobban saját, imént idézett szavaival tudnám megsejtetni: átlagából kiemelkedő mostani „nagy” verseiben már „nincs meditáció, csak látomások”.

Sinnét visszazelve: talán mégis tévedtem, amikor azt mondtam, hogy a világban meg-

rendítő dolgok történtek, jelenések szakadtak ránk és látomások nyíltak meg előttünk, de Jékely költészetében belül, legbelül nem történt semmi.

Történt. A lélek mélyrétegeinek kataliz-máit azonban sokszor csak évek múlva tükrözi a mű. A jelenések és látomások belé ivódtak ebbe a lélekbe. Olyan erővel neheztedek rá, úgy megrázták, hogy ihletbeli látásának a tengelye elmozdult tőle — az emlékező látástól a látomásos látás felé. Amikor a dolgok a külvilágban történtek: akkor, *egyidejűleg* ő éppen csak regisztrálta őket egy jól kiírt stílusban-modorban, amelyen azonban már maguk a regisztrált apokaliptikus dolgok mintegy „tűlfutottak”. A hang: az apokalipszis hangja, stílusa, verse csak később ért meg; ahogy mindezt az *Atom-látás* illusztrálja.

*

Ilyesféleképpen lehet megrajzolni Jékely Zoltán költői útjának és világának térképét a *Tilalmas kert* huszonöt esztendőtt egybefoglaló termése alapján. Mindez természetesen csak *essai*, a szó valódi értelmében *kísérlet*, bizonytalan tájékozódás egy élettől meleg, lüktető, kortárs anyagban.

Kísérlet a tájékozódásra, melynek hitelét maga a költő fogja eldönteni, további műveivel. Ezek természetesen mindig új meg új fényt vetnek az addigiakra, új meg új vonásokat világítanak meg, esetleg új utaknak a kiindulópontjait, amiket most, mikor ezeket az utakat még a jövő mű rejti, észre sem vesz az ember. Ujjnyi repedés a sima talajon talán olyan mélyrétegi földmozgásra vall, mely majd hegyeket fog fölvetni egykor. De ki mondhatja meg ezt előre?

Rónay György

SZIKLAY LÁSZLÓ: A SZÁZADVÉG ELLENZÉKI IRODALMÁNAK TÖRTÉNETÉRŐL GÁSPÁR IMRE

Irodalomtörténeti Tanulmányok, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1955. 198 lap

I.

1. Sziklay könyve hősének, Gáspár Imrének neve elé értékítéletet kifejező jelzót; neve után helyét meghatározó értelmezőt vajmi nehéz volna találni. Nem jelentős prózaíró és nem jelentős költő, fordítónak sem jelentős és újságírónak sem különösebben az. De kétségtelenül jellemző, bár meglehetősen különleges típusa korának. A szerep, amelyet betöltött, a mű, amely maradt utána, önmagában egy majd két-

száz lapos könyvre szóló filológiai munkát kétségtelenül nem ér meg; de ha Sziklaynak sikerült alakján és sorsán, szerepén és művén át a századvég néhány kérdését megvilágítania, könyve nemcsak indokolt, hanem nagyonis hasznos munka. A könyv címe mindenesetre azt mutatja, Sziklay maga is így fogta föl feladatát, így tűzte ki maga elé célját.

Gáspár neve eddig sem volt egészen ismeretlen a korszak kutatói számára, hiszen nemcsak nehezen hozzáférhető, még kiadatlan írói levélváltásokban, hanem már

közreadott emlékezésekben, s főképpen a századvég legkülönfélébb lapjaiban elég gyakran előfordult ahhoz, hogy egy puszta névnel, egy, a Szinyei lexikonából való puszta címszónál valamivel több legyen, valamelyes homályos jellemkép és szakadozott pályakép is társuljon hozzá.

Vagyis filológiai anyag aránylag, a figura nagyságához képest, elég bőven állott Sziklay rendelkezésére, ám teljes egészében neki kellett elsőként összegyűjtenie ezt az anyagot, amely Gáspár hányt-vetett sorsa, tekervényes pályafutása nyomán az egykori Magyarország legkülönfélébb városaiban és lapjaiban, könyvtáraiban és levéltáraiban volt szétszórva; Nagybeskerekettől Pozsonyig, Székesfehérvártól Debrecenig, a Pesti Naplótól a Dunajig, a Svornosttól a Debreceni Hirlapig.

Bizonyos, hogy fáradtságos kutatómunka volt ez, de kétségkívül gazdag filológiai anyag jutalmazta. S emellett még ehhez a hagyományos, mondhatnánk, külső filológiához igen termékeny módon párosított Sziklay egyfajta „belső” filológiát: gondos figyelemmel és erős érzékenységgel gyűjtve egybe Gáspár írásaiból nemcsak a bizonyos, hanem a föltehető életrajzi vonatkozásokat is. Egy-két szorosabban vett s talán nem is egészen közömbös filológiai kérdés valamiképpen mégis elkerülte a figyelmét. Így például Gáspár Szigligetivel való kapcsolatának körülményei vagy Gáspárnak az a több ízben ismételt állítása, hogy „félévet Heidelbergban” töltött. Ha összeállítjuk Gáspár tevékenységének kronológiáját, naptárát, nemigen tudjuk benne elhelyezni ezt a félévet. Úgy tűnik, ez is talán inkább csak egyike Gáspár nagyzási hőbortja megnyilvánulásainak.

Természetes keretül, műfajul, adatainak egybefogására az életrajz kínálkozott; Sziklay ezt is választotta, s könyvét Gáspár pályafordulóinak, éleztakaszainak megfelelően osztotta négy fejezetre (Hajnik—Budapest. A kezdő író. A lejtőn lefelé. A színvonalas vidéki lapszerkesztés bölcsőjénél).

2. A föltárt adatanyagból Sziklay láthatólag minél kevesebbet akart eljteni, minél többnek igyekezett az életrajzban helyet biztosítani. Ezt a törekvést, a filológus természetes becsvágyán túl, nyilván az magyarázza s egyben jogosítja is, hogy Gáspárról egyhamar aligha jelenik meg majd újabb tanulmány, újabb cikk s így félt, hogy a könyvbe be nem vett adat, anyag, esetleg elkallódhat.

Mégis ez a törekvés nem mindenkor vált hasznára a tanulmánynak. Néha mintha nem is Gáspár Imre biográfiáját, hanem egy „Gáspár Imre napjai”-féle életrajzi műzeumot olvasnánk. A neveknek például — hogy tudós

érv helyett a laikus olvasóét mondjuk először — olyan légiója fordul elő, hogy országok sorsát intéző államférfi életrajzában sem volna kevés. S Gáspárnak mennyi művéből lelünk idézetet, s mennyire hivatkozást! Pissarró műveinek jelentékeny részét úgy festette, hogy eszethegygel száz meg száz pontot illesztett képpé egybe. Poentilizmusnak nevezték a kritikusok ezt az eljárást. Ha Sziklay módszerét szakszóval, terminussal kellene jelölnünk, bátran életrajzi, irodalomtörténeti poentilizmusnak mondhatnánk azt.

Nem, éppen nem az adatoltság és a tárgyiaság ellen van kifogásunk, s az is igaz, hogy más az arcképfestő esszéista s más a tudós tárgyiasága, de itt néha talán mintha már a filmfelvevő lencse tárgyiasága kísértene.

Azért említem ezt ilyen nyomatékkal, s talán némiképp keményen is, mert Sziklay egyik jobb életrajzirói sajátja érvényesülésének állta útját. Sziklay jól ismeri, érti és érzi is a kor műveltségpolitikájának, és közéletének szellemét, éltető lelkét s ráataláló jóérzékkel válogatja meg példáit. Milyen pompás illusztráció például a Gáspár ellen indított sovinszta hajszja színvonalát illetően az, hogy egyik ellenfele a Slávy dcérát kortársi pánszláv röpiratként aposztrofálja, vagy a civis város dzsentrijének erkölcsi érzületét illetően az, hogy ott a becsület bírása, aki a nála majd egy évtizeddel idősebb Gáspár fölött is ítél, egy pökhendi joghallgató.

Ha ez a válogató készség következetesebben és bátrabban érvényesült volna, akkor, mint a régi frázis mondja, a kevesebb is csakugyan több lehetett volna. S akkor bizonyosan pregnansabban állna az olvasó előtt a könyv elvi alapvetése, Gáspár életútjának, tragédiájának értelmezése és jelentése is.

3. A könyv alapvetése, úgy tűnik, abban a törekvésben testesül, hogy megmutassa: a maga jelleme és társadalmi helyzete egymást alakító kölcsönhatásában a tehetséges dzsentri gyerekből mint lesz irodalmi rebelliót szervező lázadó, a lázadóból már-már forradalmat váró szellemi proletár, s a szellemi proletárból tollát bérbeadó, megaláztatott és megalázkodó, lezüllött, vidéki, opportunus újságíró. A két együtttható szerepének bemutatása közül kétségtelen az utóbbié sikerült jobban. A zűrzavaros családi élet, a rokoni kegyelemkenyér, a fővárosban s a különféle vidéki városokban való hányódás, a magáramaradás és kiszolgáltatottság rajza pontos s a célnak megfelelően hiteles.

Gáspár közszerelésének rajzából különösen azt a részletet kell kiemelnünk, amelyben a szlovák néphez s a szlovák irodalomhoz

való viszonyát mutatja be a könyv. A középeurópai kis népek irodalmi múltjának rokon voltáról szólni nem új dolog. Az elmúlt negyedszázad folyamán egyre hevesebben nyilatkozott a kiterjesztett határu, párhuzamos kutatások iránti igény és követelmény. Hevesen jelentkezett, és hirtelen általánossá váló igény és követelmény azonban gyakran azelőtt ösztönző erejét veszített közhelyszerűséggé válik már, mielőtt kielégítésére bármi érdemleges történetet volna. Mert néhány kitűnő indítás ugyan nem hiányzott egyik oldalról sem; Krleša, Németh László vagy Petrovics példája igazolhatja ezt, de egy-két kezdeménynél többet alig mutathat fel egyik dunai nép irodalomtörténetírása is. Sziklay könyvének legfőbb becsét mindenekelőtt bizonyosan abban kell látnunk, hogy ezen a nagyon is gyakran emlegett, de nagyon is kevésbé munkált területen gazdagította ismereteinket. A szlovák irodalomban való szinte benszülött otthonossága szépen gyümölcsözött itt.

S erről a problémáról szólni nem maradhat említés nélkül, az a tárgyilagosság sem, amellyel ebben az oly bonyolult kérdésben ítél, lehetőleg menten minden nacionális előítéllettől, de menten attól az émelítő túlbuzgóságtól is, amely a közép-európai fejlődés e tragikus processzusának még a nem létező vagy a nem minket illető vétkeiért is szemforgató önváddal meakulpázik. Hiszen kétségtelen vétkeztek a falakon kívül is; Vajánsky irányzata például bizonyára nem sokkal segítette a kiengesztelődést. Persze, minden tárgyilagosság mellett is, csak rosszul üthet ki ránk nézve e kérdés vizsgálata; Sziklay könyvének ez a részlete újabb keserű bizonyosság arra, mint homályosította meg a nemzeti túlzás még a kor jobbainak, legjobbjainak szemét is. Gáspár, ha másért nem, nemzetiségi kezdeményeiért megérdemli, hogy nevét el ne feledjék.

4. Gáspár pályája másik formáló tényezőjének, egyéniségének, lelki habitusának rajza azonban kevésbé elégíthet ki. Pedig a tanulmány — A. Schlegel hasonlatával szólva —, a főlészre hozta már az ércet itten is, csak kiolvasztását, formálását nem végezte el teljesen. Gyakran, talán túlságosan is gyakran, utal ugyan Gáspár jellemére, de annak legfőbb elemeit sem elég konkrétan, sem elég határozottan nem emeli ki.

Komjáthy, aki legtovább őrizte meg barátságát és tárgyilagosságát Gáspár iránt, igen találozatosan használta indulatainak foglalatoként a „revanche” szót. Gyermekes, vagy inkább asszonyos hiúsága, tetszelgő szerepvágya, (amely aligha magyarázható defektusának, homoszexuális voltának említése nélkül), folytonos összeütközésekbe sodorta, amelyekből mindig revanson át

akart kikerülni. Állásfoglalásának gyakori, szélsőséges változásában talán nem ez volt a legfőbb magyarázó motívum, de bizonyosan nem is az utolsó.

Tulajdonképpen nem is az érvényesülés, hanem a szerep megszállottja volt. Az Új Nemzedék című antológiájában az önmagáról adott ismertetés s a kötetet záró műfaji összefoglalás — amely Gáspár Imre művészi, műfaji sokoldalúságát hivatott bizonyítani — kétségtelenül már inkább beteges tünet, semmint komikusan nagyképű blöfi csupán.

5. A kortársak, a volt barátok is, kétségtelenül gyakran méltánytalan kicsinyléssel és szigorral szóltak Gáspárról. Sziklay viszont mintha talán túlságosan is nagy pietással volna iránta, s emellett mintha túlságosan is közelről, háttér és távlat nélkül tekintené. Ennek következtében aztán menthetetlenül alapos optikai csalódás, aránytévesztés következett be. Vagy nem erős túlzás-e az ilyen fajta megállapítás: „Föllép-e utána egészen Ady-ig valaki is, aki ennyire élesen átlát a századvég rózsaszínű ködén?” Szinte kívánczik a tollra a lakonikus válasz: tucatjával lépnek ilyenek fel, s ez a felelet alighanem kevésbé volna túlzó, mint maga a kérdés. Vagy nem túlzás-e egy ifjonti, utánzástól terhes versezetről, amely országosan közkezen forgó szociális-morális szólalásokat szed epikus keretbe, így szólni: „A lejtőre jutott nemesi osztály kritikája ez, de ugyanakkor még figyelmeztetés, memento is.” Az pedig már-már mosolyt redzít át az olvasón, hogy a Rimaszombatban diákoskodó Gáspárnak szinte még az is érdemévé válik a könyvben, hogy megérdemelt évvégi mértanszekundájából nem csinált magának különösebb kázust. „Az élet balsikere, — úgymond Sziklay — csak akkor lázítja fel, ha abban igazságtalanságot lát.”

S vajon mutatkozik-e ez a háttér- és távlati hiány a szorosabban vett irodalomtörténeti s esztétikai kérdésekben is?

II.

1. Tulajdonképpen minden íróról több különféle műfajú dolgot kellene írnia a vele foglalkozó irodalomtörténésznek. Hiszen az értekező műfajoknak is megvannak a maguk törvényei, s az életrajz például meglehetősen nehezen viseli el a hosszas szövegboncolgatást, a részletes esztétikai elemzéseket. Egysége megtörik, dinamikája földrehull. Sziklay is nyilván munkája műfaji jellegét és egységét féltette s ezért nem foglalta külön fejezetbe egy külön részletbe össze az egyes művek említése alkalmán tett elemző vonatkozású megjegyzéseit. Ezek a

megjegyzések rendszerint találóak, ámbar néha talán túlságosan is általánosak. Íme néhány példa: „Szép, részletes tanulmány” (81. lap), „vannak igen komoly kritikái”, „komoly méltatást ad Arany László szatirikus tehetségéről” (56. lap).

Mindenesetre, bár okaít értjük, sajnáljuk az összefoglaló elemzés elmaradását. Am éppen ezért, szorosan Sziklay megjegyzéseihez kapcsolódva, hadd kíséreljük meg egy föltételezett, egy lehetséges összefoglalás néhány valószínű elemét megjelölni.

2. „... eljutott a szegény emberekhez, azoknak típusait írta meg. Nem a nagyipari proletáriátusét. Azoknak a szegény embereknek a világát, akiket a kávéház ablakából pillantott meg: az utca számkivetettjeit” — olvassuk a 129. lapon. A 30-on pedig ezt: „Az első pillantásra affektáltságnak látszik (tudniillik az Oly régi ének c. ifjúkori szerelmes vers). Az ember igazán nem azt várja egy tizenhétéves kamasztól, hogy olvasmányélményei alapján énekel a szerelemről.”

Ebben a két nyilatkozatban van egy olyan, az alkotásélektant illető közös motívum, amely a könyv többi esztétikai megjegyzéseiben is gyakran ott lappang. Az élmény és mű túlságosan közvetlen származtatásáról az irodalmiságnak, a stílusnak közvetítő és formáló közegként való kapcsolásáról van szó. Tizenhét éves, tanult, költőnek készülő fiatalembertől ezt, szinte szükségszerűen csak ezt várhatja az ember. Hiszen — bizonyosan közhelyszerű mondani is már — az érzés- és élményformák, a gesztus- és kifejezésformák eltanulásának időszaka ez s a Rimbaud-szerű kivételek valóban kivételek csupán.

S vajon csakugyan közvetlenül, közvetítő közeg nélkül, vagy legfőljebb a kávéház üvegen át látja-e az író, amit lát? A sajátos írói, művészi látásnak legjellemzőbb vonása a jelenségeknek egységben való látása; s a mű egységének alkotóelemeit és ezeknek az alkotóelemeknek összetartó belső formáját, kohéziós erejét sokkal inkább a kor irodalmi iránya, stílusa szabja meg, semmint a közvetlen tapasztalat. Nem a kor irodalmiságán át látni az ábrázolandó világot csak a legnagyobbaknak adatott meg, s nekik sem egészen. Gáspár nem azért írt utcai koldusról és kóristalányról, prostituáltról és hordárról, báléjszakai halálról és „bítor koronás gazokról”, mert a kávéház ablakából ezt lehetett látni, hanem mert a kor irányzata, irányzatai ezt láttatták a kor, a nemzedék írójával.

S Gáspár esetében mindezek a szempontok különös súllyal esnek latba, hiszen egyéniségében, mint Sziklay is több ízben helyesen hangsúlyozza, sok van a pedagógus alkotá-

ból: átvesz és átad; nem annyira teremtő, nem annyira kezdeményező, mint inkább közvetítő, a kortárs Asbóth János kedvelt szavával élve „transactionális” jellem.

3. Lírájában — elsősorban erről van itt szó — az elemző három irány összecsövődését figyelheti meg. Ezek ugyan állandóan egymásba játszanak, egymástól el sem választhatóak, de azért világosan meg lehet különböztetni őket.

Melyek ezek?

A hatvanas évek végén kialakult nálunk is egy bizonyos radikális, itt-ott republikanizmussal kacérkodó hangnem és irány. Több-kevesebb változattal egész Európában mutatkozott ez; sugalló védőszentjeként Hugót tisztelte, bár zászlajára hősi ideálnak szívesebben írta a megdicsőült Byron nevét, s valójában Béranger-től majdnem annyit tanult, mint magától Hugótól: negyediknek Heine neve ragyogott egén. A liberalizmus magtalan utóvirágzása, pszeudovirágzása volt ez, a polgári szabadságfogalmak, szabadságeszmények verbális korszaka, amelynek műveit olvasván az utókor nem tudja elfojtani azt az érzését, hogy ezek a fogalmak és eszmények gyakran talán inkább csak a pátosz kiváltására, a dikció ürügyéül szolgáltak. Nagy eszményeket és eszméket hánytorgatott ez az irány örökké, egészen az unalomig, mégis ritkán volt nála irány valódi filozófiai gondolatokban szegényebb. Ábrányi Emil volt ennek az iskolának legjelesebb magyar képviselője s Gáspár Imre verseinek igen tekintélyes csoportja, első-sorban a Dalok az időnek című kötet versei, kortársi rokonságnál, úgy lehet, közelebbi viszonyban állanak Ábrányi költészetével. Ha a verselés virtuóz művészetének, a dikció latinus eleganciájának, az előadás csillogó, de azért mindig iskolázottan fegyelmeztet elokvenciájának hiánya el nem árulná őket, nagyjából Ábrányi-kötetben is olvashatnánk őket. Az elvont erkölcsi, politikai, szociális fogalmak megszemélyesítése, a nagy morális intenzitású, pejoratív jelentésű melléknevek szélsőséges használata, a versmondát tirádaszerű alakítása, a jelenetszerű, dramatizált verskeret kedvelése, amely hatáson befejezést rejt magában, a természet inkább allegorizált, semmint átlekésített megélesztése, a versnek dialógusok, dialógus töredékek, álmegszólítások által történő meg-megszakítása, a bibliai, a vallásos jelképek profanizálása, a szabadság és istenfogalom azonosítása, extrém ellentétek gyakori szembeállításai, idegen szavaknak, fordulatoknak, főképpen publicisztikai és szalonias idegen szavaknak, fordulatoknak a versbe illesztése: — íme néhány stíluscsem, válogatatlanul, ennek az irányzatnak gazdag,

de jórészt már ekkor is avult tárházából s íme, hozzájuk néhány példa is Gáspár említett kötetéből:

Szól a király: „előre nép!
Pór! Katona! Fel ifjúság!
Előre... ágyútöltelék,
Érttem vagy, számítok rád!”
(Király, Vezér, Nép, Költő)

Készül a gaz had-milliókkal.
Kaján szavát már hallhatod.

... Hogy eltíporják, szertezúzzák
Koronás gazok seregei?
(Európa)

[a nép]
Rab... rabja lett bitor gazoknak.
... Elhull, elporlik botorul!
Királyok, bűnök léha rabja.
(Szabadság)

De jog, igazság, ős erő, mely
Miként a szikla állni fog.
(u. o.)

És holta nem tett vátozást, mert
A pompe funebre szinte fény!
... A szalonokban gyászbeszédül
Hangzik egy „pauvre! elle est morte!”
(Adrienne grófnő temetése.)

Ez tehát Gáspár költészetének első rétege. A második az almanach-líranak az a továbbbővülő hagyatéka, amely a népiesség egyeduralma idején az iskolába és a családi körbe szorult vissza, szállott le, s ott, ha szabad úgy mondanunk, egyfajta értelmi-ségi folklori szerepet töltött be. Ennek a továbbbővülő iránynak szívós életerejét bizonyosan fokozta Tompa költészetének általános kedveltsége, amelynek a közízlést alakító, meghatározó szerepével, úgy tűnik, nem számol kellőképpen irodalomtörténetírásunk, jóllehet érzelmessége, moralizmusa folytán még néhány emberöltővel ezelőtt is az alsóbbfokú iskola egyik legkedveltebb költői olvasmánya volt. Az almanach-líranak ez a survivant hagyatéka persze magába fogadta a romantikus, a dal- és románcköltő Heinenek a hatását is és érzelmességéhez némi byroni világfájdalom, sőt pesszimizmus is társult. Maga Gáspár mondja, Új Nemzedék című antológiáját berekesztő összefoglalásában nemzedéke jellemzőjeként: valamennyi, „Bullát és Kisst kivéve, a Byron—Puskin oskolájából” való (378. lap).

Gáspár lírai verseibe, akár csak az almanach-költészet idején, epikus elemek kerülnek s a vers kerete dramatizált jelenet-féle.

Afféle költői helyzet, amelynek hőse legtöbbször természetesen forma szerint is maga a költő. Ezek a versek nem egyszer laza láncba fűzhetők s a lánc szemei egy lírai regény kifejeletlen szakaszainak, fejezetkéinek foghatók föl. Ez a sajátosság nyilván inkább a byroni irány beütése, hiszen az almanach-líra sokkal inkább a magában álló, idegen hősi helyzetdalt kedvelte. S míg ott a költő keretként szolgáló epikus leleménye, a költői helyzet konkrét és valóság-hűen kidolgozott, itt inkább csak jelképi, inkább csak utalás arra a köztudatban élő, az almanach-líra által begyökeresített „költői”, alaphelyzetek, sablonok valamelyikére. (Elválás, találkozás, bukás; a kedves báléjszakai halála, a hűtlen kedves vig mulatása, benn, az elhagyott költő gyötrődése a külső sötétben; a költő lelkében fájdalmas ősz, a természetben tavasz; üzenet a síron túlról; a szerelmi bánat elpanaszolása az anyának és így tovább). Az almanachlírara oly jellemző morális tanulság, emlékkönyvi életbölcességet tolmácsoló aforizma, — rendszerint az utolsó versszakban — természetesen itt is elmaradhatatlan. Lássunk néhány példát:

S ha buktál, azt se bánd!
Csak fölkelsz valaha,
Irigység volt, s a sors
Bizony csak mostoha

Sikamlós útjain
Ragadt a szenvedély — —
Tán ifjú is valál,
Felejtik azt ne félj!

Rajtam mi sem segít,
Lelkemben egy tudat:
Kj sujtott, bánt, lever...
Jót tesz és igazat!

(Passiódalok 1875)

Sírbolt szobád, rálépve küszöbőre
Mi tiszta volt lelkemben — — eladám,

Nem győzött semmi emlék
A szenvedélyek felzúdult hadán!

Sírbolt szobád, hisz halva fekszik ottan
Szívemből minden tiszta érzélem.

... Meghalt a szív, meghalt még e világon,
Ha nem szentsége már a szerelem.
(Marie... 1875.)

Elgondolom, hogy Te, kedves,
Vagy most is a bálkirálynő.
És én írom a jelentést
Sírhanon, hol cipruság nő.
(A bálkirálynő dalai. 7.)

„Bűvös-bájos bái sereg”, „ragyogó keszkenő”, „fehér lányka”, „koszorús ravatal”, „gazdag labor”, „bíbor regg”, „égi arc”, „villi tánc”, „cipruság”, „sirküszőb”, „szív-ábránd”, „kis estike, szép gyöngyvirág” — a hosszú sorban folytatható példák helyett azonban inkább említsük meg azt, hogy első-sorban a Báلكirálynő dalai című kötetnek és az 1876-ban kiadott Válogatott költeményei lánynevekkel címzett ciklusainak versei tartoznak lírájának e második rétegébe.

6. A harmadik réteg a szlovák népiesség hatását tükrözi. Legkevésbé ez különül el zárt korszakra vagy költeménycsoportra. Ez a hatás mindvégig jelen van lírájában, de csak ritka versében egyeduralkodó. (Talán még leginkább a Közös bú, A falun, s Az alamizsna címűekben, meg a Báلكirálynő dalai c. ciklusból a 39., 42. és 43. darabban az.)

A Štur- és a Sladkovič-féle népiességet kétségtelenül sokkal inkább jellemzi bizonyos bensőséges érzelmesség, rousseauiánus természetrajongás, a kései német romantikusok Waldromantikájával némiképp rokon idillizmus, a tündéres és történeti monda-világtól való áthatottság, mint a magyart. Jelleme nem is annyira szociális, szociálist-politikai, mint a magyaré. Nem annyira egy réteget, egy osztályt övezett fénykörével, mint inkább az egész nemzetet. Bizonyosan azért, mert egy társadalmi ellentétéktől kevésbé szabdalt, s főképpen nemzeti szabadságáért egységesen küzdő nép kifejezője volt. Kétségtelenül kevésbé volt harcias társadalmi, osztály-társadalmi értelemben, mint a 48 körüli magyar népiesség, de a népnek sokkal igazabb szeretete, a nép iránt való sokkal emberibb részvétet járta át, mint a 70-es 80-as évek rideg magyar epigon népiességét.

Mindezek a vonások kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy a nagyzólo családi élet zűrzavarából elvágyódó, a meghitt, meleg egyszerűség, s az idilli béke nosztalgiájával eltelt fiatal költő érdeklődését magukhoz vonzzák s formálják költészetét.

Visszanézek rád még egyszer
Hajnik falu hegye völgye
Béboríthat ez után a
Sírhalomnak lanka völgye!

Sírt sokáig sírt a lányka,
Nyújtja kezét kedvesének,
Harmadnapra fölzokogott
Fölötte a síri ének . . .

. . . Sebes patak puha habja
Volt a lakzi — égi párna, —
Kiemelték a halászok,
Új hazába viszik már ma.

(Tót népdal)

Fölél a lomb. . . mozdul a gyep. . .
Dal ott : s itt fénybogárcák —
Paraszt lánykák vígan merik
Az úti csermely árkát

Távol harang itt nyugszik el
Hajnali kürttel hallom . . .
Szellőcske csak halkan suhanj
E szent, e drága halmon!

(43. dal. A báلكirálynő dalaiból)

A tündérszép berek virít
Dalos pórlány epet keres . . .
Az a kis nap mi belesüt
Olyan halvány, olyan keves,

(42. dal. A báلكirálynő dalaiból)

4. Ez tehát Gáspár költészetének hármast alaprétege. Fogadott be, természetesen, ő is az említettekén kívül más hatást is; Sziklay például Poe-ra, Mickieviczre utal, de, mint az egész nemzedéknél, nála sem maradt el Lenau erős hatása sem. Ámde az, aminek alapján a föltételezett és óhajtott elemző fejezet Gáspár helyét a magyar költészet változásfolyamatában megszabhatná, alighanem mégiscsak ez a hármast elemű alapréteg lehet. S éppen ez a tény akadályozza meg azt, hogy, mint e felföldi költőcsoport jobbait, Gáspárt is az újabb magyar líra úttörőinek elsői közt emlegethessük. Hiszen ezeknek az évtizedeknek magyar lírájában a modernség értelme, az erős szubjektivitás mellett városiasságot, a korszerű filozófia gondolatkinsével való gazdag töltekezést s ezzel együtt bizonyos intellektualizmust jelentett (Vajda, Komjáthy, Palágyi L., Zemplémi Á.).

Bizonyos, hogy nemzedéktársai költészetében is fellelhető ennek a három rétegnek egyike vagy másika. A pályakezdő Komjáthy-nak például egy egész ciklusa volna az almanach-líra e „korszerűsült” örökségéhez sorolható, Rudnyánszky-nak meg éppen egy egész kötete, s Rudnyánszky-nál is, Reviczky-nél is nem egy Ábrányi hangnemében fogant verset találunk, de ők, hogy úgy mondjuk, túljutottak, túlléptek ezeken. Igaz ugyan, egyszer-egyszer az ő líráján is megpendült egy-egy, a kései Komjáthyra emlékeztető fölütés, az ő költészetében is fölcillant egy-egy, a kései Komjáthyt idéző sor, hiszen ezek nem csupán Komjáthyéi voltak, hanem a koré is. Íme egy példa :

Anyám, szép föld, s ti fényes ormok . . .
. . . O halljatok, ti! Úgy szeretlek,
Oly szívből küldöm dalomat.

(Anyám, szép föld)

Csakhogya ezek kivételek, s nemcsak jellemzők rá.

Stílusválság, stílusváltás korszaka volt ez. Gáspár nem volt tehetség híján, de sokkal inkább „transactionális” tehetség, sokkal inkább átvevő-átadó, mint kezdeményező egyéniség. Egy kialakult stílusirány uralma idején talán a neves másodrangúak sorába is bekerülhetett volna, ám itt nem volt elég valamely adott példát követni; kezdeményezni, s a lehető kezdemények között választani is kellett, s ehhez neki nem volt sem elég tehetsége, sem elég művészi elszántsága. Szerepet akart minél előbb és mindenáron, a szereplés jobban érdekelte, több volt számára, mint a szerep maga, mint a szerep tartalma s így választotta, követte azt a példát, amely éppen előtte állott, s amely legelőbb látszott biztosítani a sikert és a szerepet. Választása azonban éppen a valódi sikertől és szereptől ütötte el, bizonyítva újra Goethe híres tanítólevelének igazát: „Die Nachahmung ist angeborn, das Nachahmende wird nicht leicht erkannt.”

A kor költői közül mindenesetre azokhoz áll közelebb, akik a fejlődés folyamatában egy mellékágot vagy korábbi fokot képviselnek; közelebb Ábrányihoz, mint Vajdához, közelebb Endrődihez, mint Kis Józsefhez, közelebb Reviczkyhez, mint Komjáthyhoz.

S prózája? Nagyonbízott lefelé tartó életszakaszához fűződik. Ha a kortársi elbeszéléshöz mérjük, nem látszik szükségesnek hosszabban foglalkozni vele. A könyvben azonban valamelyes irodalmi háttér, például témátörténeti utalás nem ártott volna; utalni például arra, hogy a „Tiszteljétek a közkatonaikat” tárgya Thury híres darabjának, a „Katonák”-nak a tárgyával, az Arany, ólom, vér témája pedig Iványi Püspök atyafiságáéval egyetstvé; vagy kritikáit illetően arra, hogy a Kupa Árpádról szóló bírálata mintha Péterfy azonos tárgyú recenziójának ismeretéről tanúskodnék.

III.

Ha Sziklay módszerét joggal neveztük poentilizmusnak, némi erőltetéssel stílusát is nevezhetnénk annak. Nincsenek folyton visszatérő s az emlékezetbe rögződő nagy ecsetvonásai, állandó stílusformulái. Az élő beszéd sok-sok apró színtöltéséből sok különféle színű pontjából, eleméből illeszkedik egybe nyelvének anyaga. Nemcsak friss, olvasmányos ezáltal ez a nyelv, hanem ment nem is csak a tudóskodás modorosságától, de a tudományosság szárazságától és elvont-

ságától is. Szinte familiáris melegség hatja át néha.

Ámde a régi szólás úgy tartja: amiben a segély, abban a veszély, s a szóban forgó veszélyt Sziklay sem kerülte egészen el. Az élő nyelv, az élő beszédstílus nem kevés jellegzetes hibáját lehetne könyvéből kiírni. Íme közülük néhány. Képzavar: „Európa felé tekintő légkör” (29). „Az uralkodó osztály egyik legfontosabb bátyájának, a párbajnak a föltétlen híve” (142.). Zsargon, anakronizmus: „Útálja és üldözi a személyi kultuszt” (169.). „Pozitív értékel” (23.). „Rendezvény” (67.). (Gáspár által rendezett koncertről van szó.) „Inkább visszafelé, mint előre mutató barátság köti” (52). Pesties jelzőtúlzás: „Imádott tanára” (33.). Pontatlan, odavetett jelző: „A nagy világkatakliзма vérmes megálmodója” (156.). Ebbe az utóbbi csoportba tartozik az a furcsaság is, hogy Szabolcska népiességét „szalon népiesség”-nek nevezi, a Családi Kört pedig „szalon folyóirat”-ként említi. Pesties zsargon-germanizmus: „a »konszolidált« közvélemény, amelynek ellenzéki magatartása amúgyis kényelmetlenül jött” (67.). Szórendi pongyolaság: „A táblabíró-latinságának még ekkor is ápolásában túnt ki” (52.) s más effélék.

A stílus dolgában ki-ki másképp vélekedik; eszményt állítani itt a legnehezebb. Mi mindenesetre inkább adnánk szavazatunkat valamelyes „tudós szárazságra”, sőt még talán „tanáros pedantériára” is, semmint a beszélt nyelv ilyen közeli voltára, stíluslemeinek ilyen rostátatlan alkalmazására.

IV.

Mindezt összevéve tehát elmondhatjuk, hogy ez a Gáspár-életrajz jó könyv, hasznos munka, mert Sziklaynak sikerült úgy megírnia, hogy benne a századvég műveltségtörténetének jónéhány alapkérdése került az elemzés átvilágító röntgenlámppja alá. Igaz, Sziklay könyve talán jobb történeti munkának, mint irodalomtörténetinek. Gáspár során át, ha szabad úgy mondani, közéleti szereplésén át többet sikerült megmutatnia a századvég életéből, mint Gáspár munkáin át a századvég irodalmából. Mint Gáspár pályájának, az ő munkájának is legértékesebb szakasza a nemzetiségi kérdést tárgyaló szakasz. Ezért hadd fejezzük be azzal az óhajattal, hogy itt, ezen a területen, például a szlovák és magyar népiesség párhuzamos vizsgálatának területén, kutatásainak újabb eredményeit is mielőbb szeretnénk látni.

Németh G. Béla

VRÁGÉNEKEK ÉS MULATÓNÓTÁK XVII—XVIII. SZÁZAD

Összeállította és a jegyzeteket írta Stoll Béla. Bp. 1956. Magvető. Magyar Könyvtár 243 I.

Irodalomtörténetírásunknak a névtelen kéziratok költészet tanulmányozása terén nagy adósságai vannak. A felszabadulás előtti kutatás, melyet főként a kuruc költészet problémái kötöttek le, megrekedt a kuruc dalok hitelességének kérdésénél, s irodalomtörténetünk e gazdag fejezetének reális, álromantikus szemlélettől mentes értékelése is csak az utóbbi évek során vált lehetségessé. A többi, kivált a szerelmi s ehhez kapcsolódó műfajok területén a kutatás még az anyag rendszeres és teljes feltárásának kísérletéig sem jutott el. Pedig Erdélyi Pál már a múlt század végén így írt: „Régebbi költészetünk alig van kiadva. Amit alig néhány évtizede kezdtek, abban maradt, vagy csak lassankint halad, még énekműtől sincs... A mi a Régi Magyar Költők Tára kötetében s Thaly Kálmánnak ez irányú publikációiban van, mind nagyon becses, de kevés, s a mit folyóirataink, hírlapjaink rejtegetnek, nincs összefoglalva... Nincs lajstromuk az énekíróknak, hogy élettrajzi lexiconról ne is ábrándozzunk. Itt volna az ideje, hogy forrásainkat rendszeresen ismertessük, anyagunkat methodikusan földolgozzuk s ezzel előkészítsük a nagy munkát, régebbi költészetünknek összefoglaló s kimerítő kiadását... Egy ily Éneklexicon vagy gyűjtemény nem fog soká késni, ha megvan bennünk a komoly akarat, hogy régebbi művelődésünk költői emlékeit gyűjtsük és közzé tegyük.” (EPHk. 1899. évf. 211—212. l., a Komáromi-énekeskönyv ismertetésében.) E tervek csak kis részben valósultak meg. Néhány XVII. századi daloskönyv szakszerű ismertetése (Dézsi Lajostól), a Szíveket újító bokréta és a Szentsei-daloskönyv kiadása, kisebb anyagközlések és adalékok, Szabó T. Attila igen becses, de már megjelenésükkor hiányos és azóta nagymértékben elavult kéziratjegyzékei, egyikét elvi kérdéseket is felvető dolgozat (mint Jenei Ferenc és O. Nagy Gáboré): lényegében ennyi az, amit az irodalomtörténet Erdélyi Pál felhívásától a második világháborúig eltelt több, mint négy évtizedes időszak alatt e területen produkált. Így történt, hogy a XVII—XVIII. század rendkívül gazdag szerelmi s ezzel rokon költészet, mely az egykorú műköltői termést nemcsak mennyiségileg haladja meg, hanem művészi színvonal tekintetében is messze felülmúlja, mindezt ideig jórészt ismeretlen maradt nemcsak a régi magyar költészet iránt érdeklődő olvasóközönség, hanem a kutatók előtt is. Hogy egyebet ne említsek, XVII. századi névtelen szerelmi líránk egyik

legbecsesebb forrásának, a Mátray-daloskönyvnek a mai napig sincs megbízható és teljes kiadása. Ilyen körülmények között érthető, ha irodalomtörténetírásunknak mindaddig le kellett mondania azokról a fontos tanulságokról, melyeket a kéziratok költészet jellegét, sajátos társadalmi funkcióját, a nép- és műköltészet közötti kölcsönös közvetítő szerepét s nem utolsósorban a magyar verselés történetét illetően levonható és sok területen értékesíthetett volna.

Az elmúlt néhány esztendő észrevehető javulást hozott. Elvi jelentőségű cikkek és tanulmányok jelentek meg a kuruc költészetéről (Esze Tamás tollából) és általában a kéziratok költészetéről; kiadványok egész sora jelzi a közönség és a kutatók fokozódó érdeklődését: Esze Tamás válogatása a Szépirodalmi Kiskönyvtárban, a Magyar Klasszikusok-sorozat antológiája („Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig”), terjedelmes, tudományos értékű bevezetéssel és jegyzetekkel, Pálóczi Horváth Ádám Ötöd-félszáz Énekeinek kritikai kiadása, a Szádeczky—Miscellanea XVIII. századi daloskönyv kiadása stb. De ami a legjelentősebb eredmény, Erdélyi Pál 60 év előtti óhaja a megvalósulás küszöbén van: évek óta folyik a Régi Magyar Költők Tára folytatásának anyaggyűjtése és sajtó alá rendezése (egyelőre a XVII. századi anyaggal), s minden remény megvan arra, hogy a 10—15 kötetre tervezett sorozat kiadása a legközelebbi jövőben megkezdődik.

Kisterjedelmű, de igen tanulságos ízelítőt kap az olvasó ebből a nagyarányú vállalkozásból a Magvető Könyvkiadó Magyar Könyvtár-sorozatának 1956-ban megjelent kötetében. Az egy híján 100 darabból álló gyűjtemény anyagának mintegy harmadrésze kiadatlan s találhatunk benne kiadottak voltak ellenére elfelejtett szép darabokat is (mint a 45. sz. „Jó lakásban az kik vadtok...” kezdetű remek, friss ütemű táncdal). Stoll Béla, mint a Régi Magyar Költők Tára készülő, új kötetének egyik szerkesztője, bőven merített a rendelkezésére álló gazdag anyagból, s e kis antológia alapján már némi fogalmat alkothatunk arról, hogy a régi magyar költészetnek hány meg hány értékes darabja hevert eddig elrejtve és ismeretlenül kéziratok énekeskönyvekben, ponyvafüzetekben, bejegyzésként régi nyomtatványokban, porosodó folyóiratkötetekben s levéltárak, kéziratárak ilyen szempontból feldolgozatlan kötegeiben. A gyűjtemény szerkesztője mindezekből a forrásokból válogatott és felhasználta azokat az erdélyi és fel-

vidéki mikrofilmfelvételeket is, melyek Klaniczay Tibor kutatóútjai nyomán készültek s ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának mikrofilmtárában hozzáférhetők. Olyan valóban szép darabokat ismerhet meg itt az olvasó, mint az „Óh gyönyörűséges, mindenkéni legszébb...” kezdetű dalt, a hasonló kezdetű XVII. századi dal kései, lényegesen eltérő, népi jellegű változatát (MTA Népköltési gyűjtés), a „Szólalj meg már egyszer hozzám” kezdetű, madárszimbólumokban gazdag bókverset (Kelecsényi-énekeskönyv), a „Keservesen kezdi búcsúzó verseit...” kezdetű, őszinte hangú búcsúdalt, melynek egyik szép strófáját érdeemes e helyen is idézni:

Olyan vagy mint ráró, sebes szárnyon járó,
Szerelmes szíveket szerelemre hajtó,
Ékes szárnyaiddal engem takargató,
Jaj, szivemtől szakadt, tőlem elmaradó!

Felvette a szerkesztő a kiadatlan Szikszai-énekeskönyv több darabját is, köztük a pajkos, friss humorú diákdalt:

Úton mégyen menyecske,
Vékony, karcsú, szépecske,
Oskolában a szeme,
Oda szakad a szíve. Stb.

Találkozunk a kötetben a Kodály Zoltán feldolgozásából ismert Esti dal, valamint a „Tavaszi szél vizet áraszt...” kezdetű közismert népdalstrófa most először közölt régi szövegváltozatával is. A kiadatlan darabok némelyikének variánsa ugyan megjelent már nyomtatásban, de ez az itt közölt szövegek értékéből mit sem von le: a változatok nem egyszer épebbek, szebbek az eddig ismerteknél. Négy esetben két-két erősen

eltérő változatot találunk egymás mellé állítva, mintegy a kézről-kézre, szájról-szájra terjedő szövegek folytonos módosulásának szemléltető példaként.

Nem könnyű feladat egy ilyen viszonylag kiterjedelmű összeállításban bemutatni a XVII—XVIII. század kéziratos szerelmi költészetének rendkívül gazdag, műfaji és formai tekintetben egyaránt változatos anyagát. De Stoll Béla bizonyára nem is valami féle „hű keresztmetszetet” kívánt adni, hanem elsősorban ízlésére támaszkodva választotta ki a népszerű kiadvány rendeltetésének megfelelő darabokat. Ez a törekvése pedig sikerrel járt: mind a más kiadványokból már ismert, mind az eddig kiadatlan versek alkalmasak arra, hogy az olvasókat gyönyörködtessék és érdeklődésüket régi magyar kéziratos költészetünk iránt felkeltsek. Kár, hogy a XVIII. század közepe tájának, második felének új ízlést képviselő legszébb szerelmi dalai („Erdőkön, mezőkön járó... Ellopták szívemet, jól érzem... Jaj gyöngyvirágom, rozsmarintágom... stb.) már nem kaphattak helyet ebben a kis válogatásban. Érdemes lenne ezeknek a XIX. század elejiekkel együtt a sorozatban külön kötetet szentelni.

Az antológia anyaga műfaji tekintetben egységes: szerelmi és lakodalmi, ill. lakodalmak alkalmával előadott darabokat tartalmaz. A címadást nem találom szerencsésnek: mulatónótán a mai olvasó bordalt ért, ilyen pedig csak egyetlenegy van a kötetben, a 33. sz. „Éljetek vígan...” Helyesebb lett volna a könyv gerincén — nyilván sajtóhiba folytán — olvasható „mulattató nóták” elnevezés; de lehetett volna a címben a lakodalmi énekek gazdagon képviselt műfajára is utalni.

Kiss József

LENGYEL GÉZA: ADY A MŰHELYBEN

Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1957. 394 lap.

A közönség egy része az intimítást, a „leleplező” szóbeszédet szereti a hősről szóló emlékezésben vagy hősének magánleveleiben látni, hallani: a nagy versek költőjét meglesni borozás, szerelmeskedés közben, ismerni halóköntösének mintáit, oknyomozó pontossággal tudni szeretőinek számát, nevét, életkorát, társadalmi rangját, a hős betegségének okát, természetét, testi és lelki életének furcsaságait, állhatatlanságát, összeférhetlenségét, kicsinyhitűségét, pózosan előkelő gesztusait, pénzsóvárságát, ordénárását, vagyis mindazt, ami inkább a költő magánéletéhez, mint művéhez

tartozik; mindazt, ami különös, „romantikus”, meghökkentő vagy éppen tisztító ebben az életben — sokkal inkább ezt, mint azt, ami vonzó benne. Az élet és a mű természetesen szorosan kapcsolódik egymáshoz, s jogos ez a kérdés: a nyárspolgári értelmezésben különös élet tudja-e csak kibontakoztatni a költő eleve adott tehetségét, zsenijét; kell-e narkózisul a versteremtő lelki diszpozíció állandó ébrentartásához a különös és pedagógiai példaképül nem állítható magánélet; jobban értjük-e életművét, ha ismerjük emberi gyöngeségeit? A válasz bajosan lehet egyértelmű — Ady esetében

meg éppen nem, hiszen ő maga vallja *A magyar Pimodanban*, hogy szüksége volt a folytonos mámorra, s ha jól ismerjük azt a társadalmi, művészeti és politikai légkört, melyben Adynak alkotnia kellett, akkor bizvást mondhatjuk, hogy Adynak sok rossz tulajdonságot kellett fölírncigálnia magából: alakoskodnia, szeszélyeskednie, pözölnia is kellett, s olykor az amoralitás egész fegyvertárát kellett fölvonultatnia, hogy megírhasa mindazt, amire hivatottnak érezte magát. Balassi életében is vannak olyan mozzanatok, melyeknek követésére aligha buzdítanánk ifjúságunkat, életét mégis föl kell tárunk, mert tudnunk kell azt, mit miért tett, hogy életművét világosan értsük. Nem azért tehát, hogy a közönség emez imént említett részének lesekkedő kíváncsiszkodását kielégítsük, hanem azért, hogy tudatosítsuk és tárgyyszerűen bizonyítsuk: az írástudónak nemegyszer bántó gesztusokat kell tennie pénz és országgló hatalom előtt, hogy — gyakran — életét, szabadságát megóvja, vagy mindennapi kenyerét megszerezze — éppen életművének érdekében. De hogy az emlékezés ez legyen, s ne lesekkedés, ahhoz az emlékezőnek tisztában kell lennie azzal, milyen „intimitások” szolgálnak magyarázatul az életműhöz, s mi az, ami csak turkálás a költő magánéletében. Határokat kell vonni tehát, és mértéket kell tartani — Ady esetében különösen: a könyvtárnyi Ady-irodalom nem egy ilyen példátlanul ízlettelen emlékező írással „dicsekedhetik”.

Mindezt azokra az emlékiratokra vonatkoztatom, melyek közönségnek és nem szakembereknek íródtak; — mert bár a filológusban az emlékező pletykálkodás inkább viszolygást kelt, mint érdeklődést, mégis számolnia kell minden adattal, mégna nem is bizik az emlékező memóriájában, vagy ha kételkedik is jóhiszeműségében, s ha tudja is, hogy a javlat minden adatot, minden történet sajátos fénytörésben látta: a kétségbevonható adatnak is lehet filológiai értéke, ha ebből az adatból vagy a szükségképpen stilizált történetéből a költő szemléletmódja valamiképpen kikövetkeztethető.

Lengyel Géza könyve fontos forrásműve lesz az Ady-kutatásnak, annak ellenére, hogy a közönségnek is íródott; ezért tettem előbbi megjegyzéseimet az ilyen jellegű művekről általában, s azért, hogy általánosságban megmutathassam, milyen hibákat került el Lengyel Géza, s hogy miért tudott ilyen kitűnő és hasznos könyvet írni. Művét az imént kívánt mértéktartás és az emlékezés céljának — Ady esetében joggal megkövetelt — tisztázottsága teszi kiváltképpen vonzóvá; — tehát az, hogy olyan emlékeket és magánleveleket ad a közönség kezébe, melyek

teljesebbé teszik Ady művészetéről alkotott képünket, melyek érthetőbbé teszik életművét, sőt új adatoknak egész sorát bocsátja a kutatók rendelkezésére.

Lengyel Géza azok közé az emlékirók közé tartozik, akik emlékezetüket állandóan ellenőrzik kétségbevonhatóan és kelően dokumentált adatokkal, sőt emlékezetüket újra meg újra ezekkel az adatokkal frissítik föl, olyannyira, hogy ez a tárgyyszerűség adja meg emlékezetüknek a lehetőséget olyan képzettársításokra, melyek az emlékezetnek ilyen ösztönzése és támogatása nélkül aligha buknának föl a tudat mélyéből. Lengyel Géza e módszer alkalmazásával egyrészt a maga nagyon rokonszenves szerénységéről tesz tanúbizonyságot, másrészt azt a még rokonszenvesebb igyekezetét demonstrálja, mellyel arra törekszik, hogy emlékiratának történelmi hitelét kétségtelemné tegye. Ezt azért kell hangsúlyoznom, mert a modern emlékirók közül többen hajlamosak nagyon is szubjektív állításokra, még olykor olyanokra is, melyeket a filológus könnyűszerrel cáfolni tud. Talán azért teszik, mert a maguk személyének nagyobb fontosságot tulajdonítanak a kelleténél, talán azért, hogy az utókor figyelmét szándékosan eltereljék bizonyos mozzanatokról, másokra meg a dolgok érdemén fölül fölhívják az olvasó figyelmét — legtöbbször azzal az indulattal, hogy rossz színben láttassanak egyeseket, vagy hogy efemer politikai nézőpontok szerint egyértelműre fessék hősük korántsem egyértelmű, inkább zavaros és ingatag politikai magatartását; azt remélik, ezáltal „szalonképesebbé” válik hősük, s közben nem gondolnak azzal, hogy a filológust megtéveszteni nem lehet, mert hatalmas és az emlékiró által — rendszerint — még nagyjában sem ismert apparátus is anyag áll a legújabbkori magyar irodalom szakértőjének rendelkezésére. Lengyel Géza nem e szubjektív, különféle szándékok szerint jobbra-balra pislogó és emlékezetüket csalhatatlannak deklaráló, indulatos emlékirók közé tartozik: Lengyel Géza filológus is, pedáns, lelkiismeretes, ha nem is gyakorlott, s műve nemcsak emlékezés, hanem filológiai mű is; — az adat segíti emlékezését, s az emlékezés kiegészíti, magyarázza az adatot, bemutatja hátterét és környezetét.

A történelmi hitelre való törekvést mutatja a könyv szerkezete is: nem az időrend a fő szerkesztési alapelve, hanem Ady, illetve a környezet, a társadalom életének, a politikai közéletnek egy-egy fontosabb periódusa. Nem kell végigolvasni a könyvet ahhoz, hogy ez az állítás igazolható legyen, elég csupán a tartalomjegyzékben megnézni a könyv fejezetekre osztását; ilyen fejezetcímeket olvashatunk benne: *Varsány, Ady és Kosztó-*

lányi, Ady és Bíró stb. A *Varsány* például a Vészi-családdal való kapcsolatát tárgyalja; ennek a viszonynak — mint periódusnak — is természetesen megvan a maga időbeli kiterjedtsége, s a perióduson belül az idő fő szerkesztési elemmé válhat, akárcsak a hasonló jellegű Ady és Kosztolányi vagy az Ady és Bíró periódusban is; — gondoljuk meg, mennyire áttekinthetetlen volna Ady-nak akár ez, akár az a kapcsolata, ha Lengyel Géza nem önálló periódusként, hanem időbeli kiterjedtségüknek megfelelően elszórtan tárgyalná őket könyvében; — Lengyel Géza művében tehát az eseményeknek és viszonylatoknak nem *krónikájáit*, hanem *történelmét* olvashatjuk. Ez a módszer teszi lehetővé, hogy Ady életének egy-egy vonatkozását részletesen, gazdagon és sokoldalúan elemezze, s a könyv ezáltal válik tudományos értékű művé, az Adyról szóló irodalom egyik becses forrásművévé.

A könyv Nagyvárad érzékletes, tárgyilagos, alaposan dokumentált bemutatásával indul, s a jellegzetes nagyváradi figurák jellemzése után rátér Ady nagyváradi tartózkodásának első időszakára; helyesen emeli ki a Somló-affér jelentőségét Ady újságírói pályafutásának alakulásában, s rendkívül okosan, meggyőzően tárgyalja Ady „Tisza-komplexumát”, ezt a sokat emlegetett kérdést, mely köré egész legendakör épült, s melynek végső tisztázásához Lengyel Géza nagymértékben hozzájárul. A magyar történetírás máig sem elemezte és értékelte megnyugtató módon, higgadtan, indulatok nélkül az 1905-ös koalíció vagy a darabont-kormány viselt dolgait, különösen nem ennek a néhány esztendőnek igen bonyolult társadalmi, politikai, művelődési viszonyait; pedig Ady, „darabontsága” csak akkor érthető igazán, ha ezeknek az éveknek kuszaságát a tárgyilagos történetíró áttekinthetővé teszi. Lengyel Géza könyve ebben a vonatkozásban is jelentős és forrásértékű, mert sok olyan dolgot hívja föl az olvasó figyelmét, melyek eddig nemigen voltak ismeretesek, s közben kitűnő portréit rajzol Fejérváry Gézáról és Vészi Józsefről.

Lengyel Géza könyve egészen új adatokat tud Ady és a Vészi-család kapcsolatáról, s teljesen ismeretlen leveleket és adatokat tesz közzé Bíró Lajos hagyatékából; eközben olyan naplókra és egyéb dokumentumokra figyelmeztet, melyeket eddig az Ady-filológia nem ismert — vagy ha ismert is, nem használhatott föl; ez ismét arra int, hogy az Ady-kutatásnak még számos, eddig ismeretlen forrása lappang, s hogy a még — itthon vagy külföldön — élő kortársak sok adattal és fölvilágosítással szolgálhatnak az

Ady-kutatásnak. Fontos és sürgős feladatunk, hogy ezeket az adatokat és fölvilágosításokat valamilyen módon közgyűjteményeink részére megszerezzük.

Lengyel Géza könyvének van más érdeme is: helyreigazít eddig tévesen ismert adatokat (pl. Ady és Tisza kapcsolata — 210—213. lap; az Ady-itinerárium egyik adata — 136. lap; egy Ady-nak tulajdonított cikk — 31. lap); érdeme az is, hogy olyan cikkekre hívja föl a kritikai kiadás készítőinek figyelmét, melyeket az Ady-irodalom eddig nem tartott számon (169—174. lap). (Nem lesz könnyű mindről bebizonyítani, hogy valóban Ady írta-e őket.)

Kifogásolni való alig van Lengyel Géza könyvében, legföljebb néhány kisebb — nyilván gyakorlatlanságból eredő — filológiai hiba. Ilyen például az — nem is hiba talán, csak kisebb pontatlanság —, hogy a 132. lapon közölt keltezetlen Ady-levél dátumát csak megközelítően — igaz, elég szoros megközelítéssel — állapítja meg; a levelet Ady 1903. dec. 18-án írta. A 158. lapon közölt levelet Ady semmiképpen sem írhatta 1904 elején, mivel a levél egyik mondata — melyet Lengyel Géza itt nem közöl — így hangzik: „Kezeltetnem kell itt Nizzában is magam.” Ady pedig csak 1904 őszén jutott el Nizzába, 1904 elejét Párizsban töltötte. Hasonló apró keltezési hibák még akadnak a könyvben (a 333. lapon közölt levél helyes keltezése: 1908. nov. 22., a 346. lapon közölt levél pedig nem 1903 októberében, hanem 1903. dec. 15. után kelt), ezek azonban olyan jelentéktelenek, hogy a könyv értékét semmiképpen sem rontják le.

Végül még egy megjegyzés. Lengyel Géza ezt írja (331. lap): „Hogy az év melyik hónapjában volt ez a vacsora s így az Ady levelében [a levelet Lengyel a 330. lapon közli] leírt bécsi kaland, arra, sajnos, akit megkérdeztem, Hatvany Lajos sem tud visszaemlékezni.” Az említett Ignotus-vacsora 1908. jan. 9-én volt, s Ady-nak itt volt alkalma először Hatvanyval hosszasan beszélgetni, maga a keltezetlen levél pedig 1908. jan. 11-én kelt, azután, hogy Ady Bécsig kísérte a január első napjaiban Párizsba utazó Lédát.

Kár, hogy a könyvnek nincs névmutatója; régi tapasztalat, hogy az ilyen jellegű műveket szakember csak nehezen tudja használni megfelelő mutatók nélkül.

Lengyel Géza könyvét örömmel üdvözlőheti irodalomtörténész és érdeklődő olvasó egyaránt: az egyik értékes adatokra lel, a másik tanulságot nyújtó, nemes élményben részesül.

Belia György

KÉT TANÁR-REGÉNY ÚJ KIADÁSA

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ : ARANYSÁRKÁNY — MÓRA FERENC : HANNIBÁL FÖLTÁMASZTÁSA

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956. — Tiszatáji Magvető, Szeged, 1956.

Minden regény hatása attól függ, hogy milyen érzéseket és gondolatokat borzol fel az olvasóban. Vajon hogyan hat Kosztolányi és Móra regénye olyan olvasóra, akinek nincsen személyes köze a pedagógus-hivatáshoz? A tanár-olvasó mindenestre hetekig borongós lesz fölük: fájdalmas, kétségek szakadnak föl bennünk, s megint egyszer mélyen átéljük hivatásunk fenségét és tragikumát.

Megszoktuk, hogy a pedagógusokat általában mulatságos vagy szánalmas figuráknak rajzolják a regények és szindarabok. Kosztolányi és Móra ama ritka írók közé tartoznak, akik (néhány tanárból lett íróval, Babitscsal, Szabó Dezsővel együtt) megértéssel, rokonszenvvel, sőt bizonyos tisztelettel ábrázolják tanár-hősüket. Amikor az *Aranysárkány* főszereplője, Novák Antal, a matematika és a fizika tanára egyik pedagógusnak készülő tanítványával beszélget, Kosztolányi gyönyörű szavakat ad ajkára a tanári hivatásról: „A mi igazi föladatunk az apostolkodás, a nevelés, az emberteremtés, mint a jó Istené... Tudja, hogy kik voltak az első pedagógusok?... Rabszolgák voltak... Úgy ám. Görög rabszolgák, kiket az uraik megkorbácsoltak. Ők kísérték el a gazdagok gyermekeit a gimnáziumba. Mi is rabszolgák vagyunk. A szeretet rabszolgái. Azzal a különbséggel, hogy mi, modern pedagógusok nemcsak a gazdagok gyermekeit kísérjük el a gimnáziumba és aztán tovább, ameddig lehet, hanem mindenkit. Mi a jutalmunk? Nem sokkal több, mint azoké...”

Az *Aranysárkány* Kosztolányinak kétségtelenül legszebb regénye. Főhősében, Novák tanárban legrokonszenvesebb, legkidolgozottabb regényalakját alkotta meg. Jellemében és sorsában egy olyan tanár tragédiája tárul fel, aki diákok százait nevelte fel becsülettel, a saját lányával azonban kudarcot vall, s a sok száz tanítvány közül egy-kettő — a körülmények összejárásán folytán — katasztrófába sodorja. Sorsát mélyen tragikusnak érezzük, mert az író tudatosan egy tudós képzettségű, nemesen gondolkodó és megértő, modern pedagógust rajzol meg benne. A regény többi tanár-alakja valamilyen szempontból mind korlátolt. Novák „haladott, szabadelvű nézeteket vallott, barátkozott a diákokkal az iskolán kívül is, anélkül, hogy cimboráskodnék velük”. Megértő Csajkás

Tiborral szemben is — azzal a tanítványával, aki belekábult a leányába, Hildába, s egy napon meg fogja szöktetni a lányt. „Mint pedagógus, Rousseau és Pestalozzi híve, különben sem volt barátja az erőszaknak, hiszen az semmire se visz. Azt vallotta, hogy a természet munkáját nem szabad meggátolni, csak arra kell törekedni, hogy fatyúhajtásait megnyírbáljuk, egészséges, helyes fejlődését biztosítsuk. A nevelőnek elsősorban az eredményt kell szem előtt tartania: belátással mindig többet érhet el, mintha indulataira hallgat...” Megértő apai pedagógiával igyekszik vezetni félárva leányát is, akinek anyai terheltiségevel, nehezen kezelhető, bonyolult lélekalkatával tisztában van. „Tudta, hogy az életet nem lehet vaskorlátok közé zárni”: ezért engedni meg Hilda és Tibor találkozásait. Éppen ez a gyengesége tetőzi be tragédiáját, s az olvasó már gyanútlanúsága és tehetetlensége láttán is megrendül.

Ez az özevgyei és tudósi komolyságában is jó, nemes férfi apai és tanári minőségében egyaránt katasztrófába sodródik. Az író szerkesztő-művészete éppen abban nyilvánul meg, hogy abban a pillanatban ragadja meg főhőse történetét, amikor sorsa egyszerűen jut válságba életének mindkét síkján. A városában két évtizede tisztelt, tanítványaitól is elismert tanárt váratlanul megaláztatások sora éri: két elbuktatott tanítványa bosszúból megveri éjszaka, egy harmadik tanítványa pedig megszökteti a lányát. Magánya ezzel teljessé válik. Felesége rég meghalt. Tanártársai közt már addig is külön állt a felfogása. Most úgy érzi, hogy Csajkás és Liszner személyében tanítványai is megcsúfolták, s azt hiszi, hogy megaláztatásának szégyene az egész várost szembeállította vele. A helybeli revolverlap támadása a kegyelemdőfés: idegzete összeroppan, és tökéletes magára maradotságában szinte öntudatán kívül öngyilkos lesz.

Novákkal párhuzamosan a többi főbb szereplő is válságos életpillantáshoz ér. Liszner Vilmos, a sportbajnok, elbukik az érettségien Novák tárgyaiból, és megéretté, tetté gonoszodik benne a bosszú vágya. Hilda és Tibor szerelme biológiai és lélektani szempontból egyaránt kritikus szakaszba torkollik, s megoldása — akár így, akár úgy — áldozatokat követel. S még az addigi nevelés is válságba

jut. Kiderül, hogy a diákot ellenségnek néző, tekintélyre és megfélemlítésre alapított pedagógia (amelyet a humanista Novák ellenlábasa, Fóris tanár képvisel a regényben, szinte desztillált formában) már nem érhet célt a bonyolódó lelki világú, új típusok felé mutató fiatalok között; de — íme — kudarcot vall Novák fölünyesen intelligens, megértő nevelői felfogása is!

Ezt elsősorban Hilda bizonyítja be. Ő a másik alak, akit látható érdeklődéssel és bizonyos írói izgalommal ábrázolt Kosztolányi, mintha maga is vonzóddással, de egyúttal kissé tanácstalanul és aggodalommal nézné szülőttét. Jöideje az olvasó se tudja, hova tegye ezt a különös leányt. Először azt hinnénk, hogy egy új leánytípus jelentkezéséről van szó: az öntudatra ébredő, a maga egyéniségének érvényesítésére törő modern nőről. Aztán inkább kisvárosi kokottot sejtünk benne, tizenhét éves tanárlányjelmezben. De egyik sem talál. Csupán egy kissé terhelt, egy kicsit romlott, anya nélküli felnőtt, foglalkozás nélküli, magára maradt, nagyon önző leányról van szó, aki egyszerűen apró pillanatnyi szeszélyeinek és veszelés vágyainak él; de ezt is csak lomhán, macskás kényelmességgel és felelőtlen nemtörődömséggel teszi. Később kiderül, hogy nagy szerelme is — Tibor iránt — vidéki unalomba, tétlen merengésbe fullad. Különleges volta nem előremutató nagystilűség, nem is a múltból maradt romantika, hanem századeleji fülldet dekadencia. Maga az író „édes paráznak”, „makrancos tavasznak”, „illatos piszoknak” nevezi — s mindegyik kifejezésen el lehet tűnődni. A tapasztalt katonaoorvos diagnózisa: „Neuraszténia”. Nem tudni, hogy tanárlány létére miért nem tanul valamit. Egész nap semmittevésben lustálkodik, nyalakodik, közben több diákfiúval flörtöl, s az egyiket szó szerint elcsábítja. (Csajkás Tibort el lehet képzelni kezdeményezőnek?) Testi ösztöneinek vonzásán túl tud egyáltalában szeretni ez a lány? Ő, aki oly forró szerelmet játszik Tiborral, hideg, szívtelen önzéssel játssza ki és hagyja ott édesapját. Hol lapul, hol lázad, hol meg hízelgéssel, képmutatással veszi le lábáról. Novák tehetetlen vele szemben, hiába próbál hozzáférni a nevelés hatalmával — hol szigorral, hol ellágyulással, végül következetlen magatartásba bonyolódva. „Úgy rémlett, hogy egy szörnyvel birkózik, mely erősebb nála s kijátssza őt. . . elsiklik ujjai közül. . . Férfi-esze, férfi-logikája csődöt mondott. . .”

Hilda excentrikus, hisztériás leányalakján az olvasó is hosszan eltöprenghet. Kár, hogy Csajkás Tiborral tomboló szerelmének rajzából hiányzanak az előzmények: szinte már csak a tetőpontra, a válság napjaiban ismer-

jük meg őket. Így Hildát, mint meggyőzőben ábrázolt regényalakot, csak elfogadni lehet, megérteni nem.

Kosztolányi a Flaubert-i és Maupassant-i elbeszélőmodor klasszikus mintája nyomán szerkeszti és beszéli el történetét. Mindent elmond, ami szükséges — látszólag tárgyilagosan, „életszerűen” — de egy szóval sem többet. (Legalábbis az utolsó fejezetekig.) Seholsem „boncolja” a lelket lapszámra; de kétségtelen, hogy a lélekábrázolás eszközeivel közelíti meg alakjait. „Pszichológizálás” — mondták erre a sematizáló kritikások — beleértve azt a vádat is, hogy az író a pszichológizálással rekeszti ki ábrázolásából a társadalmi kérdéseket. De hát vajon az *emberi minőség* kérdése nem társadalmi probléma? Egy húsz év óta becsületesen tanító és nevelő, köztisztletben álló tanár tragédiája nem közösségi érdekű-e — még akkor is, ha nem csupán közvetlenül ható társadalmi okok, hanem magánéleti vonatkozások miatt következik be összeomlása? Novák és Hilda történetében állandóan jelen van Sárszeg, a kisváros egész társadalmi atmoszférája, s nemcsak a cselekmény érintkezik folyvást a közösség életével (a tanári szoba, az érettségi lázában égő tanterem, a patika, az ügyvédi iroda, a rendőrség, a tanári „teadélutánok”, a városi erdő, az utca környezetével), hanem a főszereplőkre is társadalmi erők hatnak.

Éppen Kosztolányi regényei vetik fel az olvasóban a kérdést: vajon nem a lélektani ábrázolás-e a legmeggyőzőbbek egyike a való élet tükrözésének lehetőségei közül? Nem vitás, hogy az egyes emberek életét is társadalmi erők befolyásolják. Ezek az erők azonban többnyire *nem közvetlenül* hatnak az egyes ember cselekedeteire és a vele történő eseményekre, hanem a tudaton keresztül, a lelken át. Ha az író nem mutatja be, mi megy végbe a *közvetítő közegben*, hanem csupán magukat az eseményeket beszéli el: tulajdonképpen csak mozgófényképet ad alakjairól és a velük törtétekről. Alapjában véve riportot ír, amely csak mennyiségben gazdagítja az életről és az emberekről szerzett tudásunkat, nem pedig minőségben, megértésben. Vajon nem a lélektani mozzanatok elhanyagolása-e az egyik oka annak, hogy realista íróink egy része sematizmusba fulladt? Lehet, hogy az eseményeket egymásra halmozó író leköti az olvasó érdeklődését; de ezt megteszi egy detektívhistoria is. Az író művészetének próbája sokszor éppen az *áttétel* ábrázolása: hogyan hatnak a társadalmi erők, hogyan működnek a külső hatások az emberek tudatában és cselekedeteire, milyen lélektani háttere van nem egyszer érthetetlennek látszó cselekedeteknek? Novák, Hilda, Liszner Vili bizonyára nem társa-

dalmi típusok az engelsi értelemben: de *lélektani típus-voltuk* tagadhatatlan. „Esetük” sem társadalmi szempontból tipikus, hanem lélektani szempontból.

Kosztolányi nem viszi túlzásba a lélekelemzést: a külső hatóerők, a lélektani átvitel és az események rajza egysíntlyan van nála. Hajszálpontos pszichológiai ábrázolásába azonban beleszűrődnek az akkoriban divatos *freudizmus* és *spiritizmus* motívumai is. Hilda jellemrajza már-már a patopszichológia ingóványaiba lábál. Novák úgy lesz öngyilkos, mintha valami tudat alatti kényszerképzetnek engedelmesskednék, mintha lehetetlennek érzett helyzetéből szükség-szerűen csak ez a megoldás vezetne ki. Ennek külső megnyilvánulása az a jelenet, amelyben az öngyilkosság küszöbén a nyitott ajtó előtt kulcsért tapogatja zsebét, — kulcsért, „mely azt a nyitott ajtót ki tudná nyitni s megszabadítaná cellájából, ahol rab”. Freudista részlet a Liszneréknél tett látogatás előzetes elképzelése, megálmodása is, — pontban délután három óraker, „amikor a számlapon derékszöveget alkotnak a mutatók”. Az elképzelés kényszerképzetként működik — mindaddig, míg Novák csakugyan el nem látogat — értelmetlenül — Lisznerékhez. Ennek a látogatásnak során tévedésből (de a tudatalatti pszichológiája szerint nem véletlenül) Tibornak szólítja Liszner Vilít, éjszakai támadóját. A freudista lélektan hatása ugyanis az az áttétel is, hogy tulajdonképpen Hildáék szökése teszi szinte rejtélyesen beteggé Novákat, holott a regényben fejezeteken keresztül csak a Liszner-ügyről folyik a szó. Ezt az áttételt árulja el az író a Vilmos—Tibor névcserével. Novák igazi betegsége nem az a gyógyuló seb, amelyet elvetemült tanítványaitól kapott, hanem lelki betegség, leányának elvesztése és nevelői csalódása nyomán. S lelki betegség Liszneré is, aki megbánás, félelem, megnevezhetetlen nyugtalanság áldozatául esik tettének elkövetése után.

A szellemidéző spiritizmus még a regény szerkezeti megoldásába is behatol. Az *Arany-sárkány* — az erősen sűrítő drámai szerkesztésmód ellenére — nem úgy fejeződik be, ahogy a drámák szoktak: a patetikus tragédiával, amely leverí vagy fölemeli a nézőt, de mindenképpen pontot tesz a fölmutatott sorsok végére. Kosztolányi ezzel szemben azt kívánta érzékeltetni, hogy nem a halál a legnagyobb emberi tragédia, hanem az élet. Ezért két epilogust is fűzött a regény végére, egy-egy fejezetben. Az egyik a józan valóság síkján mutatja be azt a rideg tényt, hogy az élet tovább folyik — lejtőtlenül — a regényhősök halála után is, és a nagy, „végzetes” szerelmek is ellaposodnak a házasság unalmában. A másik a spiritizmus természet-

fölötti fikciójával szuggerálja azt a mondanivalót, hogy az ember csak akkor boldog, ha nincsen. . .

A regényből kiszűrődő életfelfogással ugyanis baj van. Amilyen nemes elveket, szép eszményeket sugároznak Novák alakja körül a regény jórészenek lapjai, éppoly leverőek az utolsó fejezetek, amelyekben az író a végső tanulságokat kezdi levonni. Az arany-sárkány, amely a regény első fejezetében a magas levegőgömbben szárnyal a diákok kezén egy zengő-vidám májusi reggelen, itt válik keserű szimbólummá: az elröpült élet, a csalódás, a visszahozhatatlan életbizalom jelképévé. A záró akkordok szerint az életben „nem lehet semmit sem elintézni”, minden jót-akarás kudarcra fullad. „Az élet félreértések sorozatából tevődik össze.” Igazi erkölcs csak a természetben van, a társadalomban nincs. A pedagógus törekvése eleve bukásra van ítélve. Talán egyáltalában nem is lehet nevelni. Az élet „végtelen és esztelen” — „csak lázzal lehet élni, mint Hilda és Tibor, vagy erőszakkal, mint Liszner Vilmos. Akármilyen fájó belátni, ez a rend. A nő, akit szépségnek hisznek, alattomoság, a férfi, akit az erőnek hisznek, durvaság. . .”

Ezek a gondolatok a lesújtott, megalázott, magára maradt Novák tudatán keresztül kerülnek megfogalmazásra, de úgy tűnik, hogy az író maga is osztja őket. A regény végső tanulságai egy fájdalmasan kiábrándult, keserűen pesszimista ember igazságai. Ám miért éppen Kosztolányira ne alkalmaznánk a marxista esztétikának azt a tételét, hogy a kor történeti-társadalmi körülményei sokszor nagyon is áttételesen hatnak az író tudatában? Nem feledhetjük, hogy Kosztolányi ezt a regényt 1923-ban írta. Az ellenforradalom éveiben Móricz Zsigmond művei is kiábrándulást tükröznek — akár a *Légy jó mindhaláligra*, akár az *Erdély-trilógiára* gondolunk. Kosztolányi regényeiből — mint lírájából is — az a tanulság vonható le, hogy a polgári írók-költők maguk se érezték jól magukat koruk társadalmában, rajtuk is a kiábrándulás vett erőt a forradalom bukása után.

A regényben egyébként vannak határozott, nyílt társadalomkritikai részeket is. A tanári festület kedélyes családi összefüggetelei mögött titkos belső ellentétek feszülnek. A helyi revolverlappal, az „Ostor”-ral vagy Főris pedagógiai nézeteivel szemben az író nem rejti véka alá heves ellenszenvét. Milyen lesújtó a rendőri vizsgálatról szóló két-három lap! S az sem véletlen, hogy a regény vége felé, amikor az író minden alakjáról kiállítja az erkölcsi bizonyítványt: Novák után az orvos, Barabás doktor részesül a legnagyobb emberi elismerésben.

Az *Aranysárkány* — a befejezés leverő eszméisége ellenére is — a legmegkapóbb magyar regények egyike. Mindazok a tulajdonságok felsorakoznak benne, amelyek Kosztolányi prózai írásait vonzókká teszik. Már az elején felejthetetlen a májusi reggel sugárzó leírása. A természetből (amely egyébként ugyanolyan végtelen közönyt tanúsít az emberi tragédiákkal szemben, mint egyéb írásaiban) remek miniatűr képek illeszkednek a regény szövetébe. „A gyepágyban zirregett a sok tücsök, mint egy nagy vasúti állomás ezer és ezer villamos csengője, melyet elbújtattak a fűben...” Az alakok közül Novák nemes jellemével és katasztrófába fulladó sorsával, Hilda az érdekeségével, Pepike halk, öreglányos önfeláldozásával, Csajkás Tibor néhány szép gesztusával vési be magát emlékeztünkbe. Pompás jellemrajz Ebeczky Dezső is, a kitűnő tanulóé, aki még kedves tanára temetéséről jövet is — növényt határoz.

Felejthetetlen a regényben a diákszerelm festése is — „az első, szent és buta szerelémé, melyhez képest a többi silányság s a házasság csak gazdasági szerződés...” Talán még senkisért írta le ilyen hitetlen, reálisan az érettségi vizsga gyötrelmes-mámoros élményeit. Liszner Vilí matematika-felelete legalább olyan komikus, mint Karinthy diákhumoreszkjei. A párbeszéddek is életszerűek, minden elhangzó szónak megvan a súlya és a pszichológiai hitele. Novák a legdrámaibb percekben, leánya elcsábítójával folytatott vitája során is tanárossan kijavítja saját nyelvbortlását. Az alakok mozdulatai sokszor jellemeket lepleznek le. Mily pazarul jellemző például Fóris, a rideg és pedáns tanár gesztusa, aki izgatott vita közben megigazít egy fordított címkével álló könyvet a polcon, mert „fél, hogy a tótágast álló könyv fejébe vér tolul s megüti a guta”!

S a nyelv! Szellemes magyartások bukkannak fel a szövegben: a zokni: félharisnya; Hilda fru-frui: „halántékára bodorodó huncutkák.” Olykor egy-egy népi vagy régies hangulatú szó szövődik az intellektuális vagy költői stílusfajba: az arany-sárkány alakja — közeledőben — egyre „dalmahodott”, Novák kertjében „a virágpihék egy fuvalomtól elkapva, mesebeli hóphehelyként pilinkéltek alá”, az iskolaszolgá ősszel „pár sütyő mákot” kapott. Egy-egy hasonlat felejthetetlen eredetiségével tapad emlékeztünkbe. „A négerék halványodnak el így” — mondja az író a napégette arcú sportbajnok, Liszner Vilí elsápadásáról. Mielőtt Novák drámai jelenetben fölfedezné Hilda bujkását, az ellentét erejével hat ránk a szűk nyári kert éjszakai leírása: „... Amint arcába csapódott a kert hűvös, élő lehetete, a természet ragadta meg, mely zöld dagályával előntött mindent.

A konyhakertben a gyér holdfényben nőttek az uborkák, mert azok éjszaka nőnek. Éji pompájukban aludtak a cserjék, illatosan susogva, mint álmukban a menyasszonyok. Főnn a gesztenyefákon fehér virágok gyertyái világították meg az útját...” Altalában minden realizmus mellett is van valami édesen artisztikus íze és zenéje Kosztolányi mondatainak, s ez is a regény vonzóerejét növeli.

*

Móra kisregénye — a *Hannibál föltámasztása* — csak pikáns vázlatnak tűnik föl Kosztolányi regénye mellett. Az elbeszélés ürügyen készített film (Hannibál tanár úr) a magyar filmekre jellemző rikító színekkel széleskörű társadalmi tragédiát mesterkedett alapötletéből; Móra viszont — ez a kedves, szellemes, rokonszenves író — mintha nem aknáta volna ki teljesen a téma pompás lehetőségeit. (Nem is tartozik legjelentősebb művei közé.)

A kisregény megszületésének körülményei nem világosak. Vajda László rövid bevezető tanulmánya szerint Móra 1924-ben írta, a kéziratot azonban „a család, a rokonok és a jóakarók” kegyesen eltűntették, hogy a szerző bajba ne jusson miatta. A mű csak 1949-ben jelent meg a „Magyar Nemzet” hasábjain, szelfidített szöveggel, s ennek alapján látott napvilágot a mostani kiadás.

A téma kétségtelenül érdekes, és nagy lehetőségeket rejt magában. Egy görög-latin szakos tanár az első világháború után a hadifogságból félkézzel, orosz származású feleséggel és azzal a tudományos fölfedezéssel tér haza, hogy Hannibál, a karthágói hadvezér nem úgy halt meg, hogy a rómaiaktól elszenvedett vereség után a bithynai királyhoz menekült, s ott öngyilkos lett, hanem később, egy Karthágóban kitört forradalomnak esett áldozatul. Ezt az adatot egy kaffai templom padlásán találta egy római pergamenen, amelyet valószínűleg az alexandriai könyvtárból hurcoltak el. Hazaérkezése után egy tabáni ház földalatti helyiségében kap lakást, és kinevezik régi iskolájához — rajztanárnak. A tanév végén megjelenteti Hannibálról szóló értekezését a gimnázium értesítőjében — azzal a megjegyzéssel, hogy a történelem tán egészen másként alakult volna, ha a zámái csatában nem a római Scipió győz, a nyers erő képviselője, hanem Hannibál, a finom szellemű karthágói kultúra megtestesítője.

Ezzel betelik végzete. Esze ágában sem volt politizálni. Az ellenforradalmi korszak mégis lázító politikumot magyaráz bele az értekezésbe. Hannibál a punok vezére volt, a punok pedig a semita népcsaládba tartoztak, akárcsak a zsidók; tehát az Oroszország-

ból orosz feleséggel hazatért tanár a zsidók világralmának híve! Tanártársai között egyik-másik orosz bérencnek tartja, a parlamentben pedig egy „ébredő” képviselő — történetesen egykori osztálytársa — interpellál a destruktív, forradalmár tanár ellen.

A meghurcolt tanártól mindenki elfordul, s ő tehetetlenségében és kiábrándultságában egymásután a Duna vízébe hajítja háborús kitüntetésait, s már maga is öngyilkosságra készül. Végül mégis inkább az „ébredő magyarok” gyűlésére megy el, amelyen éppen fölülte tör pálcát említett képviselő-osztálytársa. A tanárt különös ihlet szállja meg: szót kér, és a dobogóról — az akkori politikusok módszere szerint — akasztófahumorral és cinikusan összevissza hazudozva, a maga oldalára állítja a kispolgári hallgatóságot. A siker után maga is döbbenet ébred rá arra, hogy a vést elhárította ugyan feje fölül, de bemocskolta az igazságot, megtagadta a saját meggyőződését, meghamisította Hannibál alakját. Magával meghasonlottan lemond tanári állásáról.

Ennyi a történet. Persze, Móra feldolgozásában korántsem hangzik ilyen komoran az elbeszélés. Előadását át- meg átszövi a jól ismert móraferenci humor. Ez a humor azonban nagyon keserű mondanivalókat úsztat — és a pedagógus téma közösségén kívül ebben rokon a regény Kosztolányi *Aranysárkányával*. Nem véletlen, hogy mind a kettő az ellenforradalmi korszak elején született meg. Irónia és szatíra bujkál felváltva Móra soraiban, a tréfálkozó párbeszédekben, a nyelvi bukfencekben. A nagyon is modern, korszerű történetet sajátos patinával vonja be az antik mitológiai vonatkozásokkal, latinos szavakkal telített stílus, s ugyanakkor Móránál szokatlan erotikus pajzánkodás vonul végig az elbeszélésen. Dia, az orosz feleség körül. Lényegében azonban itt is egy tanár tragédiájáról van szó. Egy tanáréről, aki az igazságot képviseli egy hazug, aljas korban, és teljesen ártatlanul, annak áldozatává válik. Móra egészen egyéni módszerrel adja elő a történetet, nem élezi ki a tragédiát komor színekkel, nem vetíti elénk részletesen a főhős lelki folyamatait, mint Kosztolányi. De az, ami az *Aranysárkányból* hiányzik, az övében megvan: a kor képe, hacsak dióhéjban is, a reakciós társadalmi erők csúfos játékának ábrázolása egy becsületes szándékú, demokratikus érzésű tanár alakja körül. Ezeket a társadalmi erőket ő se rágja szájba közvetlenül, de világosan kitapinthatók, elő-előbukkannak a regényben. Móra szembenállása mutatkozik meg ebben az ellenforradalmi korszakkal, s így válik műve rendszer-leleplező szatírává. A *Hannibál föltámasztása* nem „nagy regény”,

de egy akkor időszerű téma szellemes, eredeti kidolgozása.

*

Önkénytelenül fölvetődik a kérdés: miért éppen tanárt választott hőseül a két kitűnő író, akik mindössze néhány regényt írtak egész pályájukon? — Az *Aranysárkányt* és a *Hannibál föltámasztását* csak pedagógus-író írhatta meg, vagy legalábbis olyan valaki, aki pedagógus környezetben nőtt fel. Móra tanári képesítéssel nyergelt át a hírlapírásra. Bizonyára Kosztolányinak a tanári hivatásról alkotott felfogásába is belejátszottak a maga bölcsészettudományon töltött évei, s még inkább illehetette édesapjának, a szabadkai gimnázium matematika—fizika tanárának, később igazgatójának alakja. Benne van a regényben a szülőváros, Szabadka vidékies, kisvárosi légköre is. Felesége írta róla könyvében, hogy a regény a Szabadkán lezajlott húsz éves érettségi találkozó élményéből született meg 1923-ban, s arról is tudósít, hogy írása közben Kosztolányi teljesen a feltoluló gyermekkori emlékek hatása alá került. „A legtöbb emléket két oldalról látta ő, a színén és a fonákján is; meghatódott és mosolygott a múlton. Ezen a tanár- és diákmítoszon csak sírni tud. Sír, amíg írja, egyre sír. Öregedő apjára gondolt, diáktársaira és önmagára. . . Az *Aranysárkány* tanárkisasszonyának alakjában első nagy szerelmének arcképét rajzolgatja. . .” (Vajon mennyit adott hozzá a maga alakteremtő ihletéből diákkori szerelmének valóságos alakjához?) Ekkortájt írja legszebb verseinek egyikét is, a tanári hivatás apoteózisát: a „Tanár az én apám. . .” kezdetűt.

Éppen a nagyfokú érzelmi érdekelttség árulja el, mennyire személyes köze volt Kosztolányinak ehhez a témához. Nem kívánunk semmit belemagyarázni művébe, de nem szabadulhatunk meg attól a sejtéstől, hogy a diákokat nevelő tanár problémájában egy kissé a tömegekhez szóló *költő* tragikumát is átélte a húszas évek elején. Mintha az *Aranysárkányból* kiszűrődő pedagógiai peszsimizmus rejtett összefüggésben lenne a költő tehetetlenségével, kiábrándultságával egy bizonyos történeti időszakban! Erre vall az a tény is, hogy 1920-as kötetében jelenik meg a jól ismert *Boldog, szomorú dal*, s közvetlenül az *Aranysárkány* előtt született meg *A véres költő* (1922).

A társadalmi mondanivaló szándéka még világosabban mutatkozik meg Móra kisregényében. Semmiesetre sem véletlen, hogy a súlyosan kritikus, a maga korában kiadatlan elbeszélés középpontjába éppen egy olyan ember került, akinek sorsa a legérzékenyebben, legmeggyőzőbben példázhatja — foglalkozásánál fogva — egy társadalom el-

rugaskodását az igazságtól, a becsülettől, a humanizmustól. A pedagógusnak valóban az igazság bajnokának kell lennie, s ha egyszer megtántorodik: nincs más hátra, mint hogy lemondjon az ifjúság neveléséről. Éppen ebben rejlik Móra kisregényének időtlen eszmei mondanivalója.

*

Kosztolányi és Móra regényeinek és elbeszéléseinek most reneszánsza van. A két

Magvető (a budapesti és a tiszatáji) jól tette, hogy újból kiadta az *Aranyárkányt* és a *Hannibált*. Az utóbbi ízléses, új kiadásában hasznos újítás a szövegben bőven előforduló idegen szavak és nevek magyarázata. De miért nem jelzik kiadóink régi könyvek újabb kiadásában az első megjelenés évét? Egy Kosztolányi- vagy Móra-könyv ma már nemcsak üzleti „kiadvány”, hanem bizonyos fokig irodalomtörténeti ereklye is.

Makay Gusztáv

RÖPÜLJ PÁVA, RÖPÜLJ

MAGYAR NÉPBALLADÁK ÉS BALLADÁS DALOK

A bevezető, a válogatás és a jegyzetek Csanádi Imre és Vargyas Lajos közös munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1954. 588 l.

Az elmúlt években örvendetesen megsaporodtak népköltészi kiadványaink, közöttük a magyar népballadakincset főtároló és népszerűsítő gyűjteményes művek is. Ezek közül is kiemelkedik terjedelmével és szép kiállításával Vargyas Lajos és Csanádi Imre több mint kétszáz szép népballadákat tartalmazó kötete. Nem tudományos kiadvány, a népköltészetet kedvelő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére számít, s bár kevés példányszáma, kissé magas ára korlátozza is elterjedését, bizonyos, hogy úttörő szerepe lesz az általános műveltségű olvasók népköltészi ismereteinek gazdagításában. Hiszen voltaképpen eddig nem is volt olyan gyűjteményünk, amely az egész magyar népballadakincset s így jelentős mennyiségű anyagot mutatva volna föl. Ortutay Gyulának több kiadást megért székely népballadaskönyve sokáig egyedül ismertette meg népköltészetünk e legprezentatívabb műfaját az irodalmi köztudattal. Ám már Kálmány Lajos küzdött azért, hogy a székely népballadakincs ősisége, szépsége, klasszicitása ne homályosítsa el az alföldi balladák értékeit; s gazdag anyagával tudatosan igyekezett cáfolni az akkor még oly divatos miliőelméletet, amely balladaink komor hangulatát, érett tragikusságát a hegyvidékek sajátjainak hirdette. Ebből mindössze annyit volt igaz, hogy a hegyvidéki zártság jobban konzerválta az ősi motívum- és formakincset; ám az alföldi és dunántúli magyar balladák, e feudális kori folklor-fajta fejlődésének újabb, más, de nem kevésbé sajátos, értékes állomását jelentik.

Kitűnő bevezető tanulmány ismerteti meg az olvasót balladaink történetével és főbb jellemvonásaival: ez a szép, a legjobb értelemben vett esszé-stílusban megírt tanulmány mintaszerű lehet világosságával, jó magyarságával és olvashatósságával,

ugyanakkor megbízható, a tudomány színvonalán álló tartalmi értékével. Néhány ponton újat is mond. Az például, hogy teljes következetességgel kirekeszti népköltészetünkől a már Ortutaytól is gyanúsak tartott, Benedek Elek és Sebesi Jób alkotta álnépi, műballadákat (pl. *A fogoly katoná, Bíró Máté*), első pillantásra tán meghökkent, de utóbb föltétlenül helyeslésünkre talál. Minthogy a gyűjtemény elsősorban irodalmias igényt elégít ki, néhány irodalmi utalással, hivatkozással még érdekesebb lehetne tenni. Olyasmire gondolok, mint Kemény Zsigmond ismert nyilatkozata a Fogarasi István-típusú ballada egyik változatáról („*Ez az a hang, amiért odaadnám minden regényemet*”), amit jegyzetben idéznek is (461), Erdélyi János szellemes meghatározása a balladáról („*a nép operája*” — a 27. lapra kínálkozik), vagy olyan figyelemre méltó példák, mint pl. az ismétlés jellemzésénél (27) az Ilias analógiája, melynek egyharmada köztudomásúan ismétlésekből adódik s. i. t. (Hogy másutt van ilyen, mutatja a „homéroszi jelzőkről” írott ötletes mondat, 28. l.) Ahol a motívumközösségről, a megformálás (= variálás) sajátosságáról szólnak (37—38), idézhetnők Anatole France szellemes paradoxonját „az utánzás eredetiségéről”.

Az anyag osztályozása merészen új. Ám ezzel — ha a kezdeményezés bátorságát, ötletességét meg is kell dicsérnünk — aligha érthetünk egyet. Úgy véljük, a csoportosítás elve nem azonos, így az osztályozás nem következetes. A „klasszikus balladák” csoportja szerintünk korántsem egységes, egyetlen kategória, mert hiszen a másodikként tekintett „történelmi balladák” éppúgy a voltaképpeni klasszikus balladakincshez tartoznak, mint a harmadik csoportnak szánt „lírai balladák” némelyike, pl. *A virágok*

vetélkedése. Teljesen formai ismérv különbözteti meg a történeti és tartalmi alapon csoportosított többtől az úgynevezett „strófaismétlő” balladákat. Helyes, s az alapelvnek megfelelő a „betyárballadák” és az „új balladák” külön tartása. Talán ez utóbbiakat célszerű lett volna még tovább bontani, éppen úgy, mint ahogyan elképzelésünk szerint a betyárballadák előtti, általános „klasszikus” kategórián belül kellene a történelmi, lírai stb. balladák csoportjait megkülönböztetni.

Itt-ott föltűnik, hogy ismertebb típusú balladáink (pl. mindjárt a *Közműves Kelemen*) nem az eddig közismert változatukkal szerepelnek, hanem újabbal, gyakran még kiadatlanul. Ez egyes esetekben igen helyes, mert szebb, de legalábbis változatosabb anyagot tesz közkinccsé, népköltészetünk kimeríthetetlen gazdagságáról tanúskodik; néhol azonban az az érzésünk, hogy az ismertebb, már megkedvelt változatnak inkább helye lenne egy ilyen reprezentatív ballada-kötetben, mint a mostaninak. Igaz, a szerkesztők nagy gonddal válogatták össze az egyes típusok változatait, s némelyikből négyet-ötöt is

közöltek, hacsak valami tartalmi vagy formai variáció megokolta tette.

A szövegközlés módja helyes, bár néhány nyelvjárási sajátág megőrzését szívesen megtúrtuk volna. A jegyzeteket is gondosság, pontosság, szabatos fogalmazás jellemzi. A *Júlia szép leány* balladánál célszerű lett volna kitérni Szabédi Lászlónak az *Utunk* 1954. okt. 15-i számában megjelent érdekes, tetszetős, bár nem eléggé bizonyított föltevésére e ballada értelmezését illetően. A szömagyarázat jó, de néhány szót (pl. *árdeli* — 445) elfelejt magyarázni.

A kötet legnagyobb érdeme, hogy alföldi és dunántúli népballadakincsünk számos ősi és szép alkotását (mint pl. a Kálmány-gyűjtötte *Gyönyörű Bán Katát*, *Komáromi szép lányt*, Csanádi, Vargyas, Bartók *Fehér Anna*-változatait, s még annyi mást!) kötetbe gyűjtötte, irodalmi köztudatunk számára hozzáférhetővé tette. Bizonyos, hogy ez a jelentősége újabb, s egyre tökéletesülő kiadásokban is megmutatkozik majd, s sokáig hasznosan szolgálja a magyar népköltészet kincseinek megszerettetését.

Péter László

NEMES NAGY ÁGNES: SZÁRAZVILLÁM

Magvető Könyvkiadó. Bp. 1957.

1946-ban jelent meg első verseskötete, amely egycsapásra nemzedéke egyik legjelentősebb költőjévé avatta.

A nemzedék — a „negyedik” — a háborúban nőtt fel, érett íróvá. Verseik, novelláik háttérében nyíltan vagy elmosódva az iszonyú élmény húzódtott meg. És ők nem tudtak szabadulni tőle, nem tudták elégszer — vagy eléggé? — kimondani; az emlék élő valóságként, kitorolhatetlenül bevésődött az az idegrendszerükbe. A születő demokrácia viharos esztendeiben bennük megállt az idő, szemük élesebben látta a pusztulást, a hullást, mint az építést. A nemzedék lassan „kitagadott” lett — érdekes, hogy velük kapcsolatban minden jeltől idézőjelbe kell tenni — tartalmatlaná vált intellektualizmusról, látszat-költészetéről szolt a kritika, ha róltuk szolt. És tíz éves hallgatás után újra hírt adott magáról az Újhold műhelye — Németh László kifejező szava illik rá — illő, hogy megértéssel és előítéletek nélkül szóljunk róla.

* * *

Nemes Nagy Ágnesnek is alapvető élménye a háború. Pedig eseményeiről alig ír, konkrétumai ritkán jelentkeznék költészetében.

„Szaladgálok üres szobákban,
tükörbe nézek: nem felel,
Gyertyát gyújtok, firkálok, alszom
s megjíjdek, ha kelni kell,

már kályha sincs, (mert ostromolják
a várost éppen) ...

(Őseimhez)

De a versben benne van a háború: az élet megszokott rendjének a megbomlása, a lélek idegensége a tárgyak új arcával szemben, az elkövetkezőktől való félelem.

A háború valóságának epikus megformálása a nemzedék legizgalmasabb költői kísérletei közé tartozik. Nemes Nagy Ágnes elbeszélő költeménye — amiből sajnos csak részleteket közöl a kötet, — egy maroknyi ember sorsát ábrázolja a háború kataliz-májában. Ez az epikuság — miként a resistance költészetében — nem a történetiségre, a cselekmény egységes folyamatosságára épül. Élmény és lírai reflexió, valóság és hangulat összeötvöződése ez a költemény, az a célja, hogy a saját sorsából kiszakadt, a kollektív pusztulás aprócska részesévé lett embert ábrázolja, aki vergődik a háború poklában és menekülne, ha lenne menekülés. . .

Az élmény ma is kísért, nem fakul. A kötet új verseiben is felbukkan a háború emléke, Sydney Keyes alakjához kapcsolódva. Sydney Keyes egy a milliók közül, 21 éves korában elesett. Két vékony verskötet őrzi emlékét és Casamian irodalomtörténetében egy mondat: A hír házának előcsarnokában állt. Nemes Nagy Ágnes róla írott versében az első mondat a legmegdöbbentőbb: „Ő halt meg, nem én.” A kategorikus kijelentés arról vall, hogy a legerősebb élmény tulajdonképpen az: hogy túlélte, hogy a kortárs meghalt, és ő életben maradt — véletlenül. A vers tökéletes remeklése a szimultánista módszereknek, egy villamos-utazás apró veszélyei felidéznek Keyes utolsó autótújtát, halálát.

Persze, ez így prózára fordítva semmit nem mond a vers nagyszerűségéről, de fényt vet Nemes Nagy Ágnes költészetének egy sajátos vonására. Verseiben a téma kiegészítő eszköz, sőt ürügy. Mert mindig másról van szó, valami általánosabbról, mélyebbről: megismerésről, rádöbbenésről, lényegről.

Sydney Keyes-ről írott másik versét idézni kell:

... . Tobruknál elesett szegény.
Angol volt. Nekünk más nevek
jelzik: hol hulltak a fejek,
s törtek szét, mint érett diók
e hordozható rádiók,
s az Eiffelnél jobban elosztott
egyensúlyú, szép gerincoszlop,
hol szakadt földre csikorogva...”
(Egy költőhöz)

Így látja a halált. Nincs érzélgés, nincs meghatottság: ez a természetes tudomásulvétele.

Szellemes és találó Sötér István jellemzése: Nemes Nagy Ágnes „nemzedékének a legférfiasabb költője.” (Sötér István: Négy nemzedék, Bp. 1948.) A babaszoba Nóráját, az emlékkönyvpoézist túllépte az idő és komikussá tette a háború. Mert nem volt különbség férfi és nő között, sőt a nők, az anyák és a szeretők a pokol mélyebb bugyrait járták, a rettegés súlyosabb keresztútját. Nőies hangot egyszer üt meg:

... . Helyükön a hegyek,
nagy fák alatt kicsiny szerelmesek,
mely barlangokban bújdokló szavak
vizben, virágban visszhangozzanak,
s a tengerből már felmerüljenek,
mint hajnalodó biztos szigetek
kinek a pálmák, kinek a nap,
s a költőnek a születő szavak.”
(Utazás)

A ritmust, a zenét a szelíd érzelem melegíti át, de nem tudom, nem fontosabb-e az utolsó sor

a többinél. A világból a költőnek járót kívánja leginkább, a mesterség szép eszközét, a szót. Nemes Nagy Ágnes tudatos költő. Ars poeticáját egy mondatban így fogalmazza meg: „Ne mondj soha a mondhatatlant, mondj a nehezen mondhatót.” Büszke, önmaga elé nagy célt kitűző, magas mércével mérő költő célkitűzése ez. A nehezen mondható, a bonyolultabb, mélyebb összefüggéseket, a lélek nehezen felszínre bukkanó titkait, a fény és árny titokzatos kettősségét jelenti. És mindig a fontosat, a lényegest. Ebből következik költészetének elvontsága. Nemes Nagy Ágnes verse nem az eseményt, a valóságban gyökerező élményt mondja — hanem a logikai, vagy érzelmi következményt. Nem a valóságot, hanem annak a költőre gyakorolt hatását. Költői eszközei is segítik ezt: a képek elvontsága, sajátos logikájú és jelentőségű funkciója.

„Két lomb-szelet közt messze láthat:
a földi téren árnyra — árnyat.
S ha lefoszt egy-egy árny-pihét,
alatta újabb árnyalatnyi
temérdek újabb árny szakad ki,
egy óriási vadmadár... .

De nem. Elég.
Elég a kép.
Lélekköz egyet. Fullatag
a végtelen árnyzuhatag,
jőjjön helyette más alak,
s látja a földet, mint halat.”

(Paradicsomkert)

De a látszólag tetszőleges képeket mégsem az asszociáció kormányozatlan szabadsága veti egymásmellé, hanem az indulat, a szenvedély. Költészetének két összetevője van, a ráció, a logika és a szenvedély sugallta látomás. A versek e két pólus között viládlóznak: kimértség és lobogás, szenvedély és értelem.

Kardos László finom és lényeglátó tanulmánya (Kortárs 1957. 2. sz.) ezt a kettősséget a tartalom és forma látszólagos ellentétének mondja. Mert ez a szenvedély egy lélek dúltságáról, megpróbáltatásairól és gyötrelmeiről beszél, a racionális csillogás pedig a forma kiszámított és kikalapált kemény rendjében ölt testet.

Első kötetének *Kettős világban* a címe. A kettős világ ennek az ellentétnek misztikus költőisége és kozmikus arányokba vetítése:

„S a kettős, egymást tükröző világban
megindulok, mint földmérő az égen,
s pontos barázdán igazítva lábam,
a nyíri tájat csillagokba lépem.”

Ez az ellentét adja meg Nemes Nagy Ágnes verseinek bizarr feszültségét. Sohasem véletlenül. Mert nagyon erős és biztos a tudatosága. Az ő költészetében semmi sincs a véletlenre bízva, minden kiszámított, megmunkált — néha túlságosan is. Mert helyenként többet követel a verstől, mint amit elbír, az elvontság így érthetlenség, a gondolat homályos lesz.

A modern magyar költészetben egyre gazdagabban fejlődik a bölcséleti líra. Babits, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés, Weöres Sándor a gondolati költészet gazdag kincseit teremtették meg és ezen az úton jár Nemes Nagy Ágnes is, tehetsége és alkata szerint. A háború ránézve döntő és elhatározó élménye azonban kifejezésre jut bölcséleti lírájában is. A háború utáni évek szülte nem új, csak új köntöst öltött filozófiai irány, az egzisztencializmus érezhető hatást gyakorolt rá. A magány mint filozófiai elgondolás és magatartás — bár feltételezhetően kénszerűen — kifejeződik költészetében.

„Ülsz és olvasol. Még te sem tudod, milyen egyedül vagy.
Néha felérzel azért és méla mozdulatoddal gyöngéd állati bú sejtése mártja a fénybe egyszerű arcod.”

(Napló)

Az új világban még helyét meg nem lelt költő bizonytalansága fejeződik ki e szolipszista hitben. Különösen hangsúlyozzák ezt a bizonytalanságot újabb versei, amelyeknek legjelentősebb élménye a félelem:

„... Hogy tud reszketni, tehetetlen,
mint egy járó, hűsös növény,
az ember! Hordva elfeledten,
szirmai titkos belsején,
a hajló borda rejtekekben
a verdesőt, a reszketőt,

KARDOS LÁSZLÓ: SZÁZ VERS

Válogatott idegen versek eredeti szövege és 1. kiadás Bp. 1956; 2. kiadás Bp. 1957.

Örömmel üdvözöljük a Magvető kiadásában megjelent antológiát, a Száz verset, amelyet Kardos László szerkesztett; Izgatottan kutatjuk, mi újat ad, hol bukkannak élénk ismeretlen szépségek, a régi ismerősöket pedig megnyugodva fedezzük fel.

Különösen örvendetes, hogy az antológia világirodalmi és többnyelvű. Sokan panaszkodtak már, hogy az utóbbi években túlságosan szűkkörűvé szegényítettük kulturális

amellyel méri az időt,
s míg színe — fodra meg se lebben,
láthatatlanul egyre rázza,
vibráltatva a levegőt:
elfojtott szíve — dobbanása!..”
(Jegyzetek a félelemről)

A lélek szörnyű vívódásairól, a félelem ígézetében átrettegett éjszakákról beszélnek ezek a megrázó sorok. És ezeket az emberfeletti megrázkódtatásokat, mitikus rezdüléseket milyen tömör egyszerűséggel mondja el! Ezek az érzések túlsordulnak, kikíváncsognak a lélekből, egyedül már nem viselhetők, transzponálja őket a természetbe. A békés balatonai tájat, a kertvárost, az otthon felveri a lélek rettegése, széttépve az egyszerű harmóniát.

Menekülés a szerelem lehetne:

„Hét esztendeje szeretlek, szerelmem,
fordíts egyet a Göncöl-szekeren,
szólj a világnak, mondd, hogy lehetetlen —
s maradj velem.”

De ennek a versnek is *Félelem* a címe. És egy másik vers leleplezi a szerelembe menekvés hiábavalóságát:

„— De így? Mi van még? Nem nyugszom sosem.
Szeretsz, Szeretlek. Mily reménytelen.”

Ki kell mondanom, ami a legbensőbb érzésem volt, míg izelgettem Nemes Nagy Ágnes verseit, és beleszédültem fájdalmas, félelmes világába: igazi költő, őszinte költő. És kivételes nagysága lehetne a magyar költészetnek, ha önmaga külön világából, e gyötrő és szenvedésteli, szintelen világból utat találna az emberek felé. Hiszek benne, de abban is, hogy ez nem csak rajta múlik.

Sík Csaba

magyar fordítása. Magvető Könyvkiadó,

érdeklődésünket. A távolabbi horizontok meglátásához segít hozzá bennünket a Száz vers világirodalmi jellege és többnyelvűsége. Fiatalságunk, diákságunk nyelvi, irodalmi műveltségét is jelentős mértékben gyarapítja az antológia.

Erénye a szerkesztésnek, hogy klasszikussá vált műfordítóink mellett, akiknek munkásságát felesleges méltatni, nagy mértékben támaszkodik jelenlegi fordítóinkra,

és teret kaptak a fiatalok is. Megállapítható, hogy a fiatal műfordítók : Kerényi Grácia, Meller Péter, Lator László, Rába György, már felnőttek, vagy kezdenek felnőni Áprily Lajos, Devecseri Gábor, Illés Gyula, Kardos László, Képes Géza, Mészöly Dezső, Szabó Lőrinc, Vas István mellé. Ez azért is fontos, mert a jó tolmácsolás mindig kihát az irodalmi élet egészére, a mesteri módon fordított szép költemény élő része lesz a nemzeti irodalomnak, ösztönzőleg hat költőinkre.

Igen érdekes a kötet végén Kardos László utóhangja. „Akik ismerik Szerb Antal régi antológiáját, azok előtt nyilvánvaló, hogy ennek az új gyűjteménynek a gondolatát — legalább részben — az a régi antológia sugallta. Ezt az első pillanatban elárulja könyvünk címe, technikai felépítése, többnyelvűsége.” Hozzátehetjük, hogy ez az utánzás külső formátumban nagyon is jól sikerült. Legalább a borítólapon fel kellett volna tüntetni Kardos László nevét, mert a cím a kétarcú Janus fejfel nagyon zavaró, és szinte a régi kiadással való visszaélésnek tűnik.

Kézenfekvő a régi és az új antológia összehasonlítása. Kardos László meg is teszi az egybevetést. A szubjektív és objektív válogatási szempontot állítja egymással szembe. Világosan leszögezi saját szerkesztési elvét : „... az új könyv szerkesztőjét éppenséggel vonzották az olyan versek, amelyekben a szabad emberi haladás, a bátor harc gondolatai zúgtak.” Erről az eszmei sikről nézve a régi antológiát, a szerkesztő többször kritikusán nyilatkozik annak tartalmáról, erősen szubjektív összeállítási elvről, apolitikus jellegéről. De rögtön fel is menti Szerb Antalt a vádak alól, hiszen : „1943-ban rakosgatta sorba antológiája darabjait. . . Úgy érezte, valami emberi értéket ment meg, ha összegyűjti kedves verseit, valami humánumot óv a tébolyult viharban.” Talán csak annyit ehhez az idézethez, hogy Szerb Antal érzése valósággá is vált, és kötete — elsősorban összességében — a humánumot sugározta szét nem kis számú olvasói körében. De felesleges Szerb Antalt megmenteni Kardos László előtt, szép befejező soraiiban maga ismeri el elődjének értékeit.

Az új antológiától természetesen mást, bizonyos tekintetben többet várunk, mint a régitől. Nem könnyű a válogatás : a szerkesztőnek a költőre, népére és korára jellemző verset kellett kiválasztania. Szerb Antal szubjektív válogatási elvét el lehet vetni, de ez megövtá őt attól, hogy egyes versek felvételét az antológiába bírálni lehessen. Kardos László válogatásánál a közösségi szempontot tette meg elsődlegesnek. A versek — objektíve — megállják helyüket, de a kötet egészében mégsem olyan egységes, mint

Szerb Antal gyűjteménye. Kétségtelen, hogy ezt az egységet a legnehezebb megteremteni a sokoldalúság igényének fenntartásával. Úgy érzem azonban, hogy a kitűzött cél, a gazdag tartalmiság, amit a válogatás el is ért, csökkenti a fent említett hibát.

Érénye a kötetnek, hogy legtöbbször sikerrel adja vissza egy-egy költő legényesebb vonását. Pl. Catullus, Vergilius, Burns, Nyekraszov esetében. Olykor a költők különböző arca is megvillan pl. Shelley, Heine, Majakovszkij verseiben. A kort is bemutató szempont a XX. század elejéről közölt szemelvényeknél kissé elsikkad. Érdekesen színezték volna az antológiát az angol költők háborúellenes versei vagy Masefield költeményei.

Nem volt, nem is lehetett volna céloom a kötetet filológiai szempontból átnézni. Fel-tűnő azonban Schiller : An die Freude című költeményének néhány sora az első versszakból :

— Deine Zauber binden wieder
Was der Mode Schwert geteilt.
Bettler werden Fürstenbrüder
Wo dein sanfter Flügel weilt.

Ez a vers első variánsa, így jelent meg 1786-ban a Thalia című folyóiratban. A magyar fordítás (Rónay Györgytől) azonban :

— Újra fonjuk szent kötésed,
mit szokásunk szétszabott,
egy testvér lesz minden ember,
hol te szárnyad nyugtatod.” —

nem ezen a szövegen alapul, hanem a későbbi változaton, amelyet a különböző kiadásokból a IX. szimfóniából így ismert meg az olvasóközönség :

— Deine Zauber binden wieder
Was die Mode streng geteilt.
Alle Menschen werden Brüder
Wo dein sanfter Flügel weilt. —

Ezzel kapcsolatban két dolgot kell szövé-tenni. Az egyik : semmiképpen nem helyesel-hető, ha egy kétnyelvű kiadás az eredeti szöveg mellett olyan fordítást közöl, amely eltérő szövegváltozatból készült. Másrészt vitatható, vajon szükséges-e a költők által véglegesen megfogalmazott és évtizedeken keresztül hagyományosan közzismertté vált sorokat megváltoztatni, módosítani varián-sok alapján, mint azt legutóbb Arany János Családi kör című versénél is láttuk. (Összes költeményei, Szépirodalmi Könyvkiadó 1955. bibliofil kiadás.) Legalább a jegyzetben fel kellene tüntetni a változtatás okát. Voino-vich Géza természetesen meg is teszi Arany

összes műveinek kritikai kiadásánál, de ilyen esetben sem ártana a jegyzet.

Mi az, amivel többet ad az antológia a régínél? Elsősorban a szélesebb költői kört felölelő tartalmával gazdagabb. Örültünk Leopardi: Szombat a faluban, Carducci: Az ökör című költeményének. Különösen örvendetes, hogy az orosz és szovjet költők mellett a környező népek irodalmából is több költemény került a válogatásba. Eminescu, Hviezdosláv, Botev versei méltán foglalnak helyet a gyűjteményben. Megkapó a finn Eino Leino verse (Temetés), amely a megjelent Kivi tötettel és a Kanteletárral együtt azt bizonyítja, hogy újra kezdünk némi érdeklődést mutatni északi rokonaink kultúrája iránt.

A szélesebb költői kör azonban nem öncélú erény. Új és szélesebb gondolatíságot is tartalmaz a kötet. Valóban a haladás friss levegője csap meg bennünket a versekből. Ez az egész kötetre jellemző vonás egyre erősödik, ahogy a költők sorában a mához közeledünk, és a könyv méltó lezárása Neruda: O Chile című költeménye Somlyó György fordításában.

A szerkesztő jól oldotta meg feladatát, helyesen válogatta össze az antológia darabjait. A bíráló megjegyzéseket a könyv igényessége váltotta ki, mely igényesség csak fokozza azt a megbecsülést, amit Kardos Lászlónak több évtizedes írói, műfordítói, nevelői munkássága biztosít.

Jávör Ottó

T RÓCSÁNYI ZSOLT : A NAGYENYEDI KOLLÉGIUM TÖRTÉNETÉHEZ (1831—1841)

Irodalomtörténeti Füzetek 9., Akadémiai Kiadó. Bp. 1957.

Hogyan folyt le a „nagy korszak” Erdélyben, illetve a testvérhaza egyik forrongó szellemi gócpontjában, az enyedi kollégiumban — ezzel foglalkozik Trócsányi Zsolt kis könyve. Nem akármilyen iskola volt ez: a diákok közül Kemény Zsigmondok, Szász Károlyok emelkedtek ki. Enyed — nevének háttán önkéntelenül is valami *magyarrá*, hazáira, nemzetire gondolunk. Méltán. A híres kollégium, — akárcsak Patak, Pápa, Debrecen — történelmi őrhelye volt nemzeti kultúránknak, szerves, eltéphetetlen része magyarságtudatunknak.

Trócsányi Zsolt lényegében történelmi jellegű tanulmányában kettős feladatot old meg: egyrészt elemzően vizsgálja az 1830-as évek ellenzéki mozgalmát Enyeden, másrészt pedig megkísérli Szász Károly, a kollégium vezéregyénisége értékelésének alapjait felvázolni. *Alapjait* — hiszen e gazdag s szerteágazó munkásságú polihisztor életművének részletes feldolgozása testes kötetet kíván. S ez irányban éppen Trócsányi tanulmánya jelenti az első lépést!

Nem lévén történészek, nem feladatunk, hogy a korszak történelmi feldolgozásának részleteit firtassuk. Ami az *elvi* részt illeti, abban Trócsányival teljesen egyetértünk: az enyedi ellenzéki mozgalom, de az egész erdélyi ellenállás az 1830-as években a nemesi liberalizmus, illetve az alkotmányos monarchizmus jegyében születik, ideológiája a liberális szemlélet két ága, a Kölcsey, a Kisfaludy Károly fémjelzete változatok közé helyezhető. Igen örvendetes, hogy Trócsányi tanulmányában a *mit adott?* helyes történelmi szempontját következetesen érvényesíti, nem számonkér, hanem összegez, nemcsak a

48-as békepartit látja Szász Károlyban körében, hanem a 30-as évek nagyhatású ellenzéki vezérét, a jelentős jogtudóst, az oly kevés magyar filozófus egyikét, s a kiváló pedagógust, aki 1848—1849 számos hőset, kiemelkedő alakját nevelte a hazának. Többszörös bűn a hallgatás Szász Károlytal szemben — nemcsak a história és az irodalomtörténet hallgatott eddig az enyedi juris professzorról, hallgat a pedagógia tudománya is. Tán mégsem lenne szabad a magyar diák nagyszerű ismerőjét s melegszívű barátját egészen odadobni a feledésnek?

„Rendezni végre közös dolgainkat...” Itt lenne az ideje, hogy a szomszédos népi demokráciák tudósaival karöltve feldolgozzuk a híres történelmi múltú iskolák, Selmec, Igló, Eperjes „tanodái”-nak történetét. Tennivaló e téren idehaza is akad elég: Debrecenről hallgatunk, Pápáról nemkülönben, Patakknak is 425 évesnek kell lennie ahhoz, hogy obligát újságcikkek jelenjenek meg róla! Elemző tanulmányoknak se híre, se hamva...

Az ilyen irányú tanulmányokból az irodalomtörténetnek is igen nagy haszna lenne. Ezeknek a történelmi iskoláknak önképzőkörei még nem voltak mai irodalmi szakkörök, bennük igen értékes szépirodalmi tevékenység folyt. Sok gyöngyszemre, értékes irodalmi adalékra bukkanhat, aki ezeket az önképzőköröket behatóbban szemügyre veszi. Mellesleg — Trócsányi dolgozatának itt látom egyik — ha nem is hibáját, de hiányosságát: sorban említi, tárgyalja ugyan az enyedi diákok irodalmi szövetkezését, a *Virágkosár* c. zsebkönyvet, de esztétikai elemzésével adós marad.

Az enyedi diákok 1835—1837 közt kiadott almanachja, a *Virágkosár* bizonyosága annak, mennyire összeforrott az enyedi diákság az anyaország irodalmi életével. Trócsányi e zsebkönyvek érdemét eszmei mondanivalójukban látja. Hozzátenném: értékük az is, hogy jelzik a fejlődő, fellendülő hazai irodalmi élet széles hatósugarát.

A *Virágkosár* első két kötetének anyaga még elég kezdetleges, a szerkesztő, Vizi József nagyrészt alkalmi verseket közöl (jobbára saját tollából), a *Hébe* c. zsebkönyv módorában. Sok a fordítás, Schiller és Pfeffel műveit ültetik át. Egészen más jellegű a harmadik kötet, amely már az *Aurora* romantikájának termékenyítő hatását mutatja. A *Virágkosár*nak ebben a kötetében sorra megtaláljuk azokat a főbb művészi irányokat, amelyeket Kisfaludy Károly zsebkönyve fejlesztett ki.

Az irodalmi irányok közül legerősebben hat a romantikus nemzeti epikum, egyik központi eszméjével, a Várna—Mohács motívummal (id. Zeyk János: *Rigómező* c. eposza). Itt a szerző múltbafordulása már szorosan összefügg a jelen harcaival — ezt jelzi az eposz kisfaludykárolyos optimista tanútsága is:

„Él Hollós, s vele él a remény. Török így megadózik!
És a magyar kard dúlt Félholdnál újra [dicsőül!”

Ez a derülátás annál előremutatóbb, ha megfontoljuk, hogy Zeyk műve 1837 elején, a nagy politikai apály idején jelent meg. (Az volt Erdélyben is: 1836 februárjában verték szét az országgyűlést.) A *Virágkosár*-ban már novellával is találkozunk (*Helvítá-hoz*), melyben felleljük a romantikus szép-próza minden kellékét, (van benne lányrablás a viharos éjben, álarcos lovag, párbaj, fehér leplű szűz stb.) A minta Kisfaludy *Tihamér*-ja, de még inkább az *Abaji*. (Egy évvel ezelőtt, 1836-ban jelent meg!) Erre következtethetünk a mottókból is. Nem nehéz felfedezni a *Cseleptataka* c. enyedi vers mintáját sem:

„Borzongva borong te fölötted az ész,
Elébe-teremtve a puszta hazát;
A hon kebelébe dühöngve a vész,
A hon fia öldösé honna fiát.”

Nem kétséges: Kölcsey *Himnusza* ihlette meg a fiatal szerzőt. Az enyedi zsebkönyv műfaji újszerűségére, frissességére mutat, hogy már balladát is közöl (*Vérmenyekző*). A hazai irodalomban e téren éppen ekkor

megy végbe változás, az *Aurora*, majd az *Athenaeum* lapjairól eltűnik a rege és az eposz idejétmúlt műfaja, s átadják helyüket a balladának. A Bajza kimunkálta németes szentimentális daltípust is felleljük a *Virágkosár*-ban (pl. *Epedés, Holt leányhoz, A vak, Szirtipatak* stb.), s találkozunk annak az oldottabb, könnyedébb, rövidebb dalformának utáztataival is, melyet Vörösmarty indított el. A dal kölcseses változatára is rábukkanunk (*Magány, Ömlengés*), s hogy a kor irodalmi spektruma teljes legyen: akad példa kisfaludysándoros Himfy-utánérzésre is. Ilyen a *Sajdár* álnevű szerzőnek három dala.

Művészileg a *Virágkosár* valóban alatta marad a vezető irodalmi orgánumoknak, de az ilyenfajta összehasonlításnak nem is lenne értelme. Az viszont kétségtelen, hogy bár dőcögnek a versek, megbicsaklanak a fiatal hangok, — mégis, *viszonylag* meglepően jók ezek az alkotások, 16—17 éves fiúk első próbálgatásai. Jelzik azt is, hogy mennyire behatolt az irodalom a magyar ifjúság körébe (Lovassyék nemzedéke!), mennyire érzékenyen rezonáltak az enyedi ifjak a hazai irodalom fejlődésére, milyen nagy társadalmi hatósugara volt — a messzi Erdélyben is! — a kor híres zsebkönyvének, az *Aurorának*.

Visszátérve a szerző tanulmányára, tán nem hat szörzsálhasogatásnak, ha hiányolunk a kötet végéről egy függeléket, mely az előforduló (s igen sűrűn előforduló) közéleti szereplők, enyedi tanárok, diákok, politikusok pályafutásának legfontosabb adatait közölné. Így ugyanis sok szereplő megjelenése a kötet lapjain csak villanásszerű, nem egyszer csak pusztá nevek maradnak, s nehéz őket az események láncolatához kapcsolni.

Trócsányi Zsolt tanulmánya derekas, szorgalmas, számos vonatkozásban kitűnő munka. S hadd jegyezzük meg: műve egyik legnagyobb erényének lendületes, lebilincselő, szuggesztív *stílusát* tartjuk. Erő, kifejező-készség, magyarföldi zamat jellemzi nyelvét, magva, súlya van a szavainak. (Néhol azonban az érdeklődést fokozó megjegyzéseket túlonúl halmozza, stílusa ezáltal modorossá lesz. Az ilyen megjegyzésekből: „De menjünk sorjában”; „A szálak tovább sűrűsödnek” egypárat bizonytalanná elhagyhatott volna.) Trócsányi stílusán érzik, hogy a magyar értekező próza s az anekdotázó-adomázó elbeszélő irodalom legjobb hagyományain nevelődött. Tudományos mű nyelvére, stílusára legnagyobb dicséret, hogy az első oldaltól az utolsóig egyévtében kell elolvasni, „nem lehet letenni.”

Fenyő István

TÁRSASÁGI HÍREK

GYULAI ÁGOST (1868—1957)

Gyulai Ágosttal nem is a tegnap, hanem a tegnapelőtt tudományos életének öreg tanúja távozott el közülünk. Hosszú életpályájának jelentősebb állomásai: a budapesti polgári tanárképzőnek, az ún. Pedagógiumnak előbb tanára, majd igazgatója volt, s 1918-ban a debreceni egyetemen magyar irodalomtörténetből magántanári képesítést szerzett. Nem volt nagy termékenységű tudós, amellest érdeklődése kettős irányban mozgott. Mint főiskolai igazgató a neveléstudományhoz is közelkerült, hosszú ideig titkára volt a Magyar Pedagógiai Társaságnak és szerkesztette folyóiratát: a Magyar Paedagógiát, amelybe maga is számos kisebb cikket és könyvismertetést írt.

Pályáját mégis irodalomtörténészként kezdte, s ezirányú tájékozódása, ha olykor a háttérben is, mindvégig megmaradt. Első műve: *A budetini monda* (Bp. 1891, még Griesbach néven) világosan mutatja elindulását az akkor uralkodó pozitívista tárgyörténeti irányból: szabályos tárgyörténeti módszerrel a monda eredetét, feljegyzi és

feldolgozóit taglalja. Később számos népszerűsítő irodalomtörténeti előadást tartott az Urániában, s ezeket nyomtatásban is kiadta (Képek Vörösmarty, Madách, Shakespeare stb. életéből). Szemléletében teljesen és mindvégig a „rég iskola” tanítványa volt: Beöthy Zsolt szintézisét tette magáévá, s az újabb irodalomtörténeti irányokról már nem vett tudomást.

Maradandót Arany János dalgyűjteményének kiadásával alkotott; az 1952-ben megjelent kötetben a dalszövegek filológiai gondozása az ő munkája. Arany népdalidézeteinek, közléseinek, a gyűjteményben szereplő dalok variánsainak és lelőhelyeinek kiderítése hosszú, pontos kutatással annyi eredményt hozott, hogy a kiadást fontos folklorisztikai segédkönyvvé tette. Érdekes színtűt képvisel a jórészt szaktudományi és népszerűsítő dolgozatok közt Thomas Mann Fiorenzájának fordítása (1923). — Az irodalomtörténet elsősorban mint Aranykutatóra fog Gyulai Ágostra emlékezni.

Barta János

NAGY SÁNDOR 80 ÉVES

Amikor zászlót hajtunk a vállán 80 évvel is fiatalosan tervezgető Nagy Sándor előtt, lehetetlen meg nem emlékezni irodalomtörténetészeink egykori, ma már feledésbe menő típusáról. Ötven egynéhány évvel ezelőtt az irodalomtörténetet főként középiskolai tanárok művelték az ország legkülönbözőbb részeiben szétszórta. Könyvtáraktól távol, kollégáktól és idősebb professzoroktól elszakítva, az iskola sokféle megkötöttsége között különösen rögös út volt a pályakezdés. A tárgyszeretet és a kitarás azonban legyőzte az akadályokat: a vidéki magányban cikkek, kiadások, sőt monográfiák születtek, A fiatal Nagy Sándor is egy nagyarányú Tompa-életrajz megírásán munkálkodott szászvárosi (Hunyad m.) magányában, noha az egyete-

men még csaknem a magyar nyelvészettel jegyezte el Simonyi Zsigmond.

A könyv megírása egy szerencsejobb pályatársnak jutott osztályrészül, de az értékes előmunkálatok hat terjedelmes cikk alakjában megjelentek 1910 körül szakfolyóirataink hasábjain. Ez idő tájt nyúlt először ahhoz a két témakörhöz, amely aztán évtizedeken át foglalkoztatta: Arany Toldijához és a humor irodalmi formáihoz. Az előbbi téren első eredménye Lehr Albert-díjjal jutalmazott értekezése a János vitéz és Toldi összevetéséről. Ugyanez évben (1914) lát napvilágot Mikszáth humoráról szóló, ma is gyakran idézett tanulmánya. 1926-ban Budapestre telepszik, a Szent István Gimnázium tanára lesz. Nehéz körülményei ellenére is két munkája készül el: egy népszerűsítő kötet Jókairól, s egy a maga

idején a tanári körökben ritka tárgyilagosságot és megértést mutató kisebb monográfia Adyról. Hátra van még két, leginkább összefoglaló jellegű dolgozata. Arany Toldijáról írt hatives könyve sokoldalúságával és diákoknak is érthető egyszerűségével olyan példamutató műve, a Jókai humoráról szóló, amelyet ma is követni kellene. Sajnos csak kéziratban olvasható legnagyobb anyaggyűjtésen alapuló műve, a Jókai humoráról szóló, melyet már megújódott Akadémiánk jutalmazott prémiummal 1953-ban.

Még egy vonást a portréhoz! Nagy Sándor kitűnő pedagógus, aki a magyar és latin klasszikusok szeretetét egy életre beoltotta sokszáz tanítványa szívébe. Azért hát nem üdvözölhetjük őt igazabb jókívánsággal, mint egy Horatius-idézettel (Carm. I. 31.):

Frui paratis et valido mihi
 Latoe, dones, ut precor, integra
 Cum mente, nec turpem senectam
 Degere nec cithara carentem.

Nagy Miklós

ADY ÉVFORDULÓ

Ady születésének 80. évfordulója alkalmából a Művelődésügyi Minisztérium és az Irodalmi Tanács ünnepi estet rendezett a Magyar Néphadsereg Színházában, november 21-én. Tolnai Gábor megnyitója után Bölöni György tartott előadást Ady költészetéről. A műsor keretében Földessy Gyula, Lengyel Géza és Dénes Zsófia emlékezett meg a költőről, Major Tamás, Ascher Oszkár, Horváth Ferenc, Péchy Blanka és Jancsó Adrienne verseket mondott. Neményi Lili és Jámbor László Ady-dalokat adott elő.

November 22-én délben koszorúzási ünnepély volt a Kerepesi temetőben Ady síremlékénél. Péchy Blanka szavalata után Bóka László mondott beszédet. A Társaság koszorúját Földessy Gyula és Vincze Géza helyezte el.

ADY-ÜNNEPSÉGEK ROMÁNIÁBAN

Adyjalván (Érdmindszenten) november 24-én felavatták az emlékmúzeummal alakított szülőházat. Franyó Zoltán író mondott ünnepi beszédet. A magyar írók üdvözlését Kardos László tolmácsolta.

Nagykarolyban nov. 23-án leplezték le két Ady-emléktáblát. Az egyiket a volt Nagyhajdúvárosi utcában, ahol kisdíákkorában lakott Ady, a másikat a volt piarista gimnázium épületén, ahol 1888—1892-ig tanult. Az ünnepi esten Suceveanu Paul tanár, Kovács Sándor szerkesztő és Gellért Sándor költő mondott beszédet.

Szatmáron az Állami Színházban rendeztek ünnepélyt november 22-én. G. Georgescu Ady-fordító tartott előadást, majd Antal Péter tanár mondott ünnepi beszédet.

Zilahon november 22-én felavatták a kollégium előtt Ady mellszobrát, Balaskó Nándor alkotását. A szobornál Székely László, az Ady gimnázium igazgatója mondott beszédet. Emléktáblát helyeztek el a Petőfi utcában azon a házon, ahol Ady lakott diákkorában 1892—1896-ig. Az emlékestén Balogh Edgár egyetemi tanár tartott előadást.

Nagyváradon november 23-án tartottak ünnepeket. Az Ady Endre parkban felavatták a költő mellszobrát. A szobornál Aurel Pop tanár és Tabéry Géza író mondott beszédet. Az Állami Színházban rendezett irodalmi esten Radu Boureanu. Bölöni György, Nagy István, Franyó Zoltán és Dumiton Isac beszélt.

Bukarestben a Petőfi Sándor Művelődési Ház és a Román Népköztársaság Írószövetsége rendezett ünnepélyt, november 27-én a Clubul Poligrafiei dísztermében Robotos Imre, Dumitru Micu és Bölöni György mondott beszédet. November 28-án a C. I. Parhon egyetem filológiai kara ünnepi ülést rendezett Ady emlékére. Az ünnepségen Bölöni György, Eugen Jebeleanu és Alexandru Andrioiu beszélt.

JÓZSEF ATTILA ÉVFORDULÓ

József Attila sírjánál a Kerepesi úti temetőben december 6-án délben rendeztek koszorúzási ünnepélyt a költő halálának huszadik évfordulóján. A Társaság koszorúját Képes Géza helyezte el.

KARINTHY EMLÉKTÁBLA

Karinty Frigyes emléktáblát helyeztek el az író iskolájában, az egykori Markó utcai kereskedelmi iskolában (jelenleg Bolyai János Technikum, Markó u. 18.). A felavatási ünnepélyen december 7-én Komlós Aladár mondott beszédet a Társaság nevében.

KLUBMEGBESZÉLÉSEK

Az irodalomtudomány új eredményeit ismertető sorozatunk második megbeszélésén november 6-án Komlós Aladár számolt be az 1850—1900 közti időszak lírájának kérdéseiről. A jelenlevők sok kérdést tettek föl és hozzászólásaikkal kiegészítették a beszámoló egyes részleteit.

A sorozat következő megbeszélésén dec. 4-én Kovalovszky Miklós ismertette az Ady-kutatások eredményeit és terveit. Rövid összefoglalást adott a legújabb, örvendetesen nagyszámú Ady-publikációkról, majd részletesen beszélt az Irodalomtudományi Intézetben megalakult Ady-bizottság megindított munkáiról. Kovalovszky Miklós és Hegedűs Nándor javasolták, hogy az Irodalomtörténeti Társaság is szorgalmazza az Ady Múzeum új folyamának megindítását.

ÖSSZEFOGLALÁS KÉSZÜL AZ IRÓI ÉVFORDULÓKRÓL

A Társaság felhívást tett közzé a budapesti és megyei napilapokban, hogy az Arany János évforduló helyi ünnepségeiről adjanak hírt az iskolák, könyvtárak és más intézmények. A teljes anyag beérkezése után összefoglalást fogunk közölni az Arany-évforduló eseményeiről. Ugyancsak felhívásban kértünk értesítést az Ady és József Attila-évforduló eseményeiről is.

1957. október 1 és november 27 között tagdíjat fizettek :

Bodnár György (20)
Bohus Magda (10)
Czine Mihály (20)
Hegedűs Nándor (50)
Hernády Ferenc (10)
Hernády Ferencné (10)
Horváth Károly (25)
Jaki Gyula (50)

Jenei Ferenc (20)
Kemény G. Gábor (25)
Komlós Aladár (25)
Kovács Győző (20)
Lengyel Dénes (25)
Lökös István (15)
Lukácsy Sándor (25)
Nagy Géza (10)
Németh G. Béla (20)
Rába György (25)
Sőtér István (50)
Szabó György (20)
Szabolcsi Miklós (25)
Szalatnai Rezső (25)
Szamosújvári Sándor (10)
Szauder József (25)
Szekér Endre (10)
Tamás Attila (10)
Vajda György Mihály (20)
Varga József (25)
Vargha Balázs (40)
Várkonyi Imre (10)

*

Folyóirat kiadványaink előfizethetők és számonként is vásárolhatók a következő helyeken :

Akadémiai Könyvesbolt, Budapest V., Váci utca 22.

Akadémiai Kiadó Terjesztési oszály, Budapest, Alkotmány utca 21.

Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Külföldön terjeszti a

KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat

Budapest VI., Népköztársaság útja 21.

Telefon : 429—760.

СОДЕРЖАНИЕ

Я. Барта: ПО СЛЕДАМ МАСТЕРА (К 80-ТИ ЛЕТНЕЙ ГОДОВЩИНЕ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ Я. ХОРВАТА)

Венгерский научный мир празднует 24-го июня 1958 года восьмидесяти летнюю годовщину со дня рождения литературоведа профессора Будапештского университета Я. Хорвата. На рубеже XIX-го и в начале XX-го столетий в венгерском литературоведении проявлялось влияние позитивизма. Решительный поворот наступил с деятельностью Я. Хорвата. Его воззрения характеризуются синтетическим образом мышления, восприятием существенного в положительных явлениях и познанием моментов исторического развития. В его восприятии существенного проявляется также развитие, психологическое сознание; историческое развитие литературы он исследует, прежде всего, в ее жанрах, в их оформлении и по их изменениям. Общественные точки зрения сказываются в его системе в том, что он, с одной стороны, считает важным проведение исследований в отношении читателей, а с другой, рассматривает вкус главным фактором литературного развития. Оформление активного и пассивного литературного вкуса, его периодические изменения зависят от общественных сил и отражают развитие последних. Хорват изложил свои теоретические взгляды в некоторых более мелких очерках, его главные труды историческо-синтетического характера. В этих трудах сказывается его постоянство в венгерской классической традиции, однако, большое значение имело в начале его карьеры, что он — в противоположность кругу академиков — проявлял интерес и понимание по отношению к современному венгерскому поколению поэтов, появляющемуся в первых десятилетиях нашего столетия.

М. Цине: ЗАРОЖДЕНИЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ КРЕСТЬЯН В ТРУДАХ ЖИГМОНДА МОРИЦ

Крестьянская тема, а особенно затронутая аграрным социализмом деревня появляются в творчестве Жигмонда Мориц лишь позже, чем это можно было бы ожидать на основании его переживаний в детстве и его путешествий в целях исследования фольклоры. Его жизненные события настолько противоречат известной из литературы картине, традиционное, идиллическое воззрение на крестьянство настолько обостряло его взгляд, что он долгое время не решился писать о бедствии, о возмущении деревни. В его воззрениях, описаниях он сперва идет по дороге своих предшественников — Миксата, Гардоньи, Тэмэркеньи. Наследство своих предшественников он сумел своим искусством сливать в собственный вклад, причем он с решительностью большого художника отбросил все то, что он рассматривал у своих предшественников обременением. Эскизы его предшественников представляли собой анекдоты с юмористическим острием. Из этих эскизов Мориц создает свою красиво построенную, лаконическую форму новеллы, которая оказывается пригодной изложить в ней все то, что он в последствии желает сказать в социальном смысле. Если он одно время еще в выборе тем, в развитии действия не отличается от своих предшественников, то все же движущие действие общественные и психологические мотивы он все больше выбирает по манере современного социального писателя, а оригинальность он ищет в абсолютном реализме.

Дискуссия

- И. Германн*: Коментатор и его Янош Арань
Я. Барта: Контрответ И. Германну.
Ж. Тиборц: Предистория и начало венгерской социалистической лирики.
А. Комлош: Ответ Жигмонду Тиборцу.
В. Ш. Ковач: Примечание к статье Пала Панди.

Документация

- Л. Баш*: Два литератора (Ошват и Бабич).
М. Бенедек: Калман Уато: Так я их видел. —
Г. Бодолаи: Данные из жизни Венгерского Общества в Шопроне до Освободи-

тельной войны.

- Две неизвестные статьи Дежэ Костоланьи о Геза Чат, опубликованные Палом Рез.
К. Варга: Сказки Жигмонда Жебэк в одном посмертном томе Морица.
М. Фуша: Неизвестные стихотворения Михаля Томпа.
Ш. Шейбер: Два документа о Жигмонде Мориц.
Дь. Кунсери: «Неизвестное стихотворение» Чоконаи.

Обзор

Ч. К. Гардоньи: Полное собрание сочинений Калмана Миксат. I—VI. — *Дь. Ронаи*: Золтан Йекель: Запретный сад. — *Ф. Г. Немет*: Ласло Сиклаи: Имре Гашпар. — *Й. Киши*: Любовные песни и застольные песни. — *Дь. Белли*: Геза Лендьел: Ади в мастерской. — *Г. Макаи*: Два жизненных романа (Дежэ Костоланьи: Золотой дракон, Ференц Мора: Воскресение Ганнибала). — *Л. Петер*: Лети павлин, лети... — *Ч. Шик*: Агнеш Немеш Надь: Зарница. — *О. Явор*: Ласло Кардош: Сто стихотворений. — *И. Фенъз*: Жолт Трочаньи: К истории коллегии в г. Надьеньед.

CONTENU

J. Barta: SUR LES TRACES DU MAITRE (POUR LE QUATRE-vingtième ANNIVERSAIRE DE JÁNOS HORVÁTH)

Le monde scientifique hongroise se prépare de célébrer, le 24 juin de l'année courante, le quatre-vingtième anniversaire de János Horváth, historien de la littérature hongroise, professeur retraité de l'Université de Budapest. Pendant les dernières décades du siècle passé ainsi qu'au début siècle présent, la science des lettres hongroises se trouvait sous l'influence du positivisme. L'activité de János Horváth y a amené un tournant décisif. Les principales caractéristiques de sa façon de voir sont les suivantes: la perception synthétique, la compréhension de l'essentiel derrière les phénomènes positifs, le discernement des étapes de l'évolution historique. Dans sa perception de l'essentiel c'est son sens psychologique bien développé qui se manifeste également; il analyse l'évolution historique surtout dans l'existence, la formation et la modification des genres littéraires. Dans son système les points de vue sociologiques prévalent par le fait qu'il attribue de l'importance aussi aux recherches concernant le public des lecteurs et qu'il pose le goût comme facteur principal de l'évolution littéraire. La formation active et passive du goût littéraire et les changements de celui-ci, susceptibles de marquer des époques, sont fonctions des forces sociales et reflètent le développement de ces dernières. Horváth a exposé ses vues théoriques dans quelques études de moindre étendue, ses oeuvres principales sont de caractère historico-synthétique. Dans celles-ci il s'en tient aux traditions classiques hongroises, mais une grande importance doit être attribuée au fait qu'au début de sa carrière il avait, en opposition avec les cercles académiques, fait montre de compréhension envers la génération moderne de poètes hongrois entrée en scène pendant les premières décades du siècle.

Le sujet paysan, et surtout le village touché par le socialisme agraire, font leur apparition dans l'oeuvre de Zsigmond Móricz plus tard qu'il n'eût été naturel tenant compte de ses souvenirs d'enfance et de ses pérégrinations folkloriques. Ses expériences personnelles étaient à ce point incompatibles avec les images transmises par la littérature, sa vision fut éellement aiguisée par la traditionnelle conception bucolique de la paysannerie que pendant longtemps il n'avait pas le courage de décrire la misère et les révoltes du village. Quant à la manière de voir et de représenter les choses il fait ses débuts sur es traces des prédécesseurs comme Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény. Par son art il fond en un trésor individuel tout héritage et avec la résolution propre aux grands artistes il écarte tout ce qui pesait sur l'art des prédécesseurs. Partant des esquisses souvent anecdotiques et aboutissant à des point humoristique des prédécesseurs, il a le talent de créer sa propre Forme de feuilleton, agréablement, mince, laconique qui, plus tard, se pretera si bien à la traduction de ses idées sociales. Et même, si pendant quelque tenmps son choix de sujet et son développement de l'action ne laissent pas de nous rappeler les prédécessuers, il procède à la sélection des motifs sociaux et psychologiques de l'action de plus en plus selon la manière d'un écrivain moderne d'une clairvoyence sociale qui cherche l'originalité dans la réalité sans retenue.

D é b a t s

István Hermann : Le commentateur et son János Arany.

János Barta : Réplique à István Hermann.

Zsigmond Tiborc : Les antécédents et les débuts de la lyre socialiste hongroise.

Atadár Komlós : Réplique à Zsigmond Tiborc.

Sándor V. Kovács : Remarques aux glanements de Pál Pándi.

Notes et documents

Lóránt Basch : Deux littérateurs (Osvát et Babits).

Géza Bodolay : Renseignements sur la vie quotidienne de la Société Hongroise de Sopron avant la guerre d'indépendance de 1848—49.

Deux articles inconnus de Dezső Kosztolányi sur Géza Csáth (Publiés par *Pál Réz.*).

Kálmán Vargha : Les contes de Zsigmond Sebők dans un volume posthume de Móricz.

Margit Busa : Poèmes inconnus de Mihály Tompa.

Sándor Scheiber : Deux documents concernant Zsigmond Móricz.

Gyula Kunszery : „Poème inconnu de Csokonai”.

R e v u e

Marcell Benedek : Kálmán Csathó : Je les ai vus tels. — *Klára Cs. Gárdonyi* : L'oeuvre complet de Kálmán Mikszáth, I—VI. — *György Rónay* : Zoltán Jékely : Le jardin défendu. — *G. Béla Németh* : László Sziklay : Imre Gáspár. — *József Kiss* : Chansons d'amour et chants de noceurs. — *György Nelia* : Géza Lengyel : Ady à l'atelier. — *Gusztáv Makay* : Deux romans de professeurs (Dezső Kosztolányi : Le cerf-volant d'or — Ferenc Móra : La ressuscitation d'Annibal). — *László Péter* : Prends ton vol, paon . . . — *Csaba Sik* : Ágnes Nemes Nagy : Éclair de chaleur. — *Ottó Jávör* : László Kardos : Cent poèmes. — *István Fenyő* : Zsolt Trócsányi : Contribution à l'histoire du Collège de Nagyenyed.

INHALT

J. Barta: AUF DER SPUR DES MEISTERS (ZUM ACHTZIGSTEN GEBURTSTAG DES J. HORVÁTH)

Am 24ten Juni dieses Jahres feiert die ungarische wissenschaftliche Welt den achtzigsten Geburtstag des Literaturhistorikers Professor im Ruhestand der Budapester Universität, J. Horváth. In der ungarischen Literaturwissenschaft machte sich in den letzten Jahrzehnten des ausgehenden 19. Jahrhunderts und im beginnenden 20. Jahrhunderts der Einfluss des Positivismus geltend. Die entscheidende Wendung brachte die Tätigkeit J. Horváths. Die Charakteristika seiner Anschauung sind: die synthetische Betrachtungsweise, das Erfassen des Wesentlichen hinter den positiven Erscheinungen und die Erkenntnis der Momente der historischen Entwicklung. In dem Blick für das Wesentliche kommt auch ein entwickelter, psychologischer Sinn zum Ausdruck; der historischen Entwicklung forscht er vor allem in den Gattungen, in ihrer Ausbildung und ihren Veränderungen nach. Die gesellschaftlichen Gesichtspunkte kommen in seinem System dadurch zur Geltung, dass er einerseits im Hinblick auf die Leser Forschungen für wichtig hält, andererseits den Geschmack als Hauptfaktor der literarischen Entwicklung darstellt. Die Ausbildung des aktiven und passiven literarischen Geschmacks, die periodischen Änderungen dessen sind von den gesellschaftlichen Kräften abhängig und widerspiegeln ihre Entwicklung. Horváth hat seine theoretischen Ansichten in etlichen kleineren Essays dargelegt, seine Hauptwerke sind historisch-synthetischen Charakters. In diesen beharrt er auf ungarischen, klassischen Überlieferung, von grosser Bedeutung war jedoch zu Beginn seiner Laufbahn, dass er — im Gegensatz zu dem Kreis der Akademiker — der modernen ungarischen Dichtergeneration, die in den ersten Jahrzehnten des Jahrhunderts auftrat, Verständnis entgegenbrachte.

M. Czine: ANFANGE DER BAUERN-DARSTELLUNG VON ZSIGMOND MÓRICZ

In der Kunst des Zsigmond Móricz erscheint das Bauernthema und insbesondere das von Agrarsozialismus berührte Dorf erst später, als es auf Grund der Erlebnisse seiner Kindjahre und seiner folklorischen Reisen zu erwarten wäre. Seine Erlebnisse widersprachen so sehr dem aus der Literatur bekannten Bilde, die traditionelle, idyllische Bauernanschauung verschärfte derart seinen Blick, dass er lange Zeit nicht wagte über das Elend, die Empörung des Dorfes zu schreiben. In der Anschauung, Schilderung beschreitet er anfangs den Weg der Vorgänger, den von Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény. Er verstand die ganze Hinterlassenschaft der Vorgänger durch seine Kunst zu einem eigenen Schatz zu verschmelzen, mit der Entschiedenheit des grossen Künstlers sich alldessen zu entledigen was er bei seinen Vorfahren als Belastung empfand. Die Skizzen seiner Vorgänger waren Anekdoten die in humoristischen Pointen endeten, aus diesen schafft er seine schöngebaute, wortkarge Novellenform, die sich auch geeignet zeigt in ihr alles niederzulegen, was er späterhin im sozialen Sinn zu sagen haben wird. Erinnert er im Schöpfen des Stoffes, in der Entwicklung der Handlung eine Zeitlang noch an die Vorgänger, die Handlung bewegenden gesellschaftlichen und psychologischen Motive wählt er immer mehr nach der Art eines modernen sozialen Schriftstellers und die Originalität sucht er in der absoluten Realität.

Diskussion

István Hermann: Der Kommentator und sein János Arany.

János Barta: Gegenantwort an István Hermann.

Zsigmond Tiborc: Die Vorgeschichte und die Anfänge der ungarischen sozialistischen Lyrik.

Aladár Komlós: Erwiderung an Zsigmond Tiborc.

V. Sándor Kovács: Zu der Nachlese von Pál Pandi.

Daten und Beiträge

Loránt Basch: Zwei Literatoren (Osvát und Babits).

Géza Bodolay : Angaben aus dem Leben der Ungarischen Gesellschaft in Sopron vor dem Freiheitskampfe Zwei unbekannte Aufsätze von Dezső Kosztolányi über Géza Csáth veröffentlicht von Pál Réz.

Kálmán Vargha : Die Märchen von Zsigmond Sebők in einem postumen Mórnicz-Band.

Margit Busa : Die unbekanntenen Gedichte des Mihály Tompa.

Sándor Scheiber : Zwei Zsigmond Mórnicz Dokumente.

Gyula Kunszery : „Unbekanntes Gedicht“ des Csokonai.

R u n d s c h a u

Marcell Benedek : Kálmán Csathó : So sah ich sie. — *Cs. Klára Gárdonyi* : Kálmán Mikszáths sämtliche Werke I—VI. — *György Rónay* : Zoltán Jékely : Verbotener Garten. — *Béla G. Németh* : László Sziklay : Imre Gáspár. — *József Kiss* : Liebeslieder und Trinklieder. — *György Belia* : Géza Lengyel : Ady in der Werkstatt. — *Gusztáv Makay* : (Dezső Kosztolányi : Golddrache. — *Ferenc Móra* : Die Auferweckung Hannibals. — *László Péter* : Flieg Pfau, fliege . . . — *Csaba Sik* : Ágnes Nemes Nagy : Wetterleuchten. — *Ottó Jávör* : László Kardos : Hundert Gedichte. — *István Fenyő* : Zsolt Trócsányi : Zur Geschichte des Nagyenyerder Kollegiums.

Terjeszti : Posta Központi Hírlap Iroda Budapest V. József nádor tér 1. telefon 180—850
Előfizetési ára egy évre 24.— Ft. egy példány ára 8.—Ft.
Csekkszámam : 61.257

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős : Szöllősy Károly

Kézirat beérkezett : 1957. XII. 13. — Terjedelem : 11·2 (A/5) ív + 4 old. melléklet

44380/58 A adémiai Nyomda, V., Gerlőczy u. 2. — Felelős vezető : Bernát György

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 24,— Ft

Világirodalmi Figyelő 1958. I. szám.

TARTALOM

- Szenczi Miklós* : A szovjet irodalomelmélet néhány időszerű kérdése
Országh László : A nemzeti szempont uralomra jutása az amerikai irodalom-
történetírásban és kritikában
Vajda György Mihály : Egyszerűség vagy kétértelműség?
Rába György : Baudelaire esztétikája újabb megvilágításban
Jan Slaski : Jókai lengyelül

KÖNYVSZEMLE

- A Pléiade Enciklopédiája. (Az irodalmak története, 1—2. kötet. (Hopp Lajos)
B. O. Unbegaun : Az orosz verselés (Gáldi László)
Gustave Cohen : Tanulmányok a francia középkori és renaissance-kori színház
történetéről (Lakits Pál)
J. W. Lever : Az Erzsébet-kori szerelmes szonett (Róna Éva)
M. Cesnaková—Michalccová : Pavel Kyrmezer színdarabjai (Sziklay László)
R. F. Brown : A spanyol regény 1700—1850-ig (Király Rudolf)
Angol parasztköltészet (Vámosi Pál)
J. D. Levin : A paraszti téma az angol költészetben a XVIII. században és a XIX.
század kezdetén és George Crabbe falusi költeményei
R. Unwin : A falusi múzsza. Tanulmányok az angol parasztköltészetéről

FOLYÓIRATSZEMLE

HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

1958.

2. SZÁM

<i>Barta János</i> : A mester nyomában (Horváth János nyolcvanadik születésnapjára)	193
<i>Czine Mihály</i> : Móricz Zsigmond paraszttábrázolásának kezdetei.....	208

VITA

<i>Hermann István</i> : A kommentátor és Arany Jánosa.....	223
<i>Barta János</i> : Viszonzás Hermann Istvánnak.....	228
<i>Tiborc Zsigmond</i> : A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei.....	228
<i>Komlós Aladár</i> : Válasz Tiborc Zsigmondnak	231
<i>V. Kovács Sándor</i> : Pándi Pál tallózásaihoz.....	232

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Basch Lóránt</i> : Két literátor (Osvát és Babits).....	233
<i>Bodolay Géza</i> : Adatok a soproni Magyar Társaság szabadságharc előtti életéből.....	243
<i>Kosztolányi Dezső</i> két ismeretlen cikke Csáth Gézáról (Közli: <i>Réz Pál</i>)	263
<i>Vargha Kálmán</i> : Sebők Zsigmond meséi egy posthumus Móricz-kötetben	266
<i>Busa Margit</i> : Tompa Mihály ismeretlen versei.....	267
<i>Scheiber Sándor</i> : Két Móricz Zsigmond-dokumentum.....	274
<i>Kunszery Gyula</i> : „Csokonaynak egy ismeretlen költeménye”.....	275

SZEMLE

<i>Benedek Marcell</i> : Csathó Kálmán: Ilyeneknek láttam őket.....	277
<i>Cs. Gárdonyi Klára</i> : Mikszáth Kálmán összes művei.....	279
<i>Rónay György</i> : Jékely Zoltán: Tilalmas kert.....	281
<i>Németh G. Béla</i> : Sziklay László: A századvég ellenzéki irodalmának történetéről. Gáspár Imre	288
<i>Kiss József</i> : Virágénekek és mulatónóták XVII—XVIII. század.....	295
<i>Belia György</i> : Lengyel Géza: Ady a műhelyben.....	296
<i>Makay Gusztáv</i> : Két tanár-regény új kiadása. Kosztolányi Dezső: Aranysárkány. Móra Ferenc: Hannibál föltámasztása.....	299
<i>Péter László</i> : Röpülj páva, röpülj. Magyar balladák és balladás dalok.....	304
<i>Sik Csaba</i> : Nemes Nagy Ágnes: Szárazvillám.....	305
<i>Jávor Ottó</i> : Kardos László: Száz vers.....	307
<i>Fenyő István</i> : Trócsányi Zsolt: A nagyenyedi kollégium történetéhez.....	309

TÁRSASÁGI HÍREK

<i>Barta János</i> : Gyulai Ágost.....	311
<i>Nagy Miklós</i> : Nagy Sándor 80 éves.....	311